

Vesna Nikolić - Ristanović
Sanja Čopić
Sanja Milivojević
Biljana Simeunović - Patić
Biljana Mihić

TRGOVINA LJUDIMA

S R B I J I

TRGOVINA
LJUDIMA
S R B I J I

VDS
VIKTIMOLOŠKO DRUŠTVO SRBIJE
ORGANIZACIJA ZA EVROPSKU BEZBEDNOST I SARADNJU

osce

**Vesna Nikolić-Ristanović
Sanja Čopić
Sanja Milivojević
Biljana Simeunović-Patić
Biljana Mihić**

TRGOVINA LJUDIMA U SRBIJI

Viktimološko društvo Srbije (VDS)
Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS)
Beograd, 2004

Vesna Nikolić-Ristanović
Sanja Čopić
Sanja Milivojević
Biljana Simeunović-Patić
Biljana Mihić
TRGOVINA LJUDIMA U SRBIJI

Izdavač

OEBS
Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju
Misija u Srbiji i Crnoj Gori
Čakorska 1, 11000 Beograd
Odeljenje za demokratizaciju

ISBN 86-903283-9-4

Lektura

Agencija Eurologos

Dizajn

Stojkov, Novi Sad

Priprema i štampa

Stojkov, Novi Sad

Tiraž

500

Objavlivanje ovog istraživanja podržala je Misija OEBS-a
u Srbiji i Crnoj Gori.

Stavovi i razmišljanja izneti u ovom istraživanju su autorski
i nužno ne izražavaju stav OEBS-a.

S A D R Ž A J

I Uvod	9
II Trgovina ljudima i važeće zakonodavstvo u Srbiji	12
II 1. Krivični zakon Republike Srbije i Osnovni krivični zakon	13
II 2. Zakonik o krivičnom postupku	15
II 3. Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala	19
II 4. Zakoni o prekršajima i Zakon o kretanju i boravku stranaca	21
II 5. Ocena zakonskih odredbi značajnih za krivično gonjenje i zaštitu žrtava trgovine ljudima u Srbiji	22
III Pregled dosadašnjih istraživanja i drugih raspoloživih podataka o trgovini ljudima u cilju seksualne eksploatacije i eksploatacije rada u Srbiji	24
III 1. Trgovina ženama	25
III 1.1. <i>Zvanični podaci</i>	25
III 1.2. <i>Podaci međunarodnih organizacija</i>	27
III 1.3. <i>Podaci nevladinih organizacija</i>	28
III 1.4. <i>Rezultati dosadašnjih istraživanja</i>	29
III 2. Trgovina decom	32
III 2.1. <i>Podaci o trgovini decom</i>	33
III 3. Trgovina muškarcima	35
III 3.1. <i>Podaci o trgovini muškarcima</i>	37
III 4. Zaključak	39
IV Određenje i razgraničenje osnovnih pojmova	40
V Predmet, cilj, metod i uzorak istraživanja	44
V 1. Predmet i cilj istraživanja	44
V 2. Metod i uzorak	45
VI Trgovina ženama u Srbiji	50
VI 1. Obim i struktura trgovine ženama	52
VI 1.1. <i>Obim i geografska rasprostranjenost trgovine ženama u Srbiji</i>	52
VI 1.2. <i>Ko su žrtve trgovine ženama u Srbiji?</i>	53
VI 1.3. <i>Trgovina u Srbiji, iz Srbije i kroz Srbiju</i>	56

VI 2. Karakteristike trgovine ženama	58
VI 2.1. Putevi trgovine ženama	59
VI 2.2. Namamljivoanje žena žrtava trgovine	66
VI 2.3. Transport/transfer žena žrtava trgovine	72
VI 2.4. Oblici viktimizacije kojima su žene žrtve trgovine izložene	76
VI 3. Posredni pokazatelji (markeri) trgovine ženama	83
VI 3.1. Seks industrija i prostitucija.	83
VI 3.2. Prosjachenje i beskućništvo	93
VI 3.3. Rad „na crno“ i prisilni rad.	97
VI 4. Zaključak	99
VII Trgovina decom u Srbiji	102
VII 1. Neposredni pokazatelji obima, rasprostranjenosti, strukture i karakteristika trgovine decom	103
VII 1.1. Trgovina decom radi seksualne eksploatacije	103
VII 1.2. Trgovina decom radi prosjachenja	110
VII 1.3. Trgovina decom radi sklapanja braka	111
VII 2. Posredni pokazatelji trgovine decom	112
VII 2.1. Seksualna eksploatacija dece.	112
VII 2.2. Prosjachenje i skitničenje	116
VII 2.3. Rad „na crno“ i prisilni rad dece	119
VII 2.4. Otmice, nestanci i krijumčarenje dece	121
VII 2.5. Prinuda dece na vršenje krivičnih dela	122
VII 3. „Deca u riziku“	124
VII 4. Zaključak	125
VIII Trgovina muškarcima	127
VIII 1. Neposredni indikatori i karakteristike trgovine muškarcima	128
VIII 1.1. Neposredni pokazatelji rasprostranjenosti i poreklo žrtava trgovine muškarcima	128
VIII 1.2. Putevi i organizacija trgovine muškarcima	129
VIII 2. Posredni indikatori (markeri) trgovine muškarcima	134
VIII 2.1. Rasprostranjenost i k kriminološke karakteristike krijumčarenja muških migranata	136
VIII 2.2. Rad „na crno“ i prosjachenje — rasprostranjenost i veze sa trgovinom muškarcima	142
VIII 3. Završni osvrt: Srbija na putu ilegalnih migracija i trgovine muškarcima.	149
IX Pojedinci i kriminalne grupe uključeni u trgovinu ljudima	154
IX 1. Pojedinci uključeni u lanac trgovine ljudima	154
IX 2. Organizacija kriminalnih grupa	158
IX 3. Veze trgovine ljudima sa drugim oblicima organizovanog kriminala	160

IX 4. Veze trgovine ljudima sa legalnim akterima	163
IX 5. Zaključak	165
X Način funkcionisanja i ocena mehanizama delovanja vladinih, nevladinih i međunarodnih organizacija u vezi sa trgovinom ljudima .	167
X 1. Mehanizmi delovanja državnih organa	167
X 1.1. <i>Delovanje policije u otkrivanju i prikupljanju dokaza o trgovini ljudima</i>	167
X 1.2. <i>Mehanizmi delovanja drugih državnih organa, posebno državnih tužilaštava i sudova</i>	173
X 1.3. <i>Odnos državnih organa prema prostituciji, prosjačenju, beskućništvu i radu „na crno“</i>	177
X 2. Nevladine i međunarodne organizacije	180
X 2.1. <i>Mehanizmi delovanja organizacija koje se bave problemom trgovine ljudima</i>	181
X 2.2. <i>Ocena delovanja nevladinih i međunarodnih organizacija</i>	184
X 3. Međusobna saradnja državnih organa, nevladinih i međunarodnih organizacija	188
X 4. Primeri dobre i loše prakse državnih organa, nevladinih i međunarodnih organizacija	189
XI Informisanost o problemu trgovine ljudima i viđenje mera koje treba preduzeti	193
XI 1. Upoznatost sa problemima vezanim za trgovinu ljudima i novim zakonskim rešenjima	193
XI 1.1. <i>Učešće na seminarima i drugim oblicima edukacije o trgovini ljudima</i>	194
XI 1.2. <i>Upoznatost sa novim zakonskim rešenjima</i>	198
XI 1.3. <i>Definicije i sposobnost razgraničenja osnovnih pojmova</i>	199
XI 1.4. <i>Zaključak</i>	203
XI 2. Viđenje mera koje treba preduzeti	204
XI 2.1. <i>Mere za jačanje efikasnosti krivičnopravne represije trgovine ljudima</i>	205
XI 2.2. <i>Mere prevencije trgovine ljudima</i>	209
XI 2.3. <i>Mere zaštite i podrške žrtvama trgovine ljudima</i>	211
XI 2.4. <i>Predložene promene zakonskih rešenja u cilju efikasnijeg suprotstavljanja trgovini ljudima</i>	213
XI 2.5. <i>Završni osvrt na predložene mere unapređenja suprotstavljanja problemu trgovine ljudima u Srbiji</i>	216
XII Zaključci i preporuke	218
Literatura	224
Dodaci	228

Upitnik za profesionalce	228
Upitnik za žrtve/potencialne žrtve	239
Protokol posmatranja	243

I Uvod

Istraživanje trgovine ljudima, čiji rezultati su izloženi u ovoj studiji, predstavlja prvo istraživanje koje je imalo za cilj dolaženje do bližih i obuhvatnijih saznanja o dimenzijama i karakteristikama ove pojave u Srbiji. Iako je poslednjih godina dosta rađeno na većoj društvenoj vidljivosti i poboljšanju društvenog reagovanja na problem trgovine ljudima u Srbiji, bavljenje njime je bilo bazirano na parcijalnim i sporadičnim saznanjima o trgovini ženama radi seksualne eksploatacije i bez jasnog sistemskog pristupa, kako otkrivanju i gonjenju izvršilaca, tako i prevenciji, zaštiti i reintegraciji žrtava.

Malobrojna prethodna istraživanja (domaća i strana) i drugi raspoloživi podaci nisu bili u stanju da daju celovit uvid u rasprostranjenost, strukturu i karakteristike trgovine ljudima u Srbiji na jednoj strani, niti u način funkcionisanja raspoloživih mehanizama za njeno suzbijanje i prevenciju na drugoj. Osim toga, iako je, po svim raspoloživim saznanjima, trgovina ženama u cilju seksualne eksploatacije najčešći oblik trgovine ljudima, neopravdano su zanemarivani njeni drugi, izuzetno teški oblici, poput trgovine decom i različitih oblika trgovine zbog radne eksploatacije. Takođe, u potpunosti je zanemaren problem unutrašnje trgovine ženama i njegova tesna povezanost sa transnacionalnom trgovinom, kao i isprepletenost problema trgovine ljudima sa drugim društvenim problemima poput prostitucije, rada „na crno“, prosjačenja, beskućništva, krijumčarenja ljudi i ilegalne migracije u širem smislu.

Istraživanje trgovine ljudima u Srbiji, koje je za OEBS sproveo (ženski) istraživački tim Viktimološkog društva Srbije, predstavlja svojevrsni istraživački eksperiment, koji je od svih istraživačica zahtevao dobro prethodno znanje, kreativnost, inventivnost, strpljivost i upornost, ali i svojevrsnu hrabrost. Bez entuzijazma, znanja, veštine i hrabrosti istraživačica, ali i spremnosti ispitanika da sa njima razgovaraju, teško da bi se mogao prikupiti tako bogat istraživački materijal, kakav je dobijen ovim istraživanjem. Dobijeni istraživački materijal je daleko premašio i najoptimističnija očekivanja koja smo imale na početku istraživanja. Iako prva i eksplorativna, bez pretenzija ka reprezentativnosti i sa jasnim ograničenjima, ova studija sadrži mnoštvo saznanja o pojavnim oblicima trgovine ljudima u Srbiji i predstavlja riznicu ideja za osmišljavanje strategija za njeno suzbijanje i prevenciju. U tom smislu, dobijeni rezul-

tati predstavljaju dobru polaznu osnovu, kako za dalje istraživanje trgovine ljudima u Srbiji, tako i za kreiranje na činjenicama bazirane društvene strategije („evidence-based” public policy).¹ Nadamo se da će preporuke koje su date u zaključku ove studije poslužiti kao koristan putokaz u pravcu mogućih promena, posebno u pravcu razvoja proaktivnog i na zaštiti ljudskih prava žrtava baziranog sistemskog pristupa suzbijanju trgovine ljudima u Srbiji.

Međutim, treba reći i to da iskustvo stečeno tokom ovog istraživanja može i u metodološkom smislu biti dragoceno, i to istraživačima koji u budućnosti, na ovim ili drugim prostorima, budu radili na sličnim istraživanjima. Kako je dobro primetila prof. Liz Kelly, „trgovina ljudima, kao i druge osetljive teme, zahteva kreativnost od istraživača i spremnost da se priznaju granice do kojih je bilo moguće doći u prikupljanju podataka. Budući razvoj metodologije zavisice delom i od istraživača koji se ozbiljno bave ovim pitanjima, koji eksperimentišu sa metodama i pristupima kreiranim sa ciljem da se otklone prepreke otkrivanju i iznošenju podataka.”²

Studija o trgovini ljudima u Srbiji je podeljena na jedanaest poglavlja. Pored neposrednih rezultata istraživanja, radi boljeg razumevanja ukupne situacije u Srbiji u vezi sa trgovinom ljudima, dat je i pregled važećeg zakonodavstva u ovoj oblasti, kao i pregled rezultata dosadašnjih istraživanja, raspoloživih zvaničnih podataka i podataka međunarodnih i domaćih nevladinih organizacija.

Studija je rezultat timskog rada, u kojoj je doprinos autorki sledeći:

Dr Vesna Nikolić-Ristanović je koordinirala istraživanje, uredila studiju i bila zadužena za delove o predmetu, cilju i metodama istraživanja, načinu funkcionisanja mehanizama delovanja vladinih i nevladinih organizacija, o informisanosti o problemu trgovine ljudima, kao i za zaključke i preporuke.

Mr Sanja Čopić je bila koordinatorka prikupljanja podataka i obradila je delove studije koji se odnose na važeće zakonodavstvo u Srbiji i karakteristike trgovine ženama, kao i na izvršioce.

Mr Biljana Simeunović-Patić je obradila delove studije koji se odnose na trgovinu muškarcima i viđenje mera koje treba preduzeti.

Mr Sanja Milivojević je obradila deo o neposrednim i posrednim pokazateljima obima i rasprostranjenosti trgovine ženama.

Biljana Mihić je obradila deo studije koji se odnosi na trgovinu decom.

¹ Davis i dr. (2000), citirano prema: Kelly, L. (2002) *Journeys of Jeopardy: A Review of Research on Trafficking in Women and Children in Europe*. Child and Women Abuse Studies Unit, University of North London, U.K.: str. 7.

² Kelly, L., op. cit., str. 13.

Na obradi podataka asistentkinje su bile Jasmina Nikolić i Nataša Veselinović.

U prikupljanju podataka učestvovalo je 13 istraživačica, koje su obavile intervjue sa 123 stručnjaka različitog profila i pet žrtava, kao i jedan broj neformalnih razgovora. Istraživačicama se zahvaljujemo na uloženom trudu i kvalitetno obavljenim intervjuima, a ispitanicima/ispitanicama na odvojenom vremenu i spremnosti da sa njima razgovaraju, kao i na materijalima koje su nam stavili na raspolaganje. Posebno se zahvaljujemo Ministarstvu unutrašnjih poslova Republike Srbije, pre svega Dušanu Zlokasu i Mitru Đuraškoviću iz Uprave pogranične policije za strance i upravne poslove, koji su nam pomogli u prikupljanju materijala iz arhive MUP-a, pružili nam dragocene informacije i omogućili intervjue sa pripadnicima policije. Takođe, posebno se zahvaljujemo i gospodinu Draganu Živkoviću iz Prihvatilišta za strance koji je našim istraživačicama omogućio da obave intervjue sa licima smeštenim u Prihvatilištu. Najzad, ali ne kao manje važno, zahvaljujemo se članovima Misije OEBS-a u Srbiji i Crnoj Gori, kancelariji u Beogradu, koji su zaduženi za probleme trgovine ljudima, bez čijeg razumevanja, pomoći i podrške ovo istraživanje ne bi bilo moguće. Posebnu zahvalnost dugujemo gospođici Moni Di, koja je u vreme realizacije istraživanja bila na mestu savetnice za pitanja trgovine ljudskim bićima Misije OEBS-a.

II Trgovina ljudima i važeće zakonodavstvo u Srbiji³

Na međunarodnoj sceni je problem trgovine ljudima posebno aktuelizovan tokom 90-ih godina XX veka, što je dovelo do intenziviranja napora međunarodne zajednice na iznalaženju adekvatnih mehanizama borbe protiv ove društveno opasne pojave. O tome svedoče brojne aktivnosti međunarodnih i drugih organizacija,⁴ kao i donošenje niza dokumenata u ovoj oblasti (preporuka, rezolucija, konvencija, protokola, deklaracija).⁵ Sve to usmereno je na podsticanje daljih akcija država, njihovih organa i institucija, nevladinih organizacija, grupa, pokreta, privatnog sektora, kao i same međunarodne zajednice u oblasti prevencije, gonjenja učinilaca i pružanja odgovarajuće pomoći i podrške žrtvama trgovine. Međutim, jedan od ključnih zahteva i neophodnih preduslova za kreiranje odgovarajuće politike i plana borbe protiv trgovine ljudima jeste harmonizacija domaćeg zakonodavstva sa međunarodnopravnim standardima.

Ukazom predsednika SR Jugoslavije, 2001. godine proglašen je Zakon o potvrđivanju Konvencije UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i dopunskih protokola,⁶ čime se SRJ obavezala da izvrši odgovarajuće zakonske izmene kako bi se domaće zakonodavstvo uskladilo sa međunarodnim standardima koje predviđa ova Konvencija, kao i dodatni Protokol o prevenciji, suzbijanju i kažnjavanju trgovine ljudima, posebno ženama i decom.

S obzirom da u Srbiji ne postoji poseban zakon za borbu protiv trgovine ljudima, za suzbijanje ove društveno opasne pojave relevantan je niz odredaba koje su sadržane u drugim zakonima: Krivičnom zakonu Republike Srbije, Zakoniku o krivičnom postupku, Zakonu o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala, Zakonu o kretanju i boravku stranaca, Zakonima o prekršajima.

³ Ovaj deo predstavlja izmenjenu i dopunjenu verziju rada Čopić, S. (2003) „Trgovina ljudima u svetlu međunarodnih dokumenata, savremenih nacionalnih rešenja i pozitivnog zakonodavstva”, u: Nikolić-Ristanović, V., Čopić, S. i Mihić, B., *Trgovina ljudima: pojam, karakteristike i pravna regulativa*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja [neobjavljeno].

⁴ Organizacija Ujedinjenih nacija, Evropska unija, Savet Evrope, Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, Pakt za stabilnost jugoistočne Evrope i drugo.

⁵ Više o tome u: Nikolić-Ristanović, V., Mrvić-Petrović, N., Škulić, M., Čopić, S. (2002) *Novi model zakonskih rešenja o trgovini ljudskim bićima*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije [neobjavljeno].

⁶ Objavljeno u Službenom listu SRJ, međunarodni ugovori, br. 6/2001.

Imajući to u vidu, u daljem izlaganju biće dat pregled odredaba koje su od značaja za krivično gonjenje učinilaca i zaštitu žrtava trgovine.

II 1. Krivični zakon Republike Srbije i Osnovni krivični zakon

Krivični zakon Republike Srbije⁷ i Osnovni krivični zakon⁸ sadrže odredbe koje su relevantne za krivično gonjenje učinilaca trgovine ljudima i njihovo kažnjavanje. Tako Krivični zakon RS sadrži inkriminaciju trgovine ljudima (član 111b), kojom se predviđaju biće ovog krivičnog dela i kazne, dok Osnovni krivični zakon sadrži odredbe o mogućnosti izricanja konfiskacije imovine kao sporedne kazne pod zakonom propisanim uslovima.

Na teritoriji Srbije je do sredine aprila 2003. godine krivično gonjenje učinilaca trgovine ljudima moglo da se preduzima samo po osnovu inkriminacija koje u sebi sadrže pojedine elemente ovog oblika kriminaliteta: zasnivanje ropskog odnosa i prevoz lica u ropskom odnosu,⁹ nedozvoljen prelaz državne granice,¹⁰ posredovanje u vršenju prostitucije.¹¹ Pored ovih krivičnih dela, bila je moguća primena i niza drugih inkriminacija, kao što su otmica, protivpravno lišenje slobode, ubistvo, teške telesne povrede, silovanje, ugrožavanje bezbednosti, pretnja, prinu-

⁷ Službeni glasnik SRS br. 26/77; 28/77; 43/77; 20/79; 24/84; 39/86; 51/87; 6/89; 42/89; 21/90, Službeni glasnik RS br. 16/90; 26/91; 75/91; 9/92; 49/92; 51/92; 23/93; 67/93; 47/94; 17/95; 44/98; 10/02; 11/02 i 80/02, 39/03.

⁸ Službeni list SFRJ br. 44/76, 36/77, 34/84, 74/87, 57/89, 3/90, 38/90, 45/90, 54/90, Službeni list SRJ br. 35/92, 16/93, 31/93, 37/93, 24/94, 61/01, Službeni glasnik RS br. 39/03.

⁹ Član 155. KZ SRJ, odnosno Osnovnog krivičnog zakona (prema izmenama i dopunama iz aprila 2003. godine, shodno kojima se, između ostalog, pooštavaju kazne i za ovo krivično delo) — Zasnivanje ropskog odnosa i prevoz lica u ropskom odnosu

(1) Ko kršeći pravila međunarodnog prava stavi drugog u ropski ili njemu sličan odnos ili ga drži u takvom odnosu, kupi, proda, preda drugom licu ili posreduje u kupovini, prodaji ili predaji ovakvog lica ili podstiče drugoga da proda svoju slobodu ili slobodu lica koje izdržava ili se o njemu stara, kazniće se zatvorom najmanje tri godine (ranije rešenje: od jedne do deset godina).

(2) Ko prevozi lica koja se nalaze u ropskom ili njemu sličnom odnosu iz jedne zemlje u drugu, kazniće se zatvorom od jedne do deset godine (ranije rešenje: od šest meseci do pet godina).

(3) Ko delo iz st. 1. i 2. ovog člana učini prema maloletnom licu, kazniće se zatvorom do jedne godine.

¹⁰ Član 249. KZ SRJ, sada Osnovnog krivičnog zakona — Nedozvoljen prelaz državne granice

(1) Ko bez propisane dozvole pređe ili pokuša da pređe granicu SRJ u organizovanoj grupi, naoružan ili upotrebom nasilja, kazniće se zatvorom do jedne godine.

(2) Ko se bavi nedozvoljenim prebacivanjem drugih lica preko granice SRJ ili ko iz koristoljublja omogućuje drugom nedozvoljeni prelaz granice, kazniće se zatvorom od tri meseca do godinu dana.

¹¹ Član 251. KZ RS — Posredovanje u vršenju prostitucije

(1) Ko vrbuje, navodi, podstiče ili namamljuje ženska lica na prostituciju ili ko na bilo koji način učestvuje u predaji ženskog lica drugome radi vršenja prostitucije, kazniće se zatvorom od tri meseca do pet godina.

(2) Ako je delo iz stava 1 ovog člana izvršeno prema maloletnom ženskom licu ili upotrebom sile, pretnje ili obmane, učinilac će se kazniti zatvorom od jedne do deset godina.

da i tako dalje, što se ipak pokazalo kao nedovoljno jer su sva ta dela samo fragmentarne inkriminacije, a njihova primena ne predstavlja adekvatno reagovanje na trgovinu ljudima kao povezano vršenje više različitih krivičnih dela. Međutim, čak ni odredbe koje su mogle da se primene u slučajevima trgovine, a koje su napred navedene, gotovo da se nisu ni primenjivale u praksi, pa je tamna brojka kriminaliteta ovde bila veoma izražena.

Upravo zbog toga su proteklih godina činjeni veliki naponi u zalaganju za odgovarajuće izmene krivičnog zakonodavstva, između ostalog i u smislu uvođenja posebne inkriminacije.¹² Ti naponi su urodili plodom kada je 11. aprila 2003. godine usvojen amandman na Predlog Zakona o izmenama i dopunama Krivičnog zakona RS, pa je u Krivični zakon Republike Srbije uneto krivično delo trgovine ljudima (član 111b),¹³ koje glasi:

(1) Ko silom ili pretnjom, dovođenjem u zabludu ili održavanjem u zabludi, zloupotrebom ovlašćenja, poverenja, odnosa zavisnosti ili teških prilika drugog: vrbuje, prevozi, prebacuje, predaje, prodaje, kupuje, posreduje u predaji ili prodaji, sakriva ili drži drugo lice, a u cilju sticanja neke koristi, eksploatacije njegovog rada, vršenja kriminalne delatnosti, prostitucije ili prosjačenja, upotrebe u pornografske svrhe, radi oduzimanja dela tela za presađivanje ili radi korišćenja u oružanim sukobima, kazniće se zatvorom od jedne do deset godina.

(2) Ako je delo iz stava 1. ovog člana učinjeno prema više lica, otmicom, prilikom vršenja službene dužnosti, u okviru kriminalne organizacije, na naročito svirep ili na naročito ponižavajući način ili je nastupi-

¹² S tim u vezi trebalo bi spomenuti aktivnosti Viktimološkog društva Srbije koje je, u okviru projekta „Novi model zakonskih rešenja o trgovini ljudima“, izradilo predlog izmena i dopuna relevantnih saveznih i republičkih propisa u cilju obezbeđivanja kažnjavanja učinilaca trgovine ljudima i zaštite žrtava (Krivičnog zakona RS, Zakonika o krivičnom postupku, Zakona o prekršajima, Zakona o kretanju i boravku stranaca), čiji deo je i predlog novog krivičnog dela u formi sličnoj onoj koja je usvojena kao amandman na Predlog Zakona o izmenama i dopunama Krivičnog zakona RS. Više o tome u: Nikolić-Ristanović, V., Mrvić-Petrović, N., Škulić, M., Čopić, S. (2002) *Novi model zakonskih rešenja o trgovini ljudskim bićima*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije [neobjavljeno].

¹³ Na ovom mestu trebalo bi ukazati na to da je krivično delo trgovine ljudima prvo uneto u Krivični zakon Crne Gore (član 201a), i to Zakonom o izmenama i dopunama KZ Crne Gore od juna 2002. godine. Shodno ovoj odredbi, trgovina ljudima predstavlja sakupljanje, prevoz, prenos ili prihvatanje lica, upotrebom sile, pretnje, obmane ili drugog sredstva, u cilju radne ili seksualne eksploatacije žrtve. Pored toga, predviđa se kažnjavanje i za prevoz žrtava trgovine iz jedne zemlje u drugu, organizovanje izvršenja ovog krivičnog dela, kao i korišćenje ili obezbeđivanje seksualnih usluga lica koje je žrtva trgovine. Kao kvalifikatorne okolnosti predviđene su: maloletstvo (14—18 godina), odnosno slučaj kada je delo izvršeno prema detetu (licu ispod 14 godina), nastupanje teških telesnih povreda ili smrti. Zanimljivo rešenje koje sadrži ovaj Zakon, a koje je usmereno na presecanje lanaca trgovine ljudima, jeste kažnjavanje za svaku protivpravnu radnju u vezi sa dokumentima žrtve trgovine, tj. kažnjavanje za uništavanje i zadržavanje lične karte, pasoša ili drugog identifikacionog dokumenta žrtve.

la teška telesna povreda, učinilac će se kazniti zatvorom od najmanje tri godine.

(3) Ako je delo iz stava 1. ovog člana učinjeno prema maloletnom licu, ili je nastupila smrt oštećenog lica, kazniće se zatvorom od najmanje pet godina.

(4) Za delo iz stava 1. ovog člana učinjeno prema licu koje nije navršilo četrnaest godina, učinilac će se kazniti kaznom propisanom za to delo i kad nije upotrebio silu, pretnju ili neki od drugih navedenih načina izvršenja.

Propisana inkriminacija sadrži sve elemente krivičnog dela trgovine ljudima kako je to predviđeno međunarodnopravnim standardima, dok se primenom opštih odredaba Osnovnog krivičnog zakona obezbeđuje kažnjavanje za pokušaj i saučesništvo.

Pored predviđanja posebnog krivičnog dela trgovine ljudima, značajna je i izmena i dopuna Krivičnog zakona SRJ (promenjen mu je naziv u Osnovni krivični zakon) koja se odnosi na ponovno uvođenje konfiskacije imovine kao posebne vrste kazne. Konfiskacija imovine može se izricati samo kao sporedna kazna, a sastoji se u oduzimanju imovine osuđenom licu bez naknade, u granicama propisanim zakonom. Ova kazna se može izreći kada je učiniocu krivičnog dela sa elementima organizovanog kriminala izrečena kazna zatvora u trajanju od najmanje četiri godine, u šta spada i trgovina ljudima.

II 2. Zakonik o krivičnom postupku

Zakonik o krivičnom postupku¹⁴ sadrži niz odredaba koje mogu da budu od značaja za otkrivanje i dokazivanje krivičnog dela trgovine ljudima s jedne, i zaštitu oštećenih, odnosno svedoka, sa druge strane.

Kada postoje osnovi sumnje da su lica sama ili sa drugima izvršila krivična dela sa elementima organizovanog kriminala,¹⁵ među kojima se eksplicitno navodi i trgovina ljudima, istražni sudija može, na pismeni i obrazloženi predlog državnog tužioca, narediti nadzor i snimanje telefonskih i drugih razgovora ili komunikacija drugim tehničkim sredstvima i optička snimanja tih lica (član 232 ZKP). Ove mere određuje istražni sudija obrazloženom naredbom, a one mogu trajati najduže tri meseca, uz mogućnost produženja za još tri meseca ako postoje važni razlozi. Za izvršenje mera nadležni su organi unutrašnjih poslova.

¹⁴ Službeni list SRJ 70/2001, 68/2002.

¹⁵ Primena ove odredbe moguća je i kada postoje osnovi sumnje da je izvršeno neko drugo krivično delo, i to protiv ustavnog uređenja ili bezbednosti SRJ ili protiv čovečnosti ili međunarodnog prava.

U odredbe koje su relevantne za otkrivanje i dokazivanje mogu da se ubroje i pojedine odredbe sadržane u odeljku koji nosi naziv *Posebne odredbe o postupku za krivična dela organizovanog kriminala*, koji je unet izmenama i dopunama ZKP iz decembra 2002. godine. Ova glava sadrži posebna pravila za krivično gonjenje učinilaca krivičnih dela organizovanog kriminala, za postupak oduzimanja predmeta i imovinske koristi i postupak međunarodne saradnje u otkrivanju i krivičnom gonjenju učinilaca krivičnih dela organizovanog kriminala.¹⁶

Kao prvo, predviđeno je postojanje ustanove svedoka saradnika, tako da na predlog državnog tužioca kao svedok može da se sasluša pripadnik kriminalne organizacije protiv koga je podneta krivična prijava ili se vodi krivični postupak za delo organizovanog kriminala, pod uslovom da postoje olakšavajuće okolnosti na osnovu kojih se prema krivičnom zakonu može osloboditi od kazne ili mu se kazna može ublažiti, i ako je značaj njegovog iskaza za otkrivanje, dokazivanje ili sprečavanje drugih krivičnih dela kriminalne organizacije pretežniji od štetnih posledica krivičnog dela koje je učinio (član 504d ZKP). Ovaj predlog državni tužilac može da podnese do završetka glavnog pretresa. Svedok saradnik ne može da bude lice za koje postoji osnovana sumnja da je organizator kriminalne grupe. Svedok saradnik koji je sudu dao iskaz u skladu sa obavezama predviđenim ovim Zakonikom ne može biti gonjen za krivično delo organizovanog kriminala za koje se vodi postupak. U ovom slučaju tužilac će odustati od krivičnog gonjenja svedoka saradnika najkasnije do glavnog pretresa koji se vodi protiv drugih pripadnika kriminalne organizacije, a sud će izreći presudu kojom se optužba protiv svedoka saradnika odbija (član 504z ZKP). Prilikom saslušanja svedoka saradnika javnost je isključena, osim ako veće, na predlog državnog tužioca i uz saglasnost svedoka saradnika, ne odluči drugačije.

Postojanje ustanove svedoka saradnika može da bude od velikog značaja za dokazivanje krivičnog dela trgovine ljudima, jer osobe koje su uključene u lanac trgovine često mogu sudu da pruže mnogo više

¹⁶ Odredbe ove glave ZKP primenjuju se u slučaju postojanja osnovane sumnje da je izvršeno krivično delo rezultat organizovanog delovanja više od dva lica čiji je cilj vršenje teških krivičnih dela radi sticanja dobiti ili moći. Pored toga, za primenu ovih odredaba neophodno je istovremeno ispunjenje još najmanje tri od sledećih uslova: da je svaki član kriminalne organizacije imao unapred određen zadatak ili ulogu; da je delatnost kriminalne organizacije planirana na duže vreme ili neograničeno; da se delatnost organizacije zasniva na primeni određenih pravila interne kontrole i discipline članova; da se delatnost organizacije planira i vrši u međunarodnim razmerama; da se u vršenju delatnosti primenjuju nasilje ili zastrašivanje ili da postoji spremnost za njihovu primenu; da se u vršenju delatnosti koriste privredne ili poslovne strukture; da se koristi pranje novca ili nezakonito stečene dobiti; da postoji uticaj organizacije ili njenog dela na političku vlast, medije, izvršnu ili sudsku vlast ili na druge društvene ili ekonomske činioce. Imajući sve to u vidu, smatramo da trgovina ljudima predstavlja oblik organizovanog kriminala i da bi odredbe ove glave ZKP trebalo da se primenjuju i u slučaju trgovine ljudima.

informacija o drugim učesnicima, kao i o samoj kriminalnoj organizaciji, nego same žrtve koje ponekada ne znaju gotovo ništa o onima koji ih kupuju, prevoze, prodaju i eksploatišu. Osim toga, žrtve su uglavnom uplašene prilikom svedočenja i pitanje je u kojoj meri, bez drugih oblika obezbeđenja, one mogu da daju verodostojan iskaz. Primena ovog instituta vodila bi ujedno i smanjenju sekundarne viktimizacija žrtava trgovine, a sam krivični postupak bi mogao da se sprovede i u slučaju da žrtve, tj. oštećeni, nisu dostupni pravosudnim organima.

Trgovina ljudima, kao oblik organizovanog kriminala, krivično je delo sa jasno izraženim lukrativnim karakterom (iako sticanje dobiti nije neophodan uslov za postojanje ovog krivičnog dela), pa praćenje tokova novca ili druge dobiti stečene njegovim izvršenjem može da posluži za otkrivanje i dokazivanje ovog krivičnog dela. S tim u vezi, interesantna je i odredba kojom je predviđeno da državni tužilac može da zahteva da nadležni državni organ, bankarska ili druga finansijska organizacija obave kontrolu poslovanja određenih lica i da mu dostave dokumentaciju i podatke koji mogu da posluže kao dokaz o krivičnom delu ili imovini pribavljenoj krivičnim delom, kao i obaveštenja o sumnjivim novčanim transakcijama u smislu Konvencije o pranju, traženju, zapleni i konfiskaciji prihoda stečenih kriminalom.

Pored toga, posebnim odredbama predviđena je mogućnost primene i nekih drugih mera u cilju otkrivanja, dokazivanja ili sprečavanja krivičnog dela organizovanog kriminala (ako to ne bi moglo da se učini na neki drugi način ili bi bilo skopčano sa velikim teškoćama) i to: pružanje simulovanih poslovnih usluga, sklapanje simulovanih pravnih poslova i angažovanje prikriivenih islednika. Ove mere izvršavaju organi unutrašnjih poslova, koji istražnom sudiji ili državnom tužiocu dostavljaju izveštaj, prilažući svu drugu dokumentaciju fotografskog, video, audio ili elektronskog zapisa i druge dokaze koji su prikupljeni. Prikriiveni islednik se može saslušati kao svedok u postupku, ali se njegov identitet štiti.

Sledeća odredba iz ovog odeljka koja može biti od značaja jeste da se iskazi i obaveštenja koja državni tužilac prikupi u pretkrivičnom postupku mogu koristiti kao dokaz u krivičnom postupku, ali se sudska odluka ne može zasnivati samo na njima. I ova odredba može da bude značajna u slučajevima trgovine ljudima jer može da spreči sekundarnu viktimizaciju žrtava usled pojavljivanja na glavnom pretresu, ukoliko u konkretnom slučaju postoje i drugi dokazi osim njihovih iskaza kao svedoka. Time se dolazi do druge grupe odredaba koje su od značaja za zaštitu žrtava, odnosno svedoka u krivičnom postupku.

U pogledu mogućnosti zaštite oštećenog, odnosno svedoka u krivičnom postupku, relevantno je nekoliko odredaba Zakonika o krivič-

nom postupku.¹⁷ Kao prvo to je član 102 st. 4. kojim se predviđa da se prilikom saslušanja maloletnog lica, naročito ako je ono oštećeno krivičnim delom, postupa obazrivo kako saslušanje ne bi štetno uticalo na psihičko stanje maloletnika. Kada je potrebno, saslušanje maloletnog lica može da se obavi uz pomoć pedagoga ili drugog stručnog lica. Ovakva odredba ima za cilj da spreči sekundarnu viktimizaciju, ali bi njenu primenu trebalo proširiti i na druge osetljive kategorije svedoka, što bi svakako trebalo da obuhvati i žrtve trgovine ljudima.

Potom, članom 292 predviđeno je da od otvaranja zasedanja pa do završetka glavnog pretresa veće može u svako doba, po službenoj dužnosti ili po predlogu stranaka, ali uvek po njihovom saslušanju, isključiti javnost za ceo glavni pretres ili jedan njegov deo ako je to, između ostalog, potrebno radi zaštite ličnog ili porodičnog života okrivljenog ili oštećenog. Osim toga, članom 261 predviđeno je da iz istog ovog razloga (između ostalih koji su Zakonikom propisani) službeno lice koje preduzima istražnu radnju može narediti licima koja saslušava ili koja prisustvuju istražnim radnjama ili razgledaju spise istrage da čuvaju kao tajnu određene činjenice ili podatke koje su tom prilikom saznala, uz ukazivanje da je odavanje tajne krivično delo.

Značajnu novinu u ZKP predstavlja odredba o zaštiti svedoka i oštećenog, kojom se predviđa da je sud dužan da svedoka i oštećenog zaštiti od uvrede, pretnje i svakog drugog napada (član 109 st. 1), a učesnika postupka ili drugo lice koje pred sudom vređa svedoka ili oštećenog, pretili mu ili ugrožava njegovu bezbednost, sud će opomenuti ili novčano kazniti. U slučaju nasilja ili ozbiljne pretnje, sud je dužan da o tome obavesti državnog tužioca radi preduzimanja krivičnog gonjenja (član 109 st. 2). Osim toga, predviđena je mogućnost posebne policijske zaštite svedoka ili oštećenog. Naime, na predlog istražnog sudije ili predsednika veća, predsednik suda ili državni tužilac može da zahteva da organi unutrašnjih poslova preduzmu posebne mere fizičke zaštite svedoka i oštećenog. Ove mere nisu specifikovane u ZKP, pa je njihova konkretizacija moguća na daleko efikasniji način, kroz unošenje konkretnih oblika zaštite u pravila službe organa unutrašnjih poslova, odnosno druge interne akte tog tipa, pri čemu će i sama praksa ukazati na moguće oblike realne zaštite.¹⁸

Posebnim odredbama o postupku u slučaju krivičnih dela organizovanog kriminala predviđeno je da državni tužilac može da odredi da se određenom svedoku, svedoku saradniku i članovima njihove uže porodice obezbedi posebna zaštita, pri čemu ni ove mere zaštite nisu precizirane Zakonikom o krivičnom postupku.

¹⁷ Više o tome u: Nikolić-Ristanović, V., Mrvić-Petrović, N., Škulić, M., Čopić, S. (2002) op. cit., str. 19–20.

¹⁸ Nikolić-Ristanović, V., Mrvić-Petrović, N., Škulić, M., Čopić, S. (2002) op. cit., str. 19.

Imajući sve ovo u vidu, zapaža se intencija zakonodavca da ide u korak sa savremenim tendencijama što je, u izvesnoj meri, došlo do izražaja i u novom ZKP, naročito u pogledu mogućnosti primene novih radnji i tehnika za otkrivanje i dokazivanje krivičnih dela organizovanog kriminala. Sa druge strane, uočava se pokušaj da se ide i u pravcu pružanja bolje zaštite oštećenim i svedocima, iako još uvek nema saznanja u kojoj meri se odgovarajuće odredbe u praksi i primenjuju. Ali, i pored toga, može se reći da još uvek ne postoji jasna koncepcija zaštite žrtava i svedoka, što je prepreka uspešnom i efikasnom vođenju krivičnog postupka, posebno kada se radi o posebno osetljivim kategorijama žrtava, poput dece, žrtava trgovine ljudima, seksualnih delikata i nasilja u porodici.

II 3. Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala

Zakonom o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala¹⁹ regulišu se obrazovanje, nadležnost i ovlašćenja posebnih jedinica državnih organa kako bi se obezbedilo efikasno otkrivanje i krivično gonjenje učinilaca krivičnih dela koja su predviđena ovim zakonom.

Za postupanje u konkretnim predmetima predviđa se nadležnost posebnog odeljenja za suzbijanje organizovanog kriminala, tj. specijalnog tužilaštva u okviru Okružnog javnog tužilaštva u Beogradu. Specijalnim tužilaštvom rukovodi specijalni tužilac, koga, na period od dve godine, uz saglasnost u pisanoj formi, postavlja Republički javni tužilac. Ovim Zakonom se predviđa osnivanje posebne službe za suzbijanje organizovanog kriminala pri Ministarstvu unutrašnjih poslova, koja postupa po zahtevu Specijalnog tužioca, a u skladu sa zakonom. Na zahtev Specijalnog tužioca ili ove posebne Službe pri MUP-u RS, svi državni organi i organizacije dužni su da bez odlaganja omogućće upotrebu svakog tehničkog sredstva kojim raspolažu. Takođe, oni treba da obezbede blagovremeno odazivanje svakog svog pripadnika, odnosno zaposlenog, uključujući i starešine organa ili organizacije, radi davanja obaveštenja i saslušanja osumnjičenog ili svedoka. Pored toga, treba bez odlaganja da predaju Službi i svaki pismeni ili drugi dokaz koji poseduju, ili na drugi način saopšte informacije koje mogu pomoći u rasvetljavanju krivičnih dela predviđenih ovim Zakonom (član 11).

U pogledu stvarne nadležnosti sudova, predviđeno je da će u predmetima krivičnih dela predviđenih ovim Zakonom u prvom stepenu

¹⁹ Službeni glasnik RS br. 42/02, 27/03, 39/03, 67/03.

postupati Okružni sud u Beogradu, unutar kojeg je obrazovano Posebno odeljenje, dok će za odlučivanje u drugom stepenu biti nadležan Apelacioni sud u Beogradu. Predsednik Okružnog suda, iz redova sudija tog ili drugog suda, postavlja predsednika i sudije ovog Posebnog odeljenja, uz njihovu pisanu saglasnost, na period od dve godine. Ista situacija je i kada se radi o Apelacionom sudu, unutar kojeg se obrazuje Posebno odeljenje za postupanje u ovim predmetima.

Ovim Zakonom se takođe predviđa formiranje Posebne pritvorske jedinice u Okružnom zatvoru u Beogradu, čiju organizaciju, rad i postupanje sa pritvorenima bliže uređuje Ministar pravosuđa, a shodno odredbama Zakonika o krivičnom postupku i Zakona o izvršenju krivičnih sankcija.

Pod organizovanim kriminalom, u smislu ovog Zakona, podrazumeva se vršenje krivičnih dela od strane organizovane kriminalne grupe, odnosno druge organizovane grupe ili njenih pripadnika, za koja je predviđena kazna zatvora od četiri godine ili teža kazna. Pod organizovanim kriminalnom grupom podrazumeva se grupa od tri i više lica koja postoji određeno vreme i deluje sporazumno u cilju vršenja jednog ili više krivičnih dela za koja je predviđena kazna zatvora od četiri godine ili teža kazna, radi sticanja, posredno ili neposredno, finansijske ili druge materijalne koristi. Pod drugom organizovanom grupom podrazumeva se grupa koja nije obrazovana u cilju neposrednog vršenja krivičnih dela, niti ima tako razvijenu organizacionu strukturu, definisane uloge i kontinuitet članstva svojih pripadnika, ali je u funkciji organizovanog kriminala.

U poređenju sa definicijom sadržanom u okviru posebnih odredbi ZKP o postupku za krivična dela organizovanog kriminala, zapaža se da je definisanje organizovanog kriminala tj. krivičnih dela sa elementom organizovanog kriminala detaljnije u ZKP jer je, pored uslova koji su sadržani i u Zakonu o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala a koji se odnose na organizovano vršenje težih krivičnih dela (posmatrano s obzirom na zaprećenu kaznu) u cilju sticanja dobiti, predviđeno i kumulativno ispunjenje najmanje tri od nekoliko Zakonikom predviđenih uslova. Međutim, i ti uslovi su dosta široko postavljani, tako da su, u suštini, obe definicije dovoljno široke da obuhvate sve forme organizovanog kriminala, među kojima je i trgovina ljudima. To je posebno važno ako se ima u vidu da se u tom slučaju odredbe ovih zakona koje su relevantne za otkrivanje i dokazivanje krivičnog dela, zaštitu oštećenih i svedoka, i međunarodnopravnu pomoć mogu primeniti i u slučajevima trgovine ljudima.

Kada je u pitanju trgovina ljudima, posmatrano sa stanovišta Zakona o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizo-

vanog kriminala, od posebnog značaja su odredbe koje se odnose na zaštitu svedoka i međunarodnopravnu pomoć.

Ovim Zakonom predviđa se mogućnost prinudnog dovođenja i preventivnog zadržavanja lica koje može da pruži obaveštenja ili ukaže na dokaze o organizovanom kriminalu, a koje može da traje najduže 24 sata.

Slede odredbe o predlaganju dokaza, pravu na razgledanje spisa, kao i o vođenju zapisnika, i to u pisanoj formi, ali i kao audio zapis koji se u roku od 72 sata transkriptuje i čini sastavni deo pisanog zapisnika. Predviđen je i rok koji se ostavlja veštacima za sprovođenje veštačenja i dostavljanje nalaza i mišljenja, čije nepoštovanje povlači za sobom određenu kaznu, što, uz odredbe o trajanju pritvora i sa tim povezane obaveze suda da donese prvostepenu, odnosno drugostepenu odluku, ima za cilj obezbeđivanje hitnosti postupka.

Jedna od najvažnijih odredaba odnosi se na svedoka ili oštećeno lice, kojom je predviđeno da ukoliko ova lica nisu u mogućnosti da prisustvuju glavnom pretresu, njihovo saslušanje može da se vrši putem video konferencijske veze. Na isti način može se sprovesti saslušanje svedoka ili oštećenog lica i putem međunarodne krivičnopravne pomoći. Ova odredba je od velikog značaja kada se radi o slučajevima trgovine ljudima jer se izbegava retraumatizacija oštećenog ili svedoka, do koje dolazi zbog pojavljivanja na pretresu i boravka u istoj prostoriji sa optuženim, a ujedno se smanjuje njihova sekundarna viktimizacija i stvaraju uslovi za davanje verodostojnog iskaza.

Na kraju, na obrazloženi predlog zainteresovanog lica sud može doneti odluku o zaštiti ličnih podataka svedoka ili oštećenog, što je takođe u skladu sa standardima koje predviđa međunarodna zajednica.

II 4. Zakoni o prekršajima i Zakon o kretanju i boravku stranaca

Odredbama Zakona o prekršajima kojima se povređuju savezni propisi²⁰ i Zakona o prekršajima Srbije,²¹ odnosno Crne Gore²² reguliše se, između ostalog, sistem prekršajnih sankcija, postupak, status i nadležnost organa koji rešavaju prekršaje. U drugim zakonima sadržane su norme kojima se predviđa konkretno ponašanje kao prekršaj (na primer, Zakoni o prekršajima protiv javnog reda i mira koji su doneti i u Srbiji i u Crnoj Gori).

²⁰ Službeni list SFRJ br. 4/77, 36/77, 20/82, 14/85, 10/86, 74/87, 57/89, 3/90, 35/91, Službeni list SRJ br. 27/92, 50/93, 24/94, 28/96, 64/01.

²¹ Službeni glasnik SRS br. 44/89, Službeni glasnik RS 21/90, 11/92, 6/93, 20/93, 53/93, 67/93, 28/94, 16/97, 37/97, 36/98, 44/98, Službeni list SRJ br. 62/02, Službeni glasnik RS br. 65/01.

²² Službeni list RCG br. 25/94, 29/94, 38/94, 48/99.

U sistemu prekršajnih sankcija posebno je važna zaštitna mera proterivanja stranca, odnosno udaljenja sa teritorije Srbije i Crne Gore. Jedino se za prekršaj iz člana 106 st. 1. tačka 1. Zakona o kretanju i boravku stranaca²³ (ako stranac dođe u SiCG kad mu je to zabranjeno po odredbama člana 25. istog zakona — a to je kada postoje razlozi za neizdavanje vize ili turističke propusnice) predviđa obavezno izricanje zaštitne mere udaljavanja stranca sa teritorije naše države. U svim drugim slučajevima u kojima se predviđa kažnjavanje stranaca, radi se o novčanoj kazni uz koju se fakultativno može izreći mera proterivanja (o tome kada su ispunjeni zakonski uslovi da se stranac smatra nepoželjnim, procenjuje sam sudija za prekršaje, odnosno nadležni organ unutrašnjih poslova).

Savezno prekršajno zakonodavstvo i Zakon o kretanju i boravku stranaca trebalo bi izmeniti, odnosno dopuniti, kako bi se omogućila zaštita žrtava trgovine ljudskim bićima. Naime, prema postojećim propisima, bez obzira da li je stranac žrtva trgovine ili će kasnije zatražiti politički azil, on ne može izbeći prekršajnu odgovornost ako je povredio odredbe Zakona o kretanju i boravku stranaca u pogledu nedozvoljenog dolaska u zemlju.

II 5. Ocena zakonskih odredbi značajnih za krivično gonjenje i zaštitu žrtava trgovine ljudima u Srbiji

Predviđanje krivične odgovornosti za trgovinu ljudima je osnovni preduslov krivičnog gonjenja učinilaca ovog oblika organizovanog kriminala. Imajući to u vidu, uvođenjem posebnog krivičnog dela u Krivični zakon Republike Srbije učinjen je značajan korak u harmonizaciji domaćeg zakonodavstva sa međunarodnopravnim standardima, pre svega onim koji su postavljeni Protokolom o prevenciji, suzbijanju i kažnjavanju trgovine ljudima, posebno ženama i decom, iz 2000. godine.

Pored toga, izmene i dopune Zakonika o krivičnom postupku pokazuju nameru zakonodavca da ide u korak sa savremenim rešenjima u oblasti borbe protiv organizovanog kriminala. To je posebno došlo do izražaja u predviđanju nekih novih instituta (na primer, svedoka saradnika) i mera (snimanje lica, pružanje simulovanih poslovnih usluga, sklapanje simulovanih pravnih poslova, angažovanje prikrivenih islednika, praćenje tokova novca i slično) koje imaju za cilj otkrivanje, dokazivanje ili sprečavanje izvršenja krivičnih dela organizovanog kriminala.

Dobro rešenje je i ono koje predviđa osnivanje posebnih jedinica unutar državnih organa nadležnih za postupanje u slučajevima organi-

²³ Službeni list SFRJ br. 56/80, 53/85, 30/89, 26/90, 53/91, Službeni list SRJ br. 24/94, 28/96, 68/02.

zovanog kriminala, jer se time postiže bolja specijalizacija lica koja rade u ovim jedinicama, što može da doprinese efikasnijem i boljem vođenju postupka, ali i većoj senzibilisanosti u pogledu odnosa prema oštećenima i svedocima, što je posebno važno kada se radi o žrtvama trgovine.

Međutim, ono što je veoma važno da se istakne jeste da sve ove odredbe mogu da nađu svoju primenu u slučajevima trgovine ljudima samo pod uslovom da se trgovina ljudima od strane nadležnih organa zaista i tretira kao oblik organizovanog kriminala.

Za uspešnu borbu protiv trgovine ljudima, odnosno krivično gonjenje učinilaca ovog krivičnog dela, neophodno je predviđanje odgovarajuće zaštite oštećenih i svedoka pre, tokom i nakon krivičnog postupka. Kao što se iz prethodnog izlaganja moglo videti, neke mogućnosti zaštite oštećenog ili svedoka postoje, ali još uvek nedostaje jasan koncept zaštite ovih lica, naročito kada se radi o posebno osetljivim kategorijama s obzirom na uzrast, psihofizičke karakteristike ili vrstu i težinu krivičnog dela. S tim u vezi, trebalo bi insistirati na daljim izmenama i dopunama relevantnih zakona u smislu zaštite žrtava od sekundarne viktimizacije tokom krivičnog postupka (odgovarajuća pravila u vezi sa saslušanjem, primena tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka i slično), ali i nezavisno od njega, i to kroz odlaganje deportacije, davanja dozvole privremenog boravka žrtvama trgovine ljudima i obezbeđivanje odgovarajuće pomoći i podrške ovim licima.

III Pregled dosadašnjih istraživanja i drugih raspoloživih podataka o trgovini ljudima u cilju seksualne eksploatacije i eksploatacije rada u Srbiji

Bilo da se posmatra i/ili analizira sa kriminološkog, viktimološkog, krivičnogpravnog, psihološkog, moralnog, migracionog ili nekog drugog aspekta, trgovina ljudima predstavlja ozbiljan i složen društveni problem.

Utvrđivanje obima i karakteristika trgovine ljudskim bićima je otežano iz više razloga. Najpre, veoma mali broj žrtava obraća se za pomoć policiji ili nekoj od organizacija za pružanje pomoći žrtvama. Osim toga, većina vladinih i nevladinih međunarodnih organizacija daje različite podatke o ovoj pojavi, što je posledica nepostojanja objedinjenog sistema praćenja i analize. Tako na primer, prema izveštaju Ujedinjenih nacija, procenjuje se da svake godine 700.000 žena i dece iz celog sveta postanu žrtve trgovine ljudima, dok se prema rezultatima švedske nevladine organizacije Kvinna till Kvinna procenjuje da oko 500.000 žena iz celog sveta svake godine bude trafikovano u Zapadnu Evropu. Međunarodna organizacija za migracije je u svom izveštaju za 1997. godinu zabeležila da je te godine 175.000 žena trafikovano iz Centralne i Istočne Evrope i zemalja sa prostora bivšeg Sovjetskog Saveza. Noviji izveštaji Međunarodne organizacije za migracije pokazuju da 120.000 žena svake godine biva trafikovano u zemlje Evropske unije, uglavnom preko Balkana.²⁴ Najnoviji izveštaji za jugoistočnu Evropu (UNICEF, 2002) ukazuju da čak 90% žena, stranih državljanke uključenih u seks industriju na Balkanu, predstavljaju žrtve trgovine radi seksualne eksploatacije.²⁵

U ovom odeljku biće dat pregled podataka o trgovini ljudima u Srbiji kojima raspolažu državni organi, nevladine i međunarodne organizacije, kao i pregled rezultata dosadašnjih istraživanja. Ovi podaci, prikupljeni tokom istraživanja, mogli bi se smatrati nivoom znanja o trgovini ljudima u Srbiji sa kojeg smo krenuli u analizi dobijenih podataka.

²⁴ Limanowska, B. (2002) *Trafficking in Human Beings in Southeastern Europe*, UNICEF, UNOHCHR, OSCE-ODIHR, str. 4.

²⁵ Kelly, L. (2002) *Journeys of Jeopardy: A Review of Research on Trafficking in Women and Children in Europe*, Child and Woman Abuse Studies Unit, University of North London, U.K., str. 19.

III 1. Trgovina ženama

Najveći broj raspoloživih podataka u svetu i kod nas se odnosi na trgovinu ženama radi seksualne eksploatacije, jer je ovaj oblik trgovine najčešći i najuočljiviji.

Kada je reč o Srbiji bez Kosova, ona je iz zemlje destinacije zbog dugogodišnje loše ekonomske situacije postala zemlja tranzita preko koje vode kanali iz Moldavije, Ukrajine, Rusije, Rumunije i Bugarske ka Kosovu i Bosni i Hercegovini, i dalje ka zemljama Zapadne Evrope. Beograd je postao jedan od glavnih tranzitnih centara za ovo područje. Trafikovane žene i devojke iz Istočne Evrope se čuvaju u privatnim kućama, gde su često prisiljene da rade kao prostitutke, čekajući na odlazak ka zemljama destinacije, uglavnom ka Italiji i drugim zemljama Zapada.

III 1.1. *Zvanični podaci*

Neposrednih pokazatelja o trgovini ženama je veoma malo.

Prema Izveštaju Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije, Uprave pogranične policije za strance i upravne poslove, u Srbiji je tokom 2000. godine otkriveno 1260 državljanke iz istočne Evrope (Rumunija, Bugarska, Moldavija, Ukrajina) koje su prešle granicu ili pokušale da ilegalno pređu državnu granicu, a izrečeno je oko 2000 prekršajnih mera i otkaza boravka prema državljkama ovih zemalja koje su zatečene da rade u ugostiteljskim objektima.

U toku 2001. godine je izrečeno 1018 prekršajnih mera i mera otkaza boravka prema državljkama istočnoevropskih zemalja, najčešće prema državljkama Rumunije, Moldavije, Ukrajine, Bugarske, Belorusije i Rusije. Tokom 2002. godine, prilikom kontrole ugostiteljskih objekata u kojima su bile radno angažovane državljanke iz istočnoevropskih zemalja zatečeno je 423 strane državljanke. Od ukupno navedenog broja stranih državljanke, nakon obavljenih detaljnih razgovora i izvršenih provera za njih 60 je utvrđeno da su bile žrtve trgovine ljudima radi seksualne eksploatacije, od čega su 32 državljanke Rumunije, 13 državljanke Moldavije, 10 državljanke Ukrajine, četiri državljanke Rusije i jedna državljanke Bugarske.²⁶

Kada je u pitanju podnošenje krivičnih prijavi protiv izvršilaca, tokom 2000. godine je podneta 41 krivična prijava protiv lica koja su učestvovala u ilegalnom prebacivanju žena, kao i protiv vlasnika ugostitelj-

²⁶ Izveštaj Uprave pogranične policije za strance i upravne poslove, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije, od 1. 4. 2003.

skih objekata. Broj preduzetih mera protiv lica koja učestvuju u ilegalnom prebacivanju, dovođenju, angažovanju ili preprodaji stranih državljanke je tokom 2001. godine povećan, pa su tako podnete 72 krivične prijave protiv vlasnika ugostiteljskih objekata i lica koja učestvuju u ilegalnom prebacivanju (u najvećem broju se radilo o državljanima Srbije i Crne Gore). Tokom 2002. godine je podneta 31 krivična prijava protiv 47 lica (vlasnika ugostiteljskih objekata i drugih lica), zbog izvršenja 62 krivična dela u vezi sa trgovinom ženama, od kojih su najčešće podnošene krivične prijave zbog posredovanja u vršenju prostitucije (24), zbog protivpravnog lišavanja slobode (11), zbog falsifikovanja isprava (5), kao i zbog izvršenog krivičnog dela otmice (4). Za krivično delo zasnivanja ropskog odnosa i prevoza lica u ropskom odnosu iz čl. 155 KZ SRJ podnete su tri krivične prijave.

U prva tri meseca 2003. godine, prilikom kontrole ugostiteljskih objekata koji su radno angažovali državljanke istočnoevropskih zemalja zatečena je 81 strana državljanka. Od ukupno navedenog broja utvrđeno je da je 21 bila žrtva trgovine radi seksualne eksploatacije, od čega je 8 državljanke Moldavije, 7 državljanke Rumunije i 6 državljanke Ukrajine. U tom periodu podneto je šest krivičnih prijava protiv 18 lica zbog izvršenja 46 krivičnih dela u vezi sa trgovinom ženama, od čega najčešće krivične prijave: zbog posredovanja u vršenju prostitucije (13), zbog falsifikovanja isprava (10) i zbog protivpravnog lišenja slobode (8). Zbog zasnivanja ropskog odnosa i prevoza lica u ropskom odnosu podneto je sedam krivičnih prijava.²⁷ Takođe, tokom akcije „Sablja“, zbog krivičnih dela u vezi sa trgovinom ljudima uhapšeno je 30 osoba.²⁸

Prema izveštaju Ministarstva unutrašnjih poslova, Sekretarijata u Beogradu, Uprave pogranične policije za strance i upravne poslove, na području Beograda je u toku 2003. godine identifikovano oko 50 lica, organizatora trgovine ljudima, njihovih pomagača i saučesnika, kao i 23 žrtve trgovine, od kojih je 15 žena žrtava trgovine u cilju seksualne eksploatacije (12 iz Moldavije, jedna iz Rumunije i dve iz Ukrajine) i dve državljanke Kine žrtve trgovine u cilju radne eksploatacije. Identifikovano je i 15 stranih državljanke za koje postoji sumnja da su žrtve trgovine ljudima, a da su preko teritorije Srbije i Crne Gore prebačene i prodane licima u Italiji i Bosni i Hercegovini. Protiv 17 lica podnete su krivične prijave za oko 40 krivičnih dela vezanih za trgovinu ljudima.²⁹

Osim neposrednih pokazatelja o ovom obliku kriminaliteta, prilikom sagledavanja njegovog obima i rasprostranjenosti neophodno je uzeti u obzir i posredne indikatore koji ukazuju da trgovina ljudima (u

²⁷ Izveštaj Uprave pogranične policije za strance i upravne poslove od 1. 4. 2003.

²⁸ „Trgovina bedom unosan posao“, *Politika*, 15.10. 2003.

²⁹ Izveštaj Ministarstva unutrašnjih poslova Sekretarijata u Beogradu, Uprava pogranične policije za strance i upravne poslove, od 18. 6. 2003.

ovom slučaju trgovina ženama) u Srbiji postoji, veoma često dobro sakrivena iza drugih krivičnih dela ili sociopatoloških pojava (prostitucija, prosjaćenje, rad „na crno“, ilegalne migracije i slično).

Na obim trgovine ženama mogu ukazati i sledeći posredni pokazatelji. U toku prvih pet meseci 2003. godine na teritoriji grada Beograda privedeno je i registrovano 89 prostitutki. Sve su prekršajno kažnjavane po čl. 14 Zakona o javnom redu i miru za odavanje prostituciji. Radnici SUP-a Beograd su otkrili i zatvorili 14 agencija za poslovnu pratnju, a protiv svih vlasnika su podnete krivične prijave za krivično delo posredovanja u vršenju prostitucije iz čl. 251 KZ SRJ.³⁰

Na području Novog Sada je u 2001. godini zatečeno 36 devojaka angažovanih kao igračice, a podneta je jedna krivična prijava protiv tri lica, jer se radi o istom objektu, a postupak je još uvek u toku. U pitanju su 25 Ukrajinki, 6 Moldavki, 4 Rumunke i jedna Bugarka. Tokom 2002. godine, kontrolom objekata koji se bave radnim angažovanjem stranih državljanke zatečene su 23 devojke angažovane kao igračice (10 Rumunki, 5 Moldavki, 6 Ukrajinki, dve Ruskinje) u istom lokalu, a na osnovu prijave jedne koja je uspela da pobegne. Podnete su krivične prijave protiv dva lica zbog posredovanja u vršenju prostitucije. U prvih šest meseci 2003. godine zatečene su četiri devojke strane državljanke u lokalima u kojima su dobrovoljno radile.³¹

III 1.2. Podaci međunarodnih organizacija

Izveštaj Međunarodne organizacije za migracije, koji je baziran na intervjuima sa 100 žena žrtava trgovine radi seksualne eksploatacije, kojima je pružena pomoć u njihovoj kancelariji u Beogradu u periodu od 1. 1. 2002. do 31. 3. 2003, sadrži veći broj podataka o trgovini ženama u Srbiji.

Prema podacima iz pomenutog izveštaja, najveći broj žrtava je iz Moldavije (46%), Rumunije (27%), Ukrajine (14%), Srbije i Crne Gore (8%), Rusije (2%) i Belorusije (2%). Najviše žena je izjavilo da su bile privučene lažnim obećanjima o poslu u inostranstvu (81%) i turističkim aranžmanima (2%), dok je čak 10% devojaka izjavilo da su kidnapovane i prisiljene na prostituciju. Žrtve trgovine dolaze iz svih starosnih grupa, najčešće su stare od 18 do 24 godine (50%), zatim između 25 i 30 godina (27%), ali su među njima zastupljene i starosne kategorije od 14 do 17 godina sa 15%, kao i žrtve preko 30 godina starosti (6%).

³⁰ Izveštaj Ministarstva unutrašnjih poslova Sekretarijata u Beogradu, Uprava pogranične policije za strance i upravne poslove, od 18. 6. 2003.

³¹ Podaci Odseka za pogranične poslove, strance i putne isprave, SUP Novi Sad [neobjavljeno].

Kada je u pitanju obrazovanje, najbrojnija je grupa žrtava koje imaju završenu osnovnu školu (45%) i srednje obrazovanje (42%), ali su registrovane i žrtve sa višim obrazovanjem (7%), kao i sa univerzitet-skom diplomom (3%).

Od 100 žrtava kojima je Međunarodna organizacija za migracije pružila pomoć u Beogradu, 15% je izjavilo da je trpelo fizičko nasilje, a 7% je bilo seksualno zlostavljano u primarnoj porodici. Što se tiče brač-nog statusa žrtvi, 75% je neudato, 11% je razvedeno, isto toliko je uda-to, dok 3% žive odvojeno od partnera. Decu ima 33% ispitivanih žrtava.

Kada je u pitanju odnos žrtve i učinioca (namamljivača), uglavnom se u ulozi namamljivača javljaju poznanici (64%), stranci (nepoznata li-ca) (5%), prijatelj (17%), mladić (2%), rođak (1%) i roditelj (1%).³²

III 1.3. Podaci nevladinih organizacija

Prema evidenciji nevladine organizacije ASTRA, od 200 poziva primljenih na njihovom SOS info telefonu, u periodu od 1. 7. 2002. godine do 31. 9. 2002, najveći broj poziva su prijave o nestanku i trgovini ženama (58%), najčešće prijavljene od članova porodice i rođaka. Ovoj grupi poziva pripadaju i oni u kojima se klijentkinje raspituju za Sklonište, jer su za postojanje istog saznali iz medija. U 10,5% slučajeva pozivi su se odnosili na agencije za poslovnu pratnju, kada su sa njima u najvećem broju kontaktirale same žrtve, koje su se nalazile u situaciji u kojoj strahuju za svoj život. Jedan broj klijentkinja se interesovao za rad različitih agencija koje posreduju u zapošljavanju, pre svega onih koje se nalaze u inostranstvu (8%), a bilo je i poziva gde klijenkinje traže razne informacije vezane za druge razloge odlaska u inostranstvo, radi školovanja, turističke posete i sl.(1%). Tu su i pozivi gde najčešće anonimni građani prijavljuju lokalitete ili saznanja vezana za žrtve trgovine (2,5%), kao i pozivi od strane drugih nevladinih organizacija (0,5%). Na SOS info telefon se najčešće javljaju majke (28,5% slučajeva), zatim očevi (22%), klijentkinje (14%), partneri (12%), rođaci (8,5%), građani (4,5%), klijenti (3,5%), nevladine organizacije (2,5%), prijatelji (2%), institucije (1,5%) i makroi (0,5%). Od ukupnog broja primljenih poziva u navedenom tromesečnom periodu (200), samo jedan poziv se odnosio na stranu državljanku (iz Moldavije).³³

Prema podacima Skloništa za žene žrtve trgovine radi seksualne eksploatacije, koje postoji od 1. 1. 2002. godine, u njemu je od 14. 2.

³² Izveštaj Međunarodne organizacije za migracije, Kancelarija u Beogradu, od 31. 3. 2003. [neobjavljeno].

³³ Izveštaj nevladine organizacije ASTRA o radu SOS telefona u periodu jul—septembar 2002. [neobjavljeno].

2002, kada je smeštena prva žrtva trgovine, do 1.04.2003. godine boravilo 79 žrtava: iz Moldavije (32), Rumunije (21), Ukrajine (15), Jugoslavije (8) i Rusije (3).³⁴

III 1.4. Rezultati dosadašnjih istraživanja

Do sada je u vezi sa trgovinom ženama u Srbiji sprovedeno samo nekoliko istraživanja.

Tokom 1999. godine Nikolić-Ristanović³⁵ je sprovedla istraživanje uticaja promena u svakodnevnom životu, vezanih za tranziciju i rat, na nasilje nad ženama (nasilje u porodici i trgovina ženama u cilju seksualne eksploatacije) u Bugarskoj, Makedoniji, Mađarskoj i Srbiji. Prikupljanje podataka je izvršeno upotrebom etnografskog multimetoda, pri čemu su podaci o trgovini ženama prikupljeni putem intervju sa ženama i muškarcima iz opšte populacije, sa stručnjacima i aktivistkinjama nevladinih organizacija, iz natpisa u štampi i sa interneta, kao i iz različitih izveštaja i drugih objavljenih i neobjavljenih materijala. Podaci vezani za Srbiju pokazali su da je 1990-ih godina Srbija bila prvenstveno zemlja tranzita i privremene destinacije, a u manjoj meri i zemlja porekla žrtava trgovine, kao i da je trgovina ženama u Srbiji u najvećoj meri uslovljena otvaranjem granica zemalja Istočne i Centralne Evrope, uticajem etničkih sukoba i ukupnom militarizacijom regiona, a u manjoj meri (blokiranom) tranzicijom u samoj Srbiji. Identifikovane su tri grupe faktora koji utiču na viktimizaciju žena na jednoj, i vršenje krivičnog dela od strane kako muškaraca, tako i žena, na drugoj strani, i to:

1. Makrosocijalni faktori (tržište i ratna ekonomija, ekspanzija seks industrije, ekonomske promene u svakodnevnom životu ljudi i promene vezane za rat, povećavanje razlika između bogatih i siromašnih zemalja i povećano prisustvo vojske);

2. Psihološki i psihosocijalni faktori:

a) Povećana izloženost žena viktimizaciji usled psihološkog stanja izazvanog nasiljem u porodici i seksualnim nasiljem, beskućništvo, porodični problemi, migracije izazvane ratom, ekonomski i slični problemi, nisko samopoštovanje, nezaposlenost, društvena izolovanost i marginalizovanost, narkomanija;

b) Nezaposlenost i siromaštvo kao faktori koji utiču na uključivanje muškaraca i žena u lanac trgovine ljudima na strani izvršilaca ili njihovih (legalnih) pomagača;

³⁴ Podaci iz evidencije Skloništa za žrtve trgovine.

³⁵ Nikolić-Ristanović, V. (2002) *Social change, gender and violence: Post-communist and war affected societies*, Dordrecht/Boston/London: Kluwer Academic Publishers.

3. Kulturni faktori i rodna socijalizacija.

Identifikovani faktori mogu biti korisni kao polazna osnova za objašnjenje trgovine ženama u cilju seksualne eksploatacije u postkomunističkim zemljama pogođenim ratom, u koje spada i Srbija.

Nevladina organizacija Beogradska pomoć eksploatisanoj deci i omladini (Beosupport) je, u okviru projekta koji se odnosio na borbu protiv seksualnog zlostavljanja dece i omladine, sproveda terensko istraživanje seksualne eksploatacije žena u Srbiji, uključujući i trgovinu ženama. Istraživanjem je obuhvaćeno 58 ispitanica koje se bave prostitucijom, koje su kao razloge ulaska u „posao“ navele svesno prihvatanje profesije prostitutke u 87% slučajeva (iz egzistencijalnih razloga ili zbog očekivane zarade i napuštanja svoje zemlje), dok je 13% ispitanica izjavilo da su bile prisiljene ili prevarene. Ispitanice su većinom (58%) bile strankinje, uglavnom Moldavke, Ukrajinke i državljanke zemalja bivše Jugoslavije (9%), ali i državljanke SRJ (33%). Većina anketiranih devojaka ima između 18 i 26 godina (89%), dok je svega 11% ispitanica izjavilo da ima preko 26 godina. Kada je reč o obrazovanju žrtava, 84% ispitanica ima srednje obrazovanje, 11% su visoko obrazovane, a svega 5% ima osnovno obrazovanje.³⁶

Nevladina organizacija ASTRA je tokom 2002. godine obavila istraživanje pod nazivom „Trgovina ženama — naša stvarnost ili problem drugih“, koje se odnosilo na ispitivanje stavova beogradske srednjoškolske i studentske populacije u vezi sa problemom trgovine ženama. Upitnikom je obuhvaćeno 173 ispitanika oba pola i to 91 srednjoškolac i 82 studenta. Skoro svi ispitanici su čuli za pojavu trgovine ženama, pri čemu 78% smatra da je trgovina ženama prisutna u našoj zemlji. Najveći deo ispitanika (91,9%) ne poznaje lično nijednu ženu koja je bila žrtva trgovine. Kada su u pitanju stavovi o krivici, odnosno udelu žena u sopstvenoj trgovini, oko polovina (48,6%) nije sigurna da li su žene krive za situaciju u kojoj su se našle, dok čak 39,9% smatra da žene žrtve trgovine nisu krive za ono što im se dogodilo. Skoro 60% ispitivane populacije je mišljenja da žrtve ne treba da odgovaraju pred zakonom, dok skoro svi ispitanici misle da organizatori treba da odgovaraju pred zakonom. Kada su u pitanju klijenti, odnosno korisnici usluga žena koje se pod prinudom i pretnjom bave prostitucijom, radom u kući i sl., 39,9% ispitanika smatra da oni treba da odgovaraju pred zakonom, 34,1% nije sigurno da li i te osobe treba zakonski kazniti, dok 24,9% ispitanika smatra da klijente ne treba kazniti.³⁷

³⁶ Dimčevska, A., Janković, I. (2003) *Trgovina ljudima izbliza*, Beograd: Beosupport, str. 34—37.

³⁷ ASTRA (2002) Istraživanje „Trgovina ženama — naša stvarnost ili problem drugih, stavovi beogradske srednjoškolske i studentske populacije u vezi sa problemom trgovine ženama“ [neobjavljeno].

U cilju osmišljavanja efikasne strategije za prevenciju, suzbijanje i sprečavanje pojave trgovine ljudima, nevladina organizacija „Catholic Relief Services (CRS)“ je tokom 2003. godine sprovela istraživanje „Faktori rizika i zaštite — trgovina Romkinjama i romskom decom“, koje je obuhvatilo ispitivanje uslova života onih društvenih grupa koje su pod posebnim rizikom i u tom smislu su izdvojili Rome kao najranjiviji deo populacije. U ispitivanju javnog mnjenja ciljna grupa su bili ukupno stanovništvo (domaćinstva) u Srbiji, preko 18 godina (644 ispitanika), građani romske nacionalnosti (610 ispitanika) i raseljeni Romi (100), a istraživanje je obavljeno na teritoriji Beograda, Vojvodine i centralne Srbije. Na osnovu ispitivanja dobijeni su sledeći rezultati: većina građana Srbije smatra da Romi predstavljaju najugroženiji deo populacije kada je u pitanju trgovina ljudima. Čak 55% građana Srbije smatra da, kada su u pitanju državljani Srbije, Romi predstavljaju najčešće žrtve trgovine ljudima. Sami Romi su u 50% slučajeva naveli sopstvenu naciju kao najugroženiju, dok su Romi raseljeni sa Kosova sebe videli kao najugroženije u 71% slučajeva. Građani Srbije su svesni prisustva trgovine ljudima, 23% je spontano pomenulo trgovinu ljudima među oblicima kriminala koji su im prvi pali na pamet, a samo 4% ispitivane populacije je izjavilo da im taj oblik kriminaliteta nije poznat. Međutim, sliku koju građani Srbije imaju o navedenoj pojavi nije moguće uporediti sa podacima o samoj pojavi, jer oni prosto ne postoje. Nijedna državna institucija, nevladina organizacija, niti međunarodna organizacija ne raspolažu relevantnim podacima o trgovini Romkinjama i romskom decom.³⁸

Na teritoriji Niša je 2002. godine, u okviru projekta „Informativna anti-sex trafficking kampanja“, obavljeno istraživanje čiji je osnovni cilj bio da se ispita opšta informisanost stanovništva o tome šta je trgovina ljudskim bićima, koliko je ona rasprostranjena, da li postoji u Nišu, u čemu se sastoji, kako treba preventivno delovati i kako pomoći žrtvama. Istraživanje je izvršeno anketiranjem na uzorku od 1200 ispitanika sa teritorije Niša, koji se sastojao iz dva poduzorka. Prvi poduzorak je činilo 1000 ispitanika oba pola, radno sposobnih, uzrasta 16—40 godina i različitih nacionalnosti, dok je drugi poduzorak obuhvatio 200 osoba ženskog pola mlađih od 30 godina, tzv. rizične grupe, od kojih su polovinu činile Romkinje. Na osnovu rezultata istraživanja utvrđeno je da 87 ispitanika iz prvog poduzorka (1000) poznaje lično neku ženu koja je bila prinuđena da krade, 78 zna za slučaj kada je neka žena bila prinuđena da prosi, 38 ispitanika zna za neku ženu koja se bavi prostitucijom protiv svoje volje, 35 ispitanika zna za brak zaključen pod prinudom, 34 zna da je neka žena prodana da bi radila i 16 ispitanika zna za prinudno

³⁸ Chatolic Relief Services (CRS) „Faktori rizika i zaštite — trgovina Romkinjama i romskom decom“ [neobjavljeno].

snimanje porno materijala. Međutim, čak 855 ispitanika (od 1000 ispitanika iz prvog poduzorka) nema nikakvog neposrednog iskustva sa trgovinom, niti poznaje ijednu žrtvu. Više od polovine ispitanika (581) je za različite oblike trgovine saznalo iz medija. Jedan deo istraživanja sastojao se u ispitivanju stavova ispitanika o pojavi trgovine ženama u cilju seksualne eksploatacije, gde čak 39,2% ispitanika ima stav okrivljavanja žrtve sa jedne strane i opravdavanja osoba koje učestvuju u seksualnoj eksploataciji žena bilo kao organizatori, bilo kao klijenti koji koriste njihove usluge. Drugi deo istraživanja, anketiranje ispitanica tzv. rizične grupe, dao je sledeće rezultate: samo 7,4% devojaka je odgovorilo da bi bez razmišljanja iskoristilo priliku da na lak način dođe do zarade, dok je više od dve trećine ispitanica odgovorilo da bi takvu ponudu odbacile bez razmišljanja.³⁹

III 2. Trgovina decom

Procene međunarodnih organizacija o rasprostranjenosti prisilnog rada i trgovine decom su zastrašujuće. Međunarodna organizacija rada (MOR) procenjuje da:

- 246 miliona zaposlene dece ima između 5 i 17 godina,
- 179 miliona dece radi najteže poslove,
- 111 miliona dece ispod 15 godina radi opasne poslove,
- 8,4 miliona dece je obuhvaćeno trgovinom decom i u tom smislu prisiljeno na različite oblike rada, učestvovanje u oružanim sukobima, prisiljeno na prostituciju, pornografiju i druge nezakonite aktivnosti,
- oko 30.000 dece vojnika je uključeno u preko 30 konfliktnih područja širom sveta. Neki su mlađi i od 10 godina. Dečaci uglavnom direktno učestvuju u ratnim dejstvima, dok su devojčice prisiljene na prostituciju ili pak postaju „žene vojnika”.⁴⁰

Prema procenama Međunarodne organizacije za migracije, približno 12% od ukupnog broja trafikovanih osoba čine deca.⁴¹

Trgovina decom radi seksualne eksploatacije je dugi niz godina bila „rezervisana” za područje Jugoistočne Azije: Tajland, Singapur, Indoneziju, gde su devojčice prodavane još kao male bebe, a zatim korišćene

³⁹ Konstantinović-Vilić, S., Petrušić, N., Žunić, N. (2002) *Sex trafficking — Putevi seksualne eksploatacije žena*, Niš: Ženski izdavački centar za edukaciju i komunikaciju, str. 26—31.

⁴⁰ http://www.antislavery.org/homepage/antislavery/child_labour.htm*how.

⁴¹ IOM Kosovo (2002) Return and Reintegration Project, Situation Report, February 2000—December 2002.

za seksualnu eksploataciju. Procenjuje se da oko 30% svih „seks radnica“ u Indoneziji čine deca uzrasta ispod 18 godina, koja se mogu videti po javnim parkovima, ulicama, plažama, diskotekama, ali i u bordelima, hotelima i slično.⁴² Poslednjih godina se međutim, kao i kod ostalih oblika trgovine ljudskim bićima težište trgovine decom sve više pomera ka istočnoevropskim zemljama, odnosno istočnoevropske zemlje postaju glavne „izvoznice“ dece u zemlje Zapadne Evrope, posebno Italiju, Grčku, na Kipar itd. Kao najveća „izvoznica“ dece žrtava trgovine poslednjih godina se pojavljuje Albanija.⁴³ Područje Balkana se, kada je u pitanju trgovina decom, pojavljuje često i kao tranzitno, mada se zbog navedenih promena koje su se poslednjih godina javile na ovim prostorima (rat i militarizacija regiona) određene zemlje javljaju i kao zemlje destinacije (Kosovo, Bosna i Hercegovina).

Poseban oblik trgovine decom predstavlja trgovina bebama. Svake godine desetine Bugarki (najviše Romkinja) i Albanski rađa decu da bi ih prodale. Naime, žene u poodmakloj trudnoći se uz pomoć „posrednika“ porađaju u Grčkoj i tamo se novorođenče predaje budućim roditeljima iz Zapadne Evrope, najčešće iz Nemačke, a majka dobija unapred dogovorenu isplatu. Ono što je posebno cinično kada je u pitanju ovaj oblik trgovine decom je što se uglavnom obavlja uz pomoć lekara i advokata. U junu 2002. godine je grčka policija razotkrila kriminalnu grupu umešanu u trgovinu bugarskom decom. Tokom istrage je ustanovljeno da se dete na crnom tržištu prodaje za sumu od 1500 do 15.000 evra.⁴⁴

III 2.1. Podaci o trgovini decom

Kada je u pitanju trgovina decom, zvaničnih podataka je još manje nego za trgovinu ženama, pa je „skrivenost“ u ovoj oblasti daleko veća nego kod ostalih oblika trgovine ljudima.

Prema Izveštaju pogranične policije Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije, u 2002. godini je u ukupnom broju identifikovanih žena žrtava trgovine bilo tri maloletnice, a u prva tri meseca 2003. godine dve maloletne osobe od ukupno 23 žene žrtve trgovine.⁴⁵

Radnici SUP-a Beograd su na aerodromu Surčin — Beograd otkrili pokušaj trgovine decom kada je maloletna M. A. iz Opova sprečena da

⁴² <http://www.treda.org/research/r00010101.html>.

⁴³ Lesko, V., Avdulaj, E. (2002) „The girls and the Trafficking“ — Research on the trafficking in human beings for the year 2002, str. 7.

⁴⁴ Vidi: „Deca Balkana“, periodično izdanje „Search for common Ground“, str. 8—10. Ovo izdanje je deo regionalnog projekta „Mostovi za novi Blakan“. Izdanje za Srbiju se priprema i distribuira u saradnji sa dnevnim listom *Danas*, mart 2003.

⁴⁵ Izveštaj Uprave pogranične policije za strance i upravne poslove, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Sekretarijat u Beogradu, od 18. 6. 2003.

napusti teritoriju Srbije i Crne Gore sa falsifikovanom putnom ispravom Bugarske. Protiv njene majke je podneta krivična prijava nadležnom tužilaštvu zbog krivičnog dela iz čl. 155 st. 3 KZ SRJ. Maloletna M. A. je smeštena u Prihvatilište za decu i omladinu u Beogradu, a potom predata socijalnom radniku iz Centra za socijalni rad Kovačica — Odeljenje u Opovu.⁴⁶

Kada je u pitanju trgovina decom, osim neposrednih pokazatelja, neophodno je uzeti u obzir i zvanične podatke o posrednim indikatorima koji mogu poslužiti kao paravan za ovaj težak oblik organizovanog kriminala (podaci u vezi sa seksualnom eksploatacijom, maloletničkim brakovima, prisilnim radom i radom „na crno“).

U 1999. godini u Srbiji i Crnoj Gori su 34 osobe optužene, a 31 osoba je osuđena za krivično delo prisiljavanja na seksualne odnose lica ispod 14 godina starosti. Slična situacija je bila i 2000, kada je za ista krivična dela optuženo 28, a kažnjeno 26 osoba, kao i 2001, tokom koje je 34 osoba optuženo, a 29 kažnjeno. U 2001. godini 1,7% dečaka između 15 i 19 godina je stupilo u maloletnički brak, dok je kod devojčica taj procenat viši i iznosi 13,6%⁴⁷(reč je o legalno sklopljenim brakovima).⁴⁸

U toku 2002. godine je na području Novog Pazara registrovano 38 dece koja su bila prisiljena na rad.⁴⁹

Kada su u pitanju podaci međunarodnih i domaćih nevladinih organizacija, u izveštaju Međunarodne organizacije za migracije u Beogradu za period od 1. 1. 2002. do 31. 3. 2003. godine zabeleženo je da je njihova kancelarija u Beogradu uključila u IOM-ov program reintegracije 15 maloletnih ženskih osoba žrtava trgovine (uglavnom žrtve trgovine decom radi seksualne eksploatacije).

Prema podacima Skloništa za žene žrtve trgovine u periodu od 14. 2. 2002. godine do 24. 3. 2003. u Skloništu su boravile tri maloletnice — žrtve trgovine ženama radi seksualne eksploatacije, od kojih je jedna devojka (17) iz Srbije, kojom je trgovano unutar države, dok su dve devojke (16) iz Rumunije a seksualno su eksploatisane na teritoriji naše zemlje.⁵⁰

Osim veoma oskudnih podataka o trgovini decom, valja istaći da do sada na teritoriji Srbije nije urađeno nijedno istraživanje pojave trgo-

⁴⁶ Izveštaj Uprave pogranične policije za strance i upravne poslove, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Sekretarijat u Beogradu, od 18. 6. 2003.

⁴⁷ Information on the Implementation of Resolutions 2001/14 and 2002/27 of the Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights (Contemporary Forms of Slavery, Traffic in Persons and Prostitution), str. 4—5.

⁴⁸ Maloletnički brakovi mogu biti posredan indikator koji ukazuje ne moguću trgovinu decom radi sklapanja braka, koja je karakteristična za romsku populaciju.

⁴⁹ Podaci Odseka za strance SUP Novi Pazar [neobjavljeno].

⁵⁰ Prema rečima Vesne Stanojević, koordinatorke Skloništa za žene žrtve trgovine, navedene tri devojke su bile maloletne dok su bile u Skloništu, dok su još tri žrtve izjavile da su u vreme seksualne eksploatacije bile maloletne, a u međuvremenu su postale punoletne.

vine decom kao specifičnog fenomena u odnosu na trgovinu odraslima. Navedeno istraživanje organizacije Catholic Relief Services (CRS) je, međutim, u okviru svog istraživanja „Faktori rizika i zaštite — trgovina Romkinjama i romskom decom” pokušalo da ukaže na ovu pojavu unutar romske populacije kao jedne od najugroženijih, posebno kada su u pitanju deca.⁵¹

III 3. Trgovina muškarcima

Sve do nedavno, trgovina muškarcima bila je problem koji generalno nije zaokupljao previše pažnje ni opšte niti stručne javnosti:⁵² o njemu se malo govorilo, senzibilisanost i široke javnosti i profesionalaca na njegovo prepoznavanje bila je prilično niska, a procene o dimenzijama i oblicima ove pojave retke i nepouzdana. Danas, međutim, u naučnoj, a potom i u stručnoj javnosti, počinje da raste uverenje da je trgovina muškarcima fenomen koji karakteriše izuzetno visoka tamna brojka: saznanja o ključnim determinišućim faktorima migracija u savremenom svetu, krijumčarenja i trgovine ljudima neumitno su uputila na pretpostavku da problem trgovine muškarcima, prvenstveno u cilju radne eksploatacije, postoji u razmerama koje nesumnjivo premašuju njegovu aktuelnu spoznaju kako na lokalnom, tako i na globalnom nivou.⁵³

Razvijene zapadnoevropske države — već tradicionalne zemlje destinacije migracionih talasa iz Istočne Evrope, Balkana, Bliskog, Srednjeg i Dalekog Istoka — tretirale su ekonomske migracije tokom 90-ih godina XX veka prevashodno kao bezbednosni problem, što je rezultovalo pooštravanjem imigracione politike u većini njih. No, pristup problemu trgovine ljudima u socijalnom kontekstu i iz perspektive ponude i potražnje na tržištima rada, uz saznanja o faktorima nastanka i širenja organizovanih kriminalnih mreža kao pretežnih realizatora krijumčarenja i trgovine ljudima, omogućuje uvid u kompleksnu povezanost između sveopšteg trenda ekonomske liberalizacije, ponude i potražnje na legal-

⁵¹ Navedeno istraživanje Catholic Relief Services (CRS), str. 6.

⁵² Pažnja opšte i stručne javnosti do skora je bila usmerena gotovo isključivo na trgovinu ljudima u cilju seksualne eksploatacije, čije su žrtve daleko najčešće žene i deca. Problem trgovine ljudima u cilju radne eksploatacije (kao tipičnog oblika viktimizacije odraslih muškaraca) počinje tek u poslednje vreme da pobuđuje istraživačku pažnju i pokreće političku volju u Evropi i SAD u pravcu potpunije zaštite migrantskih radnika i potencijalnih žrtava.

⁵³ Dosadašnje procene o strukturi žrtava trgovine ljudima na globalnom nivou ukazuju na predominantnu, skoro apsolutnu zastupljenost žena kojima je najčešće trgovano u cilju seksualne eksploatacije. I najnovije procene Centra za međunarodnu prevenciju kriminala Ujedinjenih nacija (UNCICP) govore da u broju od 700.000 do milion ljudi, koliko svake godine biva viktimizirano trgovinom ljudima širom sveta, žrtve seksualne eksploatacije učestvuju sa 80—90%, dok je čak 96% žrtava ženskog pola. Neka istraživanja su, međutim pokazala da su u određenim regionima upravo muškarci primarne žrtve trgovine. O tome videti: IOM (2000) *Migrant Trafficking and Human Smuggling in Europe*. IOM: Geneva.

nom i ilegalnom tržištu rada i organizovanog kriminala, kao snažnih, unutrašnjih sila savremenih migracionih kretanja koje ne popuštaju pred restriktivnom migracionom politikom.⁵⁴

Globalne društvene promene koje su se krajem XX veka na Zapadu očitavale kao tranzicija u postindustrijsko doba, a u znatnom delu ostatka sveta kao duboka dužnička i ekonomska kriza, politička nestabilnost, kriza spoljašnje i unutrašnje bezbednosti ili tranzicija u kapitalizam praćena dubokim i nepovoljnim strukturalnim potresima, danas se smatraju opštim socijalnim kontekstom izvan kojeg nije moguće istražiti, objasniti niti rešavati problem trgovine ljudima kao specifičnog oblika organizovanog kriminala. Uspon ekonomske liberalizacije koji se odvija bezmalo na planetarnom nivou, uz istovremeno jačanje globalizacije, dramatisovao je socijalnu poziciju ogromnog broja ljudi, generišući istovremeno brojne faktore „privlačenja” i „guranja” ka traženju alternativa u lokalnim, regionalnim ili globalnim okvirima.⁵⁵ Dok na jednoj strani borba za poziciju na lokalnom ili globalnom tržištu u nikad oštrijoj konkurenciji „gura” preduzimače ka angažovanju alternativne (jeftinije) radne snage,⁵⁶ na drugoj ratovi, ekonomska kriza i politička nestabilnost u zemljama u razvoju i tranziciji još snažnije potiskuju ka preuzimanju rizika na alternativnom (legalnom ili ilegalnom) tržištu radne snage i životnih perspektiva. Visok migracioni pritisak iz siromašnih ka bogatim zemljama⁵⁷ sa sve restriktivnijom imigracionom politikom, uslovio je razvitak ilegalnog tržišta radne snage, rada i različitih „pratećih” usluga za kojima je prirodno porasla potražnja (ponuda poslova i smeštaja u

⁵⁴ Schloenhardt, poput mnogih drugih, tvrdi da restriktivna imigraciona politika ne smanjuje ukupni migracioni priliv, već ga samo „preusmerava” ka zemljama sa liberalnijom imigracionom politikom. Na drugoj strani, restriktivna imigraciona politika još odlučnije upućuje potencijalne migrante ka ilegalnim kanalima i zapravo obezbeđuje uključenost i interes organizovanih kriminalnih grupa. Videti Schloenhardt, A. (2001) „Migrant Trafficking and Regional Security”, *Forum for Applied Research and Public Policy*, Summer: 86.

⁵⁵ O tome: Taylor, I. (1999) *Crime in context: A Critical Criminology of Market Societies*. Cambridge: Polity Press; Nikolić-Ristanović, V. „Illegal markets, human trade and transnational organized crime”, u: *Proceedings of 4th Colloquium on Cross-Border Crime*, Ljubljana [u štampi]; Aronowitz, A. A. (2001) „Smuggling and Trafficking in Human Beings: The Phenomenon, the Markets that Drive It and the Organizations that Promote It”, *European Journal on Criminal Policy and Research* 9 (2), Summer: 163—195.

⁵⁶ Od eksploatacije jeftine radne snage ilegalnih migranata finansijsku korist imaju ne samo „preduzimači” koji ih neposredno radno angažuju i prisiljavaju na rad pod nehumanim uslovima, već i legalna ekonomija. Aronowitz ukazuje na svojevrsnu „simbiotsku povezanost” između legalne i ilegalne ekonomije u tom domenu. Videti Aronowitz, A. A. (2001) op. cit., str. 173.

⁵⁷ Prema neoklasičnoj teoriji o migracijama, obim migracionih kretanja prevashodno je određen razlikom u visini zarade i stanja na tržištu rada zemalja porekla i destinacije. Mnogim istraživanjima dokumentovana je negativna povezanost između dohotka po glavi stanovnika i stope zaposlenosti u zemlji porekla i obima emigracije. Više o tome: Bauer, T. K. i Zimmermann, K. F. (1999) *Assessment of possible Migration Pressure and its Labour Market Impact Following EU Enlargement to Central and Eastern Europe*. Bonn: IZA. U teorijskim modelima koji migracije objašnjavaju ishodom dejstva faktora „privlačenja” i „guranja”, najveći značaj se obično pridaje razlikama u zemlji porekla i destinacije s obzirom na životni standard, mogućnosti za zaposlenje, socijalnu sigurnost i političku stabilnost.

zemljama destinacije, transfer, falsifikovanje isprava i dr.). Iako se trgovina ljudima u cilju radne eksploatacije razvija pod različitim okolnostima, među kojima dominiraju potražnja za radnicima koji bi obavljali ilegalne poslove ili radili pod nezakonitim uslovima u zemljama destinacije i visoka potražnja radnika iz nerazvijenih zemalja za odlaskom u zemlje koje po pravilu imaju restriktivnu imigracionu politiku, ona postoji i zahvaljujući činjenici da ilegalni migracioni kanali obezbeđuju veoma visoke prihode svima koji na bilo koji način participiraju u njihovoj organizaciji.⁵⁸

III 3.1. Podaci o trgovini muškarcima

Zvanični podaci o trgovini muškarcima u Srbiji su veoma oskudni.

U izveštaju Uprave pogranične policije za strance i upravne poslove Sekretarijata u Beogradu stoji da su, posle stupanja na snagu Zakona o izmenama i dopunama KZ RS, radnici SUP-a Beograd sredinom maja meseca presekli lanac trgovine ljudima i podneli krivičnu prijavu po članu 111b za krivično delo trgovine ljudima protiv dva kineska državljana koji su za račun radne eksploatacije u zemljama Zapadne Evrope namamili osam kineskih državljana, od čega šest muškaraca i dve žene, a uz pomoć više lica državljana Srbije i Crne Gore sa namerom da ih ilegalnim kanalima prebace u Italiju i okolne zemlje, kako bi tamo bili radno eksploatisani.⁵⁹

Prilikom proučavanja obima i rasprostranjenosti ovog fenomena neophodno je uzeti u obzir i posredne indikatore koji mogu ukazati na njegove skrivene oblike. U tom smislu se posebna pažnja obraća na podatke o ilegalnim migracijama i krijumčarenju ljudi.

Geografski položaj Srbije i liberalni vizni režim prema pojedinim zemljama usloveli su da državljani zemalja tzv. afro-azijskog kompleksa, kao i državljani istočnoevropskih zemalja, koriste teritoriju Srbije kao tranzitnu stanicu na putu za ilegalno prebacivanje u zemlje Zapadne Evrope. Samim tim, kada je u pitanju krijumčarenje muških migranata, Srbija se najčešće pojavljuje kao zemlja tranzita kroz koju prolaze organizovane grupe krijumčarenih ljudi od Istoka ka Zapadu.⁶⁰

U toku 2000. godine zatečeno je 3788 stranih državljana u nedozvoljenom prelasku državne granice, od kojih su 1528 činile osobe mu-

⁵⁸ ILO (2002) „Forced Labour, Child Labour and Human Trafficking in Europe: An ILO Perspective”, Technical paper for the EU/IOM STOP „European Conference on Prevention and Combating Trafficking in Human Beings”, 18—20 September 2002, Brussels, Belgium, str. 4.

⁵⁹ Izveštaj Uprave pogranične policije za strance i upravne poslove, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Sekretarijat u Beogradu, od 18. 6. 2003.

⁶⁰ [www.mup.sr.gov.yu/domino/skzn.nsf/fc9e82a3073a74fac1256c3200393d62/\\$FILE/izvestaj2002.doc](http://www.mup.sr.gov.yu/domino/skzn.nsf/fc9e82a3073a74fac1256c3200393d62/$FILE/izvestaj2002.doc).

škog pola. U toku 2001. godine ukupan broj stranih državljana koji su zatečeni u nedozvoljenom prelasku državne granice je smanjen na 1278. Najveći broj ovako uhvaćenih stranih državljana činili su Rumuni, a motivi za ilegalni prelazak su bili ekonomski. Istovremeno je u 2001. godini u odnosu na 2000. bitno smanjen broj kineskih državljana koji su na nedozvoljen način ušli u zemlju, i to je predstavljalo direktnu posledicu pooštavanja procedure izdavanja viza i ukidanja direktne avionske linije Beograd—Peking.

U toku 2002. godine je zatečeno 823 strana državljana u nedozvoljenom prelasku državne granice, što ukazuje na dalji trend opadanja broja ilegalnih prelazaka državne granice. Najčešće se radilo o državljanima Turske (216), Avganistana (136), Rumunije (123), Iraka (104), Makedonije (55), Irana (36), Tunisa (26), Moldavije (24) i Kine (18). Porast ilegalnih prelazaka avganistanskih državljana je očigledno direktna posledica rata u Avganistanu, ali je primećen i znatan porast broja turskih državljana (kurdske nacionalnosti) koji preko teritorije Srbije i Crne Gore ilegalno prelaze na Zapad.

U prva tri meseca 2003. godine 128 stranih državljana zatečeno je u nedozvoljenom prelasku državne granice Srbije i Crne Gore, od toga najviše iz Rumunije (28), Makedonije (23), Avganistana (15), Turske (12), Iraka (12) i Bugarske (8). Ovde treba istaći da je veliki broj ilegalnih prelazaka počinjen od strane lica koja su na legalan način ušla na teritoriju Srbije i Crne Gore, a uhvaćeni su prilikom ilegalnog izlaska iz zemlje, u pokušaju daljeg odlaska prema zapadnoevropskim zemljama (najčešće su to građani Rumunije, Moldavije i Kine).

U toku 2001. godine je presečeno 14 kanala za ilegalno prebacivanje državljana Rumunije, Moldavije, Avganistana i Kine, dok je u 2002. godini presečeno 15 takvih kanala i pronađeno 289 lica. U 2002. godini je podneto 30 krivičnih prijava protiv lica koja su učestvovala u organizovanju ilegalnog prebacivanja lica (24 krivične prijave po članu 249. KZ SRJ i 6 prijava po članu 155 KZ SRJ).⁶¹

U toku 2003. godine je na području Sekretarijata u Beogradu identifikovan 41 ilegalan ulazak u Srbiju i Crnu Goru. Svi strani državljanici su uz prekršajne prijave predati gradskom sudiji za prekršaje, a po kažnjavanju najčešće smešteni u Prihvatilište za strance do pribavljenja dokumenta, nakon čega su vraćani u zemlje porekla.⁶²

⁶¹ Izveštaj Uprave pogranične policije za strance i upravne poslove, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije, od 1. 4. 2003.

⁶² Izveštaj Uprave pogranične policije za strance i upravne poslove, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Sekretarijat u Beogradu, od 18. 6. 2003.

III 4. Zaključak

Izloženi podaci i rezultati dosadašnjih istraživanja, iako ne daju potpunu sliku trgovine ljudima u Srbiji, ipak ukazuju na njeno postojanje i ozbiljnost.

Pri tome najviše podataka ima o trgovini ženama u cilju seksualne eksploatacije, koja je istovremeno i jedini oblik trgovine ljudima koji je bio predmet dosadašnjih istraživanja. Međutim, značajan ograničavajući faktor kada su u pitanju ta istraživanja jeste okolnost da su ona uglavnom bila limitirana na faktore koji doprinose javljanju trgovine ženama i ispitivanje stavova građana o njoj, tako da njihovi podaci ne daju ni izdaleka sliku o obimu i karakteristikama trgovine ženama u Srbiji.

Podaci koji se odnose na trgovinu decom i muškarcima su sasvim sporadični i nedovoljni za iznošenje bilo kakvih ozbiljnijih zaključaka. Takođe, do sada nije sprovedeno nijedno istraživanje koje bi za predmet imalo mehanizme delovanja državnih organa, međunarodnih i nevladinih organizacija, kao i nivo obaveštenosti/edukovanosti stručnjaka koji se u svom svakodnevnom radu sreću ili mogu sresti sa slučajevima trgovine ljudima.

Parcijalna i nepotpuna saznanja o obimu, rasprostranjenosti i karakteristikama trgovine ljudskim bićima u Srbiji, posebno gotovo potpuno odsustvo saznanja o trgovini decom, muškarcima i našim državljanima/državljkama, kao i odsustvo evaluacije društvenih odgovora na ovu pojavu, ukazuju na neophodnost sveobuhvatnijih istraživanja ovog fenomena jer je znanje o ovoj pojavi osnovni preduslov za njeno suzbijanje, prevenciju i adekvatnu zaštitu žrtava.

IV Određenje i razgraničenje osnovnih pojmova⁶³

Definisanje osnovnih pojmova važan je preduslov svakog empirijskog istraživanja. Međutim, to je posebno značajno kada se radi o oblicima kriminaliteta, poput trgovine ljudima, o kojima ima malo empirijskih istraživanja i teorijskih uopštavanja, nasuprot velikom prostoru koji im se poklanja u medijima, od strane raznih vladinih i nevladinih organizacija i u drugim oblicima javnog (nenaučnog) bavljenja. Nepostojanje sistematičnog znanja, kao i prikrivenost, komplikovanost i varijabilnost (u vremenu i prostoru) same pojave, uticali su na čitav niz nejasnoća i konfuzija u pogledu pojmova koji se koriste u medijima, zvaničnim i nezvaničnim izveštajima, pa i u akademskim radovima kod nas i u svetu.

Trgovina ljudima često se ne razlikuje od prostitucije ili ilegalne migracije, što može da rezultira pogrešnim ili neadekvatnim sagledavanjem prirode samog fenomena. Takođe, trgovina ljudima često se ne razlikuje od krijumčarenja ljudi, što može voditi neadekvatnoj pravnoj regulativi i drugim oblicima neadekvatnog reagovanja države, ali i pogrešnom istraživačkom pristupu. Najzad, trgovina ljudima se često neopravdano svodi samo na jedan oblik — trgovinu ženama, a sama trgovina ženama na trgovinu u cilju seksualne eksploatacije.

Upravo stoga, za potrebe ovog istraživanja bilo je neophodno jasno definisati osnovne pojmove. Određenje i razgraničenje pojmova izvršile smo na način koji je opisan u tekstu koji sledi, a na bazi pregleda raspoložive literature i imajući u vidu definicije ovih pojava koje je dala Međunarodna organizacija za migracije, kao i definicije sadržane u međunarodnim dokumentima, posebno u Protokolu o trgovini ljudima iz Palerma.

Pod trgovinom ljudima podrazumevale smo *namamljivanje, prevoz odnosno drugi način transfera, prijem ili držanje u nekom prostoru drugih lica i to pretnjom silom ili upotrebom drugih oblika prinude, otmice, prevare, obmane, zloupotrebe moći ili teške situacije u kojoj se ta osoba nalazi, ili davanjem osobi ili primanjem novca ili druge koristi od osobe koja ima kontrolu nad dru-*

⁶³ Ovaj deo je preuzet iz Nikolić-Ristanović, V. (2003) „Trgovina ljudima i organizovani kriminalitet: određenje osnovnih pojmova i metode prikupljanja podataka” u: Nikolić-Ristanović, V., Čopić, S. i Mihić, B., *Trgovina ljudima: pojam, karakteristike i pravna regulativa*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja [neobjavljeno].

gom osobom sa ciljem njene seksualne, radne ili neke druge eksploatacije. Pod **krijumčarenjem ljudi** podrazumeva se *posredovanje, odnosno učestvovanje u obezbeđivanju ilegalnog ulaska u drugu zemlju osobama koje su sa time saglasne i to sa ciljem ostvarivanja direktne ili indirektno materijalne korisiti, ali bez namere eksploatacije ovih osoba.*⁶⁴

Eksploatacija, odnosno držanje u ropskom odnosu je najvažniji elemenat trgovine ljudima, koji je istovremeno razlikuje od krijumčarenja ljudi. Dakle, krijumčarenje ljudi nije isto što i trgovina ljudima. Međutim, ono lako može da preraste u to, imajući u vidu nezaštićenost ilegalnih migranata i njihovu upućenost na ilegalna tržišta dokumenata, rada i sl., kao i povezanost krijumčara ljudi sa raznim agencijama koje posreduju u nalaženju posla na ilegalnom tržištu rada. Takođe, krijumčarenje ljudi uvek podrazumeva prelaz granice, dok se trgovina ljudima može izvršiti i unutar granica jedne zemlje.

Za bolje razumevanje problema trgovine ljudima potrebno je odrediti i šta se podrazumeva pod transnacionalnim, a šta pod organizovanim kriminalitetom.

Transnacionalni kriminalitet predstavlja kriminalitet koji se vrši na teritoriji više zemalja i kojim se krše zakoni više zemalja.⁶⁵ Osnovna karakteristika **organizovanog kriminala**, pak, jeste da on predstavlja proces ili metod vršenja krivičnih dela, a ne specijalni tip krivičnog dela ili kriminalca. On se u literaturi naziva još i „kriminalno preduzeće“ („criminal enterprise“), koje se prevashodno bavi trgovinom nedozvoljenim robama i servisima, ali uz to koristi još i pretnje, nasilje, ucene (reket), zastrašivanje ili korupciju.⁶⁶ To praktično znači da je u organizovani kriminalitet inkorporiran čitav niz međusobno povezanih oblika konvencionalnog kriminaliteta. Savremeni organizovani kriminalitet karakteriše profesionalizacija, fleksibilnost i oslanjanje na osobe van organizacije (biznismeni, političari i birokrate).

Najzad, važno je napomenuti još jednu odliku organizovanog kriminala koja je važna za razumevanje trgovine ljudima kao krivičnog dela što uključuje više ljudi koji imaju različite pozicije i zadatke, a to je da izvršilac, odnosno **organizovani kriminalac**, vrši krivično delo na osnovu zauzimanja određenog mesta u kriminalnoj organizaciji.⁶⁷ S tim u vezi je i pojam kriminalne organizacije. U savremenoj kriminološkoj

⁶⁴ IOM Pristina, Situation report — February 2000 to May 2001.

⁶⁵ Williams, P. (2001) „Organizing Transnational Crime: Networks, Markets and Hierarchies“ in P. Williams and D. Vlassis, *Combating Transnational Crime: Concepts, Activities and Responses*, London and Portland: Frank Cass, str. 61.

⁶⁶ Adamoli, S., Di Nikola, A., Savona, E. i Zoffi, P. (1998) *Organised Crime around the World*, Helsinki: HEUNI.

⁶⁷ Cressay, D. (1997) „The Functions and Structure of Criminal Syndicates“ u P.J. Ryan i G.E. Rush (ur.) *Understanding Organised Crime in Global Perspective: A Reader*, Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage, str. 14.

literaturi smatra se da su **kriminalne organizacije** integralni deo ilegalnog tržišta, ali one nisu jedini učesnici trgovine ljudima. One su na čelu mreže snabdevanja, ali pored njih učesnici su i razne legalno registrovane firme i pojedinci (turističke agencije, agencije za zapošljavanje koje nude i legalne i ilegalne poslove, prijatelji koji rade kao namamljivači), kao i korumpirani službenici, policija i slično.⁶⁸

Trgovina ljudima sama po sebi predstavlja **oblik ilegalnog tržišta**. Sa stanovišta kriminalnih organizacija, ljudi su roba kao i svaka druga.⁶⁹ Pod ilegalnim tržištem podrazumevaju se mesta na kojima se razmenjuju robe i usluge čija proizvodnja, promet i korišćenje su zabranjeni ili strogo regulisani međunarodnom regulativom i/ili nacionalnim zakonodavstvima većine zemalja.⁷⁰ Iako se ilegalna tržišta javljaju i nezavisno od postojanja sive ekonomije, njihovom javljanju posebno pogoduje društveni kontekst u kojem dominiraju ilegalna tržišta, odnosno siva ekonomija. Naime, postojanje neformalnih tržišta,⁷¹ odnosno društveni kontekst u kojem nema jasne granice između legalnog i ilegalnog, jeste kontekst koji ohrabruje pojavu ilegalnih (crnih) tržišta (npr. kod nas za vreme rata i sankcija, i posledice toga koje se još uvek osećaju).

Trgovina ljudima je uobičajeno povezana i sa drugim ilegalnim tržištima, poput crnog tržišta dokumenata (pasoši, vize, radne dozvole, dozvole boravka), crnog tržišta rada, sa trgovinom drogama, oružjem, švercom cigareta i sl. Neki kriminalci se ograničavaju na krijumčarenje migranata, ali neki, takođe, nude i adrese poslodavaca. Ovi trgovci ljudima istovremeno predstavljaju i posrednike između migranata i poslodavaca, pa se mogu smatrati i skrivenim agentima za zapošljavanje. No, time se, ne tako retko, bave i legalno registrovane agencije za zapošljavanje koje imaju na raspolaganju ponude kako legalnih tako i ilegalnih poslova. Različiti oblici ilegalne trgovine, odnosno različiti oblici delovanja unutar ilegalnog tržišta često se kombinuju ili, što je još češće, sa rizičnijih se prelazi na trgovinu ljudima kao visokoprofitabilnu a manje rizičnu.

Najčešće žrtve trgovine ljudima su žene, deca i muški migranti.

Iako je **trgovina ženama** u cilju seksualne eksploatacije oblik trgovine ženama o kojem se najviše zna i najviše govori u javnosti, trgovina ženama je širi problem i i javlja se u tri osnovna oblika:

⁶⁸ Williams, P., op. cit., str. 79—80.

⁶⁹ Williams, P. (1999) „Trafficking in Women and Children: A Market Perspective”, *Transnational Organized Crime*, Special Issue „Illegal Immigration and Commercial Sex — the New Slave Trade” (ed. P. Williams), Vol. 3—4, str. 145—170.

⁷⁰ Arlacchi, P. (1998) „The Dynamics of Illegal Markets” u P. Williams and D.Vlassis (ur.) *Combating Transnational Crime: Concepts, Activities and Responses*, Milano: ISPAC, str. 203.

⁷¹ Neformalna tržišta i siva ekonomija se mogu definisati kao ilegalna trgovina inače legalnim robama i uslugama.

- trgovina ženama u cilju seksualne eksploatacije,
- trgovina ženama u cilju eksploatacije (domaćeg) rada,
- trgovina ženama u cilju sklapanja braka (mail-order brides).

Kade se govori o trgovini ženama u cilju seksualne eksploatacije, treba praviti razliku između trgovine ženama i prostitucije. Osnovna razlika sastoji se u tome da trgovina ženama podrazumeva ropski odnos, odnosno potpuno odsustvo slobode odlučivanja i kretanja — žena je vlasništvo osobe koja ju je kupila i ne može svojom voljom prestati da se bavi prostitucijom, odnosno napustiti svog vlasnika. Na drugoj strani, takođe, ma koliko uključivala različite oblike prinude i eksploatacije, prostitucija podrazumeva mogućnost raspolaganja sopstvenim telom i zaradom, slobodu kretanja, slobodu odlučivanja o bavljenju ili ne-bavljenju prostitucijom i slično.

Žrtva trgovine ljudima može biti kako žena koja je na prevaran način primorana da se bavi prostitucijom, tako i žena koja je svojevoljno počela da se bavi prostitucijom ali je kasnije uvučena u lanac trgovine ljudima i došla u ropski odnos.

Trgovina decom,⁷² takođe, pored trgovine u cilju seksualne eksploatacije i eksploatacije rada obuhvata i trgovinu decom koja ima za cilj njihovu eksploataciju za vršenje krivičnih dela i drugih asocijalnih ponašanja (npr. prosjačenje, upotreba u pornografiji), za trgovinu organima, radi usvojenja, upotrebe u oružanim sukobima i slično.

Trgovina (muškim) migrantima je u tesnoj vezi sa krijumčarenjem migrantima i u osnovi se svodi na razne oblike eksploatacije rada (prisilni rad).⁷³ Poznate su organizovane kriminalne grupe koje trguju kineskim i drugim migrantima iz azijskih zemalja.

⁷² U ovom istraživanju pod decom smo, u skladu sa Konvencijom o pravima deteta, podrazumevale lica oba pola mlađa od 18 godina.

⁷³ Pod prisilnim radom podrazumevale smo svaki rad pod prinudom, u uslovima dužničkog ropstva i pod drugim uslovima u kojima se ostvaruje eksploatacija nečijeg rada. Prinudu na prosjačenje i vršenje krivičnih dela smatralo smo posebnim oblicima prisilnog rada.

V Predmet, cilj, metod i uzorak istraživanja

V 1. Predmet i cilj istraživanja

Predmet istraživanja bilo je prikupljanje podataka o trgovini ljudima u Srbiji, bez Kosova. Istraživanje je bilo prvenstveno usmereno na prikupljanje podataka o trgovini ljudima u cilju seksualne i radne eksploatacije, ali smo istovremeno nastojali da dođemo do saznanja i o njenim drugim oblicima. U skladu sa napred određenim pojmovima, predmet istraživanja bila je kako trgovina ženama, tako i trgovina čije su žrtve (muška i ženska) deca i odrasli muškarci, i to bez obzira da li ima transnacionalni karakter ili se odvija unutar granica naše zemlje. To, takođe, znači da je istraživanjem bila obuhvaćena trgovina stranim i domaćim državljanima, odnosno trgovina čiji je smer u Srbiju, iz Srbije u druge zemlje i trgovina ljudima za koju je Srbija samo tranzitna zemlja.

S obzirom da je ovo prvo empirijsko istraživanje trgovine ljudima u Srbiji, koje je imalo pretenzije ka dobijanju celovitije slike o ovoj pojavi, ono je imalo eksploratorni karakter. U tom smislu njegov osnovni cilj je bio da učini prve korake ka empirijskim procenama rasprostranjenosti i karakteristika ove pojave, i tako posluži kao osnova za razvoj mehanizama delovanja u pravcu suzbijanja i prevencije trgovine ljudima, kao i za sagledavanje potreba i pravaca za njeno dalje i produbljenije proučavanje.

Cilj istraživanja je bilo dolaženje do saznanja o:

- rasprostranjenosti, strukturi i karakteristikama trgovine ženama, decom i muškarcima u Srbiji;
- faktorima koji utiču na javljanje trgovine ljudima iz Srbije, u Srbiju i kroz Srbiju;
- nivou svesti stručnjaka (sudija, tužilaca, advokata, policije, socijalnih radnika, lekara, školskih i domskih psihologa, nastavnika, vaspitača u domovima za nezbrinutu decu i sl.) i predstavnika nevladinih organizacija o problemu trgovine ljudima;
- načinima reagovanja i bavljenja trgovinom ljudima od strane državnih organa, (pre svega policije, tužilaštava, sudova i centara za socijalni rad) i domaćih i međunarodnih nevladinih organizacija.

Pored osnovnog cilja koji se odnosio na dolaženje do što više podataka o ispitivanoj pojavi, istraživanje je imalo i akcioni karakter jer su istraživačice, pored prikupljanja podataka tokom rada na intervjuima, kada je bilo potrebno, ispitanicima objašnjavali osnovne pojmove i na neki način „u hodu“ uticali na podizanje njihove svesti/obaveštenosti o trgovini ljudima.

Upravo stoga, bilo je neophodno da svi učesnici u prikupljanju podataka za ovo istraživanje budu dobro upoznati sa postojećim saznanjima o trgovini ljudima, da dobro vladaju osnovnim pojmovima i imaju jasnu predstavu o tome šta je predmet, šta su ciljevi i koje metode i zašto se koriste za prikupljanje podataka. Jednom rečju, zbog dinamike i nepredvidljivosti razvoja samog procesa prikupljanja podataka, kao i zbog neophodnosti korišćenja polustruktuiranog upitnika, odnosno upitnika sa otvorenim i poluotvorenim pitanjima, prikupljanje podataka za ovo istraživanje zahtevalo je od lica koja vode intervju poznavanje pojave koje je veće od uobičajenog. Dobro prethodno znanje trebalo je da im omogući da u slučaju potrebe na licu mesta prilagođavaju unapred datu skicu za intervju — na primer, da preformulišu ili prilagode pojedina pitanja, dodaju nova i slično.

Od istraživačica se tražilo da budu strpljive i uporne da do podataka dođu čak i onda kada oni izgledaju neuhvatljivi, odnosno nedostupni. Drugim rečima, one su morale imati kreativan i proaktivan pristup prikupljanju podataka jer je to bila garancija za dolaženje do kvalitetnih informacija. Upravo stoga, istraživačice⁷⁴ koje su prikupljale podatke za ovo istraživanje prethodno su pohađale dvodnevnu intenzivnu (teorijsku i praktičnu) obuku za prikupljanje podataka o trgovini ljudima, koju je za njih organizovalo Viktimološko društvo Srbije. Takođe, za potrebe obuke bio je sačinjen i poseban priručnik o trgovini ljudima, prilagođen potrebama ovog istraživanja.

V 2. Metod i uzorak

S obzirom da se radi o pojavi o kojoj postoji sasvim malo pouzdanih informacija, kao i o obliku organizovanog kriminaliteta za koji nije moguće prikupljati podatke korišćenjem uobičajenih metoda, koristeći se iskustvima drugih istraživača⁷⁵ odlučile smo se za etnografski multi-metod, odnosno za kombinaciju više različitih izvora podataka. Ovaj

⁷⁴ U prikupljanju podataka bilo je angažovano 13 istraživačica.

⁷⁵ O tome više videti u Nikolić-Ristanović, V., „Trgovina ljudima i organizovani kriminalitet: određenje osnovnih pojmova i metode prikupljanja podataka“, u: Nikolić-Ristanović, V., Čopić, S. i Mihić, B., *Trgovina ljudima: pojam, karakteristike i pravna regulativa*, neobjavljena studija u okviru projekta Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu *Teški oblici kriminala u uslovima tranzicije*.

metod nam je omogućio pristup istraživanoj pojavi sa različitih strana, odnosno korišćenje većeg broja raznovrsnih izvora informacija, kao i kontinuirano učenje o pojavi tokom samog prikupljanja podataka, pa tako i stalno menjanje, dopunjavanje i razvijanje istraživačkih instrumenata. Na ovaj način nastojali smo da ostvarimo maksimalnu obuhvatnost potencijalnih izvora podataka, imajući u vidu činjenicu da, kako je dobro приметila prof. Liz Kelly, kada je ovako skrivena pojava u pitanju, dolaženje do tačnih procena njenog stvarnog obima može biti upoređeno sa traženjem igle u platu sena.⁷⁶

Najveći deo podataka prikupljen je putem intervjua sa stručnjacima različitog profila, odnosno sa predstavnicima državnih organa, nevladinih i međunarodnih organizacija, i naučnim radnicima.⁷⁷ Za potrebe ovog istraživanja ispitanici su najvećim delom bili izabrani s obzirom na očekivano susretanje sa ovim problemom u njihovom svakodnevnom radu, pa samim tim i s obzirom na očekivana saznanja o trgovini ljudima u Srbiji.

Pored pomenutih intervjua, koristile smo i sledeće izvore:

- podaci državnih organa;
- rezultati dosadašnjih istraživanja;
- podaci domaćih nevladinih organizacija;
- podaci međunarodnih organizacija;
- drugi pisani materijal.

Navedeni materijali prikupljeni su nezavisno od intervjua ili u kombinaciji sa intervjuima, odnosno tako što su istraživačice svoje ispitanike uvek pitale da li poseduju i neki pisani materijal, odnosno izvor podataka.

Najzad, kao dopunske metode prikupljanja podataka koristile smo i posmatranje i intervjue sa licima (5) smeštenim u Prihvatište za strance u Padinskoj Skeli kod Beograda, kao potencijalnim žrtvama, kao i neformalne razgovore sa ljudima koji su imali neposredna saznanja o ispitivanoj pojavi.

Naši ispitanici su bili svojevrstan i veoma raznovrstan i obuhvatan izvor podataka o ispitivanoj pojavi. Uzorak su činile 123 osobe, zaposlene u različitim institucijama i organizacijama, različitog profesionalnog profila iz 17 mesta u Srbiji. Istraživanje nije rađeno na reprezentativnom uzorku, niti je uopšte imalo pretenzije ka reprezentativnosti, s obzirom da sa postojećim nivoom znanja o trgovini ljudima u Srbiji takav uzorak nismo bili u stanju da koncipiramo. Ipak, nastojali smo da u

⁷⁶ Kelly, L., Regan, L. (2000) *Stopping Traffic: Exploring the extent of, and responses to, trafficking in women for sexual exploitation in the UK*, London: Home Office, Police Research Series, Paper 125, str. 6.

⁷⁷ U daljem tekstu ćemo za njih koristiti naziv *ispitanici*.

uzorku budu zastupljeni svi regioni i, posebno, veći gradovi i mesta u pograničnoj zoni za koja smo pretpostavljali da su u većoj meri na udaru trgovine ljudima.

Najveći broj ispitanika je iz Beograda — 55 (44,7%), zatim iz Novog Sada 13 (10,6%) i iz Niša 10 (8,8%). Ostali ispitanici su iz sledećih mesta: Zaječar 7 (5,7%), Požarevac 6 (4,9%), Šabac, Velika Plana i Novi Pazar po 5 (4,1%), Vrnjačka Banja 4 (3,2%), Apatin i Sombor po 3 (2,4%) Aleksinac 2 (1,6%) i Kraljevo, Miloševac, Subotica, Vlasotinci i Zrenjanin po 1 ispitanik (0,8%).

Ispitanici oba pola su bili zastupljeni u sličnoj meri, mada ženskih osoba ima u nešto većem procentu (56,1%) u odnosu na ispitanike muškog pola (43,9%). U pogledu starosti ispitanika, najzastupljeni su bili ispitanici srednje životne dobi (41—56 godina), koji su činili više od polovine ukupnog broja ispitanika — 69 ili 58,9%.

Najveći broj ispitanika je zaposlen u policiji — njih 27 ili 21,9%, zatim u domovima i prihvatilištima za decu i omladinu — 13 ispitanika (10,6%), kao i u opštinskim organima za prekršaje i nevladinim organizacijama — po 12 ili 9,7% ispitanika. Po 10 ispitanika ili po 8,1% je zaposleno u sudovima i osnovnim i srednjim školama, a u centrima za socijalni rad 9 ispitanika (7,3%). U državnim tužilaštvima i medijima zaposleno je po 8 ispitanika (6,5%). Naučne ustanove i fakulteti, zdravstvene institucije, ministarstva i međunarodne organizacije zastupljene su sa po tri ispitanika (2,4%), dok je po jedan ispitanik zaposlen u Prihvatilištu za strance u Beogradu i Kazneno-popravnom zavodu za žene u Požarevcu.

U pogledu zanimanja, među ispitanicima ima najviše diplomiranih pravnika (42 ili 34,1%), zatim policajaca, inspektora i rukovodilaca u policiji (19) i psihologa (19), ili po 15,4%. Pored toga, naši ispitanici su bili i novinari (7), ispitanici koji su kao svoje zanimanje navodili zanimanje koordinatora ili aktiviste NVO (6), profesori univerziteta i socijalni radnici (po 4), kao i pedagozi, sociolozi, lekari, ekonomisti, vaspitači, defektolozi, filolozi i drugi. Među pravnicima dominiraju sudije, sudije za prekršaje i javni tužioci (24).

Zbog slabe prethodne istraženosti, pa samim tim i nedovoljnog prethodnog znanja o razmerama, oblicima i karakteristikama trgovine ljudima u Srbiji, odlučili smo se za etapno prikupljanje podataka i sukcesivnu analizu prikupljenog materijala, uz stalno preispitivanje i usavršavanje instrumenata, bazirano na razmeni iskustava među istraživačima.

U skladu sa predmetom i ciljem istraživanja i uz korišćenje iskustava i upitnika nekih stranih istraživanja,⁷⁸ sačinile smo sopstveni upitnik.

⁷⁸ Tokom pripreme prikupljanja podataka kontaktirale smo sa prof. Liz Kelly iz Child & Woman Abuse Studies Unit, London Metropolitan University, UK, kao i sa Carron Somerset, koja

Koristeći iskustva drugih i naša prethodna saznanja, i imajući u vidu specifičnosti lokalnog konteksta, koncipirale smo osnovni upitnik (za stručnjake i predstavnike nevladinih organizacija), upitnik za potencijalne žrtve i protokol posmatranja, koji su dati u prilogu.

Upitnik za stručnjake i predstavnike nevladinih organizacija sastojao se iz sledećih grupa pitanja:

1. Opšti podaci o ispitaniku;
2. Upoznatost sa osnovnim pojmovima vezanim za trgovinu ljudima;
3. Saznanja o trgovini ljudima koja su zasnovana na iskustvu neposrednog rada sa konkretnim slučajevima;
4. Opšta (posredna i neposredna) saznanja o seks industriji i prostituciji, prosjačenju i beskućništvu, radu „na crno“, prisilnom radu, prinudi dece na vršenje krivičnih dela, otmicama, nestancima i krijumčarenju dece, kao i o trgovini ljudima.

Kao što se iz navedenih grupa pitanja vidi, pored podataka koji se neposredno odnose na trgovinu ženama, decom i muškarcima, u cilju dobijanja kompletnije slike o rizicima trgovine ljudima u Srbiji, istraživanjem su prikupljeni i podaci o tzv. markerima,⁷⁹ odnosno o pojavama koje predstavljaju posredne pokazatelje postojanja trgovine ljudima (seks industrija, prostitucija, prosjačenje itd.).

Najzad, ispitanici su pitani da daju primer dobre i loše prakse državnih organa i/ili nevladinih organizacija u vezi sa trgovinom ljudima u Srbiji, kao i da daju svoje viđenje mera koje treba preduzeti kako bi se naše društvo efikasnije suprotstavilo trgovini ljudima i prisilnom radu, posebno širenju prisilnog rada dece. Ispitanici su pitani da li žele da budu citirani pod punim imenom i prezimenom ili žele da ostanu anonimni.⁸⁰

je radila na ECPAT-ovom istraživanju trgovine decom u UK. Zahvaljujući njihovoj predusretljivosti, dobile smo upitnike koji su korišćeni u istraživanju trgovine ženama (2000) i decom (2002) u UK, na čemu im se najsrdačnije zahvaljujemo. Upitnik koji je korišćen u istraživanju trgovine ženama u UK pokazao se posebno korisnim. Takođe, prilikom koncipiranja upitnika koristile smo i upitnik koji je korišćen u istraživanju trgovine ženama i decom u cilju seksualne eksploatacije u Latinskoj Americi, koje je sproveo International Human Rights Institute sa De Paule University, Chicago, SAD, tokom 2001. i 2002. godine. Više o tome u: *In Modern Bondage: Sex Trafficking in the Americas — Central America and Caribbean* (Belize, Costa Rica, Dominican Republic, El Salvador, Guatemala, Honduras, Nicaragua & Panama). Chicago: International Human Rights Law Institute DePaul University College of Law, October 2002. Dostupno na veb sajtu: <http://www.law.depaul.edu/institutes_centers/ihrli/pdf/fu_ll_document.pdf www.law.depaul.edu/institutes_centers/ihrli/pdf/full_document.pdf

⁷⁹ Više o tome u Nikolić-Ristanović, V., „Trgovina ljudima i organizovani kriminalitet: određenje osnovnih pojmova i metode prikupljanja podataka“, u: Nikolić-Ristanović, V., Čopić, S., Mihić, B. (2003) *Trgovina ljudima — pojam, karakteristike i pravna regulativa*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja [neobjavljeno, str. 10].

⁸⁰ Najveći broj ispitanika se saglasio da bude citiran pod punim imenom i prezimenom. Međutim, zbog osetljivosti dobijenih podataka, citiranje pod punim imenom i prezimenom u ovom radu je svedeno na najmanju meru.

Upitnik za intervjuisanje potencijalnih žrtava, koji je takođe dat u prilogu, sastojao se iz sledećih grupa pitanja:

1. Opšti podaci,
2. Pitanja o sadašnjim problemima,
3. Život u mestu/zemlji porekla,
4. Informacije o namamljivanju i transportu,
5. Informacije o kontroli i eksploataciji,
6. Odnos državnih organa (pre svega policije) i drugih,
7. Budućnost.

Ovim upitnikom smo prema prvobitnoj ideji imale nameru da intervjuišemo žrtve smeštene u Skloništu za žene žrtve trgovine i (potencijalne) žrtve smeštene u Prihvatalištu za strance. Međutim, s obzirom da nismo dobile dozvolu od Skloništa, intervju sa ženama smeštenim u njemu nismo bile u mogućnosti da obavimo. U Prihvatalištu su obavljeni intervjui sa pet lica (jedna žena i četiri muškarca) koja su se u njemu zatekla 22. avgusta 2003. godine, odnosno posle dobijanja dozvole za razgovor, a bilo je moguće obaviti razgovor sa njima neposredno ili preko raspoloživog tumača.

Pitanja u upitniku su koncipirana tako da se od ispitanika dobije što više informacija o pojavnim oblicima trgovine ljudima u Srbiji,⁸¹ o nivou njihove senzibilisanosti i upoznatosti sa osnovnim pojmovima, kao i o mehanizmima delovanja državnih organa i nevladinih organizacija. Na taj način želele smo da dođemo do što celovitije slike o trgovini ljudima u Srbiji, kao i o stanju u pogledu otkrivanja i gonjenja učinilaca, zaštite, rehabilitacije i reintegracije žrtava i o naporima u vezi sa prevencijom. Ova saznanja poslužila su nam kao osnova za koncipiranje preporuka u pogledu mera koje treba preduzeti u cilju efikasnijeg gonjenja učinilaca, prevencije i zaštite žrtava (3 P = prosecution, prevention, protection).

Prikupljanje podataka obavljeno je u periodu od 1. maja do 30. avgusta 2003. godine, a intervjui su u proseku trajali 1 sat 43 minuta.

⁸¹ Važno je napomenuti da se u najvećem broju slučajeva koje su ispitanici prepoznali kao trgovinu ljudima radi o slučajevima čije postojanje iz različitih razloga (dogodili su se ranije, kada nije postojala odgovarajuća inkriminacija, zbog teškoća u dokazivanju, jer je postupak u toku i sl.) nije utvrđeno pravnosnažnom sudskom presudom. Međutim, s obzirom da se radi o obliku kriminaliteta za koji je uobičajen veoma nizak nivo otkrivanja i gonjenja učinilaca, oslanjanje na činjenice utvrđene sasvim retkim pravnosnažnim presudama, kao i uopšte korišćenje tradicionalnih načina prikupljanja podataka, nije adekvatan pristup za dolaženje do podataka koji mogu dati sliku rasprostranjenosti i karakteristika trgovine ljudima.

VI Trgovina ženama u Srbiji

Trgovina ženama, naročito trgovina ženama u cilju seksualne eksploatacije, pojava je o kojoj se sve više zna i, naročito u poslednje vreme, mnogo govori i piše, kako u svetu tako i kod nas. Međutim, trgovina ženama u Srbiji je pojava koja je i dalje u velikoj meri obavijena velom tajne. Saznanja o njoj su uglavnom parcijalna i bazirana na pojedinačnim slučajevima, dok se veoma malo zna o njenom obimu, strukturi i karakteristikama. Ovim istraživanjem smo, između ostalog, pokušale da dođemo do nešto bližih podataka o tome.

Ovaj zadatak nije bio nimalo lak. Naime, trgovina ženama je oblik organizovanog kriminala i stoga je karakterišu prikrivenost, mobilnost i povezanost sa legalnim akterima. Takođe, prepreka utvrđivanju obima trgovine ženama je i velika tamna brojka koja pre svega proizilazi iz činjenice da se jako mali broj žena koje se nađu u lancu trgovine ženama obraća policiji ili drugim agencijama za pomoć žrtvama.⁸² Procenu obima trgovine ženama u Srbiji je izuzetno teško dati i zbog činjenice da je trgovina ljudima tek od aprila 2003. godine, izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije, inkriminisana kao posebno krivično delo,⁸³ tako da se postupci koji su bili u toku u vreme sprovođenja ovog istraživanja, a za koje je postojala sumnja da se radi o trgovini ženama, nisu vodili za ovo krivično delo.⁸⁴ Stoga su ispitanici sa kojima smo razgovarale, naročito sudije i tužioci, bili prinuđeni da na osnovu opisa događaja procene da li se u konkretnom slučaju radilo o trgovini ili ne. Iz istog razloga, ni u slučajevima koji su procesuirani nije bilo moguće dobiti statističke podatke o broju slučajeva trgovine ženama.

Gotovo sva dosadašnja istraživanja trgovine ženama suočavala su se sa problemom utvrđivanja broja žrtava trgovine ženama.⁸⁵ Budući da u Srbiji do ovog istraživanja nismo imali podatke o broju žrtava trгови-

⁸² Mihić, B. (2003) „Trgovina ženama radi seksualne eksploatacije — kriminološki aspekt”, u: Nikolić-Ristanović, V., Čopić, S., Mihić, B. (2003) *Trgovina ljudima — pojam, karakteristike i pravna regulativa*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja [neobjavljeno, str. 16].

⁸³ Član 111b Krivičnog zakona Republike Srbije, Službeni glasnik Republike Srbije 39/03.

⁸⁴ Uglavnom se radilo o krivičnom delu Posredovanje u vršenju prostitucije, čl. 251. KZ RS, više na str. 8.

⁸⁵ Nikolić-Ristanović, V. (2003) „Trgovina ljudima i organizovani kriminalitet: određenje osnovnih pojmova i metode prikupljanja podataka”, u: Nikolić-Ristanović, V., Čopić, S., Mihić, B., op. cit., str. 13.

ne, smatrale smo da i procena broja žrtava može da posluži kao dobra osnova za buduće strategije delovanja u cilju prevencije i suzbijanja ovog oblika kriminaliteta kod nas, ali i kao polazna tačka za dalja istraživanja u ovoj oblasti.

Sledeće pitanje na koje smo potražile odgovor je ko su žrve trgovine ženama u Srbiji — koliko su stare, iz kojih zemalja dolaze, koje su nacionalnosti i obrazovanja. O žrtvama trgovine se, za razliku od učinilaca, mnogo više zna, ali su saznanja koja imamo o njima sporadična i nesistematizovana. Naročito je malo podataka o našim državljkankama žrtvama trgovine. Pretpostavljeno je da će ovo istraživanje potvrditi da se u Srbiji trguje uglavnom ženama iz Istočne Evrope, ali da i naše državljanke često završe u rukama trgovaca ljudima.

Zatim, pokušale smo da pronađemo odgovor na pitanje da li je Srbija zemlja porekla, tranzita ili destinacije. Odgovor na ovo pitanje takođe je preduslov stvaranja efikasnog sistema prevencije i suzbijanja ove pojave. Na trgovinu ženama u Srbiji, pretpostavile smo, utiču brojni mikro- i makrofaktori koji deluju unutar lokalnog i regionalnog konteksta.⁸⁶ Imajući u vidu da u Srbiji, pored makrofaktora, deluju i brojni mikrofaktori kriminalizacije i viktimizacije (faktori guranja — *push factors* i faktori privlačenja — *pull factors*), kao i faktori koji olakšavaju trgovinu ženama,⁸⁷ pretpostavile smo da je Srbija pre svega zemlja tranzita, ali i zemlja porekla i destinacije.

Dosadašnja saznanja pokazuju da se trgovina ženama odvija kroz tri osnovne faze: namamljivanje, transport/transfer i viktimizacija. Imajući to u vidu, jedan od ciljeva istraživanja bio je dolaženje do podataka o putevima trgovine punoletnim ženama, od zemlje porekla do zemlje destinacije, kao i o mestu koje u lancu trgovine zauzima naša zemlja; potom, o načinima namamljivanja žrtava, njihovom transportu/transferu do zemlje (privremene ili trajne) destinacije, kao i o mehanizmima kontrole i eksploatacije kojima su one izložene.

U tom smislu ispitanicima su postavljana pitanja koja se odnose na neposredna saznanja o trgovini ženama — da li su se u svom radu srećali sa slučajevima trgovine ženama, sa koliko slučajeva su se srećli, koliko slučajeva je bilo u poslednje dve godine, ko su bile žrtve u tim slučajevima, u koliko slučajeva se radilo o trgovini u Srbiji, iz Srbije i kroz Srbiju, kao i kojim putevima su one došle u našu zemlju. Takođe, ispitanici su odgovarali na pitanje o tome ko su, po njihovom saznanju, najčešće žrtve trgovine ženama, na koji način one bivaju uvučene u la-

⁸⁶ Više o tome u: Nikolić-Ristanović, V. (2003) „Trgovina ljudima i organizovani kriminalitet: određenje osnovnih pojmova i metode prikupljanja podataka”, u: Nikolić-Ristanović, V., Čopić, S., Mihić, B. (2003) op. cit., str. 7—9 i str. 26.

⁸⁷ Nikolić-Ristanović, V. (2002) „Trgovina ženama u Srbiji i okolnim zemljama: obim, karakteristike uzroci”, *Temida*: br.1: str. 9—10.

nac trgovine, kako se transportuju, odnosno prebacuju do odredišta i na koji način su viktimizirane od strane trgovaca/eksploatatora.

Najzad, pokušale smo da preko posrednih pokazatelja — obima i rasprostranjenosti seks industrije i prostitucije, prosjačenja, beskućništva i rada „na crno“, dođemo do još približnije procene o rasprostranjenosti trgovine ženama u cilju seksualne i radne eksploatacije u Srbiji, odnosno rasprostranjenosti rizika od nje. U tom smislu ispitanici su odgovarali na pitanja vezana za posredne pokazatelje — markere: o obimu i strukturi seks industrije, prostitucije, prosjačenja, beskućništva i rada „na crno“ odnosno prisilnog rada, broju osoba koje su, po njihovom saznanju, prijavljene, kažnjene ili na drugi način registrovane zbog ovih ponašanja, da li se radilo o stranim ili domaćim državljanima i da li se u nekom od tih slučajeva radilo o trgovini ženama.

Analizom intervjuova došle smo do podataka koje ćemo izložiti u odeljcima koji slede.

VI 1. Obim i struktura trgovine ženama

VI 1.1. *Obim i geografska rasprostranjenost trgovine ženama u Srbiji*

Prema rezultatima istraživanja, ispitanici su se u svom radu ili kroz posredna saznanja sreli sa oko 750 slučajeva trgovine ženama, odnosno slučajeva za koje postoji sumnja da se radi o trgovini, a u kojima je identifikovano oko 960 žrtava trgovine ženama.⁸⁸

Od ukupno 123 ispitanika sa kojima smo razgovarale 69 ispitanika (56%) iz 13 gradova u Srbiji se neposredno u svom radu srelo sa slučajevima trgovine ženama. Od tog broja 37 ispitanika je iz Beograda, 7 iz Novog Sada, 4 iz Šapca, 4 ispitanika iz Novog Pazara, po 3 ispitanika iz Požarevca, Vrnjačke Banje, Sombora i Niša, i po jedan iz Zrenjanina, Zaječara, Kraljeva, Subotice i Apatina. Samo ispitanici u Aleksincu, Miloševcu, Velikoj Plani i Vlasotincu nisu u svom radu imali slučajeve trgovine ženama. Ispitanici koji su se neposredno u svom radu sreli sa slučajevima trgovine ženama su pripadnici policije, sudije opštinskih i okružnih sudova, sudije za prekršaje, tužioci, predstavnici nevladinih

⁸⁸ Ovi brojevi predstavljaju ukupan broj na bilo koji način pomenutih slučajeva/žrtava trgovine ženama i slučajeva u kojima se sumnjalo na trgovinu. Pretpostavljamo da su se neki ispitanici u svom radu sreli sa istim slučajevima/žrtvama trgovine ženama (npr. ispitanici iz istog grada koji rade u policiji, tužilaštvu i sudstvu, zatim ispitanici koji rade u Skloništu za žene žrtve trgovine i ispitanici iz Međunarodne organizacije za migracije). Kada smo, na osnovu opisa ispitanika, bile u mogućnosti da utvrdimo da se radi o istim slučajevima, te slučajeve nismo uračunali u ukupan broj. Sa druge strane, imajući u vidu da je tamna brojka kod ovog oblika kriminaliteta veoma izražena, kao i da određen broj ispitanika nije bio u mogućnosti da precizira broj slučajeva sa kojima su se sreli, moguće je da je broj slučajeva odnosno žrtava trgovine ženama veći od gorenavedenih.

organizacija, zaposleni u centrima za socijalni rad i Prihvatilištu za smeštaj stranaca, kao i predstavnici medija. Ispitanici su se neposredno sreli sa oko 730 slučajeva trgovine ženama, odnosno slučajeva u kojima se sumnjalo na trgovinu, i sa 940 žrtava trgovine. Od tog broja je u 2002. godini bilo 376 slučajeva trgovine ženama sa 462 žrtve trgovine ženama, a u 2003. godini 125 slučajeva sa 139 žrtava.⁸⁹ Najveći broj slučajeva trgovine ženama prepoznali su predstavnici policije u Beogradu, Novom Sadu i Novom Pazaru, kao i ispitanici iz nevladinih i međunarodnih organizacija iz Beograda koje pružaju pomoć žrtvama trgovine.

Precizan ili okviran broj slučajeva odnosno žrtava sa kojima su se sreli u svom radu dalo je 57 ispitanika, a 9 ispitanika dalo je procene o tome. Tako je pet ispitanika, tri iz Šapca i dva iz Novog Pazara, izjavilo da su se sreli sa „nekoliko slučajeva”. Tri ispitanika (dva iz Beograda i jedan iz Zrenjanina) dali su procenu slučajeva na godišnjem nivou. Tako je ispitanik iz Zrenjanina rekao da se sreće sa „5—6 slučajeva godišnje, a u svakom od njih ima 2—8 lica žrtava trgovine”, ispitanik iz Beograda (predstavnik policije) da se sreće sa oko 300—500 slučajeva godišnje, a sudija V opštinskog suda u Beogradu da ima 2—3 predmeta godišnje. Jedan ispitanik iz beogradske policije rekao nam je da se za „dvadeset godina staža sreo sa 1000 slučajeva trgovine i krijumčarenja”.

Tri ispitanika (dva iz Beograda, iz policije i sudija za prekršaje, i jedan ispitanik iz Novog Pazara) nisu mogli da daju ni približan broj slučajeva, ali su pojedine slučajeve sa kojima su se sreli u praksi opisali.

Posredna saznanja o slučajevima trgovine ženama imalo je 20 ispitanika iz 8 gradova u Srbiji i to: 6 ispitanika iz Beograda, 3 iz Novog Sada, 3 iz Novog Pazara, 3 iz Velike Plane, 2 iz Požarevca i po jedan iz Šapca, Vlasotinca i Zrenjanina. Opisano je 17 slučajeva trgovine ženama sa 21 žrtvom trgovine.

VI 1.2 *Ko su žrtve trgovine ženama u Srbiji?*

VI 1.2.a. Starost

Iako ispitanici često nisu raspolagali podacima o starosti žrtava trgovine ženama, rezultati istraživanja pokazuju da su žrtve, u najvećem broju slučajeva sa kojima su se ispitanici neposredno sreli ili o njima

⁸⁹ Ispitanici često nisu bili sigurni koliko su slučajeva imali 2002. a koliko 2003. godine. Tada su neki ispitanici precizirali koje godine su imali više slučajeva. Tako su, na primer, dva ispitanika iz Novog Pazara i predstavnica NVO ASTRA iz Beograda izjavili da su 2002. godine imali više slučajeva u odnosu na ovu godinu. Na osnovu prikupljenih podataka i izjava ispitanika može se zaključiti da je veći broj slučajeva zabeležen 2002. godine, s tim što treba imati u vidu da je najveći deo prikupljanja podataka obavljen na sredini tekuće godine.

imaju posredna saznanja, vrlo mlade odnosno mlađe ženske osobe koje spadaju u starosnu grupu od 18 do 30 godina.

Tako predstavnik policije iz Beograda, koji se u svom radu sreće sa 300—500 slučajeva godišnje, ima saznanja da je naveći broj žrtava starosti od 18 do 22 godine. Sandra Slijepčević, programska asistentkinja Međunarodne organizacije za migracije, koja je u svom radu imala oko 140 žrtava trgovine, iznela je podatak da je 50% žrtava u starosnom dobu od 18 do 24 godine, odnosno 27% u dobu od 25 do 30 godina. Slobodan Lovrić, zamenik predsednika NVO Beosupport iz Beograda, u svom radu se sreo sa oko 35 žrtava trgovine ženama i sve su, po njegovim rečima, bile devojke starosti do 20 godina. Pet predstavnika policije, četiri iz Beograda i jedan iz Subotice, govore o žrtvama — „punoletnim devojkaama“, dok sudija Okružnog suda u Novom Sadu pominje „devojke od 18 godina i nešto starije“. Jedan ispitanik iz Novog Pazara sreo se sa nekoliko slučajeva, od čega četiri devojke od 21, 25 i 30 godina. Ispitanici iz SUP-a Šabac sreli su se sa nekoliko slučajeva trgovine a žrtve su, prema njihovim saznanjima, bile tri devojke mlađe od 25 godina. Ispitanik iz V opštinskog tužilaštva u Beogradu sreo se sa dva slučaja trgovine, a žrtve su imale 18 i 19 godina.

Dragica Mršić, sudija krivičnog odeljenja opštinskog suda u Šapcu, koja se u radu sreća sa nekoliko slučajeva trgovine, o starosti žrtava kaže:

„Sve žrtve sa kojim sam se ja sretala u svom radu bile su punoletne, ali sasvim mlade devojke u ranim dvadesetim godinama.“

Ipak, ima i slučajeva žena žrtava trgovine koje pripadaju starosnoj kategoriji od 40 do 50 godina. Tako se jedna ispitanica u svom dosadašnjem radu sreća sa žrtvom trgovine koja ima 42 godine. Marija Anđelković, aktivistkinja NVO ASTRA, sreća se sa 27 žena žrtava trgovine, a žene su bile svih starosnih kategorija.

Vesna Stanojević, koordinatorica Savetovaništa protiv nasilja u porodici i Skloništa za žene žrtve trgovine, na pitanje o starosti žrtava trgovine kaže:

„One su uglavnom mlade, prosek godina u Skloništu je 23 godine starosti, ali ima i pojedinačnih slučajeva žena u poodmaklim godinama.“

Takođe, ispitanici imaju saznanja da se kao žrtve trgovine javljaju i žene koje su u trenutku trgovine bile u drugom stanju (nekima je trgovano i kada su bile u devetom mesecu trudnoće) i majke (naši ispitanici imali su saznanja da su trafikovane i žene koje su majke dvoje, odnosno četvoro dece).

VI 1.2.b. Državljanstvo

Ispitanici su precizno identifikovali 148 žrtava trgovine iz Moldavije, 123 iz Rumunije, 67 žrtava iz Ukrajine, 10 Bugarki, 6 Ruskinja, 5 Kineskinja, 2 Jermenke, 2 Uzbekistanke i po jednu žrtvu iz Češke Republike i Belorusije. Međutim, ovi brojevi svakako nisu pravi odraz stanja na terenu jer su ispitanici često govorili i o skupinama žrtava, na primer „20 žrtava iz Rumunije i Moldavije” ili „pet žrtava, Ukrajina i Moldavija”, pa nije bilo moguće utvrditi tačan broj i stoga ove podatke treba uzeti sa rezervom. Takođe, neki ispitanici nisu bili u mogućnosti da daju precizne podatke o broju žrtava i zemlji porekla žrtva trgovine ženama. Tada su samo navodili zemlje porekla, bez navođenja brojki, ili su približno određivali iz kojih zemalja je najviše žrtava (na primer, „najviše iz Moldavije, pa onda Ukrajina i Rumunija” ili „strankinje i naše, ali mnogo manje — Moldavija, Ukrajina, Rusija, Rumunija, Kosovo”). Na osnovu podataka do kojih smo došle ipak možemo zaključiti da su Moldavija, Rumunija i Ukrajina najčešće zemlje porekla žrtava trgovine ženama.

Precizno je identifikovano i 96 državljanke Srbije — žrtava trgovine ženama. One su iz Čačka, Ćićevca, Šapca, Kraljeva, Vranja, Loznice, Pančeva i drugih gradova i sela u unutrašnjosti, naročito onih koji se nalaze u blizini graničnih prelaza sa Mađarskom, Rumunijom i Bugarskom (Vršac, Zrenjanin, Negotin, Sombor, Subotica, Odžaci, Novi Sad, Pirot).

VI 1.2.c. Nacionalnost žrtava iz Srbije

Nacionalnost žrtava trgovine ženama — domaćih državljanke je šarolika. Ispitanici su identifikovali 15 žrtava (15,6%) romske nacionalnosti. Ipak, najveći broj trafikovanih žena državljanke Srbije je srpske, crnogorske i muslimanske nacionalnosti.

VI 1.2.d. Obrazovanje

Iako najveći broj ispitanika nije imao saznanja o obrazovanju žrtava, na osnovu podataka koje su nam izneli možemo zaključiti da su žrtve trgovine u najvećem broju slučajeva žene sa završenom srednjom školom, frizerke, krojačice i slično, ali je bilo i slučajeva žrtava koje su bile izuzetno obrazovane — diplomirane pravnice, pedagozi, profesorke muzike, lekarke i slično.

VI 1.2.e. Radna ili seksualna eksploatacija

Rezultati istraživanja pokazuju da se u najvećem broju slučajeva trgovine ženama radilo o trgovini ženama radi seksualne eksploatacije. U tri slučaja sa kojima su se ispitanici neposredno sreli radilo se o trgovini radi eksploatacije rada. To su bile dve Kineskinje koje su trafikovane kroz Srbiju — krajnja destinacija je trebalo biti Italija, i dva slučaja trgovine za poslove domaćice u Srbiji. Jedna od žrtava u drugom opisanom slučaju, Moldavka, držana je zatvorena u stanu i radno eksploatisana za domaće poslove. Šest ispitanika je imalo posredna saznanja o slučajevima prodaje naših žena u inostranstvu radi eksploatacije rada. Opisana su tri slučaja u kojima se radilo o našim državljanima prodatim u Italiji. Bilo je i graničnih slučajeva, gde su naše državljanke dobrovoljno odlazile u inostranstvo ali tamo prisiljavane da rade u kafanama i na plantažama, bez hrane, plate itd., kao i slučajeva naših žena koje su završavale na Bliskom Istoku, u Libiji i Kuvajtu, gde su radile kao medicinske sestre, a postoje saznanja da su im pasoši oduzimani.

VI 1.3. Trgovina u Srbiji, iz Srbije i kroz Srbiju

Srbija je početkom devedesetih godina prošlog veka uglavnom bila zemlja destinacije, da bi se, zbog sve lošije ekonomske situacije, lagano transformisala u zemlju tranzita, ali i zemlju porekla žrtava trgovine ženama.⁹⁰ Prema procenama Međunarodne organizacije za migracije, najveći broj žrtava trgovine koje završe u Zapadnoj Evropi stigne u zemlju destinacije preko balkanskih zemalja.⁹¹ Srbija danas, kako pokazuju rezultati istraživanja, predstavlja zemlju tranzita, destinacije i porekla žrtava trgovine ženama, ali i zemlju sa razvijenom unutrašnjom trgovinom ženama sa teritorije Srbije, koja ne podrazumeva prelazak državne granice.

I pored teškoća u određivanju da li se u konkretnom slučaju trgovine radi o trgovini u Srbiji, kroz Srbiju ili iz Srbije, ispitanici su identifikovali 299 slučajeva trgovine u Srbiji sa 310 žrtava trgovine, 86 slučajeva trgovine iz Srbije sa 89 žrtava i 151 slučaj trgovine kroz Srbiju sa 154 žrtve trgovine ženama.

U slučajevima kada nisu imali potrebna saznanja, ispitanici su davali procene o tome. Najveći broj ispitanika smatra da je Srbija uglav-

⁹⁰ Mihić, B. (2003) „Trgovina ženama radi seksualne eksploatacije — kriminološki aspekt”, u: Nikolić-Ristanović, V., Copić, S., Mihić, B. (2003) *Trgovina ljudima — pojam, karakteristike i pravna regulativa*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja [neobjavljeno, str. 17].

⁹¹ Limanowska, B. (2002) *Trafficking in Human Beings in Southeastern Europe*, UNICEF, UNOHCHR, OSCE-ODIHR: str. 4.

nom tranzitna zemlja, odnosno imaju saznanja da je područje na kojem oni žive i rade tranzitno. Istovremeno, veliki broj ispitanika smatra da je Srbija i zemlja destinacije i zemlja tranzita. Manji broj ispitanika je izrazio uverenje da je, kada se radi o trgovini ženama, Srbija i zemlja porekla, i tranzita i destinacije.

Tvrđnju da je Srbija zemlja tranzita, porekla i destinacije zastupa Marija Anđelković, diplomirana pravnica i aktivistkinja NVO ASTRA iz Beograda:

„Bilo je svih slučajeva... Srbija je zemlja i porekla i tranzita i destinacije kod trgovine ljudima. Za devojke koje su pronađene na našoj teritoriji ne može se uvek sa sigurnošću reći da li im je Srbija bila krajnje odredište ili se radilo samo o tranzitu. Iz Srbije devojke idu u Španiju, Albaniju, Nemačku, Italiju, Makedoniju, na Kosovo, kroz Srbiju u Makedoniju, Libiju, Tursku, na Kosovo...U Srbiju iz svih okolnih zemalja, zatim iz Moldavije, Ukrajine, Rumunije, Jermenije...”

Ispitanici koji su u svom radu imali najviše slučajeva tranzita, odnosno prolaska žrtava kroz Srbiju, smatraju da je razlog tome stacioniranost vojnih snaga na Kosovu i Bosni i Hercegovini, i želja trgovaca da bolje zarade u zemljama Zapada. Ipak, i u tim slučajevima retko se dešava da nema eksploatacije na teritoriji Srbije.

Sandra Slijepčević, programska asistentkinja u Međunarodnoj organizaciji za migracije, pravi razliku između zemlje destinacije za trgovce (prave destinacije) i zemlje destinacije za žrtve (fiktivne destinacije), i o tome još kaže:

„Kada je u pitanju tranzit, odnosno samo prolazak kroz Srbiju, bez eksploatacije u granicama Srbije, to se veoma retko dešava, svega u desetak slučajeva. Skoro sve žene kojima je IOM asistirao bile su eksploatisane na teritoriji Srbije, što znači da je za trafikere zemlja destinacije Srbija. One uglavnom nisu ostajale u istom mestu, često su se selile, ali sve u okviru Srbije. Za žrtve je, međutim, zemlja destinacije uvek neka zemlja Zapadne Evrope, najčešće Italija, a za trafikere je to Srbija. Prema našim statistikama, vidi se da bivše republike Jugoslavije, pa i Srbija, naročito u zadnje vreme, postaju sve poželjnije zemlje destinacije i tranzita.”

Ove tvrdnje potvrđuju i drugi ispitanici:

„Žene su uglavnom krijumčarene kroz Srbiju, ali je veliki broj devojaka bio i seksualno eksploatisan na području Srbije, iako im prilikom dogovora u vezi sa poslom Srbija nije bila dogovorena destinacija.”

„U 90% slučajeva njima se obeća posao u Italiji, Španiji ili Nemačkoj, Austriji, bilo kakav posao, pa i fizički koji njima svakako odgovara ako je dobro plaćen za njihove uslove. Najčešće su devojke bile planirane da završe kod nas u nekom od naših bordela, odnosno noćnih barova. Devojke često bivaju prodate više puta pre no što budu uhvaćene i sprovedene u Sklonište. Jedna devojka je oko dve godine bila prodavana, prvo u Padovi, zatim u nekim mestima nadomak Beograda, sledila je Bosna, pa Leskovic, i tek onda je završila u Skloništu.“

Italija i Kosovo figuriraju kao najčešće krajnje destinacije žrtava trgovine. Zatim se navode i Makedonija, Bosna i Hercegovina, Albanija, Grčka i druge zemlje Zapadne Evrope (Nemačka, Austrija).

Postoji mišljenje da se unutar Srbije preprodaju žene iz drugih zemalja — Rumunije, Bugarske, Moldavije, a da naše žene uglavnom idu na Zapad. Međutim, iskustva nevladinih organizacija koje se bave pružanjem pomoći žrtvama govore da se naše žene, pre no što ih trgovci prodaju u inostranstvu, uglavnom prodaju kroz Srbiju i to po nekoliko puta. Sandra Ljubinković, koordinatorica NVO ASTRA iz Beograda, ipak smatra da je „teško reći da li je i koliko puta neka žena prodana kroz Srbiju ako to žrtva sama ne identifikuje. Žrtve to veoma često ne znaju. Jedini način da se to utvrdi je ako su one same svedoci kupoprodaje ili na neki drugi način saznaju šta se dogodilo...“

Prema rezultatima istraživanja, unutrašnja trgovina našim ženama je veoma razvijena, o čemu svedoči i slučaj iz prakse Okružnog javnog tužilaštva u Šapcu:

„Dve punoletne žene, domaće državljanke (od kojih je jedna stara 45 godina i majka petoro dece, a druga oko 25 godina), prodate su od strane nekog čoveka iz Niša vlasniku lokala u Šapcu. Obe žene su iz sela iz okoline Niša i, po njihovoj priči, taj čovek iz Niša im je sipao 'nešto u piće', nakon čega su one zaspale i probudile se u Požarevcu. Tada su usledila silovanja, a zatim su došli ljudi iz Šapca (jedan čovek — gazda lokala i jedna žena) i odveli ih u Šabac, gde su počele da rade u lokalu kao konobarice. Prema njihovom iskazu, gazda lokala ih je držao zatvorene, silovao ih i prinuđivao na vršenje prostitucije, sve dok jedna od njih nije uspela da pobjegne i prijavi slučaj policiji.“

VI 2. Karakteristike trgovine ženama

Rezultati dosadašnjih (mahom stranih) istraživanja, izveštaji međunarodnih organizacija, lokalnih nevladinih organizacija koje pružaju po-

moć žrtvama trgovine, kao i druga saznanja,⁹² pokazuju da se trgovina ženama po pravilu odvija u tri glavne faze: namamljivanje (vrbovanje, regrutovanje); transport, odnosno transfer iz zemlje porekla do zemlje destinacije po unapred utvrđenim putevima (kanalima); viktimizacija kojoj su žrtve izložene, bilo tokom puta ili nakon što stignu u mesto odredišta. Imajući to u vidu, do podataka o glavnim fazama trgovine ženama u Srbiji, kroz Srbiju i iz Srbije došlo se kroz pitanja o slučajevima sa kojima su se ispitanici neposredno susreli u praksi, a koji su bili identifikovani kao slučajevi trgovine ženama, kao i pitanja o opštim (posrednim) saznanjima o osnovnim fazama trgovine ženama. U daljem izlaganju biće data analiza podataka o putevima trgovine punoletnim ženama, načinima njihovog namamljivanja, transfera i transporta, kao i mehanizmima kontrole i eksploatacije kojima su žene žrtve izložene.

VI 2.1. Putevi trgovine ženama⁹³

Do podataka o putevima trgovine ženama u Srbiji, kroz Srbiju i iz Srbije došle smo na osnovu opisanih slučajeva sa kojima su se ispitanici susreli u neposrednoj praksi, kao i na osnovu njihovih opštih saznanja o putevima trgovine ženama.

VI 2.1.a. Putevi trgovine stranim državljanima

Podaci dobijeni istraživanjem pokazuju da se trgovina ženama — stranim državljanima odvija iz pravca zemalja Istočne Evrope, mahom država bivšeg Sovjetskog Saveza, prema Zapadu. Žene žrtve trgovine uglavnom dolaze iz Ukrajine, Moldavije i Rumunije, a nešto ređe iz Rusije i Bugarske. Kanali trgovine punoletnim ženama najčešće kreću iz Ukrajine i Moldavije i idu preko Rumunije, Bugarske i, nešto ređe, preko Mađarske. Nakon ulaska na teritoriju Srbije i Crne Gore, putevi idu od istoka ka zapadu i od severa prema jugu, mada ima i pravaca ka severu (Mađarskoj). Tako putevi od istoka prema zapadu idu preko Požarevca ili Pančeva i Beograda prema Republici Srpskoj (preko Šapca) ili prema Hrvatskoj (preko Šida), pri čemu jedan krak ide i ka severu, tj. prema Mađarskoj (preko Subotice). Od severa ka jugu, kanali trgovine ženama vode, takođe, preko Beograda, prema Kosovu, Makedoniji ili Albaniji, ili prema Crnoj Gori (preko Novog Pazara), a potom na Ko-

⁹² Mihić, B. (2003) „Trgovina ženama radi seksualne eksploatacije — kriminološka analiza“, u: Nikolić-Ristanović, V., Čopić, S., Mihić, B. (2003) *Trgovina ljudima: pojam, karakteristike i pravna regulativa*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja [neobjavljeno, str. 19—23].

⁹³ Putevi trgovine ženama prikazani su na mapi koja se nalazi u dodatku.

„Iz Rumunije, preko dela oko Velikog Gradišta, Vršca i Bele Crkve, gde su šume, polja, a granica nije dovoljno dobro čuvana...” (Odeljenje za strance u okviru Uprave pogranične policije za strance i upravne poslove SUP Beograd)

„Rumunke koje dolaze kod nas ilegalno obično ulaze u delu oko Golupca, preko Dunava prelaze čamcem, ili u delu oko Srpske Crnje. Iz Ukrajine dolaze obično vozom, preko prelaza Horgoš...”

Unutar Srbije i Crne Gore, identifikovano je nekoliko pravaca kretanja trgovine stranim državljanima.

Žrtve koje uđu u SiCG iz pravca Rumunije, i to preko Velikog Gradišta, Vršca i Bele Crkve, prebacuju se do Pančeva, gde se dosta njih zadržava, ili direktno idu u Požarevac, a jedan deo odlazi do Beograda.

Žene koje ulaze na prelazu Srpska Crnja (takođe iz Rumunije) prevoze se do Žitišta, odakle jedan krak ide prema Pančevu a drugi prema Zrenjaninu, potom Novom Sadu i Šapcu (ka Republici Srpskoj) ili Beogradu.

Prelaz Mokranje je, prema rečima Tomislava Stojanovića, inspektora za granicu u SUP Požarevac, „vrlo pogodan teren za sve mahinacije, krijumčarenje i trgovinu ljudima... Gusta naseljenost, guste šume... izvanredni uslovi za ilegalan prelaz granice”, a odatle se koriste još dva pravca: preko Majdanpeka i Kučeva do autoputa Beograd—Niš, ili preko Donjeg Milanovca, Golupca, Velikog Gradišta i Požarevca do autoputa Beograd—Niš.

Iz zajčarkog kraja, tj. sa prelaza kod Vrške Čuke, ide se u pravcu Požarevca ili Velikog Gradišta pa za Beograd.

Iz Mađarske se dolazi do Beograda uz obično kraće zadržavanje u Subotici ili okolini (u nekom motelu, restoranu, stanu), o čemu govori i slučaj iz prakse Odseka za strance SUP Subotica:

„2000. i 2001. godine podnošene su krivične prijave protiv vlasnika jednog motela u Subotici u koji je on smeštao devojke, da bi ih dalje transportovao... Ovog čoveka i njegovu devojku prepoznala je jedna Ukrajinka i protiv njih su podnete prijave za posredovanje u vršenju prostitucije krajem 2001. godine. Naime, Ukrajinka je sama krenula da izađe iz SiCG, ali je na graničnom prelazu nastao problem oko njene putne isprave, pa je privedena i dovedena u SUP Subotica (njoj je već bila istekla viza). U razgovoru sa njom došlo se do toga da je bila u tom motelu, ali da tu nije bilo dužeg zadržavanja, niti bavljenja prostitucijom. Devojke su ostajale po dan-dva a onda bi išle dalje, što na Kosovo, u Republiku Srpsku ili u Beograd.”

Zapaža se da Beograd predstavlja nezaobilaznu stanicu za većinu žena žrtava trgovine, odnosno da je postao jedan od glavnih tranzitnih centara za ovo područje,⁹⁴ o čemu jedan ispitanik kaže:

„Put ih nezaobilazno vodi preko Beograda, u kome se obavlja trgovina. Devojke se u Beogradu zadržavaju (u stanovima ili kućama koje su iznajmljene samo za tu svrhu) dok se ne nađe kupac i onda se razgranatim pravcima prebacuju dalje...”

O tome svedoče i sledeći primeri, navedeni od strane naših ispitanika:

„Navešću slučaj žene iz Rumunije koja je radila na Kosovu — bavila se prostitucijom i bila u ropskom odnosu kod gazde kafane u Kosovu Polju... Iz njene priče saznali smo da je preko svoje komšinicice došla do adrese čoveka koji joj je obećao dobar posao u Italiji i vizu. Nije se bojala jer je imala poverenje u komšinicu. Bilo ih je pet u grupi do Mađarske, gde su im se pridružile dve Bugarke. Iz Budimpešte su došle u Beograd, gde ih je preuzeo čovek iz Pančeva. Nju i jednu devojku iz Moldavije smestio je u kuću na Zvezdari, gde su ostale 15 dana a posle je, po onome što je čula, ta devojka prodana nekom licu u Beogradu. Ovu devojku više nije videla. Gazda kafane kod koga je počela da radi kao konobarica ubrzo je počeo da je prisiljava na prostituciju — kada je odbila dobila je batine. Mesec dana kasnije prebačena je na Kosovo...”

„Rumunska državljanka (1971)... sreća je svoju školsku drugaricu koja joj je ponudila da radi kao konobarica u istoj kafani gde ona radi duže vreme. Ponudila joj je da stanuju zajedno i dele stanarinu, i ona je to prihvatila. U stanu je upoznala tri Rumunke i jednu Moldavku i saznala da će one za dva-tri sata biti prebačene za Jugoslaviju. Posle dva dana po nju je došao jedan Rumun, a kasnije su im se pridružila još dvojica, koji su je ilegalno prebacili preko granice. Sa ove strane granice sačekala su je dva jugoslovenska državljani, koji su je džipom doveli do Beograda i smestili je u jedan stan. U stanu u Beogradu je zatekla tri Moldavke i Rumunku koja je prodana u Grčkoj, a tri Moldavke u Italiji. Nju je prodao jednom licu iz Beograda. U Beogradu je bila prodana sedam puta. Pretposlednji kupac ju je zlostavljao i pretio bombom koju je stalno nosio sa sobom. Danju je spavala u nekom stanu u Raškoj, a noću ju je vodio u Zvečan (Kosovo) i prodavao je vojnicima KFOR-a....”

⁹⁴ Tako, na primer, Međunarodne organizacije upozoravaju da u beogradskom predgrađu rade bar tri velika trgovca ljudima, povezana sa makroima i vlasnicima bordela, koji u svakom momentu drže i do 15 žena za dalju preprodaju. Više o tome u: „Ku(r)vanje u državnom kazanu”, Beograd: Reporter, br. 184, 31.oktobar 2001, str. 15—16. Prema: Mihić, B. (2003) „Trgovina ženama radi seksualne eksploatacije — kriminološka analiza”, op. cit., str. 17.

Međutim, pored Beograda, žene se često dovode i u druga mesta, u kojima se neko vreme zadržavaju, bivaju eksploatisane, a potom ih gazde prodaju dalje. Tako postoje razni lokali, moteli ili slični objekti u koje se ove žene smeštaju u Mladenovcu, Smederevu, Požarevcu, na Ibarskoj magistrali, u selu Piroman kod Obrenovca, Batajnici i slično. U vezi sa tim, a na osnovu rezultata istraživanja koje je sprovedla NVO Beosupport, Slobodan Lovrić kaže:

„Žrtve trgovine ljudima u ispitivanom uzorku su uglavnom bile strankinje, koje su 2—3 meseca radile u Srbiji. Gazda bi ih zadržavao 2—3 meseca, pa bi ih prodavao drugome ili u granicama Srbije ili u Republici Srpskoj, ređe na Kosovu.“

Isti ispitanik navodi i sledeći primer:

„U okolini Velikog Gradišta je postojao lokal čiji je gazda trgovao devojkama radi seksualne eksploatacije. Uvek je ‘raspolagao’ sa 7—8 devojaka i prodavao ih je za 500—3000 DM. Devojke su, uglavnom, bile iz Moldavije i Rumunije.“

Iz Beograda put dalje vodi na nekoliko strana. Jedan krak ide prema Šapcu i Bijeljini, tj. Republici Srpskoj, pri čemu se u ovom kraju žene često prebacuju čamcima preko Drine; potom prema Šidu, gde se izlazi iz SiCG i ulazi u Hrvatsku; ili prema Subotici (prema graničnom pelazu Kelebija), pa u Mađarsku.

Jedna takav primer naveli su ispitanici — predstavnici policije:

„Radilo se o ženi iz Moldavije koja je u SiCG dospela u devetom mesecu trudnoće. Ona je sa još jednom drugaricom došla preko Budimpešte, ilegalno su ušle u SiCG uz pomoć našeg državljanina protiv koga je podneta krivična prijava. U Srbiji je trebalo da dobiju rumunske pasoše kako bi onda mogle legalno da uđu u Italiju. Ove iz Moldavije je vrbovao Moldavac, obećavši im posao u Italiji, drugo lice ih u Mađarskoj (u koju su ušle legalno) preuzima, treći ih dovodi kod nas, četvrti im obezbeđuje pasoše i predaje dalje. Put obično ide od Beograda, preko Hrvatske, Slovenije, Austrije do Italije ili autobusom — redovnom linijom Beograd—Milano koju drži jedan prevoznik. Tako je tim autobusom (preko agencije koja ima liniju Beograd—Bergamo—Verona) krenula jedna grupa devojaka, za koje se na granici kod Subotice posumnjalo da su žrtve trgovine. One su uporno negirale da su to njihovi pasoši. One su dospele u policiju i, kada im je rečeno gde i kako je trebalo da završe, pristale su na saradnju i ispričale šta se desilo, rekle su gde su bile, i tako se preko njih saznalo za stan u kojem je nađena spomenuta Moldavka i još nekoliko devojaka. U

toj grupi koja je uhvaćena bila je i Moldavkina drugarica. Trebalo je da završe u Italiji kao prostitutke.”

O ovim pravcima kretanja govori još jedan slučaj iz prakse Odeljenja za strance SUP Beograd, kao i slučaj iz prakse Odseka za strance SUP Subotica. Maja 2003. godine u Beogradu je otkrivena grupa od osam kineskih državljana, među kojima su bile i dve punoletne žene. Oni su bili žrtve trgovine u cilju radne eksploatacije, a prema saznanjima policije trebalo je da preko Hrvatske stignu do Italije (kao zemlje privremene ili trajne destinacije). U okolini Subotice je marta 2003. godine otkrivena grupa od 10 punoletnih državljana Kine, među kojima su bile dve ili tri žene. Oni su legalno ušli u našu državu i to avionom (redovnom avionskom linijom Moskva—Beograd), a dalji transfer je išao preko Beograda do Subotice, odakle je trebalo da budu ilegalno prebačeni u Mađarsku kako bi preko Budimpešte nastavili put ka Zapadu. Krajnja destinacija trebalo je da bude London.

Drugi krak od Beograda ide ka jugu i to prema Nišu ili prema Novom Pazaru. Put od Niša ide prema Vranju i Bujanovcu pa na Kosovo, dok put iz Novog Pazara vodi ili prema Prištini (Kosovo) a odatle za Makedoniju, ili preko Bjelog Polja i Podgorice do Bara pa dalje prema Italiji ili Albaniji.

Što se tiče Novog Pazara, saznanja ispitanika iz ovog mesta pokazuju sledeću sliku: iz Novog Pazara putevi trgovine ženama idu na tri strane: 1. preko Tutina, prelaza Mehov Krš, gde se ulazi u Crnu Goru, odakle se ide preko Rožaja do Bara a potom brodovima do Barija u Italiji; 2. preko prelaza Mehov Krš i sela Drage i Vrbe do Dubrovnika a odatle za Italiju; 3. direktno na Kosovo, a sa Kosova za Italiju. U Italiji se jedan deo žena zadržava u Milanu, Rimu i Bolonji, a jedan deo nastavlja put ka severu, u pravcu drugih zemalja Zapadne Evrope, tj. prema Austriji, Nemačkoj i Švedskoj.

Žene žrtve trgovine koje uđu iz pravca Bugarske, na prelazima Stazilovce ili Bosilegrad, dalje se kreću kroz Crnu Travu, preko Medveđe do Kosova.

VI 2.1.b. Putevi trgovine domaćim ženama

Kada se radi o trgovini našim ženama, prema saznanjima ispitanika, ona se odvija kako u granicama naše države (unutar Srbije ili između Srbije i Crne Gore), tako i van njih, tj. identifikovani su i slučajevi u kojima su naše žene bile prodate u Bosni, Makedoniji i Italiji. U vezi sa tim, Sandra Slijepčević, programska asistentkinja u Međunarodnoj organizaciji za migracije, kaže:

„Od 100 žena kojima je IOM iz Beograda asistirao od leta 2001. godine do kraja 2002. godine... u programu je bilo svega 15 žena iz Srbije, od kojih je pet bilo trafikovano u granicama Srbije, a ostalih 10 je bilo trafikovano u Italiji, Makedoniji i Bosni, pa su nam one vraćene.”

Druga ispitanica navela je primer devojke iz Srbije koja je bila prodana u Hrvatskoj:

„Devojka iz Vojvodine je i sama bila domsko dete. Uspela je da završi srednju školu i kurs za frizere i uz pomoć Centra za socijalni rad da se zaposli, i čak da ostane u domu i nakon sticanja punoletstva. Pošto nije bila zadovoljna platom, napustila je posao, otišla je kod druga kod koga je došao njegov poznanik, koji joj je ponudio da ode u drugi grad i radi u kafiću. Otišla je tamo, ali je radila kao prostitutka. U međuvremenu je ostala u drugom stanju, tokom trudnoće joj je gazda lokala u kojem je radila (koji je navodno i otac deteta) slao novac. Kada se porodila, smeštena je u Materinski dom u Zvečanskoj, gde je ostavila dete i pobegla. Preko neke drugarice (koja ju je odvela ili preporučila) otišla je u Vitez u Bosni da bi se zaposlila, odatle je bila prodana za Hrvatsku, da bi je tamošnja policija uhvatila bez dokumenata i vratila u Beograd.”

O tome da naše žene ponekad završavaju na Kosovu, u Albaniji ili Italiji, ili trgovci pokušavaju da ih tamo prebace, svedoče reči Slobodana Lovrića iz NVO Beosupport:

„Poznat mi je slučaj devojke iz Vojvodine koja je radila u kafiću u Podgorici. Došao je gazdin prijatelj koji joj je ponudio posao u Budvi. Odmah ju je prve večeri silovao i pokušao da je kolima preko Bara prebaci u Albaniju ili na Kosovo. Na sreću, devojka je uspela da pobjegne, ali je posle silovanja ostala u drugom stanju.”

Ili, primer koji je naveo drugi ispitanik:

„Lice iz Novog Pazara je za 1500 EUR pokušalo da prebaci dve devojke (obe iz Vranja) iz Bara za Bari trajektom, gde ga je uhvatila i uhapsila crnogorska policija...”

Iako ispitanici nisu navodili kojim putevima se naše žene žrtve trgovine iz Srbije kreću prema zemljama u okruženju ili drugim državama destinacije, može se pretpostaviti da se tu ipak radi o istim kanalima trgovine kao kada su u pitanju strane državljanke, odnosno o istim mestima izlaska sa teritorije Srbije i Crne Gore.

Kada je u pitanju trgovina našim ženama unutar Srbije, zapaža se da se kao mesta njihove (privremene ili trajne) destinacije pojavljuju Beograd, Pančevo, Požarevac, Šabac i Novi Pazar. S obzirom da su u pitanju mesta koja se nalaze na putevima trgovine stranim državljanima, nije moguće sa sigurnošću zaključiti da li je njihova namerevana destinacija bila neka druga zemlja, pa su pre toga bile otkrivene, ili je njihova konačna destinacija zaista trebalo da bude Srbija. Kao jedno od najznačajnijih mesta privremene ili trajne destinacije za naše žene identifikovan je Novi Pazar, pri čemu žene, prema saznanjima iz Novog Pazara, dolaze mahom iz gradova u blizini graničnih prelaza sa Rumunijom, Bugarskom i Mađarskom, i to iz Vršca, Negotina, Sombora, Odžaka, Novog Sada, Zrenjanina, Bora, Šapca, Pirola.

O putevima trgovine našim ženama unutar granica Srbije i Crne Gore govori već spomenuti primer iz prakse Okružnog javnog tužilaštva u Šapcu,⁹⁵ u kojem su dve punoletne domaće državljanke iz okoline Niša preko Požaravca dospele u jedan lokal u Šapcu, kao i primer koji navodi Vesna Stanojević, koordinatorka Savetovališta protiv nasilja u porodici i Skloništa za žene žrtve trgovine:

„Četiri devojke iz Čačka, od kojih je jedna bila maloletna, krenule su na more da zarade pare. Otišle su u Herceg Novi, ali tamo nije bilo posla. Došao je čovek iz Novog Pazara i ponudio im posao. Odveo ih je u jedno mesto kod Rožaja, u Crnoj Gori. One su posle ispričale da su tu bile već neke devojke iz Beograda koje su posle nestale, i da je trebalo da dođu još tri devojke. To govori da se radilo o organizovanom prebacivanju devojaka.“

VI 2.2. *Namamljivanje žena žrtava trgovine*

Raspoloživa saznanja o trgovini ženama, pre svega u cilju seksualne eksploatacije, govore u prilog tome da postoji nekoliko osnovnih modela (obrazaca) namamljivanja žena: prevara kroz ponudu posla ali bez ikakvog ukazivanja na mogućnost seksualne eksploatacije; prevara kroz ponudu posla zabavljačice, igrarike, konobarice i slično; prevara kroz ponudu braka; prevara u vezi sa uslovima u kojima će se žena baviti prostitucijom (u onim slučajevima kada su žene svesne da će se time baviti); otmice i kidnapovanje, i prodaja od strane člana porodice, mladića ili drugog lica.⁹⁶ Pored toga, kao čest oblik namamljivanja žena žrtava trgovine pojavljuju se i lažni pozivi ili aranžmani za putovanje u

⁹⁵ Primer je naveden na stranama 44—45.

⁹⁶ Kelly, L. (2002) *Journeys of Jeopardy: A Review of Research on Trafficking in Women and Children in Europe*. Child and Women Abuse Studies Unit, University of North London, U.K.: str. 30.

inostranstvo.⁹⁷ Većina izveštaja i pregleda o stanju trgovine ženama u evropskim državama, kao i pojedina istraživanja (na primer u Albaniji), pokazala su da se ipak kao najčešći oblik regrutovanja žrtava trgovine pojavljuju prevare u vezi sa prirodom posla koji bi u zemlji destinacije žena trebalo da obavlja, uslovima rada i platom.⁹⁸ Do ovakvih podataka došlo se i istraživanjem trgovine ljudima u Srbiji.

Prema saznanjima ispitanika, kao najčešći načini vrbovanja žena žrtava trgovine identifikovani su:

- prevara u vezi sa poslom (prirodom posla ili uslovima u kojima i pod kojima će se raditi), odnosno obećanje primamljivog posla u inostranstvu, kao i brzog i lakog dolaženja do dobre zarade;
- obećanje lepšeg i boljeg života;
- lažna obećanja braka;
- lažni aranžmani za učenje stranih jezika, pohađanje raznih kurseva ili lažni aranžmani za putovanje u inostranstvo;
- prinuda (prisila) u vidu otmice ili kidnapovanja (što je, prema rečima ispitanika, prisutno u manjem broju slučajeva).

Zapaža se da ispitanici nisu isticali razliku u načinima vrbovanja stranih državljanke s jedne, i naših žena sa druge strane, kao ni u pogledu trgovine ženama u cilju seksualne odnosno radne eksploatacije.

Saznanja ispitanika pokazuju da je najrasprostranjeniji oblik regrutovanja žena žrtava trgovine prevara u vezi sa poslom, odnosno obećanje primamljivog, interesantnog posla u inostranstvu, kao i brzog i lakog dolaženja do dobre zarade. Ovo se može objasniti time da najveći broj žena koje su dospеле u Srbiju ili su kroz nju prošle na putu do krajnje destinacije potiče iz zemalja Istočnog bloka, mahom iz država bivšeg SSSR, koje „na potragu za boljim životom izvan granica zemlje u kojoj žive uglavnom tera ekstremno siromaštvo”.⁹⁹ Ovakvim obećanjima žene se dovode u poziciju da veruju da mogu da odu na bogati Zapad, zarade novac, otpočnu novi život, istovremeno smatrajući da je to jedini način da one i njihove porodice izmaknu siromaštvu i beznađu.¹⁰⁰ Tome pogoduju i rašireni mitovi o lagodnom životu i brznoj zaradi na Zapadu. Tako se, prema rečima Sandre Slijepčević, programske asistentkinje u Međunarodnoj organizaciji za migracije, „u preko 90% slučajeva radi o obećanju posla u inostranstvu”. Ove ponude se vrše ili preko oglasa u

⁹⁷ Nikolić-Ristanović, V. (2002) „Trgovina ženama u Srbiji i okolnim zemljama: obim, karakteristike i uzroci”. Beograd: *Temida*: br. 1: str. 6.

⁹⁸ Kelly, L. (2002) op. cit., str. 29; Nikolić-Ristanović, V. (2002) op. cit., str. 6.

⁹⁹ Sandra Slijepčević, programska asistentkinja u Međunarodnoj organizaciji za migracije, Beograd.

¹⁰⁰ Keonig (ed.) (1997) *Trafficking in Women*. Vienna: Federal Chancellery. Ministry for Women's Affairs, prema Kelly, L. (2002) op. cit., str. 30.

novinama ili putem neformalnih razgovora sa poznanicima, prijateljima, drugaricama i slično.

Ženama se najčešće nude poslovi čuvanja dece ili starih osoba, kobarica, igračica, zabavljačica, fotomodela, manekenki, sobarica, potom poslovi u restoranima, u kući ili kao poslovna pratnja. Tako jedan ispitanik navodi:

„Žrtve budu namamljene različitim oglasima tipa: Devojke atraktivnog izgleda potrebne za rad u inostranstvu — izuzetna zarada, obezbeđena viza, korektan odnos. Znači, oglasi obećavajuće sadržine u kojima se traže devojke za rad u inostranstvu.“

O tome na koji način žene bivaju prevarene i uključene u lanac trgovine, a čega ponekad nisu svesne sve dok ne stignu do odredišta, pa čak ni onda kada im se na granici oduzme pasoš, govori i primer jedne žene iz Moldavije.

„Rečeno joj je da će raditi kao frizerka, jer je to njena struka. Kupila je (to je traženo od nje) ceo komplet pribora za frizerske usluge (profesionalne četke koje su koštale pravo malo bogatstvo, za koje je pozajmila novac), da bi se ispostavilo da je to samo bila prazna priča puna obećanja.“

Jedna ispitanica se, radeći kao sudija za prekršaje, početkom 2003. godine susrela sa slučajem žene iz Rumunije koja je krenula baš u Srbiju i Crnu Goru u nameri da se bavi poljoprivredom kako bi došla do novca.

„Ona je ilegalno prešla granicu jer joj je obećano da će za izvesnu svotu novca biti prebačena preko granice, bez putne isprave i drugih papira. Krenula je sa idejom da dođe baš u Srbiju i Crnu Goru, da radi na zemlji (bila je spremna na tu vrstu fizičkog rada, ali ne i za prostituciju), da zaradi... Stanje u Rumuniji je bilo jako loše, nije bilo para, a drugarica (koja ju je vrbovala) joj je rekla da ima osobu koja će da joj pomogne da je prebaci preko granice, da je tamo čeka neko drugi i da će posle biti na sigurnom i gde je dobra zarada... Dovedena je u neki bar (kafanu) nedaleko od Beograda... Preko noći je radila kao striptizeta i pružala seksualne usluge klijentima, a danju je radila u baru — čistila, prala sudove...“

Međutim, prema saznanjima ispitanika, ženama se nudi i posao u prostituciji, ali u tim slučajevima bivaju prevarene u vezi sa uslovima u kojima će i pod kojima će da rade, u smislu da će moći da ostanu koliko žele i da se vrate kući kada to poželeva:

„Jedan manji broj zna da će biti plesačice ili animir dame, a sasvim mali procenat (oko 1%) da će se baviti prostitucijom.“

„Mnoge su želele da se bave prostitucijom da bi sebi promenile život i svesno kreću iako znaju da će biti žrtve trgovine, ali ne znaju šta sve moraju da prođu i koliko će im život malo vredeti. Trgovci im obećavaju da će biti slobodne i da će moći da štede da bi se vratile kući i živele bolje.“

S tim u vezi, Dragan Živković iz Prihvatišta za strance u Padinskoj Skeli ističe da „čak 50% devojaka dobrovoljno ulazi u prostituciju, ali ne i u ropski odnos koji je karakterističan za trgovinu“.

Sledeći oblik vrbovanja žena je obećanje lepšeg i bogatijeg života, bolje budućnosti, ekonomskog prosperiteta, lagodnog života, a bivaju namamljene i raznim poklonima u odeći i novcu. Tako se njima, prema rečima jednog ispitanika, „uglavnom obećava laka zarada, lep život... Žrtve postaju svesne šta im se dešava tek kada je već kasno, kada ih tu-ku, teraju da rade... Žrtve ne shvataju situaciju ozbiljno ni kada im oduzmu pasoše... Tek kad počne prinuda, shvate šta im se dešava“.

Prema saznanjima ispitanika, jedan od prisutnih metoda namamljivanja je i putem lažnih obećanja o braku u inostranstvu.

Slede lažni aranžmani za učenje stranih jezika u inostranstvu, za pohađanje različitih kurseva, kao i lažni aranžmani za putovanje u inostranstvo, o čemu jedan ispitanik kaže:

„Neosetno namamljivanje se vrši kroz razne kurseve za strane jezike, za rad na računaru, kulinarske veštine, za manekene i slično. To je ono što može biti primamljivo za svakoga. Znači, skoro sve žrtve su se javile na oglas u svojoj zemlji u nadi da će pobeći od siromaštva, u želji da obezbede neku perspektivu za život.“

S tim u vezi, prema rečima jednog ispitanika, „posebno bi trebalo obratiti pažnju na vrbovanje naših žena putem raznih modnih agencija, oglasa za sezonske poslove, sajamske manifestacije i slično“.

U manjem broju slučajeva ispitanici su navodili prinudu ili prisilu kao metod regrutovanja žrtava, kao što su otmica ili kidnapovanje. U vezi sa kidnapovanjem Vesna Stanojević, koordinatorka Savetovaništa protiv nasilja u porodici, rekla je sledeće:

„Nema neke posebne razlike između načina namamljivanja maloletnica i punoletnih, čak ni kidnapovanje nije karakteristično samo za jedne. Izade na ulicu sa drugaricom, ocem, sestrom i trafikeri samo stanu pored njih kolima i uvuku ih u kola. Kao da gledaš kriminalne filmove.“

Na kraju, pojedini ispitanici su naveli i sledeće načine vrbovanja žena: iskorišćavanje (zloupotrebu) teške materijale situacije, zloupotrebu poverenja, sipanje droge u piće u kafićima, obećanje vize za zemlju u koju žena želi da ode, kao i prodaju od strane člana porodice. Tako je, na primer, Sandra Slijepčević, programska asistentkinja u Međunarodnoj organizaciji za migracije, u dosadašnjem radu sa ženama žrtvama trgovine, koje su bile uključene u program povratka i reintegracije, evidentirala prodaju žene od strane člana porodice u samo jednom slučaju.

VI 2.2.a. Namamljivači žena žrtava trgovine

Namamljivači žena žrtava trgovine su obično prvi u lancu trgovine ženama, pri čemu se veoma često radi o osobama koje žrtve poznaju i u koje imaju poverenja, ali neretko se u ulozu onih koji vrbuju žene pojavljuju i razne agencije, klubovi i slično. Namamljivači su uglavnom osobe iz zemlje porekla žrtava, ali mogu da budu i naši državljani. To ilustruju saznanja do kojih se došlo u Odseku pogranične policije za strance i upravne poslove SUP Sombor:

„Tokom 1990-ih godina dešavalo se da i naši državljani odu, na primer, u Ukrajinu, Moldaviju, Rumuniju, nađu devojkicu, naprave joj pasoš, sve plate (na primer 200 DM), dovedu je kod nas legalno, jer nije trebala viza, ona počne da radi u baru, a potom pozove i svoje drugarice kojima kaže kako je ovde dobro, fino se zarađuje.”

Na osnovu podataka do kojih se došlo istraživanjem trgovine ljudima u Srbiji zapaža se da se u ulozu namamljivača pojavljuju pre svega žene (drugarice, poznanice, žene koje su već bile uključene u lanac trgovine, bivše prostitutke); potom bračni parovi (muž i žena); agencije (za manekene, fotomodele, izbore lepotica, turističke agencije), pa čak i sportski klubovi i neke firme, dok su u manjem broju slučajeva to prijatelji ili poznanici, rođaci, mladići, roditelji.

„Namamljivači su uglavnom žene — poznanice, koje su upoznate sa njihovom porodičnom i ekonomskom situacijom. To je ono što najviše pogađa žrtve, činjenica da ih je izdala žena, jer se od muškaraca to nekako više očekuje.” (Sandra Slijepčević, programska asistentkinja u Međunarodnoj organizaciji za migracije)

„Namamljivanje putem poznanica koje im pričaju o tome da su čule za posao u inostranstvu. Obično se uključe 2—3 devojkice, pa koja uspe da ode. Poznanice im obećavaju bolji život, govoreći da poznaju čoveka koji će im obezbediti posao, stan i tako dalje.” (Svetlana Šuhartović, psiholog, Kazneno-popravni zavod za žene Požarevac)

Ili, kako ističe jedan ispitanik iz Novog Pazara „neke su namamljene od svojih prijateljica koje su plaćene za to“.

Tako je u vezi sa slučajem iz prakse Odseka za strance SUP Subotica, čiji su radnici u 2003. godini identifikovali tri punoletne devojke, i to dve iz Moldavije i jednu iz Ukrajine, rečeno:

„Ove dve Moldavke su rekly da je njihova prijateljica već bila u Beogradu, da je ona kontaktirala sa njima, rekla kako je tamo, da može da se zaradi i one su preko nje i došle...“

U već spomenutom slučaju iz prakse jedne ispitanice, sudije za prekršaje, devojku iz Rumunije je vrbovala njena drugarica:

„Nju je vrbovala njena drugarica (Rumunka) koja inače radi u istom baru u koji je ona dospela u blizini Beograda, koja se bavi prostitucijom ali ima poseban status jer povremeno odlazi u Rumuniju i vrbuje nove devojke...“

Namamljivači su obično osobe u koje žene imaju poverenja. Tako je u praksi opštinskog suda u Vrnjačkoj Banji 2001. godine zabeležen slučaj četiri moldavske državljanke koje su uhvaćene u jednom lokalu:

„Iz policijskog zapisnika se vidi da su u dva slučaja posredovali muž i žena iz Moldavije. Oni su ih (devojke) ubeđivali da idu u inostranstvo da rade u barovima kao konobarice. Devojke su imale puno poverenje u ove osobe. Druge dve devojke je na sličan način obmanula drugarica...“

Sličan primer naveo je i ispitanik iz Odseka za strance SUP-a Subotica:

„U 2002. godini bio je jedan slučaj Ukrajinke koja je htela da izađe iz SiCG, ali je imala problema jer nije imala naš ulazni pečat. Privedena je u SUP Subotica. Ona je bila vrbovana od strane druge Ukrajinke koja je udata za našeg državljanina i živi u Beogradu. Oni su bili u Ukrajini i ovoj devojci rekli da dođe kod njih, da radi u njihovom lokalu u Beogradu.“

Vrbovanje žena se vrši i posredstvom različitih agencija: za fotomodele, manekene, za izbore lepotica, igračice, ali i preko turističkih agencija, agencija za zapošljavanje, pa čak, prema saznanjima nekih ispitanika, i sportskih klubova i firmi. Tako se, na primer, u intervjuu sa jednom ispitanicom došlo do sledećih saznanja:

„Žena Moldavka, inače medicinska sestra, želi da na legalan način, sa svojim znanjem, kao medicinska sestra u inostranstvu zaradi novac radi izdržavanja dvoje dece... Ona se obraća agenciji koja organizuje nalaženje posla u inostranstvu, sa garancijom... Agencija se nalazi u Kišinjevu, u njoj radi žena srednjih godina, respektabilna, od poverenja. Ženi se nudi da radi kao medicinska sestra u Italiji, ali mora da sakupi nekoliko stotina dolara radi pokrića, jer oni nisu agencija koja se bavi prostitucijom. Novac je da se snađe u početku i da plati sebi put. Donosi svoje dokumente na uvid i tada joj se objašnjava da treba da ide u Budimpeštu, da u italijanskoj ambasadi podnese zahtev za vizu. Sve deluje vrlo legalno, niko ne ide ilegalnim kanalima, niko je ne prati. Ona sasvim regularno dolazi na aerodrom u Budimpešti, ide do taksija, prilazi joj 'čičica' sa aerodromskom kapom, sa registrovanim taksijem. Oni kreću u pravcu ambasade, ali posle izvesnog vremena taksi usporava i na oba zadnja vrata uleću dvojica tipova koji joj silom otimaju tašnu sa dokumentima i novcem. Od tog trenutka ona postaje niko i ništa, osoba bez identiteta...”

U ulozi namamljivača se, prema saznanjima ispitanika, u manjem broju pojavljuju prijatelji ili poznanici, rođaci, mladići, roditelji.

VI 2.3. *Transport/transfer žena žrtava trgovine*

Od zemlje porekla do zemlje destinacije, žene se transportuju i prebacuju unapred utvrđenim kanalima (putevima) koji su kontrolisani od strane trgovaca ljudima uključenih u dobro organizovanu međunarodnu mrežu kriminala.¹⁰¹ Na tom putu one najčešće prelaze više granica, u nekim zemljama se zadržavaju neko vreme (zemlje privremene destinacije), bivaju prodavane i preprodavane dok ne stignu do krajnjeg odredišta.

Prema saznanjima ispitanika, žene žrtve trgovine u većini slučajeva dolaze u našu zemlju ilegalno. Ilegalno se prelazi van graničnih prelaza (ide se tzv. „zelenom linijom”, na primer kroz šumu, polja, pojas koji nije baš najbolje čuvan), što je, prema mišljenju nekih ispitanika, lako zbog „šupljikave”, „porozne” granice, korumpiranih službenika na njima i slično. Pod ilegalnim prelaskom granice podrazumeva se i prelaženje na graničnom prelazu, ali sa falsifikovanim putnim ispravama i drugim dokumentima, ili, pak, preko graničnog prelaza, ali skriveno u krovovima vagona, gepeku i tome slično.

¹⁰¹ Mihić, B. (2003) „Trgovina ženama radi seksualne eksploatacije — kriminološka analiza”, u: Nikolić-Ristanović, V., Čopić, S., Mihić, B. (2003) *Trgovina ljudima: pojam, karakteristike i pravna regulativa*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja [neobjavljeno: str. 21].

U vezi sa tim, spominje se i prelaženje granice uz postojanje veze na graničnom prelazu, odnosno podmičivanje carinika i/ili policajaca. O tome jedan ispitanik, predstavnik policije, kaže:

„Ide se 'zelenom linijom', 'na crno', ilegalno... Ilegalno se prelazi van graničnih prelaza, ili preko prelaza ali skriveno — u krovovima vagona, u gepeku... Najveći problem je što svaki organizator trgovine ima svog čoveka, carinika i/ili policajca koji puštaju devojke tokom njihove smene...”

Tokom istraživanja se, putem neformalnog razgovora sa vlasnikom jedne kafane iz istočne Srbije, došlo i do sledećih saznanja:

„Ranije su žene i muškarci dovoženi iz Rumunije Dunavom i suvozemnim putem. Dunavom je lako jer nema gotovo nikakve kontrole — između Golupca i Majdanpeka je praktično rupa u tom pogledu. Nema vojske, a policija samo povremeno obilazi, ali je lako dobiti informacije kada će doći patrola. Osim toga, ko plati, može da radi šta hoće. Policija je korumpirana i sama je uključena u trgovinu i krijumčarenje ljudima. Neki policajci prodaju devojke koje treba da štite — oni ih navodno štite, a u stvari ih prodaju, što njihovu situaciju čini bezizlaznom. Sada je sve to stalo, ali pitanje je do kada će tako biti. Ljudi koji su bili u policiji u vreme šverca nafte su još na istim mestima.”

Češće korišćenje ilegalnog prebacivanja žena žrtava trgovine iz jedne države u drugu, jedna ispitanica, sudija za prekršaje, objašnjava na sledeći način:

„Mali je procenat onih koji uđu legalno, jer namamljivači i drugi u lancu upravo traže žene koje su zavisne, koje nemaju isprave i kojima obećavaju da će ih oni prebaciti ilegalno (čak se ne ide ni na pravljenje falsifikovanih isprava jer sve to povećava cenu), a sve to olakšava njihovu dalju eksploataciju, ucenjivanje, držanje pod kontrolom nego da su u pitanju devojke koje imaju uredne isprave i koje bi lakše mogle da pobegnu, prijave policiji...”

Pored toga, prema saznanjima pojedinih ispitanika, „prelaz granice je ilegalan najčešće zbog neregularnosti dokumenata”, što jedna ispitanica objašnjava na sledeći način:

„One daju određene pare za pasoš ali i njima samima je jasno da to nisu regularna dokumenta, jer u njihovoj zemlji nije nimalo lako doći do pasoša. Pasoš u Rumuniji košta 1000 dolara, iako im ne treba viza, a one plate par stotina dolara. Moguće je da im se objasni da je to neka pojed-

nostavljena procedura, ali najčešće znaju da to nije regularan pasoš. Ipak, kada treba da se ilegalno pređe granica, one se bune jer su ipak za njihove pojmove dale veliku sumu novca za pasoš, ali ništa ne mogu da izmene. Nekada im se pasoš obeća sa naknadnim vraćanjem novca (od prvih nekoliko meseci zarade), a ilegalni prelazak je objašnjen time što pasoš još nije izrađen, ali će ih čekati na određistu.”

Prema saznanjima ispitanika, granica se prelazi i legalno, na graničnom prelazu, sa urednim putnim ispravama i vizama (ukoliko su potrebne). O tome Dušan Zlokas, zamenik načelnika Uprave pogranične policije za strance i putne isprave MUP-a RS, kaže: „Žene ulaze uglavnom iz pravca Rumunije i Bugarske, peške ili čamcima, noću... Najveći broj njih dolazi ipak legalno, imaju pasoše...” Ali, u tim slučajevima se ženama pasoši uglavnom oduzimaju odmah nakon prelaska granice, ili one posle isteka vize ostaju u našoj zemlji, ili nemaju prijavljen boravak kod nas (ilegalno borave na našoj teritoriji).

Međutim, iako se prema mišljenju pojedinih ispitanika granica u gotovo istom broju slučajeva prelazi i legalno i ilegalno, prema rečima Vesne Stanojević, koordinatorke Savetovališta protiv nasilja u porodici i Skloništa za žene žrtve trgovine, od onih žena koje su u Skloništu ili su kroz njega prošle vrlo malo je onih koje su ušle u našu zemlju legalno. Tako podaci dobijeni u Skloništu za žene žrtve trgovine pokazuju da je u periodu od 14. februara 2002. godine do 24. marta 2003. godine od 41 strane državljanke, njih 24 ilegalno ušlo u Srbiju i Crnu Goru, 11 legalno, a za 6 žena se ne zna.

Pored toga, beleže se i slučajevi kombinovanog prelaženja granice, tj. prelaženja i na jedan i na drugi način, što je „vrlo često kada su u pitanju Moldavke koje u našu zemlju ulaze legalno jer im ne treba viza, kod nas pribavljaju rumunske pasoše u koje stavljaju njihove slike sa kojima mogu, bez vize, da idu u Italiju jer je Rumunija na listi zemalja tzv. *belog Šengena*”.

Interesantan primer u vezi sa falsifikovanim dokumentima izneo je Dušan Zlokas, zamenik načelnika Uprave pogranične policije za strance i upravne poslove:

„Slučaj Milivoja Zarubice — kod njega je 1999. godine u objektu Sv. Nikola pored 46 devojaka nađeno i 170.000 DM, oružje i falsifikovana dokumenta devojaka (žrtava) — falsifikovani rumunski pasoši, kako bi mogle legalno da uđu u Italiju. To se radi tako što se ukradu pasoši ili se nađu pa se stavljaju slike drugih devojaka koje treba da se prebace u određenu zemlju...”

U Odeljenju za strance u okviru Uprave pogranične policije za strance i upravne poslove Sekretarijata unutrašnjih poslova u Beogradu naveden je i sledeći primer sa kojim su se inspektori sreli u praksi:

„Devojka iz Moldavije je sa još jednom drugaricom došla preko Budimpešte, ilegalno su ušle u SiCG uz pomoć našeg državljanina protiv koga je podneta krivična prijava. U Srbiji je trebalo da dobiju rumunske pasoše kako bi onda mogle legalno da uđu u Italiju... Ovde se te devojke slikaju i slike se stavljaju u prethodno pribavljene rumunske pasoše u koje se stavlja i naš ulazni pečat (falsifikovan) da izgleda kao da su legalno ušle u SiCG pa da nemaju problema da legalno i izađu i odu za Italiju...”¹⁰²

Ili, primer iz prakse Odseka pogranične policije, za strance i upravne poslove Sekretarijata unutrašnjih poslova u Subotici:

„U 2003. godini identifikovane su tri punoletne devojke, i to dve iz Moldavije i jedna iz Ukrajine. Operativnim radom policije saznalo se za jednu kuću u kojoj se, prema informacijama koje je imala policija, nalazilo nekoliko stranih državljanke koje je trebalo da idu u Mađarsku ili u Srbiju (centralnu). Kako je u vreme akcije „Sablja” bio dozvoljen ulazak u kuće, stanove i druge prostorije bez odobrenja (naloga), policija je ušla u tu kuću i nađene su dve devojke koje su bile strane državljanke. Prilikom legitimisanja, one su pokazale rumunske putne isprave, za koje je policija posumnjala da su falsifikovane. Devojke su priznale da su iz Moldavije i rekle su da su im falsifikovane isprave pribavljene u Beogradu, gde su ranije bile smeštene... Kod gazdarice su nađeni njihovi pasoši, dok su u falsifikovanim rumunskim pasošima nađeni originalni mađarski pečati — jedan Mađar je uzeo 100 EUR da bi overio ove pasoše (stavio je ulazni pečat kako bi izgledalo da su legalno ušle u Mađarsku, kako ne bi imale problema kada budu išle u Italiju).”

Granica se prelazi najrazličitijim prevoznim sredstvima ili peške, i to najčešće noću. O tome jedna ispitanica kaže:

„Uglavnom noću prelaze granicu, to su neki divlji prelazi, za koje one ne znaju, odnosno ne mogu da ih opišu jer su im nepoznati krajevi. Granicu prelaze peške, a zatim se noć, dve, tri zadržavaju u nekoj kući u nekom selu blizu granice.”

Prema saznanjima ispitanika, najčešći načini prelaženja granice su čamcima, brodicima, gliserima preko Dunava iz pravca Rumunije.

¹⁰² Inače, državljanima Moldavije je od avgusta 2002. godine potrebna viza za ulazak u SiCG.

„Žrtve u Srbiju ulaze uglavnom ilegalno i to preko Dunava iz Rumunije, tzv. stena Babakai, kod Golubca, gde je Dunav najuži. Tuda su tokom sankcija, a i kasnije, prevezene tone nafte, pa je 'sitnica' prebaciti 20-ak žena.”

„Žene koje su smeštene u Skloništu su uglavnom dolazile, ako su iz Rumunije, onda Dunavom noću čamcima ili nekim volujskim kolima...”

Pored toga, granica se prelazi automobilima, peške, autobusom ili kamionom, zatim vozom i kombijem, ređe avionom, hladnjačom, šleperom, cisternom, zaprežnim kolima i slično.

„U SiCG ulaze peške, čamcima, kolima, vozom — na primer, sakrivene po 2—3 devojke u WC-u voza dok ne prođe pasoška kontrola.”

Prema rečima jednog ispitanika, „vrlo često se radi o duplom dnu u automobilima, autobusima, žrtve se sakrivaju ispod predmeta u prikolicama, u velikom broju slučajeva angažuju se i taksisti... Takođe, često se u vozovima smeštaju u prostor između krova vagona i plafona... Prevoze se najrazličitijim sredstvima, kamionom, autobusom, privatnim vozilom, naročito je brod idealno sredstvo — 'tu ne možeš ni fudbalski tim da pronađeš' ". Ili, „najčešće su to putnički automobili, specijalne namene, kod kojih vrata ne mogu da se otvore iznutra...”

Međutim, i tu se prave određene razlike u zavisnosti od toga da li žrtva granicu prelazi legalno ili ilegalno:

„Kada se radi o ilegalnom prelasku, tzv. 'zelenoj liniji', to su brodovi, čamci, automobili (gepek), vozovi, prelazi se i pešice... Kada idu legalno, onda idu automobilom, avionom, preko pozivnih pisama, turističkih agencija i slično...” (Mihailo Žilović, šef Odseka za borbu protiv trgovine ljudima u Upravi za borbu protiv organizovanog kriminala MUP-a RS)

Žene najčešće putuju u manjim grupama: „Uvek se prevoze po dve, najviše do četiri žrtve, jer čim je veliki broj, to je odmah sumnjivo”, odnosno „kada se radi sa ženama, radi se suptilnije, u manjim grupama (po 3—4), daleko su oprezniji, perfidniji i teže ih je otkriti”.

VI 2.4. *Oblici viktimizacije kojima su žene žrtve trgovine izložene*

Žene žrtve trgovine bivaju ponekad već tokom puta, a potom i u mestu destinacije (privremene ili trajne) izložene različitim oblicima viktimizacije, odnosno kontrole i eksploatacije. Analizom podataka dobije-

nih istraživanjem trgovine ljudima u Srbiji, identifikovani su sledeći oblici viktimizacije punoletnih žena žrtava trgovine:

- oduzimanje ili uništavanje putne isprave ili drugih ličnih dokumenata, kao i oduzimanje novca ako žrtva njime raspolaže;
- protivpravno lišavanje ili ograničavanje slobode kretanja;
- fizičko, psihičko i seksualno nasilje;
- pretnje i ucene;
- prinuda na bavljenje prostitucijom;
- dužničko ropstvo;
- neplaćanje ili plaćanje daleko ispod ugovorenog iznosa;
- stvaranje zavisnosti od droge ili alkohola;
- život i rad u veoma lošim uslovima;
- prodaja i preprodaja.

Pri tome, ispitanici nisu isticali postojanje razlika u pogledu mehanizama kontrole i eksploatacije stranih državljanke s jedne, i naših žena sa druge strane, odnosno između slučajeva trgovine ženama u cilju seksualne eksploatacije i u cilju radne eksploatacije.

Saznanja ispitanika pokazuju da se kao jedan od oblika kontrole žena žrtava trgovine pojavljuje oduzimanje ili uništavanje putne isprave ili drugih ličnih dokumenata, kao i oduzimanje novca ukoliko žene njime uopšte u tom momentu raspolažu. Žrtve postaju zavisne od trgovaca, postaju niko i ništa, osobe bez identiteta, što im onemogućava pokušaj traženja pomoći i izlaza iz začaranog kruga trgovine.

Drugi način na koji se žene žrtve trgovine stavljaju u položaj koji eksploatorima omogućava vršenje kontrole nad njima i eksploataciju jeste nezakonito lišavanje slobode kretanja, ili njeno ograničavanje. Žene se zatvaraju u kućama, stanovima, po vikendicama — bivaju izolovane, imaju čuvaru; kretanje se strogo kontroliše, pa i kada idu negde (da kupe odeću, šminku i slično) ne idu same, već u pratnji čuvara.

„Kada je u pitanju kontrola žena koje se kupuju i prodaju radi seksualne eksploatacije, ona je vrlo rigorozna. To znači da ona nema slobodu kretanja ni odlučivanja, ona nema kontakta sa spoljašnjim svetom, one i kad znaju u kojoj su zemlji — ne znaju jezik, i kada izlaze u kupovinu seksi veša koji će gazdi doneti veću zaradu — u pratnji su čuvara, i kada bi htele da se obrate za pomoć — ne bi smele...”

„Ograničava im se kretanje, cepa im se ili oduzima pasoš, u prvoj fazi se zaključavaju, pod stalnom su kontrolom obezbeđenja. Kasnije povremeno mogu da se kreću, ali uz pratnju. Bilo je slučajeva kada su pokušavale da pobjegnu pa su ih uhvatili i prebili, te one od straha više ni ne pokušavaju.”

Viktimizaciju, kontrolu i eksploataciju devojke iz Rumunije koja je došla u Srbiju i Crnu Goru početkom 2003. godine da bi radila na zemlji, a završila je u jednom lokalnu — prvo kao striptizeta, a potom i kao prostitutka, ispitanica opisuju na sledeći način:

„Tamo je bila u pravom ropskom odnosu. Dobila je sobu ispred koje su bila dva čuvara. Nije imala slobodu kretanja. Tu je dobijala hranu. Uveče bi je izvodili u bar. U početku je radila samo kao striptizeta, a onda je 'uvode' u prostituciju...”

Žene žrtve trgovine, gotovo svakodnevno, bivaju izložene različitim oblicima fizičkog, psihičkog i seksualnog nasilja, odnosno kako je jedan ispitanik naveo „svim vrstama torture”.

„Često su silovane od gazda koji ih kupe i njihovih saradnika... Vrlo često ih fizički zlostavljaju, prebijaju, prinuđene su na seks bez zaštite, abortuse rade kod nekih 'mesara', fizički su zlostavljane i to na razne načine...” (Sandra Ljubinković, koordinatorica NVO ASTRA iz Beograda)

O stravičnom nasilju kojem su žene žrtve izložene govore ispitanici iz Novog Pazara i Subotice:

„Navešću slučaj žene iz Rumunije koja je radila na Kosovu — bavila se prostitucijom i bila u ropskom odnosu kod gazde kafane u Kosovu Polju. Gazda ju je zlostavljao, tukao, primoravao da pije i da ima dnevno i po dvadeset klijenata. Kada je bila neposlušna, morio ju je glađu...”

„Kada su došli, zatvorili su je u podrum, tukli je, silovali (gazda i drugi muškarci koje su on i njegova žena dovodili), gasili su pikavce po njoj, morala je da trči da smrša. Nakon toga, odveli su je do Bujanj potoka, gde dolazi jedan Novosađanin i odvodi je u Novi Sad, smešta je u svoj stan, a posle u jednu vikendicu kod Novog Sada, gde je već bila jedna Ukrajinka. Tu su obe bile zaključane, silovane, tučene. Odatle su obe bile prebačene u Vitez u BiH, u noćni bar u kojem su radile...”

Pored toga, žene žrtve trgovine bivaju izložene nasilju i u slučaju kada odbiju da se bave prostitucijom ili ako pokušaju da pobegnu, o čemu svedoče reči jedne ispitanice iz Beograda:

„Prošle godine je bio aktuelan u ovo vreme slučaj u leskovačkom bordelu. Devojke koje nisu želele da rade posao prostitutki bile su dovedene i rečeno im je da se sprema jer ih očekuje toliko i toliko mušterija. Pošto su odbile, usledile su batine, fizičko zlostavljanje, nakon čega im nije preostalo drugo sem pristanka. Ukoliko se mušterija žali, one opet ima-

ju tretman torture. To je bila grupa devojaka koja je na svaki način pokušavala da se odupre i da pobegne, pa su čak i mušterijama svakakvim znacima pokušavale da stave do znanja da nešto nije u redu. Jednom prilikom je papir, na kojem je pisalo ko je devojka i objašnjeno da ona nije prostitutka već trafikovana, kojeg je devojka pokušala da dá mušteriji, primеćen od strane radnika bara i pokušaj nije uspeo, već je devojka bila dodatno kažnjena.”

Osim toga, kod žrtve se konstantno produbljuje osećaj nesigurnosti, zavisnosti i beznadežnosti.

Veoma moćan mehanizam kontrole žena žrtava trgovine su pretnje: pretnje nasiljem i smrću koje su usmerene neposredno prema žrtvi ali i prema njenoj porodici. Na taj način žrtve se drže u stalnom strahu za sebe i porodicu. Takođe se preti i time da će njena porodica i prijatelji saznati gde je i šta radi, čime se bavi. Sa druge strane, preti se policijom, bilo da će je prijaviti policiji ili će, ako pokuša da pobegne, ona biti uhapšena jer je na teritoriji druge države a bez dokumenata, da će zato biti kažnjena i deportovana u zemlju porekla. Pored pretnji, prisutne su i ucene, koje takođe idu u pravcu ucenjivanja prijavom policiji, javljanjem roditeljima i prijateljima gde je i šta radi, potom da će biti izbačena iz stana, sa posla i tome slično. O tome svedoče i sledeći citati iz odgovora naših ispitanika:

„Svaka žrtva trgovine je prvo prošla kroz razne oblike nasilja, pretnje da se nalazi u stranoj zemlji, da će biti deportovana ako prijavi policiji, da će tamo kad se vrati svi znati čime se ona bavila. Bilo je tu i pretnji ubistvom, da će biti bačena u Dunav, da se nikad neće saznati ni ko su ni šta su. One u te priče vrlo veruju i plaše se tog svog trafikera i naravno, u nekoj situaciji beznađa prihvataju da se bave prostitucijom...”

„Veoma često se pretnja smrću javlja kao oblik kontrole i eksploatacije. Najbolnije i najstrašnije za žrtvu su pretnje koje se odnose na njene najbliže (decu, roditelje, braću i sestre). Naime, prvih nekoliko dana trgovci se trude da uspostave dobar odnos sa žrtvom, koja im se neretko poverava, tako da se na taj način upoznaju sa njenom porodičnom situacijom i značajnim osobama u njenom životu. Kasnije upravo koriste ta poveravanja od strane žrtve za kontrolu nad njom kroz pretnje da će joj ubiti najbliže ili da će je pred njima obrukati...”

Pod takvim okolnostima žene pristaju na sve, pa i na bavljenje prostitucijom, jer se boje eksploatatora i osvete. Trgovce/eksploatatore „doživljavaju kao moćne, jer ih drže pod pretnjom, one žive u stalnom strahu od njih... To su 'ljudi koji mogu sve'... Njima je sve dostupno, njima ništa nije nemoguće, ništa im nije strano, sve mogu da postignu, mogu da učine sve što pozele”.

Jedan ispitanik je naveo slučaj iz Leskovca, gde su četiri devojke iz Rumunije i jedna iz Ukrajine, stare oko 20 godina, bile primorane da se bave prostitucijom u jednom noćnom baru, a način na koji su ih vlasnici lokala ucenjivali govori o lukavosti i perfidnosti trgovaca ljudima:

„Vlasnici su prema njima koristili metod zastrašivanja tako što su iscenirali ubistvo i rekli da ako neka od njih bilo šta kaže (o 'ubistvu' ili bilo šta drugo), isto tako će proći. To je bilo prilično uverljivo.”

Jedan od oblika eksploatacije je i prinuda na prostituciju, odnosno pružanje seksualnih usluga. Jedan ispitanik je naveo slučaj „kada je 12—13 devojaka dovedeno u policiju, kojima je vlasnik bara u kojem su radile dugovao po 800—850 DM (svakoj), a svaka od njih je tamo morala da spava sa 17—18 muškaraca za 2—3 dana”. Prema rečima ispitanika iz Odseka pogranične policije za strance i upravne poslove SUP Sombor, na teritoriji njihovog grada je bilo „barova u kojima su radile devojke, koje su rekle da su bile kupljene za 5000 DM, da su im potom oduzimani pasoši, da su bile psihički maltretirane, eksploatisane, morale su da se bave prostitucijom.”

Dužničko ropstvo takođe predstavlja formu eksploatacije žena žrtava trgovine. O tome ispitanica iz opštinskog javnog tužilaštva u Novom Sadu kaže:

„Devojka se javila na oglas *Lako i brzo do devizne zarade u Jugoslaviji*. Bila je prebačena iz Mađarske u SiCG, potom do Kraljeva, pa na Kosovo. Na Kosovu je morala da zaradi za svoj otkup (500 EUR) pružajući seksualne usluge vojnicima KFOR-a, i nakon što je jedan dan uslužila 17 vojnika, pobešla je kroz prozor do policije...”

Žrtve su ekonomski zavisne od trgovca, ne dobijaju platu ili im se isplaćuju sume daleko ispod ugovorenih. Tako ispitanik iz Novog Pazara navodi: „Žrtvu preplaše na samom prelazu granice, znači čim uđe u drugu zemlju njoj se predočava da je prodana i koju sumu novca mora da mu odradi, i ona još uvek ne shvata da je u dužničkom ropstvu i da se neće nikad otkupiti”. O ekonomskom iscrpljivanju žrtve i držanju u ropском odnosu govore i sledeći primeri:

„Pretprošle godine, na primer, gazda je naplaćivano 100 DM od klijenata, od čega je žena dobijala samo 10 DM. Uzimao joj je gazda kao za hranu, garderobu i slično, a one su stanovale u nekim dvorišnim kućercima, dobijale jednom dnevno neku jednoličnu hranu. Znači sve je to bila samo maska da bi se one što više iscrpljivale u materijalnom smislu. Žena

je maksimalno eksploatisana brojnim klijentima, bez zarade koju uzima gazda za troškove puta, smeštaj, hranu i odeću.”

„Kada su došli u Vrnjačku Banju, gazda im je rekao da moraju da pružaju seksualne usluge. Gazda je uzimao 100 DM za usluge a devojkama nije ništa davao...”

Ispitanica, sudija za prekršaje, koja se u radu susrela sa slučajem devojke iz Rumunije što je završila u jednom lokalnu nadomak Beograda, navodi:

„Zarađeni novac joj oduzimaju ili joj daju neki mali procenat jer njoj nije ni potrebno — tamo ima hranu, oni joj nabave neku odeću...”

Jedan od načina na koji se žene žrtve trgovine stavljaju pod kontrolu, odnosno kontrola nad njima se olakšava stvaranjem kod njih zavisnosti od droge ili alkohola. Jedan ispitanik je naveo sledeće:

„Neke devojke su bile drogirane i tako su prebacivane do objekata u kojima su bile eksploatisane, ili se u tim objektima ‘valjala’ droga, pa je tu ‘navuku’ kako bi lakše mogla da podnese sve što joj se tamo dešava, ili da bi fizički mogla sve da izdrži (korišćenje stimulanata), što predstavlja ujedno i oblik njihove kontrole — kod nje se stvori zavisnost, pa joj se preti time da ako nešto nekome kaže, saznaće se i da je ona drogu prenela, pa će biti kažnjena.”

Uslovi života i rada žena žrtava trgovine su mahom dosta loši, gotovo nepodnošljivi, što takođe predstavlja oblik njihove viktimizacije, odnosno kršenja osnovnih ljudskih prava:

„Javne kuće u kojima su držane devojke su se razlikovale kada su u pitanju uslovi života i rada, pa su tako ‘solidne’ kuće bile u Banovcima i Boljevcima, a kao najgori lokal u kojem je vlasnik držao i eksploatisao devojke spominje se kafana na stadionu BSK-a u Batajnici. To je bila ogromna prostorija, podeljena paravanima/zavesama iza kojih su žrtve pružale seksualne usluge.”

Veoma je ilustrativan i primer koji je naveo Dušan Zlokas, zamenik načelnika Uprave pogranične policije za strance i upravne poslove MUP-a RS, a odnosi se na Milivoja Zarubicu, u čijem objektu Sveti Nikola je 1999. godine, između ostalog, nađeno 46 devojaka na malom prostoru.

Pored toga, žene se prodaju i preprodaju po nekoliko puta: „Dobijaju svojstvo robe i njima se trguje, tj. plaća se, prodaje, kupuje, a ta ‘ro-

ba' ima svoju cenu, i to, posmatrano šire na Balkanu, od 500 do 2500 EUR, dok je kod nas ta cena i manja — oko 200 EUR".¹⁰³ Prema rečima jedne ispitanice, sudije za prekršaje, u slučaju sa kojim se ona sreća u praksi početkom 2003. godine, cena devojke iz Rumunije, stare oko 20 godina, bila je 500 EUR. Zanimljivo je da u Rumuniji i Mađarskoj još uvek postoje veliki centri za kupovinu devojaka: to su Arad u Rumuniji i Debrecin u Mađarskoj.¹⁰⁴ O tome ispitanici iz Odseka pogranične policije za strance i upravne poslove SUP-a Sombor kažu:

„Kada se kupuju, sve se gleda (skida se gola, gledaju joj se zubi, ruke, noge), što sve određuje i cenu. One devojke koje se ne drogiraju imaju veću cenu, ali se ipak često dešava da ih kasnije drogiraju kada dospeju u neki lokal. Cena je jedno vreme (tokom ratnih godina) bila oko 2000 DM.”

Ovakav tretman, tj. izlaganje najrazličitijim oblicima viktimizacije, eksploatacije i kontrole, kod žrtava trgovine dovodi do brojnih posledica po njihovo fizičko i psihičko zdravlje. O tome govori dr Zoran Ilić, psihijatar u Institutu za mentalno zdravlje, koji kaže da se u dosadašnjem radu susreo sa šest slučajeva žena žrtava trgovine i da su „sve imale posttraumatski stresni poremećaj, jedna je imala agorafobiju, kao posledicu držanja na malom prostoru”. Pored toga on navodi i sledeći primer:

„Jedna od njih je bila mentalno retardirana devojka, naša državljanka, a bila je bez ikakvih papira. Dovedena je iz Makedonije u potpuno psihotičnom stanju, pa je jedno vreme provela u bolnici 'Laza Lazarević', a zatim je prebačena u Institut za mentalno zdravlje. Psihozu je razvila kao odgovor na torturu koju je doživela u Makedoniji, gde je držana u jednoj maloj sobi sa još sedam devojaka. Tu im je ubacivana hrana i voda, šminka. Mogle su samo da se našminkaju i odmah su izbacivane na ulicu, na posao...”

Na kraju, posebno je ilustrativan primer devojke iz Moldavije, koji govori o gotovo svim mehanizmima kontrole, eksploatacije i viktimizacije prisutnim u jednom slučaju:

„Devojka Moldavka, uključena u lanac trgovine, bila je zaključana u privatnom zatvoru na 2. ili 3. spratu. Prvih dana je odnos sa trgovcem bio

¹⁰³ Intervju sa Dušanom Zlokasom, zamenikom načelnika Uprave pogranične policije za strance i upravne poslove MUP-a RS.

¹⁰⁴ Informacija dobijena u Odseku pogranične policije za strance i upravne poslove SUP-a Sombor.

korektan. Kupovao joj je garderobu, hranu, imali su i seksualne odnose. Prvi konflikti su nastali kada joj je dovedena prva mušterija, posle oko nedelju dana. Devojka je bila izbeumljena jer je verovala da joj je makro dečko. Tada je dobila prve batine i ona je prisiljena na seksualni odnos. Posle seksualnog odnosa je došlo do psihičkog sloma, pa je iskočila kroz prozor, slomila obe noge, ali uspela je da slučaj prijavi policiji...”

VI 3. Posredni pokazatelji (markeri) trgovine ženama

Kompleksna pojava kao što je trgovina ženama ne može se sagledati samo na osnovu neposrednih pokazatelja. Stoga smo preko posrednih pokazatelja — „markera” pokušale da dođemo do procena o obimu i riziku od trgovine ženama u Srbiji. Ispitanici su u tom smislu odgovorali na pitanja o seks industriji i prostituciji, prosjačenju, beskućništvu i radu „na crno”.

VI 3.1. Seks industrija i prostitucija

Seks industrija i prostitucija su pojave koje su tesno povezane sa trgovinom ženama. Osnovna razlika je u tome da trgovina ženama podrazumeva ropski odnos, odnosno odsustvo slobode odlučivanja i kretanja. Žena žrtva trgovine je vlasništvo osobe koja ju je kupila i ne može svojom voljom prestati da se bavi prostitucijom. Prostitucija, sa druge strane, ma koliko uključivala različite oblike prinude i eksploatacije, podrazumeva mogućnost raspolaganja sopstvenim telom i zaradom, slobodu kretanja, slobodu odlučivanja o bavljenju ili nebavljenju prostitucijom i slično. Žrtve trgovine ženama mogu biti kako žene koje su prevarom primorane da se bave prostitucijom, tako i žene koje su svojevremeno počele da se bave prostitucijom, ali su kasnije uvučene u lanac trgovine i dospale u ropski odnos.¹⁰⁵

Rasprostranjenost seks industrije i prostitucije u jednoj zemlji predstavlja značajan faktor rizika od trgovine ženama. Da bi se došlo do saznanja, odnosno procena o rasprostranjenosti seks industrije i prostitucije u Srbiji, pitale smo ispitanike o obimu i oblicima seks industrije i prostitucije u njihovom okruženju i republici.

¹⁰⁵ Nikolić-Ristanović, V. (2003) „Trgovina ljudima i organizovani kriminalitet: određenje osnovnih pojmova i metode prikupljanja podataka”, u: „Trgovina ljudima u Srbiji — seminar za istraživače”, trening materijal [neobjavljeno, str. 6].

VI 3.1.a. Procena obima

Seks industrija i prostitucija su, prema procenama većine ispitanika, veoma raširene pojave kako u većini gradova u kojima smo sprovedi istraživanje, tako i u Republici u celini. Takođe, većina ispitanika smatra da su ove pojave u porastu u poslednjih pet godina. Neki ispitanici su uporedili povećanje i širenje seks industrije sa epidemijom, a drugi su precizirali da seks industrija u Srbiji cveta i da je ona negde više primetna a negde skrivena. Ipak, bilo je i mišljenja da prostitucija stagnira, ali da je samo vidljivija u poslednjih nekoliko godina. Manji broj ispitanika smatra da se seks industrija u poslednjih pet godina smanjuje.

Kao glavni uzroci porasta prostitucije navode se tranzicija u bivšim socijalističkim zemljama, otvaranje prema Zapadu, kolektivna viktimizacija na ovim prostorima — ratno okruženje, veliki broj izbeglica, nemiri u zemlji, ekonomska kriza i nemogućnost zapošljavanja mladih, poremećaj sistema vrednosti, liberalizacija medija, aktuelna politička situacija, neadekvatna reakcija državnih organa (pre svega policije) itd.

Većina ispitanika smatra da je, nakon akcija policije u poslednje vreme, tačnije u okviru akcije „Sablja“, prostitucija postala prikrivenija i da lagano prelazi u ilegalu, odnosno da se seks industrija premešta i odlazi u unutrašnjost. Sve to, smatraju, ne utiče na smanjenje obima ove pojave. Nasuprot tome, ima i mišljenja da su akcija „Sablja“ i borba protiv organizovanog kriminala doprineli smanjenju prostitucije.

Što se broja stranih prostitutki tiče, većina ispitanika smatra da se ovaj broj smanjuje, naročito u Novom Pazaru i Beogradu. Istovremeno je, po saznanjima ispitanika iz Novog Pazara, povećan broj naših državljanke koje se bave prostitucijom.

Dobijeni podaci ukazuju na potencijalno veću rasprostranjenost kako unutrašnje, tako i transnacionalne trgovine ženama u Srbiji od one na koju ukazuju neposredni pokazatelji.

VI 3.1.b. Oblici

Prepoznati pojavni oblici prostitucije su: ulična, hotelska, agencijska, ne-agencijska prostitucija po stanovima, prostitucija u noćnim klubovima i barovima, elitna, sportska i prostitucija za popunjavanje kućnog budžeta.

Ulična prostitucija je uglavnom oblik prostitucije kojim se bave socijalno najugroženije kategorije stanovništva, među kojima je najveći broj Romkinja. Po saznanjima nekih ispitanika, zarada ovih žena u Beogradu uglavnom se kreće oko i nešto iznad 10 EUR. Najveći broj ispita-

nika tačno je locirao gde se ulična prostitucija može naći u njihovom gradu, što je posledica vidljivosti ovog oblika prostitucije.

Hotelska prostitucija je ranije bila puno izraženija i, iako i dalje postoji u tom obliku, uglavnom se transformisala u prostituciju po stanovima. Ovim oblikom prostitucije bave se većinom studentkinje iz unutrašnjosti, a u organizaciju posla uključeno je, pored makroa, i osoblje hotela u kojima se odvija prostitucija. Oni se „staraju“ da prostitutke neopaženo odu do soba svojih klijenata, bez upisivanja u knjigu gostiju.

Razvijeniji oblik prostitucije je agencijska prostitucija, gde rade obrazovane žene, boljeg materijalnog stanja. To su razne agencije — za „poslovnu pratnju“, masažu i relaksaciju, zapošljavanje, za manekenke i fotomodele, estradne agencije i slično. Ovaj oblik prostitucije beleži najveći porast u poslednjih pet godina. Ona se obavlja po privatnim, iznajmljenim stanovima, i po saznanjima naših ispitanika veoma je razvijena i dobro organizovana.

Postoji i prostitucija po stanovima koja nije agencijska — tzv. prijateljska, gde prijatelji „nameštaju“ prijateljima prostitutke. Ova prostitucija je uglavnom teško vidljiva. U ovaj oblik prostitucije uključene su udate žene, stalno ili privremeno zaposlene i one nigde nisu registrovane kao prostitutke.

Prostitucija u noćnim barovima i klubovima je, pored agencijske prostitucije, oblik koji je u najvećoj ekspanziji. Ispitanici su posvedočili da skoro da nema grada u Srbiji u kojem ne postoje ovakvi barovi i klubovi. Ovaj oblik prostitucije je, čini se, najtešnje povezan sa trgovinom ženama.

Najmanje poznata i najskrivenija je tzv. „elitna prostitucija“ — prostitucija na telefonski poziv, u političkim i biznis krugovima, hotelima sa pet zvezdica i slično. Za ovaj oblik prostitucije devojke se angažuju na duži period a honorari su izuzetno visoki. Po saznanjima nekih ispitanika, oni se kreću od 500 do nekoliko hiljada evra.

Sportska prostitucija je oblik prostitucije gde klubovi (uglavnom se radi o fudbalskim klubovima) obezbeđuju prostitutke za sudije i svoje igrače.

Konačno, postoji i prostitucija za popunjavanje kućnog budžeta. Ovim oblikom prostitucije bave se uglavnom udate žene koje su primorane da se prostituišu kako bi prehranile sebe i svoju porodicu.

Primećeno je, takođe, da je prostitucija pojava koja je još uvek nedovoljno istražena, kao i da se stalno pojavljuju novi oblici — internet prostitucija i pornografija, e-mail trafficking, e-mail prostitucija, dečija pornografija. Ispitanici su primetili i porast tzv. „call girls“ devojaka — „devojaka na poziv“, koje na početku ne rade preko agencija nego za sebe, ali kasnije upadaju u organizovanu šemu. Takođe, sadržaji povezani sa prostitucijom su sve prisutniji u medijima, pre svega u dnevnim

novinama i na TV-u, gde se sve više reklamiraju i stalno otvaraju novi „vrući telefoni“. U te sadržaje, po mišljenju nekih ispitanika, spadaju i oglasi sa ponudama posla u arapskim zemljama, Bliskom istoku, Italiji, koji mogu odvesti naše žene u prostituciju i često, u trgovinu. Ispitanici sa kojima smo razgovarali imaju saznanja i da se iza mnogih izbora za mis koji se održavaju u našoj zemlji kriju trgovci ljudima.

VI 3.1.c. Geografska rasprostranjenost

Prema procenama većine ispitanika, seks industrija i prostitucija najviše su zastupljene u velikim gradovima. Ipak, postoje i mišljenja da ovde nema pravila i da su pojavom pogođeni i gradovi i sela, prestonica i unutrašnjost. Rezultati istraživanja pokazuju da su seks industrija i prostitucija u okviru ispitivanih gradova razvijene u Beogradu, Novom Sadu, Novom Pazaru, Vrnjačkoj Banji, Velikoj Plani, Požarevcu i Subotici, a da prostitucije nema, ili ne u velikom obimu, u Zrenjaninu, Zaječaru i Somboru. Pored toga, došlo se do saznanja da je prostitucija razvijena i u Negotinu, Kladovu i Tutinu.

Beograd

Prema saznanjima ispitanika, seks industrija i prostitucija su veoma rasprostranjene pojave u Beogradu. Zastupljeni su svi javni oblici, a pogođeni su svi delovi grada. Takođe, ispitanici su uglavnom izneli tvrdnju da je u poslednjih pet godina došlo do povećanja ove pojave. Prosečna cena za pružanje seksualnih usluga u Beogradu je 50 EUR.

Ulična prostitucija u glavnom gradu locirana je na dobro poznatim punktovima — „Plavi most“, Lomina ulica, Narodnog fronta, Kamenička, autobuska i železnička stanica, pored Luke Beograd, zemunski park, autoputevi, Bežanijska kosa. Ovim oblikom prostitucije bave se uglavnom devojke romske nacionalnosti. Kako su nam rekli ispitanici iz beogradske policije, u toku ove godine priveden je veliki broj prostitutki koje se bave uličnom prostitucijom na ovim punktovima, tako da je ovaj oblik prostitucije sveden na „normalne“ okvire.

Hotelska prostitucija, smatraju neki ispitanici, postoji u većini hotela u Beogradu — posebno su pomenuti hoteli Metropol i Slavija.

Budimir Poluga, načelnik Odeljenja za javni red i mir u Upravi policije sekretarijata u Beogradu, o ovom obliku prostitucije kaže:

„Uglavnom su to studentkinje, devojke iz unutrašnjosti koje studiraju u Beogradu, obrazovane i one koriste sva raspoloživa sredstva zaštite.

Hotelska prostitucija je najteža za dokazivanje jer su recepcioneri povezani sa devojkama koje pružaju seksualne usluge, najčešće stranim gostima. Tako se dešava da devojka uđe u hotel i ne bude registrovana u knjizi gostiju i tome slično.”

Tokom proteklih desetak godina na teritoriji Beograda bilo je oko 30 noćnih barova u kojima su bile angažovane strane državljanke, uglavnom kao striptizete i prostitutke. Danas, prema saznanjima koja imaju neki ispitanici, postoje samo tri takva bara i u njima rade naše državljanke.

Mišljenja su podeljena kada se radi o agencijskoj prostituciji. Naime, skoro svi ispitanici se slažu da je ovaj oblik prostitucije bio veoma razvijen u proteklih nekoliko godina. Međutim, po mišljenju jednog broja ispitanika, u poslednje vreme se, kao posledica policijskih racija, obim agencijske prostitucije smanjio. Drugi, pak, smatraju da je agencijska prostitucija i dalje veoma razvijena u Beogradu, a da su policijske akcije dovele samo do toga da se agencije presele na periferiju, u privatne stanove i kuće, tako da ih je sada još teže otkriti. Makroi koji rade u agencijama se, prema saznanjima nekih ispitanika, izuzetno brzo kreću po gradu, znaju čak i telefone i registracije policijskih kola, i vrlo su ograničivani i informisani. Devojke koje su angažovane u agencijama pružaju seksualne usluge uglavnom u iznajmljenim stanovima ili kod klijenata. Do hotela ili stanova klijenata odvoze ih telohranitelji, koji uzimaju procenat njihove zarade. Prema podacima kojima raspolaže načelnik Odeljenja za javni red i mir u Beogradu, u toku 2002. godine i prvoj polovini 2003. na teritoriji Beograda zatvoreno je oko 50 agencija za poslovnu pratnju. Od tog broja je, prema saznanjima ispitanika iz Odeljenja za strance SUP-a Beograd, u periodu od januara do juna 2003. godine zatvoreno 14 ovakvih agencija.

Osim centra grada, kao centri prostitucije pominju se Novi Beograd i Batajnica, kao i okolni gradovi — Stara Pazova i Pančevo.

Ostali gradovi

U unutrašnjosti postoje gotovo svi oblici prostitucije: ulična, prostitucija u kafanama na autoputevima, agencije za poslovnu pratnju, prostitucija u noćnim barovima. Prema saznanjima jednog ispitanika, predstavnika policije, „svaki veći grad u Srbiji ima noćni bar koji je u stvari javna kuća. Tu se uglavnom radi o niskom kvalitetu usluga — to su obične kafane, konobarice iz Rumunije koje rade kao prostitutke i tako dalje”.

Problem prostitucije je posebno izražen u nekim gradovima u Srbiji. Novi Pazar je, po saznanjima ispitanika iz ovog grada, grad sa veoma razvijenom seks industrijom. Ispitanici sa kojima smo razgovarali potvrdili su reči ministra unutrašnjih poslova, Dušana Mihajlovića, koji je jednom prilikom izjavio da u Novom Pazaru ima preko 70 objekata u kojima se odvija prostitucija. Prostitucija u Novom Pazaru, smatraju svi ispitanici iz ovog grada, raste, čak cveta. Rasprostranjeni su svi oblici prostitucije, od ulične do noćnih barova kojih, po saznanjima ispitanika, ima preko 20. Uličnom prostitucijom bave se žene iz najsiromašnijih slojeva, a često među njima ima i osoba sa posebnim potrebama. Najviše je razvijena prostitucija u ugostiteljskim objektima i noćnim barovima. Jedan ispitanik iz Novog Pazara precizira:

„U gradu postoje dve vrste barova — oni koji su registrovani kao kafići, čije radno vreme je do 23 časa ali se ilegalno radi do jutra, i oni čije je radno vreme mnogo duže (do 2 časa posle ponoći). Uz lokal je obično neka pomoćna prostorija koja se upotrebljava za navedene svrhe. Na primer, u jednom lokalu tri devojke su zatečene u pomoćnim prostorijama sa klijentima (punoletni muškarci) i privedene. Dve punoletne devojke, jedna 21 a druga 23 godine iz Čačka i Vojvodine, radile su kao konobarice. Sve su izjavile da su od svojih klijenata dobijale po 50 maraka i da su od toga davale gazdi 20 ili 30 maraka. One uopšte nisu bile prijavljene, pa je gazda i za to odgovarao kod nadležnih organa.“

Ima saznanja i da se u Novom Pazaru čitave porodice bave prostitucijom:

„Poznat mi je slučaj porodice u kojoj se ženski deo familije bavi prostitucijom. Pedesetogodišnja žena, majka dvoje odrasle dece (oboje bez posla), nemajući drugi izvor prihoda počela je da se bavi prostitucijom, a odmah zatim i da podvodi i ćerku i snahu. Sada jedna drugoj nalaze klijente. One to rade van kuće jer svi žive u jednoj sobi. Sin ili to ne zna ili se pravi lud.“

U Novom Pazaru prostitucijom se bave i strankinje i žene iz Novog Pazara, ali i žene iz drugih krajeva zemlje — Vršca, Negotina, Sombora, Odžaka, Novog Sada, Zrenjanina, Bora, Šapca, Kraljeva, Raške, Pirota, Čačka, Pančeva, Beograda.

O našim državljanima koje dolaze u Novi Pazar da se bave prostitucijom jedan ispitanik kaže:

„Sve je više devojaka koje dolaze u Novi Pazar i traže posao isključivo u kafanama i barovima, izbegavajući poslove koji se nude u proizvod-

nji džinsa i obuće. Skoro svaka koja je došla sa jasnim ciljem da prodaje ljubav izjavljuje da roditelji misle da one ovde rade kao recepcionerke u hotelu, kao frizerke ili prodavačice u butiku. Neke devojke odmah po stupanju na posao počinju da se bave prostitucijom i o tome govore vrlo otvoreno i drsko. Ovde se sve više krši pravilo da se tim poslom bave samo siromašne devojke jer je među njima devojka iz Novog Sada za koju se zna da pripada bogatoj vojvođanskoj porodici.”

Osim Novog Pazara, prostitucija je veoma raširena i u Tutinu. Jedan ispitanik ima saznanja da postoji kafana u Tutinu gde vlasnik „izloži” gostima žene, njih osam ili deset, od 15 do 40 godina, i daje im da biraju. Cena je od 5 do 50 EUR.

Novi Sad je, takođe, jedna od „crnih tačaka” kada se radi o prostituciji. Ispitanici iz ovog grada smatraju da je prostitucija u Novom Sadu veoma raširena i da je tamna brojka ogromna. Ima i ulične prostitucije, ali ne u velikoj meri, a prostitucija cveta po stanovima, hotelima i noćnim klubovima. Prema saznanjima ispitanika, za rad u agencijama za poslovnu pratnju angažuju se domaće državljanke, a u noćnim barovima uglavnom strane (Moldavke, Ukrajinke). U mnogim lokalima rade i naše državljanke. Takođe, rasprostranjena je i agencijska prostitucija. Prostitucije ima i po prigradskim naseljima kao što su Veternik i Futog.

U nekim gradovima seks industrija i prostitucija su razvijene, ali nisu prisutni svi pojavni oblici. Tako je, na primer, u Vrnjačkoj Banji najzastupljenija hotelska prostitucija, prostitucija u barovima i javnim kućama. Što se prostitutki tiče, one su uglavnom domaće državljanke ali, kako nam je rekla jedna ispitanica, „javna je tajna da dolaze strankinje koje rade kao plesačice”. U Šapcu, po saznanjima ispitanika iz ovog grada, prostitucije ima, ali je ona uglavnom locirana u nekoliko privatnih objekata — lokala, najviše u predgrađu, za koje postoji sumnja da funkcionišu kao javne kuće, dok ulične prostitucije i agencija za poslovnu pratnju nema. U pomenutim ugostiteljskim objektima uglavnom rade strane državljanke i to kako u samom gradu, tako i u okolini. Slično, u Subotici pretežno postoji prostitucija u noćnim barovima, gde rade uglavnom naše devojke, ali postoje i agencije za poslovnu pratnju, erotsku masažu i slično. U Velikoj Plani i Požarevcu je najviše zastupljena ulična prostitucija.

Biljana Ignjatović, specijalni pedagog iz Centra za socijalni rad u Požarevcu, o tome kaže:

„Ovde u Požarevcu prostitutki ima na ulici u po bela dana, ispred zgrade MUP-a, u selima i seoskim kafanama. Sada se one vide i ne stide.”

Osim ulične prostitucije, u Požarevcu postoje i privatne, neregistrovane javne kuće, gde rade strankinje — Rumunke i Ukrajinke između

18 i 25 godina, koje se često prevarom uvlače i prisiljavaju na prostituciju. Naši ispitanici imaju i saznanja da se i starije žene, od po 40 godina, bave prostitucijom zarad dopune kućnog budžeta.

Prostitucija, po saznanjima ispitanika iz Zrenjanina, Zaječara i Sombora, nije razvijena u ovim gradovima. U Zaječaru su, na primer, od 2002. godine do danas registrovana samo dva predmeta za posredovanje u vršenju prostitucije, a zvanično nema poslovne pratnje, odnosno objekata u kojima se vrši prostitucija. Ipak, to što se pojava ne prijavljuje i što ne figurira u statistici, smatraju drugi ispitanici iz istog grada, nikako ne znači da prostitucije nema. Prema saznanjima ispitanika iz Odsjeka pogranične policije za strance i upravne poslove SUP-a Zaječar, prostitucija je, za razliku od Zaječara, veoma razvijena u Negotinu i Kladovu, gde postoji dosta lokala — objekata sa prostitutkama. Razlog veće razvijenosti prostitucije u ovim gradovima leži u činjenici da Negotin i Kladovo predstavljaju „gastarbajterski“, bogat kraj. Prostitucija je, po saznanjima ispitanika iz Zrenjanina, u ovom gradu i okolini počela da se razvija ranih devedesetih, sa pojavom devojaka iz Rusije i Ukrajine koje su se zapošljavale u kafićima. Zatim su se, tri-četiri godine unazad, pojavile Rumunke i Moldavke. Njihovi redovni gosti bili su pripadnici UNPROFOR jedinica. Ipak, smatra ispitanik iz ovog grada, Zrenjanin je zatvorena, mala sredina, poljoprivredni kraj gde ljudi nemaju novca za prostituciju. Registrovanih prostitutki nema, ali ispitanik nije siguran da li je to zbog toga što ih zaista nema ili zato što policija ne radi dobro svoj posao.

VI 3.1.d. Veza između prostitucije i trgovine ženama u cilju seksualne eksploatacije

Iako postojeći međunarodni dokumenti i većina modernih zakonodavstava pravi razliku između trgovine ženama i prostitucije, kako su pokazali rezultati istraživanja, teško je izvršiti jasno razgraničenje ove dve pojave. Prostitucija je višestruko povezana sa trgovinom ljudima. Prostitucija odnosno seksualna eksploatacija je jedan od mogućih vidova eksploatacije žrtava trgovine ženama, a granice između dobrovoljne i prinudne prostitucije, a posebno između prinudne prostitucije i trgovine ženama, često je vrlo teško povući.

I ispitanici sa kojima smo razgovarali su se, kroz svoj rad ili preko posrednih saznanja, uverili da su te granice vrlo nejasne i da je seks industrija tesno povezana sa trgovinom ženama. Tako je jedna naša ispitanica, sudija za prekršaje, izjavila da se u svom radu sreće sa trgovinom ženama, jer „među prostitutkama i strankinjama često ima žena kojima se trgovalo“.

Devojke i žene koje se „dobrovoljno“ bave prostitucijom neretko su izložene različitim oblicima viktimizacije. Od ispitanika koji se u svom radu susreću sa ovom pojavom saznali smo da su imali slučajeve prisiljavanja prostitutki na seksualni odnos bez zaštite i na „različite nastranosti“, da one često nemaju slobodu odlučivanja prilikom odabira klijenata, da nemaju zdravstvenu zaštitu niti se vode na lekarske kontrole, da se kreću samo u pratnji nekog iz obezbeđenja, da ih makroi navlače na drogu i slično. Jedan ispitanik, predstavnik policije, naveo je slučaj jedne devojke koja je „postala gazdina miljenica i bila privilegovana u smislu da je mogla da koristi kokain.“ Takođe, prema saznanjima ovog ispitanika, u nekim situacijama prostitutkama je ograničeno kretanje i oduzima im se pasoš. „To je jedan period ‘čistilišta’, da ne bi pobegele ili padale ljudima u oči“. A onog trenutka kada požele da prestanu sa prostitucijom, počinju pravi problemi.

Sandra Ljubinković, koordinatorka NVO ASTRA iz Beograda, o tome kaže:

„U agencijama (za poslovnu pratnju) rade i naše devojke koje su htela da se bave prostitucijom. Ali kada su u jednom momentu požele da prestanu, počinjalo je nasilje. Makroi su im pretili, plašili ih da će ih zvati na kuću, neke su i zvali i slično.“

Sa slučajevima žena koje su dobrovoljno počele da se bave prostitucijom a kasnije postale žrtve trgovine srelo se nekoliko naših ispitanika. Vesna Stanojević, koordinatorka Savetovaništa protiv nasilja u porodici i Skloništa za žene žrtve trgovine, kaže da je bilo nekoliko takvih slučajeva u Skloništu i da se radilo o Ukrajinkama koje su izjavile da je bolje ovde se baviti prostitucijom, nego se vratiti tamo odakle su došle.

Jedan ispitanik iz Novog Pazara takođe je u svom radu imao slučajeve devojaka koje su u Novi Pazar došle iz ekonomskih razloga, da bi mogle da izdržavaju sebe i porodicu, i počele da rade kao konobarice ili igralice, da bi kasnije završile u prostituciji, neke dobrovoljno, a neke prisilno. On je izrazio sumnju da među prostitutkama ima „veliki broj žrtava trgovine, prostitutki koje nemaju nikakvu mogućnost izbora i odlučivanja. One su, najčešće, tretirane kao životinje ili stvari — u smislu, kako je izjavila jedna od žrtava, ‘kupi, upotrebi, prodaj’.“ I drugi ispitanici sa kojima smo razgovarali u Novom Pazaru potvrdili su da je broj prostitutki koje su u stvari žrtve trgovine u tom gradu jako veliki, kao i da su neke od njih počele dobrovoljno da se bave prostitucijom a da su kasnije na to primoravane.

Vanja Bulić, glavni urednik satelitskog programa BK Televizije, u svojoj emisiji „Biseri“ imao je za sagovornicu našu državljanku, prostitutku koja je „prvo pristajala na sve, ali je u stvari bila žrtva trgovine jer

je bila prodana a da to nije ni znala. Ona nije bila svesna činjenice da je žrtva”.

VI 3.1.e. Ilegalne migracije (unutrašnje i spoljne), prostitucija i trgovina ženama

Podaci o broju ilegalnih migranata, odnosno ilegalnih ulazaka u zemlju i broju stranih i domaćih državljanke koje se bave prostitucijom mogu nam poslužiti da bolje sagledamo i procenimo broj žrtava i rizik od trgovine ženama u Srbiji. Takođe, u tu svrhu mogu nam poslužiti i podaci o broju domaćih državljanke kažnjenih zbog neprijavljenog boravka.

Na području Beograda u 2002. godini zbog prostitucije primljeno je 600 prekršajnih prijavi. Uglavnom se radilo o domaćim državljanke — bilo je svega nekoliko stranih.

Iz sudskog upisnika u Novom Pazaru došli smo do podataka o broju kažnjenih lica ženskog pola zbog neprijavljenog boravka ili nedozvoljenog prelaska državne granice. U 2002. godini kažnjeno je 28 lica, od čega 10 stranih državljanke, 4 iz Bosne i Hercegovine, po dve iz Kine i iz Nemačke, po jedna iz Rumunije i iz Turske. Kada se radi o domaćim državljanke, to su uglavnom devojke od 20 do 25 godina koje nisu imale prijavljen boravak. Neke od njih su radile u kafićima i kafanama u ovom gradu. Godine 2003. zbog neprijavljenog boravka kažnjeno je 15 lica, od čega pet stranih državljanke — dve Makedonke i tri lica iz Bosne i Hercegovine. I ovde se uglavnom radi o devojke od 20 do 25 godina.

Među gorepomenutim slučajevima su i četiri mlade devojke (22 i 24 godine) iz Niša, Vršca, Obrenovca i Beograda, koje su zatečene u kockarnici, kao i jedna devojka iz Zrenjanina od 25 godina koja je pronađena u lokalu jedne žene za koju se sumnja da je trgovac ljudima. Potom, žena iz Pančeva koja je takođe zatečena u noćnom baru bez prijavljenog boravka i lične karte i jedna iz Rumunije koja nije imala prijavljen boravak, a bavila se prostitucijom. U svim ovim slučajevima postojala je sumnja na dobrovoljnu prostituciju ili trgovinu ženama.

Za povredu propisa o prebivalištu i boravištu u Novom Sadu 2002. godine kažnjena su 54 punoletna lica, a za povredu propisa o kretanju i boravku stranaca 97 punoletnih lica. Ispitanici nisu mogli da preciziraju polnu strukturu prekršajno kažnjenih lica.

U Centru za socijalni rad u Novom Sadu raspolažu podacima da je na području ovog grada registrovano oko 200 osoba koje se bave prostitucijom najnižeg nivoa (ulična prostitucija). One su sve domaće državljanke. Sa druge strane, ispitanici iz opštinskih sudova navode da je

registrovano oko 100 odraslih prostitutki. I tu se radi isključivo o domaćim državljkankama. Policija je tokom 2002. godine pronašla 430 stranih državljanke na teritoriji Novog Sada. Bez odgovarajuće dokumentacije pronađene su 23 osobe, od čega 10 Rumunki, pet Moldavki, šest Ukrajinke i dve Ruskinje.

Na osnovu podataka SUP-a Požarevac, u 2000. godini je zabeleženo 27 ilegalnih ulazaka u zemlju sa 59 lica. U 2001. godini — 31 ulazak sa 38 lica. Godine 2002. bilo je 18 ilegalnih ulazaka i 27 lica. Najzad, 2003. godine jedan ulazak i dva lica. U 2000. godini bilo je 11 pokušaja ilegalnih izlazaka sa 12 lica, 2001. 12 izlazaka sa 27 lica, 2002. godine 4 izlaska i 8 lica, i 2003. godine jedan izlazak sa tri lica. Ispitanici nisu precizirali polnu i starosnu strukturu ovih lica.

Na teritoriji za koju je nadležan Sekretarijat unutrašnjih poslova u Šapcu (a koja obuhvata osam opština), prekršajno su kažnjavane samo strane državljanke i to ne za bavljenje prostitucijom, već za obavljanje delatnosti bez potrebnog odobrenja (dozvole za rad strancu) ili za prekršaj iz Zakona o kretanju i boravku stranaca. U svim slučajevima, ove žene (koje su se zapravo bavile prostitucijom) bile su zatečene u ugostiteljskim objektima kako sede same ili u društvu gostiju, ili, eventualno, u obavljanju posla konobarice. Sve registrovane i kažnjene prostitutke bile su mlade punoletne žene, sa jednim izuzetkom (devojke iz Moldavije uzrasta 17 godina). Struktura prekršajno kažnjenih žena koje su se bavile prostitucijom (s obzirom na državljanstvo) jeste sledeća:

Godina	Rumunke	Moldavke	Ukrajinke	Bugarke	Ukupno:
2002	22	2	25	3	52
2003 (prvih pet meseci)	2	/	14	/	16

Takođe, u 2002. i 2003. godini, identifikovane su četiri žene koje su ilegalno ušle u zemlju, a u tom slučaju radilo se, po saznanjima ispitanika iz šabačke policije, o „krijumčarenju prostitutki koje su želele da uđu ili prođu kroz Srbiju“.

VI 3.2. *Prosjačenje i beskućništvo*

Za markere trgovine ženama uzele smo i prosjačenje i beskućništvo, jer se radi o pojavama koje su u bliskoj vezi sa fenomenom trgovine ženama. Naime, žene prosjaci i beskućnici izložene su raznim oblicima eksploatacije i prinude, a njihova potpuna nezaštićenost i marginalizovanost izlažu ih visokom riziku i od trgovine ženama. Stoga obim prosjačenja i beskućništva, kao i ideo žena u strukturi prosjaka i bes-

kućnika u Srbiji, mogu poslužiti kao posredan pokazatelj i ukazati na rizik od trgovine ženama u našoj zemlji.

VI 3.2.a. Žene, siromaštvo, prosjačenje i trgovina ženama

Prema procenama gotovo svih ispitanika sa kojima smo razgovarale, većinu prosjaka i beskućnika u njihovim gradovima čine žene i deca. Procene o udelu žena i dece u populaciji koja prosi kreću se od više od polovine pa čak do 99%. Razlog za to je, smatraju neki ispitanici, što su ljudi više „osetljivi“ na žene i decu, pa stoga njima lakše daju novac. Ipak, ima i drugih mišljenja. Jedna ispitanica iznela je stav da je siromaštvo kod nas evidentno i da se suočavamo sa pojavom koja se može definisati kao feminizacija siromaštva. A upravo beda i siromaštvo prisiljavaju žene da, u nemogućnosti pronalaženja posla, pronađu alternativni način kako bi preživele i prehranile sebe i svoju porodicu. Jedan od njih je i prosjačenje.

Prema podacima Prihvatišta za odrasla lica u Beogradu, u ovom prihvatilištu je samo u 2002. godini zbrinuto 77 žena prosjaka i beskućnika.

Naši sagovornici tvrde da su ugrožene žene svih starosnih grupa. Primer iz Novog Pazara potvrđuje tu tvrdnju:

„Znam staricu od 74 godine koju je bilo sramota kad su je priveli. Objasnila je da živi sama sa suprugom koji je istih godina kao ona, ali je zbog moždanog udara nepokretan i bez moći govora. Sin jedinac koji je živeo sa njima umro je od infarkta, a snaja se preudala. Do skoro je mogla da plete čarape i prodaje ih u komšiluku i od toga živi, ali sada nije u stanju ni to da radi jer ima izrazit tremor ruku“.

Nekoliko ispitanika je izjavilo da im iz neposrednog iskustva nisu poznati slučajevi trgovine ženama koji su povezani sa prosjačenjem i beskućništvom, ali da veruju da ima takvih slučajeva. Dva ispitanika izjavili su da o tome imaju saznanja iz medija i posrednih izvora. O prodaji naših žena u inostranstvu radi prosjačenja ispitanici nisu imali saznanja, osim dva ispitanika koji imaju posredno saznanje da je bilo slučajeva prodaje Romkinja radi prošenja.

VI 3.2.b. Geografska rasprostranjenost

Prosjačenje i beskućništvo je, prema saznanjima većine ispitanika, rasprostranjeno uglavnom u velikim gradovima u Srbiji i u poslednjih pet godina je u porastu. Kao osnovni uzroci porasta prosjačenja i bes-

kućništva u našoj zemlji navedeni su ratovi, veliki broj izbeglica i interno raseljenih lica, nedovoljna briga o deci, pre svega o Romima, zatim ekonomska kriza, veliki broj nezaposlenih i tako dalje. Ova pojava povećava se i zbog činjenice da je prosjačenje, po saznanjima nekih ispitanika, vrlo unosan posao.

Većina ispitanika smatra da je prosjačenje dobro organizovano i da je mali broj „pravih“ prosjaka koji prose za sebe. Prosjaci su uglavnom podeljeni po teritorijama i za nju se bore. Na teritorije ih dovoze „šefovi“, najčešće u kombijima, koji ih i skupljaju posle završenog „radnog vremena“. Žene i deca uglavnom idu na „strateška“ mesta — mesta koja su najposećenija, gde prolazi najveći broj ljudi. Sandra Ljubinković, koordinatorica NVO ASTRA, smatra da se organizovane mreže prosjaka ne razlikuju mnogo od drugih oblika organizovanog kriminala. Prosjaci, po njenim rečima, moraju da zarade određeni iznos novca dnevno za svoga gazdu.

Beograd

U Beogradu su, prema saznanjima ispitanika, prosjačenje i beskućništvo sve izraženiji problemi. Razlog povećanja ove pojave je, smatra većina ispitanika, ekonomska kriza. Takođe, u Beogradu su prosjaci organizovani. Najugroženija kategorija stanovništva kada je u pitanju ova pojava su Romi, koji nisu u mogućnosti da dođu do „regularnog“ posla pa su prinuđeni da prose, zatim izbeglice, invalidi, beskućnici.

Prema saznanjima Milice Simić, koordinatorke Dečjeg romskog Centra, postoje dve velike grupe prosjaka Roma: oni koji prose za sebe i oni koji prose za nekoga iz porodice. Kod crkve Svetog Marka, na primer, prose organizovano, ali za potrebe sopstvenih porodica. Na ovoj lokaciji svakodnevno prosi i majka sa petoro dece. Oni su dobro obučeni, ali ne i uključeni u širu mrežu prosjaka, nego ih je, po Miličinim rečima, jednostavno muka naterala na prosjačenje. To su sve velike romske porodice koje broje nekada i preko deset članova i koje moraju da se prehrane, a alternativa im nije ponuđena.

Zvanične statistike potvrđuju da je problem prosjačenja u Beogradu veoma rasprostranjen. Prema podacima iz Organa za prekršaje, na području Beograda je u 2002. godini primljeno 1413 prekršajnih prijava za prosjačenje, ali strukturu prema polu nismo dobile.

Ostali gradovi

Novi Sad je u velikoj meri pogođen ovom pojavom. Ispitanici iz ovog grada tvrde da prosjaka u ovom gradu ima „na stotine“, a najviše

je žena i dece. Najčešće se radi o ženama koje prose sa malom decom u naručju, a najviše prosjaka nalazi se na raskrsnici Bulevara oslobođenja i Bulevara Jaše Tomića, kao i Temerinske i Partizanske ulice. Postoje prosjaci koji prose da bi preživeli i oni drugi, koji prose organizovano i na taj način zarađuju za život. Prema podacima Prve policijske stanice u Novom Sadu, u vremenskom periodu od 1. januara 2003. pa do 20. juna 2003. podneto je 28 prekršajnih prijava zbog prosjačenja, od čega se u tri slučaja radilo o ženama. Prema podacima Druge policijske stanice, za prvih šest meseci 2003. podneta su dva zahteva za pokretanje prekršajnog postupka protiv 8 lica romske nacionalnosti, među kojima su većinu činile žene. Godine 2002. evidentirane su tri žene sa dva deteta iz Leskovca koje su prosile.

Prosjachenje je veoma rasprostranjeno i u Novom Pazaru. Ispitanici smatraju da je jedan od osnovnih razloga porasta prosjaka mit o Novom Pazaru kao mestu gde žive samo bogati ljudi i gde nema krize. Prosjaka ima svih starosnih kategorija, čak i starica. Prose Romi, lokalno stanovništvo, ali i pridošlice iz drugih gradova Srbije i Crne Gore i Bosne i Hercegovine. Oni iznajmljuju sobe u siromašnim porodicama i ostaju u gradu po nekoliko meseci, a onda ih zamenjuju drugi prosjaci.

Među prosjacima je veliki broj žena sa malom decom, koje i na temperaturi od minus 17 stepeni spuste dete na zemlju i prose. Jedan ispitanik iz Novog Pazara izneo je podatak da je u Novom Pazaru samo u 2002. godini zbog prosjačenja prijavljeno više od 200 ženskih lica, a dve ženske osobe zbog beskućništva.

Jedan ispitanik iz Novog Pazara o ženama prosjacima kaže:

„Ove godine primećuje se da među prosjacima ima domaćih starih žena obe nacionalnosti koje zaviju glavu maramom i navuku je na oči, pokrivajući tako skoro celo lice. Iz takvog ponašanja moglo bi se reći da su iz ovoga grada pa se kriju da ne budu prepoznate.”

U Zaječaru i Velikoj Plani, kako kažu ispitanici iz ovih gradova, nema puno prosjaka, a prosjačenjem se bave uglavnom mlade žene, romske nacionalnosti. Prema podacima iz SUP-a Šabac, u toku 2002. godine za prosjačenje je podneto ukupno pet prekršajnih prijava i u svim slučajevima se radi o domaćim državljanima. U 2003. godini podneta je samo jedna prijava. Među prijavljenima su podjednako zastupljeni i muškarci i žene, uglavnom u starijem životnom dobu. Podaci iz opštinskog organa za prekršaje u Šapcu govore da je u toku 2002. godine za prekršaje u vezi sa prosjačenjem prijavljeno 10—12 osoba, od čega šestoro dece. Najčešće se radilo o domaćim državljkama ženskog pola.

VI 3.3. Rad „na crno“ i prisilni rad

Trgovina ženama uobičajeno je povezana sa ilegalnim tržištima, među kojima je i crno tržište rada. Procena obima rada na crno i prisilnog rada i učešće žena u ovim ilegalnim tržištima može nam poslužiti da dođemo do procene o riziku od trgovine ženama u Srbiji.

Rezultati istraživanja pokazuju da je rad „na crno“ jedan od najakutnijih problema našeg društva. Gotovo svi ispitanici sa kojima smo razgovarali procenjuju da je ovaj oblik ilegalnog tržišta kod nas veoma razvijen i da ugrožava velike gradove, ali i manje sredine. Proces rasta broja radnika koji rade „na crno“ otpočeo je početkom devedesetih, kao posledica društveno-ekonomske tranzicije i sankcija, a od tog vremena ovakav rad se proporcionalno povećavao sa propadanjem privrede i industrije. Oblici eksploatacije radnika koji su primorani da rade „na crno“ su različiti — od neisplaćivanja zarada, prekovremenog neplaćenog rada, plaćanja troškova za „načinjenu štetu“ i slično. Ovakvog rada ima svugde: u uslužnim delatnostima, trgovini, kompjuterskom biznisu, industriji, u privatnom ali i državnom i nevladinom sektoru.

VI 3.3.a. Rad „na crno“, prisilni rad, prostitucija i trgovina ženama

Prema saznanjima ispitanika, žene su jedna od najugroženijih kategorija stanovništva kada se radi o radu „na crno“.

U Novom Pazaru je tokom 2002. godine zbog ovakvog rada kažnjeno preko 300, opomenuto oko 100 i na drugi način registrovano 150 punoletnih osoba ženskog pola. Zbog prisilnog rada žena kažnjeno je oko 20, opomenuto oko 20 i na drugi način registrovano oko 60 lica. Podaci iz inspekcije rada govore da je u 2002. godini, samo u privatnom sektoru u ovom gradu nađeno 130 lica koja rade „na crno“, od čega su 82 žene. U 2003. godini „na crno“ je radilo 95 lica, od čega 57 žena. Sve žene su bile naše državljanke. Žene rade „na crno“ u ugostiteljstvu (noćnim barovima i kafanama), privatnim trgovinskim preduzećima, industriji odnosno privatnim fabrikama odeće itd.

U Zaječaru je, prema podacima opštinskog organa za prekršaje, u poslednjih 2—3 godine izrečeno dvadesetak kazni za rad „na crno“. Među radnicima su uglavnom naši državljani i državljanke. U Požarevcu je tokom 2002. godine bilo 30—40 prijava za ovakav rad. Dve trećine prijava se odnose na žene. U Šapcu je bilo nekoliko desetina takvih slučajeva, a osobe koje se zapošljavaju „na crno“ su uglavnom naši državljani, oba pola. Prema podacima iz Odeljenja pogranične policije za strance i upravne poslove Sekretarijata unutrašnjih poslova u Šapcu, u

2002. na teritoriji koju pokriva ovo odeljenje za rad bez dozvole kažnjene su 52 osobe ženskog pola. One su, prema saznanjima naših ispitanika, formalno obavljale posao kelnerica ili druge poslove u ugostiteljstvu, ali su se faktički uglavnom bavile prostitucijom.

Zorana Šijački, savetnica za ravnopravnost polova u Sekretarijatu za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova Pokrajine Vojvodine, dala je tipičan profil radnika „na crno“ u Srbiji:

„To je žena, između 45 i 50 godina, koja se bavi švercom, i mlada devojka, između 18 i 25 godina, zaposlena u butiku.“

Devojke i žene koje ilegalno rade izložene su različitim oblicima viktimizacije. Osim uobičajenih koji prate rad „na crno“ — neisplaćivanje zarada, prekovremeni neplaćeni rad i slično, tu su i nasilje, česta zloupotreba službenog položaja i seksualno uznemiravanje. Neki ispitanici imaju posredna saznanja da se devojke i žene koje rade „na crno“ često primoravaju na seks sa vlasnikom — gazdom, a ako na to ne pristanu, bivaju otpuštene i ne isplaćuje im se zarađeni novac.

Kada rade „na crno“, žene su naročito nezaštićene i uplašene. Ne usuđuju se da prijave inspekciji rada ono što im se događa. Jedna ispitanica je, tako, navela da poznaje ženu koja je prijavila svog poslodavca bez obzira što je znala da je niko više neće zaposliti, i koja sada čuva neku staricu.

Najvećem riziku da postanu žrtve trgovine ženama izložene su mlade devojke koje su prinuđene da ilegalno rade u ugostiteljskim objektima, buticima, kaficima, restoranima, noćnim klubovima. Ovi poslovi su, po saznanjima nekih ispitanika, vrlo bliski prostituciji, ali i trgovini ženama. Jedan ispitanik u tom kontekstu je rekao:

„Ilegalne migracije, transfer, rad ‘na crno’ i prostitucija su četiri rođene sestre.“

O vezi rada „na crno“ i trgovine ženama, odnosno prostitucije, govore i sledeći navodi:

„U Beogradu imamo prisilno odvođenje devojaka da rade po barovima u unutrašnjosti — najupečatljiviji primer je Novi Pazar, gde se njima obećavaju pogodni uslovi, velika zarada, zatim im se uzimaju dokumenta (to je taj mehanizam prisile), često budu pod nadzorom određenih lica koja im ne dozvoljavaju slobodno kretanje, često se upotrebljava sila nad njima i po pravilu bivaju silovane.“

„Na teritoriji Zaječara ima mnogo rada ‘na crno’. Poslodavci izbegavaju da plaćaju poreske obaveze, pa zapošljavaju maloletne i mlađe puno-

letne ženske osobe u kioscima, ćevabdžinicama, kafićima. Često se u kasnim noćnim satima te devojke podvode i nagovaraju se na pružanje seksualnih usluga, ali se, prema mojim saznanjima, tu ne radi o prisili (one mogu svakog trenutka da napuste posao ako žele) nego o nuždi siromašnih devojaka i njihovoj borbi da prežive... Ipak, ne znam kako bih nazvao pojavu koja se dešava u jednom klubu, u kome maloletne i mlađe punoletne osobe neprijavljeno rade kao konobarice. Posle ponoći, međutim, to postaje noćni klub u kojem te devojke bivaju prisiljene, a neke i dobrovoljno pružaju seksualne usluge, pri čemu najviše profitira gazda lokala."

Mitovi o Novom Pazaru kao bogatom kraju i unosnim poslovima koji ih tamo očekuju, po saznanjima ispitanika, predstavljaju snažne faktore koji privlače žene u ovaj grad, ali ih često uvuku i u lanac trgovine. Prema saznanjima ispitanika iz Novog Pazara, rad „na crno“, prostitucija i trgovina ženama često idu jedno sa drugim:

„Ono što može biti indikativno za postojanje prostitucije šireg obima jeste to da nema ugostiteljskog objekta gde se ne može naći neko lice koje radi 'na crno', što znači nije prijavilo boravak. To su isključivo žene, zapravo, više je devojaka nego žena i većina ima decu. Vlasnik jednog bara mi je rekao da bi svaki vlasnik ugostiteljskog objekta kupio ženu za lokal jer svaki muškarac više voli da ga služi lepa i mlada devojka."

Neki ispitanici smatraju da se određen broj devojaka koje rade „na crno“ dobrovoljno bavi prostitucijom, tačnije, da je rad u ugostiteljskim objektima, barovima, kafićima, kafanama i restoranima samo paravan za prostituciju.

„Na crno“ rade domaće žene, ali i strane državljanke. Strane državljanke su naročito ugrožene i veoma često se dešava da te žene i devojke završe u lancu trgovine ženama. Tako jedan ispitanik ima saznanja da su u negotinskom kraju, tačnije u bogatim selima oko Negotina, kao konobarice ilegalno zapošljavane Rumunke, koje su posle prisiljavane na pružanje seksualnih usluga i dalje prodavane.

VI 4. Zaključak

Rezultati istraživanja nedvosmisleno pokazuju da je trgovina ženama u Srbiji veoma rasprostranjena. Žrtve trgovine ženama u Srbiji su iz istočnoevropskih, siromašnih zemalja u kojima su uslovi života loši, najčešće državljanke Moldavije, Ukrajine, Rumunije. Rezultati istraživanja takođe pokazuju da su žrtve i naše državljanke, žene iz gradova i sela

široom Srbije. Iskustva ispitanika pokazuju da svako može postati žrtva trgovine, bez obzira na starost, nacionalnost, državljanstvo, obrazovanje. Žrtve su u najvećem broju slučajeva žene koje nisu želele da se bave prostitucijom nego su na to primorane, ali žrtve mogu biti i žene koje su počele dobrovoljno da se bave prostitucijom. Takođe, kada se radi o prostitutkama žrtvama trgovine ženama, ne smemo zaboraviti da njihov pristanak na prostituciju ne znači i pristanak na ropski odnos i eksploataciju, i da one moraju imati isti tretman kao i druge žrtve trgovine ženama.

Rezultati istraživanja pokazuju da je Srbija zemlja tranzita žrtava trgovine ženama, ali i zemlja porekla, privremene ili trajne destinacije, kao i zemlja unutar koje se odvija trgovina domaćim ženama. U vezi sa kanalima trgovine punoletnim ženama, trebalo bi istaći da istraživanjem nisu utvrđene razlike u pogledu puteva trgovine ženama u cilju seksualne eksploatacije s jedne, i radne eksploatacije sa druge strane. Dobijeni podaci govore da putevi trgovine ženama uglavnom polaze iz zemalja bivšeg SSSR-a (Ukrajine i Moldavije), vode preko Rumunije, Bugarske i nešto ređe Mađarske, do Srbije i Crne Gore. Na teritoriju naše države strane državljanke ulaze i ilegalno i legalno, različitim prevoznim sredstvima ili peške. Kroz Srbiju, kanali trgovine ženama idu od severa ka jugu (prema Kosovu i Makedoniji, odnosno prema Crnoj Gori, pa u Italiju ili Albaniju), i od istoka ka zapadu (prema Republici Srpskoj i Hrvatskoj), eventualno prema severu (prema Mađarskoj). Na putevima trgovine ženama Beograd predstavlja jednu od nezaobilaznih stanica u kojoj se žrtve neko vreme zadržavaju, a potom prodaju dalje. Kada su u pitanju naše državljanke, saznanja ispitanika govore da se njima trguje unutar granica naše zemlje, ali se prodaju i u inostranstvu — uglavnom u Bosni, Makedoniji, Italiji.

Podaci dobijeni istraživanjem potvrđuju da se kao najčešći oblik namamljivanja žena žrtava trgovine pojavljuju prevare u vezi sa poslom, i to prirodom posla, uslovima u kojima i pod kojima se radi, kao i zaradom. Žene žrtve trgovine vrbuju njihove drugarice, poznanice, žene koje su već bile uključene u lanac trgovine, bivše prostitutke, bračni parovi, ali i razne agencije — za manekene, fotomodele, izbore za mis i slično. Imajući to u vidu, posebno bi trebalo obratiti pažnju na vrbovanje naših žena preko modnih agencija, oglasa za sezonske poslove, sajamskih manifestacija i slično.

Na putu, kao i u mestu privremene ili trajne destinacije, žene su izložene različitim oblicima viktimizacije: one se prodaju i preprodaju, oduzimaju im se putne isprave, ograničava sloboda kretanja, bivaju fizički, psihički i seksualno zlostavljane, izložene pretnjama i ucenama, navlače se na drogu ili alkohol, prisiljavaju se na bavljenje prostituci-

jom, stavljaju se u dužničko ropstvo, a uslovi života i rada su nepodnošljivi.

Na pojavu trgovine ženama u velikoj meri utiču i druge, sa njom tesno povezane pojave kao što su seks industrija, prostitucija, prosjačnije, beskućništvo i rad „na crno”. Rezultati istraživanja pokazuju da su ove pojave, naročito seks industrija i rad „na crno”, kod nas veoma rasprostranjene i organizovane. Ove pojave predstavljaju značajan faktor rizika za trgovinu ženama i bez njihovog rešavanja nema ni efikasne borbe protiv trgovine ženama.

VII Trgovina decom u Srbiji

Trgovina decom predstavlja veoma opasan oblik kriminaliteta koji se izdvaja nizom svojih specifičnosti u odnosu na ostale oblike trgovine ljudskim bićima, i obuhvata:

- trgovinu decom radi seksualne eksploatacije, dečije pornografije i pedofilije,
- trgovinu decom radi eksploatacije rada,
- trgovinu decom radi prosjačenja,
- trgovinu decom radi vršenja krivičnih dela,
- trgovinu nerođenom decom ili tek rođenim bebama radi usvojenja,
- trgovinu decom radi sklapanja braka,
- trgovinu decom radi učestvovanja u oružanim sukobima.

Reč je o teškom obliku kriminaliteta čije su žrtve deca, kao najose-tljiviji deo populacije, ali istovremeno i najnevinije žrtve. Trgovina decom je još prikrivenija nego što je to slučaj sa ostalim oblicima trgovine ljudskim bićima. Tamna brojka u ovoj oblasti je još veća nego kod drugih oblika trgovine, tako da je veoma teško doći do realnih podataka o stvarnom obimu i rasprostranjenosti ove pojave.

U ovom odeljku biće izneti rezultati istraživanja o rasprostranjenosti, strukturi i karakteristikama trgovine decom, kao i saznanja o posrednim indikatorima. Podaci su prikupljeni uglavnom putem intervjui-sanja stručnjaka, aktivista nevladinih organizacija, naučnih radnika i drugih osoba za koje se smatralo da mogu biti izvor informacija o pojava-trgovine decom. Reč je o saznanjima koja su o pojavi trgovine decom imali navedeni ispitanici, a na osnovu kojih se može realnije sagledati ovaj fenomen. Analizirana su, pre svega, saznanja ispitanika o neposrednim pokazateljima obima, rasprostranjenosti, strukture i karakteristika trgovine decom u Srbiji, iz Srbije i kroz Srbiju, kao i trgovina koja se odvija unutar njenih granica. Pored toga, analizirana su i saznanja o posrednim pokazateljima postojanja trgovine decom, kao što su podaci o seksualnoj eksploataciji dece, prosjačenju, prisilnom radu i prinudi dece na vršenje krivičnih dela, zatim podaci o otmicama, nestancima i krijumčarenju dece, koji mogu predstavljati dobar paravan za trgovinu decom.

VII 1. Neposredni pokazatelji obima, rasprostranjenosti, strukture i karakteristika trgovine decom

Od ukupnog broja ispitanika (123), njih 43 je imalo saznanja o ukupno 94 slučaja žrtava trgovine decom na teritoriji Srbije.

Saznanja o trgovini decom zabeležena su u sledećim gradovima: Beograd (49), Novi Pazar (22), Novi Sad (6), Niš (5), Zrenjanin (3), Zaječar (3), Požarevac (2), Vlasotince (1), Sombor (1), Velika Plana (1), Vrnjačka Banja (1).

U navedenim slučajevima žrtve su najčešće deca strani državljani (40), i to uglavnom maloletnice iz Moldavije, Ukrajine, Rumunije i Bugarske, zatim deca naši državljani romske nacionalnosti (34) i deca naši državljani neromske nacionalnosti u 20 slučajeva.¹⁰⁶

Na osnovu analize neposrednih saznanja ispitanika o slučajevima trgovine došlo se do saznanja da je Srbija, kada je u pitanju transnacionalna trgovina decom, predstavljala zemlju porekla žrtava u 30 slučajeva, a zemlju tranzita tj. privremene destinacije za decu strane državljanke u 43 slučaja. Međutim, trgovina decom se odvija i unutar granica Srbije, tako da su naši ispitanici imali saznanja o 21 slučaju unutrašnje trgovine decom. Saznanja o Srbiji kao isključivoj zemlji tranzita prilikom trgovine decom su nešto ređa i ona se uglavnom odnose na slučajeve kada su maloletna ženska lica uključena u lance trgovine radi seksualne eksploatacije koji se kreću ka Kosovu ili ka zapadnim zemljama, ili pak u slučajevima kada se u grupi krijumčarenih ljudi nađu čitave porodice koje se kreću od istoka ka zapadu.¹⁰⁷

Kada su u pitanju oblici trgovine decom, prema saznanjima ispitanika, najčešće se radi o trgovini decom radi seksualne eksploatacije (65), zatim trgovini radi prosjačenja (17), kao i trgovini radi sklapanja braka (12), što je posebno karakteristično za romsku populaciju.

VII 1.1. Trgovina decom radi seksualne eksploatacije

Najčešći oblik trgovine decom karakterističan za Srbiju jeste trgovina decom radi seksualne eksploatacije (65 slučajeva).

Srbija se, kada je u pitanju ovaj oblik trgovine decom, pojavljuje kao zemlja porekla, ali i zemlja tranzita ili bolje rečeno privremene de-

¹⁰⁶ Mnogi ispitanici su imali saznanja o pojavi prodaje romske dece unutar romske populacije, ali s obzirom da nisu naveli konkretne slučajeve, oni nisu uvršćeni u broj slučajeva o kojima postoje konkretna saznanja.

¹⁰⁷ Za prvih pet meseci 2003. godine, Uprava pogranične policije za strance i upravne poslove je evidentirala da je uhvaćeno 268 stranih državljana u nedozvoljenom prelasku državne granice. Tu je bilo muškaraca, žena i dece, odnosno čitavih porodica iz Irana, Avganistana, Turske, Rumunije i Kine koje se krijumčare sa Istoka na Zapad.

stinacije žrtava (transnacionalna trgovina decom). Deca iz Srbije se prodaju u zemljama Zapadne Evrope (najčešće u Italiji i Francuskoj), ali i na Kosovu, koje se, i kada je u pitanju trgovina decom, izdvaja kao značajna tačka destinacije. Osim toga, decom iz Srbije se veoma često trguje i unutar teritorije, odnosno u granicama Srbije (unutrašnja trgovina decom).

Kada je u pitanju trgovina decom iz Srbije u druge zemlje, ovde se najčešće pojavljuju deca romske nacionalnosti, dok je trgovina radi seksualne eksploatacije unutar granica Srbije više karakteristična za devojčice neromske nacionalnosti. Srbija se, prema rezultatima istraživanja, često pojavljuje i kao zemlja tranzita, tačnije privremene destinacije, maloletnim devojkaama iz istočnoevropskih zemalja (Moldavije, Ukrajine, Rusije, Rumunije i Bugarske), kada su one praktično uključene u međunarodne lance trgovine ženama koji se iz navedenih zemalja kreću ka zemljama Zapadne Evrope ili ka Kosovu ili Bosni, pa na teritoriji Srbije bivaju seksualno eksploatisane i po nekoliko meseci.

VII 1.1.a. Karakteristike trgovine decom radi seksualne eksploatacije

Trgovina decom radi seksualne eksploatacije obuhvata tri glavne faze: namamljivanje, transport odnosno transfer, i razne oblike eksploatacije/viktimizacije kojima su deca izložena.

Načini namamljivanja

Analiza dobijenih podataka o trgovini decom pokazuje da postoji nekoliko najčešćih načina namamljivanja dece žrtava trgovine radi seksualne eksploatacije. To su: prodaja od strane roditelja, rođaka ili predstavnika romske zajednice, kidnapovanje, ponude posla u inostranstvu i u zemlji (veoma često se pojavljuje ponuda posla u nekim gradovima, na primer u Novom Pazaru i Tutinu, gde se zapućuju devojke iz cele Srbije), kao i prevare u vezi sa radom za tzv. modne kuće i raznim izborima za mis.

Kada je u pitanju trgovina decom, najčešći oblik namamljivanja jeste prodaja od strane roditelja koja je posebno karakteristična za romsku populaciju, o čijem obimu i rasprostranjenosti se veoma teško može doći do realnih podataka, s obzirom da je romska zajednica veoma zatvorena, a pojavu prodaje dece često objašnjava kulturološkim obeležjima.

O prodaji romske dece najviše saznanja imaju predstavnici nevladinih organizacija koje se u svakodnevnom radu bave pitanjima vezanim za pružanje pomoći i zaštite Romima. Predstavnik jedne ovakve organizacije, na primer, tvrdi:

„Naši Romi se najviše prodaju u Italiju. Prodaju se i dečaci i devojčice: dečaci radi prosjačenja i prinudnog rada, a devojčice radi prosjačenja i prostitucije. Deca se transportuju u kartonskim kutijama. U Italiji je na najvećoj ceni dete od pet godina, jer može da radi još deset godina.“

O namamljivanju unutar romske populacije jedan ispitanik imao je sledeća saznanja:

„Vrbovanje (koje i nije klasično vrbovanje) dešava se na sledeći način: svaka romska zajednica ima svoju organizovanu grupu koja kontroliše sve što se dešava unutar zajednice, između ostalog i šverc robom. Podmićuju policiju da tu ne uđu, ako neko hoće bilo šta da radi u toj zajednici, mora prvo sa njima da se dogovori, čak su oni ti koji uzimaju deo (procenat) od humanitarne pomoći koja se daje Romima u tom naselju i slično. Unutar te grupe postoji podela posla: neko drži trgovinu farmerkama iz Novog Pazara, drugi je zadužen za distribuciju krađene robe i sl. Ta ista grupa kontroliše i odlaženje dece u inostranstvo. Naime, oni se kreću po gradu, lokalima, kafanama i sreću sa drugim Romima koji dolaze iz Italije, sa kojima stupaju u kontakt i tako saznaju da je neki od ljudi iz Italije ostao 'bez dece'. Onda ovaj predstavnik romskog naselja kaže da može da vidi da li ima dece tog uzrasta kod njega. Zatim odlazi u porodicu gde ima takve dece, nudi pomoć da dete ode u inostranstvo, gde će mu biti bolje i obično se tom prilikom porodici daje neka novčana pomoć (mada je pitanje koliko novca, od onog što je čovek koji je došao iz Italije po decu dao, ode porodici tog deteta, a koliko on kao deo organizovane ekipe uzme za sebe. Kasnije se dešava da ta deca šalju porodici novac iz inostranstva. Ne čudi što roditelji romske dece pristaju na ovo, ako se ima u vidu da 46% romske dece kod nas nema obrok svakog dana.“¹⁰⁸

Jedan od veoma čestih načina namamljivanja, posebno kada su u pitanju starije maloletnice, predstavljaju i prevare u vezi sa navodno legalnim poslom u inostranstvu, ili unutar zemlje. Najčešće je reč o poslu konobarice, bebisiterke i slično. Prema kazivanju jednog ispitanika, za srednje škole je karakteristično da namamljivači uglavnom počnu da jure devojke krajem maja, pred kraj školske godine i u avgustu, kada su

¹⁰⁸ Navedeni način namamljivanja je karakterističan za trgovinu romskom decom za različite oblike eksploatacije (seksualna, prosjačenje i slično).

popravni ispiti. Namame ih tako što ih sa sobom „vuku“ 24 sata neprekidno, kupuju im, oblače ih i slično. Posle desetak dana im kažu da imaju bogatog prijatelja koji je zainteresovan za njih, a koji ima firmu „preko“. Ukoliko devojka poželi da se tada izvuče iz lanca, počinje fizički da je kažnjava. Neke devojke budu snimane za vreme seksualnog odnosa, pa ih ucenjuju da će snimke poslati porodici ili industriji porno filmova.

O još jednom načinu namamljivanja, tipičnom za maloletnice srednjih škola, i slučaju koji se dogodio u Školi za negu lepote u Beogradu, koji na sreću nije završio tragično, govori sledeći primer, koji nam je ispričala jedna ispitanica:

„Slučaj je iz 1999. godine. Jednom od zaposlenih, koordinatorske nastave, koji stalno nešto trguje i pravi dogovore u vezi sa nabavkom kozmetike i sredstava potrebnih za nastavu u školi, obratio se čovek koji se predstavio kao dizajner iz Grčke, koji otvara modnu prodavnicu u Knez Mihajlovoj ulici. Pošto je čuo da naša škola ima atraktivne devojke koje umeju i da sređuju frizure, on bi ih angažovao za modne revije. Trebalo mu je desetak devojaka. Kolega je, ne sluteći prevaru, uzeo na sebe odgovornost da odabere devojke. Međutim, sasvim slučajno se otkrilo šta se krije iza ove ponude. Naime, navedeni kolega je u to hteo da ubaci i svoju kćerku, koja je završila dizajn. Međutim, kada se devojka vratila sa razgovora, bilo joj je sumnjivo što je čovek insistirao da sve bude u čipki, kao da je hteo da otvori javnu kuću. Koordinator nastave je pozvao policiju, koja je trebalo da dođe u vreme sledeće ugovorene posete. Policija je uhapsila čoveka za koga se ispostavilo da nije Grk nego naš čovek, koji vrbuje maloletne devojke za prostituciju. Radilo se o veoma opasnoj situaciji, s obzirom da je sve išlo preko škole, pa roditelji, imajući poverenja u profesore, nisu posumnjali da se radi o mogućoj prevari.“

Inače, Škola za negu lepote spada u jednu od najbezbednijih škola u Beogradu, koja ima svoje obezbeđenje, bivšeg policajca koji dežura u hodniku, što je, po rečima ispitanice, veoma važno, jer dok nisu angažovali obezbeđenje, „momci sa kajlama“ su prosto „kidisali“ na učenice.

Kao poseban, nov način namamljivanja kada je u pitanju trgovina decom i ženama izdvaja se ponuda posla u tzv. „modnim kućama.“ Jedan ispitanik, predstavnik policije, na sledeći način je objasnio sistem funkcionisanja tzv. „modnih kuća“, putem kojih se vrši prezentacija naših devojaka u inostranstvu, obećava im se lagodan život u svetu mode, a u stvari se iza toga krije trgovina:

„Pre mesec dana je sprečen odlazak devojaka preko jedne ‘modne kuće’ u inostranstvo, u šta je trebalo da budu uključene sasvim mlade de-

vojke, maloletnice. Koordiniranom akcijom 'Miraž' sa zemljama u okruženju, gde je policija dala značajan doprinos borbi protiv trgovine ljudima, sprečen je njihov odlazak i sada se preduzimaju sve mere da se dokaže da se iza toga krije trgovina ljudima."

Jedan broj ispitanika imao je saznanja o specifičnom obliku namamljivanja mladih devojaka (često maloletnih) u trgovinu radi seksualne eksploatacije, i to prevarama u vezi sa raznim takmičenjima odnosno izborima za mis, na koje se mogu prijaviti i devojčice uzrasta od 13 do 15 godina, iza kojih se ponekad krije trgovina decom radi seksualne eksploatacije.

Trgovina decom se odvija i unutar Srbije i tu su ispitanicima uglavnom poznati slučajevi maloletnica iz unutrašnjosti koje su u lanac uključivane prodajom od strane roditelja, ili pak namamljivanjem u vezi sa dobro plaćenim poslom u Beogradu ili Novom Pazaru, a potom na prevaru uvučene u lanac trgovine decom radi seksualne eksploatacije. U manjem broju slučajeva ispitanici su naveli i prodaju dece neromske populacije od strane roditelja, mada je ovaj način namamljivanja češći unutar romske populacije. Prema kazivanju jednog ispitanika, tako je npr. Beograđanka stara 37 godina, koja se od svoje 16 godine bavi prostitucijom, prodala svoju maloletnu kćerku (14) jednom vlasniku kafane u Tutinu. Jedno vreme je majka ostala u toj kafani i sa kćerkom delila klijente, a onda se izgubila. Kćerka je još uvek u istoj kafani.

O mogućoj vezi između prostitucije i trgovine decom radi seksualne eksploatacije jedan ispitanik je istakao da je šema uglavnom ista: prostitutke kreću sa uličnom prostitucijom, podvode ih ili prodaju tetke ili majke. Što su mlađe, to im je cena viša. Dok su još nevine rade analni i oralni seks, kako bi sačuvale nevinost i kasnije ostvarile višu cenu.

Kidnapovanje dece se takođe pojavljuje u određenom broju slučajeva. Primer je devojčica iz Zaječara, tada maloletna, koja je nestala sa ulice u Nišu. Tačnije, nepoznati ljudi su je ugurali u automobil. Na osnovu telefonskog poziva koji je njena majka primila posle nekoliko meseci, sumnja se da je devojčica na Kosovu i da je žrtva trgovine.¹⁰⁹

U ulozi namamljivača tj. prvih u lancu trgovine decom su, kada su u pitanju mlađa deca, roditelji uglavnom romske nacionalnosti, koji sklapaju najčešće usmene dogovore sa trgovcima i koji, praktično, uglavnom iz ekonomskih razloga žrtvuju svoju decu u nadi da će im obezbediti bolji život ili bolji život ostatka porodice. Tu su zatim u ulozi namamljivača (posebno kada je u pitanju neromska populacija) poznanici i poznanicee, mladići devojčica od 14 do 18 godina, stranci koje upoznaju u diskotekama, kafićima ili ispred škola, drugarice koje su na samom

¹⁰⁹ Slučaj se dogodio pre dve godine, kada je devojčica bila maloletna, a sada ima 19 godina.

početku pa „dobro zarađuju i dobro se provode“ ili pak zaposleni u različitim agencijama za manekene, fotomodele ili u turističkim agencijama.

„U Novom Pazaru postoji grupa kriminalaca koji rade po principu klasične ucene. Tu grupu čine devojke i mladići. Devojke iz grupe, koje su za to plaćene, imaju zadatke da primame žrtvu (obično su to učenice osnovnih i srednjih škola, najčešće od 14 do 16 godina) tako što prilaze devojčici, počinju razgovor sa njom, govore joj o momku kome se sviđa, a koji ima mogućnosti da im pruži lagodan život.“(predstavnik medija)

Transport/transfer

Transport, odnosno transfer dece žrtava se, kada je u pitanju trgovina radi seksualne eksploatacije, uglavnom odvija kao i transport žena, po unapred utvrđenim kanalima. Pri tome se koriste ilegalni načini prelaska granice, sa falsifikovanim pasošima, zatim prelasci sa odraslim licem koje takođe ima falsifikovane isprave u vezi sa srodstvom sa detetom. Jedan broj dece se preko granice prevozi kao „slepi putnici“ u vozovima, kamionima, u kartonskim kutijama, pokriveni ćebetom, kao što je slučaj sa romskom decom (ovaj način transporta romske dece pomnije se i kod slučajeva trgovine decom radi prosjačenja).¹¹⁰

Veoma često se za decu koja su uključena u trgovinu koriste falsifikovana dokumenta, kakav je slučaj i maloletne M.A. (15) iz Opova, čiju su prodaju i odlazak u Italiju sprečili na aerodromu Surčin Beograd radnici Sekretarijata unutrašnjih poslova u Beogradu. Reč je o pokušaju trgovine decom i napuštanja teritorije Srbije i Crne Gore sa falsifikovanim putnom ispravom Bugarske. Devojčica je bila u pratnji dva naša državljana. Slučaj je otkriven tako što ju je policajac na pasoškoj kontroli pitao nešto na bugarskom, a ona nije znala da odgovori. U ovom slučaju je protiv njene majke podneta krivična prijava nadležnom tužilaštvu zbog krivičnog dela iz čl.155 st.3 KZ SRJ, koje se odnosi na zasnivanje ropskog odnosa i prevoz lica u ropskom odnosu, jer ju je majka prodala. Maloletna M.A. je smeštena u Prihvatilište za decu i omladinu u Beogradu, a potom predata socijalnom radniku iz Centra za socijalni rad Kovačica — Odeljenje u Opovu.¹¹¹

¹¹⁰ Koordinatorica nevladine organizacije Dečiji romski centar je na osnovu svedočenja romske dece trafikovane u Bosnu, koju je njihova organizacija uspjela da spasi, saznala da su deca granicu prešla ilegalno, u automobilu, prekrivena ćebetom.

¹¹¹ Podaci dobijeni intervjuisanjem stručnjaka Uprave pogranične policije za strance i upravne poslove Sekretarijata u Beogradu, a koji je zabeležen i u izveštaju Ministarstva unutrašnjih poslova Sekretarijata u Beogradu, Uprava pogranične policije za strance i upravne poslove.

Prema rečima Dušana Zlokasa, zamenika načelnika Uprave pogranične policije za strance i upravne poslove Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije i koordinatora Nacionalnog tima za borbu protiv trgovine ljudima:

„Kada je u pitanju trgovina decom, žrtve veoma često ulaze u zemlju sa starijom osobom koja im nije roditelj. U ovim slučajevima se traži određena dokumentacija. Naime, pratioci dece moraju da imaju ovlašćenje roditelja da deca putuju sa njima, pri čemu se ovim licima u pasoš upiše da su ušli sa tom decom, a dešava se da izađu bez njih iz zemlje. Ove stvari je, međutim, veoma teško kontrolisati, posebno kada su u pitanju mešoviti brakovi.”

Oblici eksploatacije/viktimizacije

Oblici eksploatacije tj. viktimizacije dece žrtava su, prema saznanjima ispitanika, najčešće fizičko zlostavljanje i zastrašivanje, ali i seksualno zlostavljanje i ucena, čime se posebno starije maloletnice drže u strahu da će, ukoliko se pobune ili pobegnu, sve biti rečeno njihovim roditeljima. O uceni, kao najčešćem obliku eksploatacije maloletnica uključenih u trgovinu radi seksualne eksploatacije ili u prisilnu prostituciju, govore i sledeće reči jednog od ispitanika:

„Kada namamljivači/ce ‘obrade’ devojkju, zakažu joj sastanak sa momkom koji je navodno zainteresovan za nju i odvedu je u pripremljenu prostoriju. Tu je obično snime u nezgodnoj pozi sa momkom ili je omamljenu nateraju da se skine, pa je tako slikaju. U tom trenutku se pojavljuje lice iz grupe, prekida sve to, uzima kasetu i pusti je. Devojčica je u šoku, nema izlaza. Ucenjena, pristaje da pruža seksualne usluge klijentima koje joj oni dovedu.”

U kućama u kojima su smeštene, devojčice žrtve trgovine radi seksualne eksploatacije često bivaju surovo maltretirane i ponižavane. Prema svedočenju devojčice koja je bila uključena u trgovinu radi seksualne eksploatacije, makroi primamljuju devojke tako što počnu sa njima da se zabavljaju, a zatim ih drže zatvorene u kući:

„U kući je držao još nekoliko starijih prostitutki koje su devojkju maltretirale izuzetno brutalno, stavljajući joj smrdljivu kofu na glavu. Makroju je podvodio na najbrutalniji način, tako što su je klijenti silovali. Devojčica je, na sreću, uspela da pobezne iz te kuće, posle čega ju je policija dovela u Dom.”

VII 1.2. *Trgovina decom radi prosjačenja*

Analizom rezultata dobijenih istraživanjem došlo se do saznanja da na teritoriji Srbije postoje slučajevi trgovine decom radi prosjačenja (17). Tačnije, radi se uglavnom o deci romske nacionalnosti koja bivaju prodana najčešće u Italiju radi prisiljavanja na prosjačenje (nekada i na sitne krađe).

VII 1.2.a. Karakteristike trgovine decom radi prosjačenja

Načini namamljivanja

Deca Romi bivaju prodavana najčešće od strane roditelja koji u toj odluci često vide rešenje svojih problema, a prema saznanjima ispitanika neretko se dešava da deca prodajom u Italiji imaju bolje uslove nego što su imali kod bioloških roditelja. Jedna devojčica, Romkinja, naša državljanka, uspela je da pobegne, a u pitanju je bila trgovina radi prosjačenja i prisilnog braka, mada su u trgovinu radi prosjačenja uključena i deca albanske i rumunske nacionalnosti. Osim romske dece naših državljana, jedna od ispitanica je imala saznanja o desetero dece romske populacije bugarske nacionalnosti koja su na teritoriji naše zemlje prodana radi prosjačenja.

Prema saznanjima ispitanika — novinara „trenutno se u Italiji najviše trguje romskom decom sa Kosova. Najviše ih biva prodato u Bolonju, gde ih preuzima Rom iz Beograda, koji prihvata žene i decu romske nacionalnosti što rade za njega. U slučajevima kada deca polome ruku ili nogu ne vode ih kod lekara, jer je, po pravilu, veća zarada na deci prosjacima koja imaju neki telesni deformitet.“ Drugi ispitanik je istakao da je prilikom posete jedne profesorke sa Univerziteta u Bolonji saznao za postojanje kampa sa romskom decom u tom gradu, za koji samo pretpostavljaju da se u njemu nalaze krijumčarena deca iz naše zemlje.

Namamljivači su i kod trgovine decom radi prosjačenja najčešće roditelji i rođaci, kao i predstavnici određene romske zajednice. Jedan ispitanik je imao saznanja o romskim porodicama koje prikrivaju broj dece, odnosno uopšte ih ne prijavljuju da su rođena, i onda ih rentiraju i slično.

Transport/transfer

Transport dece kojima se trguje radi prosjačenja, slično kao i transfer dece u cilju seksualne eksploatacije, najčešće je ilegalan, sa falsifiko-

vanim dokumentima, ili se deca prebacuju kao „slepi putnici“ u kamionima, putničkim automobilima i slično. Ako granicu prelaze van graničnog prelaza, obično imaju vodiča, ili pak prelaze sa falsifikovanim grupnim pasošima kada se deca tretiraju kao deca „trgovaca“, što obično na granici niko ne kontroliše.

Jedan broj dece prelazi granicu i legalno, pošto se „procedura oko usvajanja“ obavi na teritoriji Srbije. Poznat je slučaj u kojem su roditelji Romi pokušali da prodaju svoju decu (dečaka od 10 i dečaka od dve godine) drugim Romima „gastarbajterima“. Radnici Centra za socijalni rad u Velikoj Plani „samo“ je trebalo da daju dozvolu za putovanje dece sa „usvojiteljima“. Međutim, pošto su posumnjali da se radi o prodaji, Centar za socijalni rad je odbio da izda potvrdu.

Oblici eksploatacije

Oblici eksploatacije kojima se najčešće kontrolišu deca uključena u trgovinu radi prosjačenja su fizičko kažnjavanje, ali i neposedovanje dokumenata (ukoliko se radi o deci koja su prodana u Italiji, što se često dešava), nepoznavanje jezika i nepostojanje svesti kod deteta da se nalazi u ulozi žrtve.

VII 1.3. Trgovina decom radi sklapanja braka

Analizom dobijenih saznanja od strane ispitanika kao poseban oblik trgovine decom, takođe karakterističan za romsku populaciju, izdvaja se trgovina decom radi sklapanja braka (12), koja se često objašnjava kulturološkim karakteristikama Roma. Međutim, imajući u vidu da se radi o mladim devojkama, često i o veoma maloj deci, kao i o deci sa posebnim potrebama, ovaj oblik trgovine decom je takođe ozbiljan oblik kriminaliteta. U tom pogledu ilustrativan je sledeći primer:

„Iz Specijalne osnovne škole ‘Dušan Dugalić’ je u Centar stigla informacija da su 16-godišnju lako mentalno retardiranu devojčicu roditelji hteli da ispišu iz škole u nameri da je prodaju radi sklapanja braka. Iz škole je stigla informacija da devojčica nije želela da se uda, ali je Centar za taj slučaj saznao tek kada je već bilo kasno. Centar za socijalni rad je pozvao roditelje devojčice, koji naravno ništa nisu priznavali. Obavestili su i opštinski SUP, čak su se povezali i sa SUP-om da saznaju odakle je mladoženja. Sve je, nažalost, dobilo vid dobrovoljnosti. Za ovu prodaju devojčice sa posebnim potrebama niko nije odgovarao jer je sve podvede-

no pod kulturološke običaje romskog naroda, a devojčica se navodno dobrovoljno udala.”

Osim za romsku populaciju, prodaja dece radi sklapanja braka karakteristična je i za vlašku populaciju, posebno za istočnu i jugoistočnu Srbiju:

„U Osnovnoj školi ‘Sveti Sava’ u Velikoj Plani desio se takav slučaj, kada je škola trebalo da dâ saglasnost za sklapanje maloletničkog braka jedne njihove učenice. Čovek koji je došao sa devojčicom izgledao je kao da joj je otac, a u stvari se radilo o budućem suprugu. Škola, naravno, nije dala saglasnost. Ali je sasvim izvesno da je do tada devojčica već bila seksualno zloupotrebljena.”

VII 2. Posredni pokazatelji trgovine decom

Osim pokazatelja koji neposredno ukazuju na pojavu trgovine decom, prilikom proučavanja ovog složenog oblika kriminaliteta neophodno je uzeti u obzir i one indikatore koji u sebi kriju određeni oblik eksploatacije dece (koji element zajedno sa zasnivanjem ropskog odnosa poseduje trgovina ljudima, odnosno decom), a koji predstavljaju veliki rizik od trgovine decom. U tim slučajevima ima dosta onih koji su granični i gde je nekad teško utvrditi da li se radi o trgovini ili ne, pa ispitanici nisu sa sigurnošću mogli da ih podvedu pod trgovinu. U tom smislu se izdvajaju saznanja o seksualnoj eksploataciji, prosjačenju, radu „na crno” i prisilnom radu dece, otmicama, nestancima i krijumčarenju dece, kao i prinudi dece na vršenje krivičnih dela.

VII 2.1. *Seksualna eksploatacija dece*

Od ukupnog broja ispitanika (123), saznanja o nekom od oblika seksualne eksploatacije dece imalo je 27 ispitanika, i to uglavnom inspektora SUP-a, predstavnika centara za socijalni rad, opštinskih tužilaca, sudija za prekršaje, ali i predstavnika nevladinih organizacija iz Beograda, Zaječara, Novog Sada, Vlasotinca, Novog Pazara, Vrnjačke Banje i Šapca. Deca o kojima su ispitanici imali saznanja u vezi sa njihovom seksualnom eksploatacijom su uglavnom deca ženskog pola, između 11 i 17 godina starosti, iz porodica u kojima su privremeno ili trajno narušeni porodični odnosi, kao i deca bez roditeljskog staranja, deca sa posebnim potrebama i deca koja pokazuju izvesne poremećaje u ponašanju. Romska deca su, takođe, veoma često bila žrtve seksualne eksploatacije.

Kada su u pitanju oblici seksualne eksploatacije dece o kojima su ispitanici imali saznanja, uglavnom se radilo o: podvođenju dece i prisiljavanju na prostituciju, kao i o seksualnom zlostavljanju dece od strane roditelja ili drugih starijih osoba.

Prisiljavanje dece na prostituciju je posebno karakteristično za velike gradove, Beograd, Novi Pazar i Niš, ali su ove pojave primećene od strane ispitanika i u Vrnjačkoj Banji, Zaječaru i Vlasotincu.

Deca su, prema saznanjima većine ispitanika, najčešće uključena u uličnu prostituciju, mada je za starije maloletnice u poslednje vreme izraženo nuđenje seksualnih usluga po kafićima i barovima.

U Beogradu postoje posebne lokacije gde se osim punoletnih, mogu naći i veoma mlade maloletnice koje nude seksualne usluge. To je „Plavi most”, park pored Ekonomskog fakulteta, u blizini autobuske i železničke stanice, mesta koja su kao takva identifikovali svi ispitanici iz Beograda koji su imali saznanja o ovoj pojavi (19).

Jedna ispitanica je opisala slučaj maloletnice uključene u prostituciju koja je na pitanje gde radi odgovorila da radi kod škole „Gavrilo Princip” u Beogradu, na šta je ispitanica pomislila da je možda zaposlena kao spremačica u školi, a u stvari se radilo o parku kod Ekonomskog fakulteta, gde je devojčica pružala seksualne usluge.

U posebnom riziku od seksualne eksploatacije se, prema saznanjima većine ispitanika, nalaze i deca smeštena u domove za decu bez roditeljskog staranja. Međutim, prema rečima pojedinih ispitanika iz tih domova, zaposleni u domovima reaguju brzo čim postoje neke indicije da se radi o tome. Tako je kod dve devojčice — štice nica doma primećen novac veći od uobičajene količine i veliki kredit za mobilni telefon. Osoblje doma ih je pratilo i viđane su često u jednom restoranu u Beogradu u društvu starijih muškaraca. Upravnica doma ih je pozvala i zapretila im da ih prati policija i da to kažu osobama sa kojima se viđaju. Ovaj slučaj nije prijavljen policiji jer nisu bili sigurni da se radi o prostituciji.

U posebno rizičnom položaju od seksualne eksploatacije nalaze se i deca koja imaju neki stepen mentalne retardacije i tzv. granični slučajevi. O tome govori sledeći slučaj koji je opisala jedna ispitanica:

„Devojčica koja je imala laku mentalnu retardaciju, smeštena u Prihvatište pošto je nađena na ulici, dve godine je bila seksualno eksploatirana najpre od strane sopstvenog oca, a kasnije ju je „ustupio” čoveku koji ju je prisiljavao na prostituciju. Posle smeštaja u Prihvatište „makro” je dolazio predstavljajući se kao stric i pokušavao da je izvede. Pošto u tome nije uspeo, počeo je da se kreće oko ustanove i da vrbuje devojke za prostituciju. Uz pomoć jedne štice nica, koja je imala njegov broj telefona, i

policije on je uhvaćen i sada mu se sudi za prisiljavanje na prostituciju, a i ocu za saučesništvo, ali i za seksualno zlostavljanje žene i kćerke.”

Prema rečima Milanke Lukić, direktorke Centra za porodični smeštaj dece „Rada Mladenović-Đulić — Crna” u Miloševcu, oko 10% dece smešteno u centar se ranije bavilo prostitucijom, o čemu saznaju iz njihove dokumentacije, mada postoji visok rizik za ovu populaciju dece i prilikom napuštanja doma, jer se tada od njih očekuje da se samostalno brinu o sebi, a jedan broj dece na to, nažalost, nije pripremljen.

Kod uključivanja u dečiju prostituciju se, kao i kod trgovine decom radi seksualne eksploatacije, izdvaja posebna faza namamljivanja. Prema saznanjima ispitanika, najveći broj dece biva na silu uvučen u dečiju prostituciju ili razne druge oblike seksualne eksploatacije (često od strane roditelja ili bliskih srodnika). O tome jedna ispitanica kaže:

„Tokom svog rada sretala sam se sa majkama koje uvode svoje kćerke u prostituciju. Ima dosta slučajeva da majke koje su napustile svoju decu na rođenju dolaze da ih izvedu iz doma kada imaju 13—14 godina kako bi počele da se bave prostitucijom.”

Međutim, s obzirom na društvene prilike karakteristične za period u kojem živimo, jedan broj devojčica, uglavnom starijih maloletnica, „dobrovoljno” se odlučuje za bavljenje prostitucijom ili pak za „ulogu sponzoruše”.¹¹²

Kada je u pitanju bavljenje prostitucijom, kao veoma atraktivno područje za mlade devojke se, osim Beograda, izdvojilo područje Novog Pazara, u koji često dolaze maloletne devojke iz cele Srbije u potrazi za poslom, jer su „čule da se tamo dobro zarađuje”. Ekonomska kriza, poremećen sistem vrednosti, velika nezaposlenost, kao i veliki broj izbeglica i raseljenih lica sa Kosova utiču na ogroman porast maloletničke prostitucije u ovom gradu u Sandžaku. Prostitucija, uključujući i dečiju prostituciju, odvija se uglavnom u noćnim barovima koji su poznati po tome da osim pića „nude” i mlade devojke za zabavu. Prema rečima jednog ispitanika:

„U Novom Pazaru cveta prostitucija u koju je, najčešće prisilno, uključen veliki broj maloletnica. Prostitucija je najrasprostranjenija u ugoštiteljskim objektima, noćnim barovima i kafanama. Za pružanje seksualnih usluga postoje prostorije na spratu ili neka pomoćna prostorija u okviru objekta. Žene i devojke, često maloletnice, zvanično rade kao konobari-

¹¹² Mlade devojke koje se odlučuju za seksualne veze sa bogatim muškarcima, dobijajući za uzvrat skupocenu garderobu, šminku, nekada i automobil, stan i slično.

ce ili spremačice, a nezvanično se bave i prostitucijom. Žene i devojke su naše domaće, veoma mali broj čine strankinje. Ima ih iz cele Srbije: iz Beograda, Čačka, Novog Sada, Kragujevca, Kraljeva, Raške, najviše iz južne Srbije. Vlasnik jedne kafane u Tutinu izloži gostima devojke, njih osam ili deset, starosti od 15 do 40 godina, i nudi goste da biraju. Cena je od 5 do 50 evra.”

Ogromni porast prostitucije u Novom Pazaru poslednjih godina jedan ispitanik komentariše na sledeći način:

„Prostitucija ima poguban uticaj na školsku omladinu jer se sve više prevarom i ucenama uvlače u „posao”, uz obećanja dobre i brze zarade i ponudom svega onoga što roditelji ne mogu da im priušte. Naravno, tu su i obećanja da mogu otići, odnosno napustiti posao kad požele. Ubrzo, međutim, shvataju da su prevarene, jer ih makroi ne puštaju, a od zarade ne bude ništa. Tu su i devojke, tzv. „sponzoruse”, koje pružaju seksualne usluge bogatim biznismenima, najčešće u zamenu za stan, dobra kola, luksuznu garderobu i slično.”

Inače, prema rečima istog ispitanika, tokom 2002. godine je zbog prostitucije na području Novog Pazara prijavljeno šest maloletnih osoba, od kojih su dve kažnjene.

Prema saznanjima većine ispitanika, dečija prostitucija je uglavnom organizovana, a organizatori su uglavnom makroi koji kontrolišu i prostituciju odraslih osoba.

U Vlasotincu, naizgled mirnom gradiću na jugu Srbije, takođe „cve-ta” maloletnička prostitucija, uglavnom locirana po kafićima i noćnim barovima i, prema saznanjima nekih ispitanika, ima osnova za verovanje da je reč o organizovanoj prostituciji:

„Skoro je u prostorije SOS-a uletela majka jedne srednjoškolke. Bilo joj je čudno kako je kćerka počela lepo da se oblači. Na pitanje odakle joj takva garderoba, kćerka je prvo odgovorila da je pozajmila od drugarice, a posle da su joj poklonile žene koje rade na SOS telefonu. Majka je, dakle, u prostorije ove nevladine organizacije došla sa pitanjem da li su joj one dale garderobu. Iako njihova organizacija povremeno ugroženim ženama daje garderobu, ali uglavnom polovnu, bilo im je jasno da se devojka bavi nekim nelegalnim poslom. Ubrzo je devojčica priznala o čemu je reč i tako se lanac pokrenuo... Policija je preuzela slučaj.”

Saznanja o pojavi dečije prostitucije postoje i kada je u pitanju Zaječar. U skorije vreme tamo je identifikovano nekoliko slučajeva prisiljavanja dece na prostituciju. Jedan takav slučaj je i slučaj devojčice rom-

ske nacionalnosti od 11 godina koju je majka, inače mentalno zaostalo lice, prisiljavala na oralni seks sa radnicima na železnici za 50 dinara. Tu je i slučaj maloletnog dečaka smeštenog u internat specijalne škole, koja seksualno iskorišćavaju na autobuskoj stanici za 50-ak dinara, kao i slučaj devojčice bugarske nacionalnosti od 12—13 godina, koja je pre tri godine nađena u kafiću u Zaječaru, gde je radila kao konobarica u 1 sat posle ponoći. Kada je pronađena i upitana sa kim je spavala za novac, devojčica je počela da govori. Na pitanja je odgovarala vrlo prosto, karakterističnim rečnikom, koji je čula od „mušterija”. Ispitivanjem se došlo do saznanja da je devojčica prisiljavana na seksualni odnos sa svestenim licem iz Zaječara. Protiv njega je podneta krivična prijava, kao i protiv vlasnika lokala koji je podvodio devojčicu i za usluge uzimao 20—30 nemačkih maraka. Brzom akcijom SUP-a i Centra za socijalni rad devojčica je vraćena u zemlju porekla sa majkom, ali se majka periodično vraća u Srbiju jer ima bliznakinje ovde sa našim državljaninom. Devojčica je sada smeštena u internat zatvorenog tipa u Bugarskoj. Pop je raspropljen i osuđen na šest meseci zatvora, dok je vlasnik lokala osuđen na jednu godinu zatvora.¹¹³

VII 2.2. *Prosjačenje i skitničenje*

Prosjačenje i skitničenje, koji su kada su u pitanju deca gotovo uvek prisilni, veoma su bitni posredni indikatori u kojima se može kriti i trgovina, posebno kada je u pitanju romska populacija.

Saznanja o pojavi prosjačenja i skitničenja kod dece imalo je 76 ispitanika, stručnjaka različitih profila, a čak 52 ispitanika je smatralo da je prosjačenje organizovano i to uglavnom kada su u pitanju veći gradovi (Beograd, Novi Sad, Novi Pazar, Niš), dok je za manje gradove karakteristično prosjačenje „iz nužde”, u kojem uvek učestvuju ista lica, odnosno čitave porodice.¹¹⁴ Prosjačenje dece je evidentirano u svim gradovima u kojima je izvršeno istraživanje i, prema rečima ispitanika, uglavnom se odvija u centru gradova, oko pijace, (mestima gde je fluktuacija stanovništva najveća), u blizini autobuskih i železničkih stanica, kao i na grobljima.¹¹⁵ Osim toga, za manja mesta je karakteristično i prosjačenje dece „od vrata do vrata”.

¹¹³ Prema saznanjima ispitanika, u Zaječaru se ne može sa sigurnošću govoriti o organizovanosti dečije prostitucije, s obzirom da su navedeni slučajevi međusobno potpuno odvojeni.

¹¹⁴ Sama činjenica da su u prosjačenje uključene čitave porodice može predstavljati podatak o izvesnom stepenu organizovanosti i u ovim slučajevima.

¹¹⁵ Pojava prosjačenja na grobljima, prema rečima većine ispitanika, do sada nije bila izražena. Međutim, primećeno je da se iz Beograda ovaj oblik prosjačenja seli i u gradove u unutrašnjosti, kao novu lokaciju prosjaka.

Svi ispitanici koji su imali saznanja o prosjačenju (76) smatrali su da najveći broj prosjaka čine žene i deca, misleći na sve prisutniju pojavu prosjačenja majki sa malim bebama u naručju, za koje se često ispostavlja da nisu njihova, nego su iznajmljena i slično.¹¹⁶ Osim toga, primećeno je da veliki broj dece nešto starijeg uzrasta prosi naizgled samostalno, bez prisustva odraslih, ali su veoma često kontrolisani od strane istih.

Kao zanimljiv primer može poslužiti sistematsko posmatranje pojave prosjačenja na Novom groblju u Beogradu od strane istraživačice Viktimološkog društva Srbije, u kojem je primećeno da deca romske nacionalnosti povremeno pritrčavaju mladiću od oko 20 godina, koji stoji naizgled nezainteresovano u blizini crkve Svetog Nikole, i daju mu nešto (verovatno isprošeni novac).¹¹⁷

Prosjačenje je, prema mišljenju većine ispitanika, najviše izraženo među romskom populacijom, mada su primećeni i slučajevi prosjačenja dece stranih državljana, uglavnom iz Rumunije, kojima je ovo „porodični biznis“. Inspektor Dragan Živković iz Prihvatilišta za strance u Padinskoj Skeli je o prosjačenju stranih državljana izneo svoja zapažanja:

„Kada su u pitanju prosjaci koji nisu naši državljani, a prose na teritoriji naše zemlje, oni većinom nisu umreženi, nego se radi o porodičnom 'poslu', gde otac negde radi 'na crno', a deca su od strane roditelja prisiljena na prosjačenje. Dakle, izvesna organizacija ipak postoji, ali je to kada su u pitanju strani državljani uglavnom po porodičnom, eventualno po familijarnom principu. Sa druge strane, kada je u pitanju prosjačenje naših državljana, uglavnom Roma, mislim da tu postoji dobro organizovana mreža u koju su uključena najčešće deca i žene prosjaci. Oni imaju svog šefa kome svakodnevno donose novac. To je izuzetno mučena i maltretirana populacija romske dece.“

Milica Simić, koordinatorka nevladine organizacija Dečiji romski centar, istakla je problem „dece ulice“ u Beogradu, što najviše pogađa romsku populaciju koja se smatra populacijom u visokom riziku od viktimizacije raznim oblicima kriminaliteta i zloupotreba:

„Naša organizacija učestvuje u projektu 'Deca ulice', čiji je zadatak da pomognu deci prosjacima. U projekat je trenutno uključeno 55 dece romske nacionalnosti koja prose, skitaju i prostituišu se na ulicama Beograda. Osim pružanja materijalne pomoći (u hrani i odeći) i medicinske

¹¹⁶ Živimir Rakić-Krlan, predsednik udruženja Romski zamak — Krlan jednom je prilikom na Terazijama prišao mladoj Romkinji koja je prosila sa dva deteta u naručju i pitao je da li su to njena deca, na šta mu je ona odgovorila da je jedno dete njeno, a drugo iznajmljeno.

¹¹⁷ Posmatranje je izvršeno u periodu od 26. 4. do 28. 6. 2003. godine u tri navrata.

pomoći, projekat obuhvata i radionice sa decom koje vode psiholog i psihijatar, a koje tretiraju probleme na koje deca nailaze, i edukaciju dece o bolestima zavisnosti, jer su sva deca uključena u projekat i zavisna od droga. Oni duvaju lepak, puše marihuanu i piju tablete sa alkoholom. Inače, deca uključena u projekat najčešće prose u centru grada, u Knez Mihajlovoj ulici, na Slaviji, kod restorana Dušanov grad, kod Narodnog pozorišta. Sa njima prose i deca neromske nacionalnosti iz Srbije i deca sa Kosova. 'Deca ulice' nisu uključena u organizovanu mrežu, uglavnom prose za sebe, da se prehrane i da imaju novaca za drogu."¹¹⁸

Kada je reč o „deci ulice“, jednom od najozbiljnijih problema u ovom delu populacije, ispitanica iz Beograda je imala sledeće mišljenje:

„Naša država nema nikakvu strategiju u odnosu na 'decu ulice'. Neke aktivnosti za rešavanje tog problema su preduzeli Dom 'Vasa Stajić', Dečiji romski centar, Ministarstvo za socijalna pitanja i naša ustanova — Centar za zaštitu odojčadi, dece i omladine. Poznato je da su gotovo sva 'deca ulice' zavisnici od psihoaktivnih supstanci, odnosno da duvaju lepak. Međutim, na samom početku se ispostavilo da ne postoji nijedna psihijatrijska niti neuropsihijatrijska ustanova koja leči zavisnike na tako malom uzrastu, čak ni Institut za mentalno zdravlje. Istovremeno se povećao broj dece koja borave na ulicama, što je povezano sa siromaštvom, dezintegracijom, slabljenjem porodice i porodičnih funkcija, kao i ratovima koji su se poslednjih godina odvijali na ovim prostorima. Pre 2—3 godine su počele sa radom tzv. zelene ili humane patrole, čiji cilj je bio skloniti decu prosjake sa ulica. Istovremeno nije pronađen adekvatan smeštaj za tu decu, odnosno alternativa, tako da su deca ostala na ulici. Međutim, u toku je pravljenje projekta za formiranje Sigurnih kuća za decu ulice.“

Violeta Laketić, rukovodilac Prihvatišta za decu i omladinu koje se nalazi u okviru Zavoda za vaspitanje dece i omladine u Beogradu, iznela je podatak da je od ukupnog broja dece koja su tokom 2002. godine dovedena u Prihvatište (369), jedanaestoro dovedeno zbog prosjačenja, a čak 86 zbog skitnje. Razlog tome može biti i u tome što tzv. humane patrole, koje su ranije redovno funkcionisale i sklanjale sa ulica prosjake i skitnice, ne funkcionišu poslednjih godina zbog malih smeštajnih kapaciteta Prihvatišta. Deca prosjaci uzrasta od 2 do 7 godina se, međutim, odvođe u Dom „Dragutin Filipović-Jusa“.¹¹⁹

¹¹⁸ Milica Simić, koordinatorka Dečijeg romskog centra, smatra da prosjačenje među romskom populacijom nije organizovano od strane ljudi „spolja“, i ako je organizovano, onda je to od strane porodice ili nekog starijeg rođaka (npr. strica).

¹¹⁹ Svi pokušaji istraživačica da stupe u kontakt sa zaposlenima u Domu „Dragutin Filipović-Jusa“ su propali jer niko od njih nije bio raspoložen za saradnju.

Novi Pazar se, i kada je reč o ovoj sociopatološkoj pojavi, pojavljuje kao područje u kojem je prosjačenje naročito izraženo i, prema rečima ispitanika koji se na neki način bave ovim problemom, organizovano. Žene i deca romske nacionalnosti iz svih krajeva Srbije, kao i raseljena lica sa Kosova, čine preko 80% prosjaka, uglavnom su koncentrisani u centru grada, oko crkve i džamija. Prema mišljenju većine ispitanika iz Novog Pazara, prosjačenje je veoma rasprostranjeno poslednjih 10 godina u ovom gradu, a sada postoji tendencija njegovog povećanja. Na ogromnu rasprostranjenost prosjačenja je uticao niz faktora: blizina ratom zahvaćenih područja omogućila je priliv izbeglica i raseljenih lica (najviše Roma sa Kosova) koji su se uglavnom bavili prosjačenjem, zatim ekonomska kriza, a i sredina je takva da joj vera nalaže milosrđe („udeliti svakome ko pruži ruku da prosi“) iz straha da se u suprotnom neće steći „sevap“.¹²⁰ Prema kazivanju jednog ispitanika, prosjaci se organizovano dovoze u grad kombijem ili autobusom i raspoređuju se po unapred utvrđenim mestima (pored verskih objekata, pijace, bolnice). Posebno raspoređuju žene sa malom decom jer one najviše zarade. Lica koja kontrolišu prosjake često dolaze i skupljaju isprošeni novac. Preko leta se prosjaci obično ne vraćaju u svoja mesta, već žive pod šatorima nedaleko od grada u selu Batnjiku pored deponije, ili pak iznajmljuju stanove. U Novom Pazaru u jednoj iznajmljenoj kući živi Rom sa sedmoro muške dece koja mu nisu sinovi, ali koji prose za njega i donose mu novac. Jedan broj ispitanika je imao saznanja i o kućama u Novom Pazaru u kojima stanuju romska deca i to u vrlo lošim uslovima: spavaju i po desetoro u jednoj sobi koja se zimi ne zagreva, a preko dana prose i od te zarade plaćaju prenoćište.

O problemu prosjačenja, koji je i pored toga što je oduvek postojao poslednjih godina naročito izražen, ispitanica iz Centra za zaštitu odojčadi, dece i omladine u Beogradu kaže:

„Ima puno dece u prošnji. Mislim da oni tako daju doprinos kućnom budžetu. Čini mi se da je SUP neosetljiv za problem prosjačenja, što je delom posledica popunjenosti kapaciteta u ustanovama za smeštaj dece bez roditeljskog staranja i prihvatilišta. Tokom svog rada došla sam do saznanja da deca u romskim porodicama nemaju značaja ako 'ne privređuju'.“

VII 2.3. Rad „na crno“ i prisilni rad dece

Saznanja ispitanika o prisilnom radu dece, kao posrednom indikatoru trgovine decom, uglavnom se vezuju za prisiljavanje na prosjače-

¹²⁰ Verovanje da se neće steći nagrada od Boga, *sevap*, ako se ne učini dobro delo i ne udeli novac prosjaku.

nje i prostituciju, i u manjem broju sakupljanje stare hartije i pranje stakala automobila na semaforima, koje se takođe smatra organizovanom pojavom u većim gradovima. Saznanja ispitanika o prisilnom radu dece se većinom odnose na romske višečlane i siromašne porodice neromske nacionalnosti.

Prema rečima ispitanika, tako npr. na području Novog Pazara je u 2002. godini registrovano 40 dece koja rade ilegalno. Ovaj broj se odnosi na decu koja su od strane roditelja prisiljena da rade, uglavnom u magacinima na pakovanju robe ili na čišćenju lokala, ili pak na devojčice koje su unutar ugostiteljskih objekata u kojima rade kao konobarice ili spremačice prisiljene i na prostituciju.

Prema rečima ispitanika, uzroci povećanja rada „na crno” i prisilnog rada dece na području Novog Pazara poslednjih 12—13 godina su raznovrsni. Jedan od bitnih uzroka je nezaposlenost i osiromašenje najvećeg broja porodica u gradu. Na teritoriji Novog Pazara preko 20 hiljada ljudi je ostalo bez posla i ljudi su morali da se snalaze. Jedan deo tih ljudi je počeo da se bavi trgovinom, zapravo švercom (siva ekonomija), da bi porodici obezbedili kakvu-takvu egzistenciju. Drugi su počeli da rade kod privatnika i tako obezbeđuju svojoj porodici osnovne uslove za život i školovanje dece. Pritisak na vlasnike fabrika za prijem novih radnika bivao je sve veći i oni su počeli da upošljavaju veliki broj ljudi, a da ih ne prijavljuju odgovarajućim državnim organima. Nije isključeno da su tu bila uposlena i maloletna lica. Porodice koje su se izdržavale radeći na pijačnim i uličnim tezgama često su u rad uključivale i svoju maloletnu decu (naročito samohrane majke). Neka deca su prinuđena da u kafanama, kafićima i na ulici prodaju cigarete. Veliki broj mladih radi u kafićima da bi mogao da nastavi školovanje.

Saznanja o specifičnom obliku prisilnog rada dece dobijena su i posmatranjem navedene pojave u Knez Mihajlovoj ulici u Beogradu, gde su čitavog leta (a eksploatacija dece još uvek traje) dva dečaka romske nacionalnosti od 6 i 7 godina pod budnim okom strogog oca „uveseljavala” Beograđane svojom svirkom, a kojima se povremeno priključivala i njihova petogodišnja sestrice koja je igrala.¹²¹

Jedan broj ispitanika smatra da i roditelji alkoholičari često iskorišćavaju svoju decu, prisiljavajući ih na obavljanje nekog posla (prodaja raznih repertoara, cveća i slično) ili na prosjačenje kako bi zaradili za alkohol.

¹²¹ Posmatranje je obavljeno u periodu od 14. 6. do 26. 7. 2003, i to u tri navrata. Predmet posmatranja bio je prisilan rad dece romske nacionalnosti, uzrasta između 4 i 7 godina, koji su od strane oca prisiljeni da u večernjim satima sviraju u Knez Mihajlovoj ulici. Tom prilikom je istraživačica VDS-a stupila u kontakt sa ocem dece i saznala da sviranjem zarađuju novac za put u Beč, gde će nastaviti da zarađuju na isti način.

Jedna ispitanica je tako navela slučaj učenika koji je dobio bruha jer ga je otac primoravao da radi na gradilištu sa njim, gde je gurao kolica sa šutom. Takođe, ispitanici su ukazali i na pojavu prisilnog rada dece na njivama u selu Miloševac, pored Velike Plane. Reč je o hraniteljskim porodicama u kojima su smeštena deca bez roditeljskog staranja. Prema svedočenju same dece sa kojima je jedna ispitanica radila radionice, deca su pre podne prisiljena na rad na njivama, a posle podne idu u školu. Prema njenim rečima, u hraniteljskim porodicama se svašta dešava, od fizičkog zlostavljanja dece do incesta, ali na tu pojavu niko ne reaguje.

Jedan ispitanik je skrenuo pažnju i na pojavu organizovane prošnje gluve dece od strane starijih osoba koje čuju u Nišu. Međutim, i pored toga što ovaj oblik prosjačenja podrazumeva izvestan stepen organizovanosti (pročjačenje sa karticama kojima se traži pomoć za kupovinu slušnog aparata), ispitanik smatra da ova pojava nema duboku i čvrstu organizaciju, niti da se iz nje izvlače značajna novčana sredstva. U Pirotu je, međutim, prema saznanjima istog ispitanika, uhapšen i osuđen stariji rođak gluvog učenika koji je izrađivao kartice i navodio gluvu decu na ovu aktivnost.

VII 2.4. *Otmice, nestanci i krijumčarenje dece*

Saznanja ispitanika o ovoj pojavi su se uglavnom odnosila na otmice dece bogatih biznismena poznatih iz medija, ili otmice od strane razvedenih roditelja koji nisu dobili starateljstvo nad decom, pa pokušavaju da izmene sudsku odluku otimanjem sopstvenog deteta. Prema saznanjima pojedinih ispitanika iz Beograda, bilo je nekoliko slučajeva u kojima je roditelj kome dete nije dodeljeno na staranje oteo dete i odveo ga kod sebe bez znanja drugog roditelja. U tim slučajevima je obavestavana policija i u saradnji sa centrima za socijalni rad deca su vraćena roditelju koji ima starateljstvo nad detetom.

Jedan broj ispitanika je ukazao na nestanke beba iz porodilišta, o čemu su takođe imali posredna saznanja i to najčešće iz medija, kao i na slučaj od pre pet godina nestanka novorođenčeta iz GAK „Narodni front“. U ovo krivično delo su bili umešani lekar pedijatar i babica, a slučaj se još uvek nalazi na sudu.

Ispitanici iz Niša i Zaječara su imali saznanja o otmici maloletne devojčice iz Zaječara, koja je na ulici u Nišu oteta i na silu ugurana u automobil, posle čega joj se izgubio svaki trag. Takođe se zna da je nestao veliki broj dece sa Kosova.

Kada su u pitanju nestanci dece, jedan broj ispitanika (11) je ukazao na pojavu bekstva dece iz ustanova socijalnog staranja (domova za

decu bez roditeljskog staranja i prihvatilišta) ili pak bekstva dece od kuće. Ove pojave uglavnom predstavljaju bunt dece, ali se uz pomoć policije i socijalnih službi ova deca brzo pronađu. Naveden je slučaj grupe dečaka iz jedne osnovne škole iz Novog Pazara koji su se dogovorili da pobjegnu od kuće zbog slabih ocena. Jedan od njih je uzeo pare od kuće i otišli su u Ulcinj. Posle tri dana bezuspešnog traganja, roditelji su obavestili SUP, deca su pronađena i vraćena kući.

Deca koja se nalaze u bekstvu često postaju žrtve različitih oblika kriminaliteta. Karakterističan je slučaj mentalno retardirane devojčice iz doma za decu bez roditeljskog staranja, koja je pobjegla iz doma da traži rođake. Ona je prespavala kod konduktera iz autobusa koji ju je sutradan vratio u dom. Devojčica je odmah odvedena kod lekara koji je utvrdio da je virgo intacta. Čovek se predstavio kao rođak i rekao da će doći po nju da je izvede iz doma, ali se to nije desilo. Devojčica, međutim, nije u stanju da opiše šta joj je čovek uradio.

Podatke o broju krijumčarene dece nije imao nijedan ispitanik, osim što se u Prihvatilištu za strance u Padinskoj Skeli, u grupama krijumčarenih ljudi od Istoka ka Zapadu, među Kurdima i Kinezima ponekad nađu i čitave porodice sa decom, o čijem broju nema nikakvih podataka, jer ustanova inače ne zbrinjava maloletnike osim u slučajevima kada su uhvaćeni sa roditeljima.

VII 2.5. *Prinuda dece na vršenje krivičnih dela*

Prinuda dece na vršenje krivičnih dela, kao specifičan oblik kontrole i eksploatacije dece, pojava je koja se najčešće vezuje za prinudu od strane starijih maloletnika ili mlađih punoletnih lica na krađe, ali i na dilovanje droge, gde se deca angažuju kao tzv. „narkokuriri”.¹²² Jedan ispitanik, na primer, kaže:

„To su deca od desetak godina, pa navíše. Svaki kriminalac ima svoje ‘vojnike’ koji za njega vrše krivična dela. To su kriminalne grupe iz naselja Braće Jerković i Medaković. Unutar svakog kriminalnog klana postoje maloletni ‘vojnici’. Takođe, domovi za maloletnike su pravi ‘rasadnik’ kriminalaca. Deca tamo bilduju i pripremaju se za kriminalnu karijeru.”

Pojava je, prema mišljenju većine ispitanika, naročito izražena među srednjoškolskom omladinom i decom smeštenom u domovima, kao i među romskim dečacima, tzv. „decom ulice”. Prema saznanjima pojedini-

¹²² Na pojavu prinude maloletnika na dilovanje droge, posebno u školama, ukazalo je više ispitanika iz raznih gradova Srbije.

nih ispitanika, postoji, međutim, jedna grupa Roma koja se bavi prinudom dece na vršenje krivičnih dela. Uspeli su čak da im „ukradu“ dva dečaka koji su ranije bili uključeni u projekat „Deca ulice“. Oni decu „batinaju“ i tako ih prisiljavaju na krađu. Pritom je veoma opasno da sa njima kontaktiraju kako bi oslobodili decu.

Kada su u pitanju deca smeštena u domove, jedna ispitanica ističe:

„Ponekad se dešava da starija deca zlostavljaju mlađe štíćenike, prisiljavajući ih na ‘žickanje’ novca. Zbog toga stručnjaci u domovima idu ka homogenizaciji dece bez roditeljskog staranja. Posebno se vodi računa da dileri droge ne ‘navuku’ neko dete iz doma davanjem droge ‘gratis’ u početku. Bilo je doduše sporadičnih slučajeva kada je neko dete iz doma bilo u riziku od ovakve situacije, ali se u tim situacijama odmah reagovalo. Konkretno, radilo se o dva slučaja gde su narkodileri, skoncentrisani u prostoru između dve škole, ponudili deci iz doma da unesu drogu u dom i da daju svojim drugarima. To je, na sreću, odmah otkriveno i sprečeno. Prilikom svake sumnjive situacije radnici doma pozivaju SUP-ovo odeljenje za maloletnike, sa kojim inače imaju veoma dobru saradnju. Zovu ih i radi provere dece sa kojima stupaju u kontakt štíćenici doma.”

Slično je i saznanje drugog ispitanika:

„Deca u Prihvatištu i u Domu ‘Vasa Stajić’ imaju dosijee koji su visoki jedan metar iako nisu napunili ni 14 godina. Čim napune 14 godina, šalju ih u Kruševac. Radi se o deci našim državljanima koji nekada rade za sebe, a nekada ih drugi organizuju. Vaspitne mere upućivanja u vaspitno-popravni dom nikada nisu dale neki rezultat. Poznata je stvar da je boravak u Kruševcu i Valjevu u stvari njihov diplomski ispit.”

Jedan deo ispitanika je imao saznanja i o prinudama na vršenje krivičnih dela od strane roditelja i rođaka, takođe pojavi veoma raširenoj među romskom populacijom, ali i među decom rumunske nacionalnosti koja su od strane roditelja prisiljena na prosjačenje i na sitne krađe. U posebnom riziku od prinude na vršenje krivičnih dela se nalaze i deca iz siromašnih i „problematičnih“ porodica i deca koja žive sama. O tome govori sledeći primer:

„Maloletnik (11) iz Zubinog Potoka je više puta provaljivao u magacin tehničke robe, prolazeći kroz ventilacioni prozor dimenzija 25 x 50 cm. Inače, dečak je bio sićušan i mršav, tako da je nesmetano mogao proći i kroz manji otvor. Pretpostavlja se da to nije mogao sam da uradi i da je sa njim bilo još neko lice. Nešto od ukradene robe je pronađeno kod starijeg čoveka koji je pokušao da navedenu robu proda na pijaci, prilikom če-

ga je uhapšen, ali je poricao bilo kakvu vezu sa dečakom. Ispitivanjem je utvrđeno da je on dečaka prisiljavao na krađu. Inače, dečak je povremeno boravio u Novom Pazaru, sam i neprijavljen. Oštećeni iz čijeg magacina je dečak krao navedenu robu odustao je od krivičnog gonjenja.”

Deca sa posebnim potrebama, prema saznanjima ispitanika, takođe često postaju žrtve prinude na vršenje krivičnih dela. Takav slučaj je, na primer, slučaj dečaka sa Voždovca, koga je Centar za socijalni rad pratio od 4—5. godine života. Znali su da je žrtva okoline, odnosno starijih kriminalaca koji su ga ubacivali u kuće, a dečak je krao za njih. Protiv dečaka, inače lako mentalno zaostalog, podneto je više krivičnih prijava. Više puta je boravio u domu u unutrašnjosti, pa se sam vraćao u Beograd autobusom, pošto je „beogradsko dete”.

VII 3. „Deca u riziku”

Kada su u pitanju viktimološka istraživanja, posebna pažnja se pridaje karakteristikama žrtvi. U slučajevima trgovine decom može se govoriti o deci koja su se na osnovu analize postojećih saznanja stručnjaka izdvojila kao deca koja su u visokom riziku od trgovine decom i drugih različitih oblika eksploatacije (seksualne eksploatacije, prinude na pro-sjačenje, na vršenja krivičnih dela i slično).

Kao deo dečije populacije koja se i u saznanjima ispitanika o trgovini decom i u saznanjima o drugim navedenim sociopatološkim pojavama najčešće pojavljuje izdvojila su se deca romske nacionalnosti, deca bez roditeljskog staranja, kao i deca smeštena u vaspitne ustanove otvorenog tipa. Poslednja imaju punu slobodu kretanja van ustanove i zbog specifične situacije u kojoj se nalaze, ali i velikog broja namamljivača koji se „motaju” oko ustanova i „mame” devojčice, veoma lako mogu postati žrtve trgovine ili drugih oblika eksploatacije. Kao deca u posebnom riziku pojavljuju se i deca sa posebnim potrebama (lako i umereno mentalno retardirana deca),¹²³ deca sa poremećajima u ponašanju, kao i deca iz porodica u kojima su poremećeni porodični odnosi.

Jedan od najdrastičnijih primera rizika u kojem se nalaze deca bez roditeljskog staranja jeste sledeći slučaj:

„Devojčica iz Moldavije, žrtva trgovine od svoje 14. godine, ranije smeštena u Dom za decu bez roditeljskog staranja, odakle su je namamili pre svega zato što je nevina, a poznato je da se za nevine devojčice više plaća. Devojčica je nađena u jednom noćnom baru blizu Sombora, ali je

¹²³ Navedeni slučaj devojčice iz Osnovne škole „Dušan Dugalić” u Beogradu, str. 87.

pre toga prodavana na Kosovu, u Crnoj Gori, Bosni, Republici Srpskoj, da bi je na kraju doveli u Srbiju. Na svim mestima je bila eksploatisana po par meseci. Kada je otišla u Moldaviju, imala je već 18 godina, što znači da su njene patnje trajale četiri godine.”

Ljiljana Ivanišević, koordinatorka za stručni rad u Centru za zaštitu odojčadi, dece i omladine u Beogradu o rizicima dece odmah po otpuštanju iz domova je iznela sledeće zapažanje:

„Potrebe dece koja su smeštena u dom su zadovoljene dok su u zaštiti. Deca imaju stan, hranu, odeću, obuću, džeparac, pa nemaju mnogo razloga da uđu u prostituciju, osim već pomenute naivnosti koja je karakteristika domske dece. Naime, ta poluzaštićena pozicija ih ne osposobljava potpuno za samostalan život, pa smatram da su deca, kada ih otpuste, u najvećem riziku od trgovine, prostitucije i sl. Dom se trudi da deca završe srednju školu, da izađu zaposleni, da nađu neki stan, ali je upravo samostalan život najveći rizik za ovu decu.”

VII 4. Zaključak

Rezultati sprovedenog istraživanja sadržani u neposrednim pokazateljima, ali i posrednim indikatorima rizika trgovine decom, nesumnjivo pokazuju da trgovina decom u Srbiji postoji i da ovaj opasan oblik organizovanog kriminala, nažalost, ima ozbiljne razmere.

Srbija se, kada je u pitanju trgovina decom, najčešće pojavljuje kao zemlja porekla žrtava, posebno kada su u pitanju romska deca, ali i kao zemlja tranzita i privremene destinacije maloletnica koje su zajedno sa punoletnim ženama uključene u organizovane lance trgovine ženama radi seksualne eksploatacije. Analiza dobijenih saznanja pokazuje da se trgovina decom, uglavnom našim državljanima, odvija i unutar granica Republike Srbije, i ovaj oblik trgovine se uglavnom odvija iz manjih gradova najčešće ka Beogradu, Novom Pazaru i Nišu.

Prema podacima dobijenim istraživanjem, najčešće žrtve trgovine su upravo deca državljani Srbije (ukupno 54), u gotovo istom broju deca romske¹²⁴ i neromske nacionalnosti i to uglavnom ženska deca. Pored toga, žrtve su i deca strani državljani uključeni u transnacionalnu trgovinu.

¹²⁴ Podatke o rasprostranjenosti trgovine romskom decom treba uzeti sa rezervom s obzirom da se radi o veoma zatvorenoj romskoj zajednici, koja veoma često trgovinu unutar same zajednice podvodi pod kulturološka obeležja. Svi indikatori ukazuju na to da je broj romske dece uključene u trgovinu daleko veći i da je tamna brojka ovde ogromna.

U ovom istraživanju su se kao deca koja se nalaze u visokom riziku od trgovine decom, ali i od ostalih ispitivanih sociopatoloških pojava koje su sa njom tesno povezane, izdvojila deca romske nacionalnosti, deca iz domova za decu bez roditeljskog staranja (posebno osetljiva neposredno posle napuštanja doma), deca sa posebnim potrebama, deca sa poremećajima u društvenom ponašanju, kao i deca iz siromašnih porodica i porodica sa trajno narušenim porodičnim odnosima.

Rezultati dobijeni istraživanjem koji se odnose na posredne indikatore (prostitucija, prosjačenje, prinuda na vršenje krivičnih dela, prisilni rad, otmice i sl.) ukazuju na veliku rasprostranjenost ovih oblika eksploatacije kojima su deca izložena, kao i na sve češću organizovanost navedenih pojava, što dodatno pojačava rizik od trgovine decom koja može vešto biti sakrivena iza njih.

Analiza izneta u ovom tekstu, koja će, nadamo se, biti dalje razrađivana i potkrepljivana rezultatima budućih empirijskih istraživanja, treba da bude iskorišćena u izgradnji efikasnog sistema suzbijanja i prevencije svakog oblika eksploatacije dece. Pri tome je od posebnog značaja preventivan rad sa decom koja se nalaze u najvećem riziku od navedenih oblika kriminaliteta i raznih sociopatoloških pojava.

VIII Trgovina muškarcima u Srbiji

Shodno teorijskim postavkama o faktorima trgovine muškim migrantima i dosadašnjim empirijskim saznanjima u ovoj oblasti, pretpostavljeno je da će se istraživanjem trgovine muškarcima u Srbiji potvrditi pravilnost da Srbija predstavlja dominantno zemlju transfera migranata iz afroazijskog kompleksa (Bliskog, Srednjeg i Dalekog Istoka i Severne Afrike) radi radne eksploatacije u zapadnoevropskim zemljama. S tim u vezi, a budući da se trgovina muškim migrantima u pojavnom smislu veoma teško može diferencirati od krijumčarenja ljudi pre nego što migranti dođu u zemlju destinacije i eventualno završe kao žrtve eksploatacije prisilnim radom, stavljanjem u ropski odnos ili uklanjanjem organa, očekivalo se da će se ovim istraživanjem dobiti daleko više informacija u vezi sa posrednim indikatorima trgovine muškarcima (pre svega, o krijumčarenju muških migranata).

Pretpostavljeno je, zatim, da Srbija predstavlja i zemlju porekla ilegalnih migranata koji eventualno postaju žrtve trgovine radi eksploatacije prinudnim radom u zemljama Zapada. U tom smislu, računalo se kako na pribavljanje neposrednih pokazatelja rasprostranjenosti trgovine muškarcima u Srbiji, preko Srbije i iz Srbije, kao i unutar Srbije, tako i na posredne indikatore trgovine i neke od „potiskujućih” faktora ka alternativnim tržištima rada u zemlji ili izvan nje (krijumčarenje, rasprostranjenost rada pod nelegalnim uslovima i prosjačenje).

Jedan od primarnih ciljeva istraživanja trgovine muškarcima odnosio se i na proveru hipoteze o Srbiji kao potencijalnoj zemlji destinacije trgovine ljudima radi eksploatacije rada. S tim u vezi, prikupljene su informacije kako o neposrednim, tako i o nekim posrednim indikatorima ove pojave (rasprostranjenost rada stranih državljana „na crno” i prosjačenje).

Konačno, ne manje važan cilj odnosio se na uvid u prisustvo i stepen senzibilisanosti ispitanika (policajaca, tužilaca, sudija, novinara, službenika u organima i ustanovama socijalnog staranja i drugih) na problem trgovine muškarcima, sa kojim se u svom radu neposredno ili posredno mogu sresti.

VIII 1. Neposredni indikatori i karakteristike trgovine muškarcima

VIII 1.1. *Neposredni pokazatelji rasprostranjenosti i poreklo žrtava trgovine muškarcima*

Rezultati istraživanja trgovine ljudima u Srbiji pokazali su da se sa pojavom trgovine punoletnim osobama muškog pola u poslednje dve godine u svom radu neposredno susrelo pet ispitanika i to iz Beograda, Sombora i Subotice.¹²⁵ Radi se, naime, o devet slučajeva u kojima se kao žrtve trgovine ljudima pojavilo više od 100 punoletnih muškaraca iz Kine, Avganistana, Rumunije, Iraka, Irana, Turske, Pakistana, Bangladeša i Srbije. Pored toga, posredna odnosno neformalna saznanja o konkretnim slučajevima trgovine muškim migrantima u 2002. i 2003. godini opisalo je četiri ispitanika iz Novog Pazara: reč je o saznanjima o više slučajeva u vezi sa kojima postoji sumnja na trgovinu državljanima Srbije namamljivanjem za rad u zapadnim zemljama u kojima su kasnije postali žrtve radne eksploatacije i stavljanja u položaj sličan ropstvu.

Svi ispitanici koji su imali konkretno profesionalno iskustvo sa pojavom trgovine punoletnim osobama muškog pola jesu inspektori policije, sa dva izuzetka: aktivistkinje nevladine organizacije ASTRA iz Beograda koja je opisala slučaj trgovine jednim domaćim državljaninom i novinarka lista „Danas“ iz Beograda koja je opisala slučaj trgovine u kojima se kao žrtve pojavilo 10 imigranata iz Rumunije.

Za svaki od slučajeva trgovine punoletnim muškarcima, koji su ispitanicima obuhvaćenim ovim istraživanjem bili poznati iz neposrednog ili posrednog iskustva, izneto je uverenje da su se ona obavljala u cilju radne eksploatacije, mada je od strane nekih ispitanika ukazano i na mogućnost da se iza nekih kretanja migranata muškog pola kroz Srbiju može zapravo raditi i o trgovini radi seksualne eksploatacije ili eksploatacije uklanjanjem organa, kao sve prisutnije pojave poslednjih godina. Dušan Zlokas, zamenik načelnika Uprave pogranične policije za strance i upravne poslove MUP-a Republike Srbije, izneo je svoja saznanja o ovim pojavama sledećim rečima:

¹²⁵ S obzirom na to da je trgovina ljudima inkriminisana neposredno pred početak ovog istraživanja, izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije 11. aprila 2003. godine, samo u jednom slučaju (iz maja 2003. godine), u kojem se kao žrtve trgovine pojavilo šest punoletnih kineskih državljana muškog pola (zajedno sa dve kineske državljanke), podneta je krivična prijava i pokrenut krivični postupak za krivično delo trgovine ljudima iz čl. 111b KZ RS. U svim ostalim slučajevima protiv eventualnih izvršilaca pokretani su krivični postupci za druga krivična dela, najčešće za krivično delo nedozvoljenog prelaza državne granice iz čl. 249. st. 2. KZ SRJ ili udruživanja radi vršenja krivičnih dela određenih saveznim zakonom (čl. 254 u v. čl. 249 st. 2. KZ SRJ). U ovakvim slučajevima, ispitanici su na osnovu saznanja koja su imali iznosili svoje uverenje da se u događajima koje su opisivali praktično radilo o trgovini muškim migrantima.

„Muškarci iz istočnoevropskih zemalja tranzitiraju preko Srbije po istim principima kao i žene iz ovih zemalja. Malo njih zna da će biti seksualno eksploatisani jer oni idu za dobrim poslom — uglavnom rad na naftnim postrojenjima ili na građevini (muškarci se javljaju na te oglase). Oni bivaju i radno eksploatisani — rad u najtežim uslovima, za minimalnu nadoknadu, drže ih u neadekvatnim uslovima, prebacuju ih do odredišta na krajnje nehuman način. Dešava se da oni dođu do destinacije, budu zatvoreni i naterani da prodaju bubreg. Tako, na primer, Moldavci prodaju bubreg za 1500—2000 evra, a on se dalje proda po mnogo većoj ceni...”

U nacionalnoj strukturi žrtava trgovine ljudima koje su ispitanici konkretno opisali na osnovu sopstvenog neposrednog profesionalnog iskustva, prevladaju osobe poreklom iz Irana (više desetina), Avganistana (32), Turske i Iraka (više desetina Kurda), a zatim slede žrtve državljanji Kine (14), Rumunije (10), Pakistana (7), Bangladeša (3) i Srbije (1). Žrtve trgovine po pravilu su bili mladi, radno sposobni muškarci u dva-desetim i tridesetim godinama života. Prema iskazima ispitanika većinom se, mada ne po pravilu, radilo o osobama relativno niskog obrazovnog nivoa bez znanja ijednog stranog jezika, nekvalifikovanim ili polukvalifikovanim radnicima.

VIII 1.2. *Putevi i organizacija trgovine muškarcima*

Prema informacijama koje se odnose na neposredne pokazatelje fenomena trgovine ljudima dobijenim ovim istraživanjem može se zaključiti da je Srbija, na putevima trgovine muškim migrantima, i u poslednje dve godine bila primarno zemlja tranzita, a sekundarno zemlja porekla žrtava. Niko od ispitanika nije imao saznanja o neposrednim indikatorima trgovine odraslim muškarcima u Srbiji kao zemlji destinacije, niti o trgovini muškarcima unutar Srbije. U svim opisanim slučajevima radilo se o trgovini kroz Srbiju migranata poreklom iz Avganistana, Iraka, Irana, Turske, Kine, Rumunije, Pakistana i Bangladeša u pravcu Mađarske¹²⁶ ili Hrvatske, ka zapadnoevropskim zemljama, među kojima su kao krajnje destinacije naznačene Nemačka, Italija i Velika Britanija. Putevi transfera žrtava trgovine muškim migrantima kroz Srbiju mahom se protežu između granica Srbije sa Bugarskom (kod Zaječara) i Rumunijom (kod Vršca, oko Velikog Gradišta i Bele Crkve) na ulazu, i granica

¹²⁶ Prema podacima Međunarodne organizacije rada, muškarci žrtve trgovine ljudima u cilju prisilog rada koji se preko Mađarske prebacuju u zapadnoevropske zemlje uglavnom potiču iz Avganistana, Bangladeša, Iraka i Pakistana. Izvor: ILO (2002) „Forced Labour, Child Labour and Human Trafficking in Europe: An ILO Perspective“, op. cit., str. 7.

sa Mađarskom (Subotica) i Hrvatskom (Šid) na izlazu iz zemlje.¹²⁷ Transport se najčešće vrši suvozemnim putem različitim sredstvima (kamionima, putničkim automobilima, autobusima, pešice) ili rečnim putem (preko Dunava). Prelasci granice na ulazu i izlazu iz zemlje vršeni su kako na formalno legalan, tako i na različite ilegalne načine: prelaskom granice van graničnih prelaza ili na regularnim graničnim prelazima, ali na osnovu falsifikovanih putnih isprava, fiktivnih garantnih pisama, poziva i turističkih vaučera. Predstavnik Uprave za borbu protiv organizovanog kriminala u MUP-u Srbije o tim putevima govori:

„Ulaze preko Bugarske, Rumunije — tamo postoje sabirni centri gde se smeštaju imigranti. Posebno su poznate tzv. zaječarska i vršačka grupa koje ih prebacuju. Dolaze kopnenim putem — legalno, na osnovu pisama, a izlaze uglavnom ilegalno. Dolaze i avionom, preko aerodroma Slatina kod Prištine i aerodroma Beograd. Iz Turske dolaze preko turističkih agencija — do Prištine, pa ilegalno za Podgoricu, Sarajevo, Beograd. Jedan deo ulazi i preko 'zelene linije' — ilegalno, peške preko granice. Na granici se nalaze kuće za prihvat, odatle idu do autoputa, pa onda presedaju u kamione. Rumunska granica je naročito kritična, posebno Vršac. Dunav je takođe aktuelan — prevoze se čamcima. Negde je Dunav toliko uzak da se može preći čamcem za 3—4 minuta... Za izlazak iz zemlje posebno su aktuelni prelazi na mađarskoj granici, Sombor, Subotica... Na granici sa Hrvatskom je naročito poznat Šid — žrtve idu dalje kroz Hrvatsku pa u Zapadnu Evropu.”

Ispitanici koji su opisivali slučajeve trgovine muškim migrantima izneli su svoja saznanja o organizaciji ove kriminalne delatnosti: naglašavana je transnacionalna umreženost kriminalaca i kriminalnih grupa, horizontalna i vertikalna sistematizacija poslova i uloga i organizaciona uključenost državljana zemlje iz koje potiču i same žrtve trgovine, a koji privremeno borave u Srbiji. Jedan od ispitanika opisao je slučaj trgovine kineskim migrantima iz marta 2003. godine na sledeći način:

„Policija je došla do podataka da se priprema grupa Kineza da ilegalno izađe iz Srbije. Došlo se do informacije gde se nalazi kuća u kojoj su oni smešteni... i u kojoj je pronađeno 10 punoletnih kineskih državljana, od toga dve ili tri žene. Polovina ih je imala pasoše, a druga polovina nije. U pitanju je bila jedna vikendica u Subotici, pa je uskoro nađen i vlasnik, naš državljanin... Saznalo se da je on kontaktirao sa čovekom za koga se sumnjalo da organizuje prebacivanje kineskih državljana, a koji je saradi-

¹²⁷ Putevi trgovine i krijumčarenja muškarcima prikazani su na mapi koja se nalazi u dodatku.

vao sa jednim Kinezom u Mađarskoj... Policija je sačekala da organizator kontaktira sa vodičem i tada su obojica uhvaćeni. Kinezi su, inače, legalno došli u Srbiju preko Rusije (do Moskve pa redovnom avio-linijom do Beograda). U Beogradu ih je na aerodromu čekao njihov sunarodnik koji ima dozvolu boravka u našoj zemlji. To je sve već unapred u Kini bilo dogovoreno. Konačna destinacija je trebalo da bude London... Naši državljani u ovom lancu završavaju svoj deo 'posla' predajom Kineza čoveku u Mađarskoj koji ih dalje prebacuje do Budimpešte, da bi onda preko Slovačke, Austrije i Slovenije išli dalje u zemlje Zapadne Evrope. Preko Slovačke idu za Nemačku, preko Austrije za Švajcarsku, Francusku i Englesku. Neki Kinezi plate za put još u Kini, a suma zavisi od države destinacije, ali se uglavnom kreće oko 10.000 USD. Dešava se da i porodice sakupe novac da pošalju jednog svog člana u Evropu, a on onda radi („na crno“) i od plate otplaćuje to što je dato za put tako da tamo jedva preživljava...”

Povodom slučaja koji je otkriven u Beogradu 11. maja 2003. godine, a u kojem se kao žrtve trgovine pojavilo osam punoletnih državljana Kine (šest muškaraca i dve žene), pred Okružnim sudom u Beogradu pokrenut je krivični postupak protiv jednog kineskog državljanina osumnjičenog za falsifikovanje isprava i organizovanje prebacivanja kineskih migranata iz Rumunije u Beograd, za krivično delo trgovine ljudima iz čl. 111b Krivičnog zakona Republike Srbije. Policija i dalje traga za još jednim kineskim i više državljana Srbije i Crne Gore koji su osumnjičeni kao saučesnici. Trgovina kineskim migrantima u ovom slučaju obavljena je u cilju radne eksploatacije u Italiji (kao zemlji privremene ili krajnje destinacije), a transfer je, prema saznanjima policije, trebalo da se obavi preko Hrvatske. U objavljenoj Informaciji o organizovanoj trgovini ljudima i prostituciji žena u 2002. i tokom prvih pet meseci 2003. godine na teritoriji SUP-a u Beogradu Službe za informisanje Sekretarijata unutrašnjih poslova u Beogradu,¹²⁸ napominje se da je prilikom otkrivanja ovog slučaja „pronađeno više od 50 kineskih putnih isprava, među kojima diplomatskih i poslovnih pasoša, kao i japanskih pasoša“, dok je jedan od uhvaćenih izvršilaca kineskih državljana mladić star 22 godine koji je već dve godine boravio u Beogradu i drugim gradovima Srbije, baveći se ugostiteljskim i trgovačkim poslovima.

U svim ostalim događajima opisanim od strane ispitanika obuhvaćenih ovim istraživanjem protiv organizatora su pokretani krivični postupci za druga krivična dela, najčešće za krivično delo nedozvoljenog prelaza državne granice (čl. 249. st. 2. KZ SRJ) ili udruživanja radi vrše-

¹²⁸ [www.mup.sr.gov.yu/domino/skzn.nsf/fc9e82a3073a74fac1256c3200393d62/\\$FILE/b_robije_prostit_skr.doc](http://www.mup.sr.gov.yu/domino/skzn.nsf/fc9e82a3073a74fac1256c3200393d62/$FILE/b_robije_prostit_skr.doc).

nja krivičnih dela određenih saveznim zakonom (čl. 245. st. 1. KZ SRJ u vezi sa čl. 249. st. 2. KZ SRJ), dok su žrtve prekršajno kažnjavane zbog povrede propisa iz Zakona o prelaženju državne granice i kretanju u graničnom pojasu i Zakona o kretanju i boravku stranaca (zbog ilegalnog prelaska državne granice, neposjedovanja putnih isprava, neprijavlivanja boravka i dr.)

Sudeći po informacijama dobijenim ovim istraživanjem, Srbija se u izvesnoj meri pojavljuje i kao zemlja porekla žrtava trgovine muškim migrantima: na osnovu opisa dobijenih od strane ispitanika koji su imali saznanja o organizovanom lancu krijumčarenja i eksploatacije rada državljana Republike Srbije u zemljama Zapadne Evrope, može se proceniti da putevi trgovine muškim migrantima iz Srbije često vode u Nemačku, Austriju i Italiju, kao zemlje krajnje destinacije, u kojima oni postaju žrtve radne eksploatacije odnosno prinudnog rada. S tim u vezi, jedan od ispitanika je naveo:

„Poznat mi je slučaj većeg broja ljudi koji su krijumčareni u zemlje Zapadne Evrope kao radna snaga. Naime, najviše u Nemačku, Austriju i Italiju... Postoje i organizovane grupe koje krijumčare žene i muškarce preko granice da bi stekle materijalnu dobit. Mnogo od ovih ljudi je prevareno, novac im je uzet a nisu prebačeni preko granice. Oni koji uspeju da pređu granicu zapošljavaju se 'na crno' kod ljudi iz naših krajeva. Rade i kriju se, ponekad rade 2—3 meseca bez plate jer su to dužni poslodavcu za stan i hranu. Na taj dug ide kamata, tako da često rade i po godinu dana samo za hranu i stan (gde ih je u jednu prostoriju smešteno i po 15).”

Namamljivanje žrtava po pravilu se vrši obećanjem dobrog posla, brze i velike zarade. Ispitanik koji je imao neformalnih saznanja o „krijumčarenju muških migranata u cilju rada na 'crno'” iz Srbije u zapadnoevropske zemlje pružio je sledeći opis:

„Muškarci lako budu namamljeni od 'zemljaka' obećanjem velike zarade. Postoje ljudi koji se predstavljaju kao preduzimači građevinskih poslova u inostranstvu (Nemačkoj, Austriji, Švajcarskoj), koji obezbede lažirane vize i ostale putne isprave i povedu ih za određenu sumu novca koju oni ne moraju uvek odmah da isplate (nekad sklope neku vrstu ugovora). Dešava se da lica rade po nekoliko meseci i ne budu plaćena, čak ni oni koji nisu u dužničkom ropstvu... Najčešće žrtve krijumčarenja u cilju rada 'na crno' su muškarci starosti od 25 do 40 godina. Uglavnom su to državljani Srbije, Crne Gore, Turske i Albanije. Među njima je mnogo ljudi iz Sandžaka.”

Nagoveštaje o tome da bi Sandžak mogao biti područje gde je posebno izraženo namamljivanje muškaraca za rad u inostranstvu pružili su i drugi ispitanici. Jedan od njih je, iznoseći svoja posredna saznanja o eksploataciji i prinudnom radu državljana Republike Srbije u zapadnoevropskim zemljama, pored ostalog naveo i sledeće:

„Znam više slučajeva muškaraca koji pozajme novac (2—3 hiljade evra) da bi se prebacili ilegalno, najčešće u zemlje Zapadne Evrope. Tamo ih čekaju 'poslodavci' koji im daju posao. Za njih rade više meseci, nekad čak i godinu dana, u početku dobiju jednu ili dve plate, a onda 'poslodavci' počnu da obećavaju da će preostali novac dobiti na kraju, kad završe sa radovima. Od obećanja ne bude ništa, radnici ne smeju da ih prijave zato što su i sami obično bez prijavljenog boravka. Nekad su zadovoljni što ih 'poslodavci' ne prijave policiji i ne budu proterani. Obično su ti muškarcu u vrlo teškom materijalnom stanju ostavili svoje porodice kući... A ima 'poslodavaca' koji nude posao u inostranstvu obećavajući im sve i svašta. Povedu grupu ljudi, srede im vize o svom trošku pa su ovi prinuđeni da rade, a da za to ne budu plaćeni. Pošto su kod poslodavca sva dokumenta a oni nemaju para za povratak, prinuđeni su da rade i ćute.”

Slučaj koji je opisala Marija Anđelković, sudijski pripravnik Gradskog sudijske za prekršaje u Beogradu i aktivistkinja nevladine organizacije ASTRA, upućuje na Italiju kao zemlju destinacije u trgovini muškim migrantima poreklom iz Srbije. Mladić koji se tokom 2002. godine javio na SOS-info telefon za žrtve trgovine ljudima i prijavio sopstvenu viktimizaciju i prinuđivanje na vršenje krivičnih dela u Italiji u međuvremenu je nestao i aktivisti Aстре još uvek tragaju za informacijama o njegovoj sudbini.

Senzibilisanost na problem trgovine punoletnim muškarcima bila je jasno uočljiva kod svega nekoliko ispitanika, po pravilu onih koji su se u svom profesionalnom radu neposredno susretali sa ovim problemom. Naime, svega je nekolicina anketiranih ukazala na mogućnost da je trgovina muškim migrantima po svoj prilici ozbiljan problem, te da je moguće da se iza mnogih slučajeva krijumčarenja ljudi zapravo radi o njihovoj viktimizaciji trgovinom ljudima. O problematičnosti razlikovanja krijumčarenja i trgovine ljudima, jedan predstavnik policije iz Beograda, kaže:

„Trgovina ljudima se pojavila zbog ekonomske situacije — zbog nemaštine ljudi iz manje razvijenih krajeva sveta kreću u razvijene zemlje da tamo rade... Kod trgovine žrtve su u posebnom položaju, mimo svoje volje, u taj položaj su dovedene prevarom, lažnim obećanjima ili prisilom, putem prinude. U samoj definiciji dela se kaže 'korišćenjem posebnog po-

ložaja' — to je ekonomski položaj, ljudi pristaju da rade bilo šta samo da žive bolje. Teško je razgraničiti, dokazati da li se u konkretnom slučaju radi o trgovini ili ilegalnim migracijama... Ljudi ne biraju način da uđu u zemlju gde će imati veće mogućnosti, a to koriste organizovane kriminalne grupe."

Većina ispitanika, međutim, ilegalne migracije osoba muškog pola isključivo prepoznaje kao problem vezan za ilegalno prelaženje državne granice, odnosno krijumčarenje.¹²⁹ Tako su na pitanja o saznanjima o trgovini muškarcima dobijani i sledeći odgovori: „Kada su muškarci u pitanju, tu može biti govora samo o krijumčarenju“, „Ne verujem da se muškarci mogu prisiliti da rade nešto što neće“, „Teško je govoriti o trgovini kad su muškarci u pitanju, jer tu postoji visok stepen dobrovoljnosti“ i slično, dok je znatan broj ispitanika oba pola implicitno ali jasno iskazao svoje razumevanje fenomena trgovine ljudima kao polno određenog, vezujući ga (i konkretno i hipotetički) isključivo za viktimizaciju žena.¹³⁰

VIII 2. Posredni indikatori markeri trgovine muškarcima

Nemogućnost istraživanja bilo kojeg oblika organizovanog kriminala tradicionalnim istraživačkim tehnikama učinio je da se procene o rasprostranjenosti trgovine ljudima nužno moraju oslanjati na njene indirektnе pokazatelje — markere.¹³¹ Trgovina ljudima je fenomen koji je inače teško istraživati na osnovu neposrednih indikatora, ne samo zato što je reč o organizovanoj kriminalnoj delatnosti, već i iz nekih drugih razloga. Najpre, žrtve trgovine su po pravilu kontrolisane fizičkim ili psihološkim oblicima prinude, te izuzetno retko prijavljuju sopstvenu viktimizaciju. Pored toga, muškarci žrtve trgovine u cilju radne eksploatacije se i nezavisno od spoljašnje kontrole najčešće nalaze u bezizlaznoj situaciji koja ih kontroliše „iznutra“: prijavljujući izvršioca, oni bi i sami sebe doveli u opasnost zbog ilegalnog boravka u zemlji u koju su inače

¹²⁹ Uočljivo je da znatan broj ispitanika (više od trećine) problem trgovine ljudima eksplicitno ili implicitno prepoznaje isključivo kao fenomen trgovine ženama i decom u cilju seksualne eksploatacije.

¹³⁰ Opšti je zaključak da su među ispitanicima ubedljivo najviši stepen senzibilisanosti na prepoznavanje fenomena trgovine muškim migrantima pokazali pripadnici policije, a potom novinari. Gotovo svi anketirani policajci su manifestovali jasno razumevanje i diferencijaciju pojmova i fenomena trgovine ljudima i krijumčarenja i upadljivo su ređe od ostalih profesionalnih kategorija obuhvaćenih istraživanjem verbalno iskazali predrasude tipa „žrtva je sama kriva“ u vezi sa trgovinom muškim migrantima.

¹³¹ Nikolić-Ristanović, V. (2003) „Trgovina ljudima i organizovani kriminalitet: određenje osnovnih pojmova i metode prikupljanja podataka“, u: Nikolić-Ristanović, V., Čopić, S. i Mihić B., *Trgovina ljudima — pojam, karakteristike i pravna regulativa*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, [neobjavljeno].

želeli da dođu i izložili se riziku deportacije, čime bi njihovi ukupni životni izgledi, kao i izgledi njihovih porodica koje su ostavili u teškom položaju, postali još lošiji od onih koji su prethodili odluci o migraciji. Pritisak za ostajanjem u zemlji destinacije „po svaku cenu” postaje najveći upravo u vreme kada nastupi viktimizacija. Kritično visoka tamna brojka trgovine muškim migrantima sastavni je deo fenomena koji jasno upućuje na potrebu razmatranja posrednih indikatora, markera ove pojave.

Za markere trgovine muškarcima kroz Srbiju, iz Srbije i u Srbiji uzeti su rasprostranjenost krijumčarenja muških migranata, rada „na crno” i prosjačenja odraslih muškaraca. Reč je o pojavama koje su u prirodnoj bliskoj vezi sa fenomenom trgovine ljudima. Krijumčarenje migranata je solidan marker trgovine ljudima pre svega zato što joj ono veoma često praktično prethodi ili koincidira sa njom. Povrh toga, krijumčareni migranti i nisu pred nekim naročitim izborom u zemlji destinacije: njihovi putevi skoro neumitno vode ka crnom tržištu rada i izloženosti riziku viktimizacije trgovinom ljudima čak i onda kada u zemlju ulaze kao slobodni.¹³² Krijumčarenje je, zatim, problem za koji postoji daleko više interesovanja i senzibilisanosti u zemljama transfera i, naročito, zemljama destinacije — u najširem smislu, krijumčarenje ljudi je delo protiv države (za razliku od trgovine ljudima kojom se povređuju ljudska prava).¹³³ Stoga o krijumčarenju postoji neuporedivo više empirijskih podataka na osnovu kojih je moguće izvoditi procene o fenomenološkim i drugim karakteristikama trgovine ljudima. Konačno, shodno činjenici da viktimizacija kod trgovine muškarcima radi eksploatacije rada najčešće praktično otpočinje tek onda kada krijumčareni migranti dospeju u zemlju destinacije,¹³⁴ za istraživanje trgovine muškim migrantima u Srbiji, koja je primarno zemlja tranzita, informacije o krijumčarenju muških migranata mogu biti od izuzetne važnosti.

¹³² Po rečima Schloenhardta, „ilegalni migranti nemaju izbora osim da rade ilegalno kako bi preživeli. Mnogi od njih završe na crnom tržištu rada i, u ekstremnim slučajevima, u kriminalnim aktivnostima ili pod prisilom na vršenje krivičnih dela... koje obično organizuju iste one kriminalne grupe koje su ih dovele u zemlju”. Videti Schloenhardt, A. (2001) „Migrant Trafficking and Regional Security”, op. cit., str. 86.

¹³³ Jača efikasnost države na hvatanju učinilaca krivičnog dela trgovine ljudima radi eksploatacije rada podrazumevala bi, pored ostalog, i potrebu opsežnijeg konkretnog zbrinjavanja (pružanje mogućnosti privremenog ili trajnog boravka, materijalne podrške, pravne, medicinske, psihološke i socijalne pomoći itd.), restitucije, kompenzacije i rehabilitacije žrtava trgovine muškim migrantima od strane država destinacije (u kojima se praktično viktimizacija i događa). Ovakvim rešenjima bi se, međutim, upravo mogle podsticati (neželjene) (i)legalne ekonomske imigracije. To je jedan od razloga zbog kojeg ‘borba protiv trgovine ljudima’ u praktičnom smislu interferira sa ‘borbom protiv krijumčarenja ljudi’, iz čega ova druga izlazi kao privilegovana, kao višestruko delotvornija, svrsishodnija i jeftinija.

¹³⁴ Videti Aronowitz, A. A. (2001) „Smuggling and Trafficking in Human Beings...” op. cit., str. 167.

Rad „na crno“ višestruko je povezan sa rizikom trgovine ljudima, što ga kvalifikuje kao solidnog medijatora ove pojave: prvo, ilegalni rad, kao i rad pod nelegalnim uslovima, pod određenim okolnostima mogu da poprime odlike eksploatacije u smislu u kojem je ona definisana kao element bića trgovine ljudima, a budući da u ponudi i potražnji rada „na crno“ posreduje ilegalna berza rada koja deluje kao profitna „preduzimačka aktivnost“ (sa vitalnim interesom za „vrbovanje, prevoženje i prebacivanje“ ponuđača usluga rada), čini se dovoljno opravdanim pretpostaviti pozitivnu povezanost između rasprostranjenosti ilegalnog rada i trgovine ljudima. Drugo, rasprostranjenost rada „na crno“ jeste indikator stepena (ne)pristupačnosti legitimnim i legalnim poslovima na tržištu rada i snage države i njenih regulatornih mehanizama da garantuje ostvarenje osnovnih prava svojim građanima. U tom kontekstu, rasprostranjenost ilegalnog rada zapravo je pokazatelj stepena strukturalne viktimizacije stanovništva, slabosti ekonomskog i socijalnog položaja čitavih slojeva nepriviligovanih građana (naročito niskokvalifikovane radne snage) i, posledično, njihove spremnosti da rizikuju na alternativnim tržištima rada unutar svoje zemlje, a naročito u drugim, bogatijim zemljama.¹³⁵

Organizovano prosjačenje danas važi za relativno unosnu i niskorizičnu kriminalnu aktivnost. Na drugoj strani, radna snaga za prosjačenje je relativno brojna i u situaciji bez izbora usled teškog ekonomskog položaja i visoke socijalne marginalizovanosti. Profitabilnost organizovanog prosjačenja i potpuna nezaštićenost i bezizgledan položaj osoba koje organizovano prose upućuju na potencijalno visoku tamnu brojku eksploatacije ljudi prinudom na prosjačenje i trgovine ljudima. Iz toga proističe opravdanost razmatranja rasprostranjenosti prosjačenja, a naročito prisustva i rasprostranjenosti njegovih organizovanih oblika kao posrednih pokazatelja ovih pojava.

VIII 2.1. *Rasprostranjenost i kriminološke karakteristike krijumčarenja muških migranata*

Rezultati istraživanja trgovine ljudima u Srbiji potvrđuju pretpostavke o rasprostranjenosti krijumčarenja muških migranata: neposredna saznanja o ovoj pojavi u svojoj praksi imalo je 15 ispitanika, uglavnom inspektora policije, sudija za prekršaje, opštinskih javnih tužilaca i

¹³⁵ Za onoga ko ne može da izbegne rad „na crno“ u sopstvenoj zemlji, bez mogućnosti da ostvari socijalno i zdravstveno osiguranje i druga prava koja mu pripadaju po osnovu rada, odluka za prebacivanje na alternativna tržišta rada u zapadnoevropskim zemljama zapravo i ne predstavlja nekakav naročiti rizik, naprotiv: faktori „privlačenja“ u tom slučaju deluju neuporedivo snažnije od percepcije svih potencijalnih rizika.

sudija opštinskih sudova iz Beograda, Niša, Zajedara, Velike Plane, Požarevca, Šapca, Novog Pazara, Zrenjanina, Sombora i Subotice. U krijumčarenju muških migranata Srbija je primarno zemlja tranzita prema zapadnoevropskim zemljama: presecanjem kanala krijumčarenja muških migranata kroz Srbiju tokom 2002. i u prvoj polovini 2003. godine otkriveno je više stotina ilegalnih migranata.¹³⁶ Samo u Prihvatištu za strance u Padinskoj Skeli (u koje se privremeno smeštaju oni krijumčareni migranti koji su zatečeni bez ikakvih ličnih dokumenata), u 2002. godini je primljeno 222 osobe, a tokom prve polovine 2003. godine 177 ilegalnih migranata, pretežno iz Avganistana, Tunisa, Iraka, Irana, Turske, Kine i Pakistana.

U Srbiju kao tranzitnu zemlju migranti ulaze različitim transportnim sredstvima i na različite načine: vazdušnim, suvozemnim i rečnim putem, pešice, ilegalno prelazeći granicu ili ulazeći u zemlju formalno legalno. S tim u vezi, u Izveštaju o radu Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije u 2001. godini navodi se i sledeće: „Uočena je pojava da državljani afro-azijskih zemalja često koriste pozivna pisma domaćih firmi prikazujući se kao poslovni ljudi radi dobijanja jugoslovenskih viza i legalnog ulaska u našu zemlju, nakon čega su isti zaticani u pokušaju ilegalnog prelaska državne granice u cilju daljeg odlaska u zemlje zapadne Evrope.”¹³⁷

Migranti koji su se ilegalnim kanalima uputili prema zapadu Evrope kroz Srbiju, a koji su ispitanicima bili poznati iz neposrednog iskustva, u najvećem broju slučajeva su i u Srbiju ušli ilegalno (bili su krijumčareni), prešavši granicu između Bugarske¹³⁸ ili Rumunije i Srbije skriveni u posebno prerađenim kamionima, šleperima, prtljažnicima automobila, čamcima preko Dunava ili pešice. Međutim, dobijene su informacije i o tome da nije retkost da migranti ulaze u zemlju legalno, redovnim avio-linijama ili kopnenim saobraćajem, uz formalno regularne turističke ili poslovne vize.¹³⁹

¹³⁶ U Izveštaju o radu Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije u 2002. godini navodi se da je u 2002. godini na teritoriji Republike Srbije „presečeno 15 kanala za ilegalno prebacivanje stranih državljana i pronađeno 289 lica (91 Avganistanac, 70 Iračana, 57 Turaka, 20 Iranaca, 19 Tunizana, i dr.)”. Procenjeno je da je „presecanjem ovih kanala sprečen ulazak preko 1000 potencijalnih ilegalnih migranata kojima su odredište bile zemlje zapadne Evrope”.

¹³⁷ Dostupno na: [http://www.mup.sr.gov.yu/domino/02arh.nsf/5e2a05a384a84a4dc125_6c3e0052e9de/\\$FILE/izvestaj.doc](http://www.mup.sr.gov.yu/domino/02arh.nsf/5e2a05a384a84a4dc125_6c3e0052e9de/$FILE/izvestaj.doc).

¹³⁸ Više ispitanih je uputilo na kampove („sabarne centre”) za ilegalne migrante u Bugarskoj, u kojima neformalno funkcionise tržište usluga ilegalnog transfera i gde se „zna cena pojedinačnog i grupnog krijumčarenja”.

¹³⁹ Opisani su i slučajevi u kojima su krijumčarenje ljudi sa Istoka na Zapad organizovale osobe iz zemalja porekla migranata (Pakistan, Kina), koje su boravile u Srbiji, gde su osnivale „fantomske” firme. Na osnovu toga su slale pozivna pisma svojim sunarodnicima, koji su dobijali vize i legalno ulazili u Srbiju, da bi se zatim ilegalno prebacivali dalje, najčešće u Italiju, preko Hrvatske i Slovenije, ili druge zapadnoevropske zemlje, preko Mađarske.

Slično putevima trgovine, putevi krijumčarenja muških migranata kroz Srbiju uglavnom vode od istoka prema severu i severozapadu zemlje, odnosno od granice Srbije sa Bugarskom i Rumunijom (oko Negotina, Knjaževca, Zaječara, Vršca i Donjeg Milanovca) na ulazu, i Subotice, Sombora (prema Mađarskoj), Šida (prema Hrvatskoj) i Šapca (prema Bosni i Hercegovini) na izlazu iz Srbije. Apsolutno najugroženije u tom smislu jesu granica Srbije sa Rumunijom i Bugarskom na ulazu, i sa Mađarskom na izlazu iz zemlje. Od strane više anketiranih ispitanika izražena je procena da je ovim putem u poslednje dve godine prokrijumčareno nekoliko hiljada migranata sa Bliskog i Dalekog Istoka u pracu zapadnoevropskih zemalja.

S obzirom na puteve tranzitnog krijumčarenja, od posebnog su značaja iskustva ispitanika iz Zaječara, Požarevca (tranzitna područja za krijumčarene migrante iz pravca Rumunije i Bugarske), Subotice i Sombora (tranzitna područja na izlazu prema Mađarskoj). Anketirani ispitanici iz Zaječara su se tokom 2002. i prvih pet meseci 2003. godine sreli sa desetak slučajeva krijumčarenih muških migranata, u kojima se radilo o organizovanom ilegalnom prelazu državne granice u grupama koje su brojale između 15 i 20 ljudi iz Avganistana, Iraka i Irana, i koje su na teritoriju Srbije ulazile iz Bugarske. Jedan od ispitanika je kao svoja saznanja o krijumčarenju muških migranata kroz Srbiju, pored ostalog, izneo sledeće:

„Žrtve su u Srbiju došle preko Bugarske, a dalje po utvrđenim kanalima — punktovima do Subotice, odakle opet ilegalno prelaze u Mađarsku. U Bugarskoj postoje tzv. logori u kojima se smeštaju krijumčareni ljudi koji dobijaju izbeglički status i gde im je obezbeđen smeštaj i hrana. Žrtve se, međutim, i odatle povezuju sa ljudima koji ih prebacuju dalje, u Srbiju, pa na Zapad... Organizovane grupe krijumčarenih ljudi prelaze ilegalno granicu na graničnim prelazima ili van njih uglavnom u kamionima, putničkim automobilima, šleperima ili brodovima, dok jedan broj sa vodičem prelazi granicu i peške, a sa druge strane ih čeka veza. Nekada po nekoliko kilometara prolaze peške kroz šumu. Za pomoć u odlasku do određene zemlje zapadne Evrope žrtve plaćaju 3000—5000 USD.”

Slučaj krijumčarenja migranata kroz Srbiju otkriven na teritoriji opštine Požarevac 2002. godine opisan je od strane jednog od ispitanika koji su s njim u vezi imali neposredno profesionalno iskustvo na sledeći način:

„U 2002. godini imali smo slučaj krijumčarenja 43 odrasla muškarca — 23 Tunizana i 20 Avganistanaca. Oni su se prethodno nalazili u izbegličkom kampu u Bugarskoj. Od njih 43, 33 je posedovalo samo izbegličke

legitimacije, a deseterica nisu imali nikakva dokumenta. Zbog loših uslova u kampu oni su preko bugarske i naše veze, uz novčanu naknadu, pešice prešli granicu. U jednom selu na našoj strani granice u privatnoj kući je sabirni centar. Odatle su prevoženi u dva šlepera natovarena drvima, koje su njihovi prevoznici kupili od šumske uprave radi kamuflaže. Trebalo je da stignu tako do mađarske granice. Zaustavila ih je, kod požarevačke petlje na autoputu, saobraćajna policija u okviru svoje redovne kontrole. Vozači su promašili put, a policija je posumnjala na šverc. Kad su otkrili da su među drvima skriveni ljudi, odmah su sprovedeni i prekršajno kažnjeni na po deset dana zatvora. Svi su posedovali novac, od 10 do 600 dolara. Nakon izdržane prekršajne kazne njih 43 prosleđeni su Visokom Komesarijatu UN za izbeglice, a protiv organizatora i prevoznika pokrenut je krivični postupak.”

Prelaz Mokranje na bugarsko-rumunskoj granici (u blizini Negotina) se, prema rečima jednog od ispitanika, najčešće koristi za prelaz ilegalnih migranata:

„Tamo je vrlo pogodan teren za sve mahinacije, krijumčarenje i trgovinu ljudima. Gusta naseljenost, guste šume. Izvanredni uslovi za ilegalan prelaz granice... Koriste se još dva pravca: Majdanpek—Kučevo, i dalje prema autoputu Beograd—Niš, i drugi pravac Donji Milanovac—Golubac—Veliko Gradište—Požarevac-autoput. Ovo su pravci i za žene i afroazilante.”

Ovim istraživanjem je, pored ostalog, potvrđena i pravilnost da su krijumčareni migranti visoko izloženi raznim oblicima viktimizacije na svom putu u „bolje sutra”. Prema saznanjima nekih ispitanika, „vodiči” obično „radi bezbednosti” oduzimaju novac krijumčarenim ljudima, pri čemu se neretko dešava da zatim pobegnu, tako da žrtve bivaju prevarene i pokradene. Ispitanik koji je opisao slučaj krijumčarenja jedne grupe iračkih migranata, uhvaćenih 2003. godine na teritoriji Srbije, naveo je:

„Uhvaćena je grupa od osam Iračana koji su hteli da pređu granicu prema Mađarskoj, a prethodno su bili u kampu u Bugarskoj kao izbeglice nakon događaja u Iraku. Platili su po 3000 USD po osobi nekom bugarskom državljaninu, koji ih je kamionom prebacio preko bugarske granice, dovodeći ih u zabludu jer bi im na svakom mestu gde bi prošli neku naplatnu rampu ili slično rekao da su prešli granicu sa Mađarskom, pa sa ovom državom, sa onom, da bi ih na kraju istovarili u jednom ataru (u opštini Sombor) i rekli da su stigli u Nemačku. Po Iračanima se videlo da su puka sirotinja, pa tako kada i dospeju u Nemačku dešava se da prod-

ju npr. bubreg za 4000—5000 USD, čime pokriju troškove za put, prebacivanje i slično, a taj isti bubreg se kasnije prodaje i po 120.000 USD.”

Beogradski novinar Vanja Bulić, glavni urednik satelitskog programa BK Televizije i autor TV emisije „Biseri”, opisao je svoja saznanja o rizicima kojima su izloženi krijumčareni ljudi, navodeći:

„Jedan krijumčar koji je gostovao u mojoj emisiji govorio je o tome kako ima brod u Grčkoj i kako se bavi prevozom Kurda sa turske obale u Grčku. Zarada je 2000 USD po čoveku. Po njegovim rečima, ako brod potone — potone. Zaista neverovatna priča... Pričao je i kako ih udaraju veslima da bi izbacili određeni broj da brod ne bi potonuo...”

Svi ispitanici koji su imali neposredna ili posredna saznanja o krijumčarenju odraslih muških migranata izrazili su svoje uverenje da se Srbija u ovim slučajevima retko pojavljuje kao zemlja destinacije. Iako ilegalni ulasci u Srbiju migranata iz Rumunije, Bugarske, Bosne i Hercegovine i Makedonije u cilju rada „na crno” na teritoriji Srbije nisu sasvim retka pojava, oni se, po njihovom mišljenju, uglavnom ne vrše organizovano.¹⁴⁰

O pojavi i putevima krijumčarenja migranata iz Srbije kao zemlje porekla ispitanici obuhvaćeni ovim istraživanjem uglavnom nisu imali nikakvih saznanja ili su raspolagali samo nesigurnim i neformalnim informacijama. Jedan od retkih koji je raspolagao takvim saznanjima rekao je sledeće:

„Naši migranti se kreću prema zemljama Zapadne Evrope, a zemlje odredišta su najčešće Nemačka, Austrija, Švajcarska i Italija. Putevi su različiti. Iz Srbije i Crne Gore preko Mađarske idu za Italiju, pa preko Francuske za Nemačku. Ili iz Mađarske za Austriju, pa onda za Nemačku. Treći pravac je Mađarska—Slovačka—Češka—Nemačka...”

Krijumčareni muški migranti su, prema iskazima ispitanika, najčešće mlađe, radno sposobne osobe stare između 20 i 40 godina, relativno niskog obrazovnog nivoa i najčešće bez znanja ijednog stranog jezika. U svim slučajevima u kojima su otkrivene grupe krijumčarenih migranata, krijumčarene osobe su kažnjavane prekršajno za povredu propisa iz Zakona o prelazanju državne granice i kretanju u graničnom pojasu ili Zakona o kretanju i boravku stranaca, uz izricanje zaštitne mere udaljenja

¹⁴⁰ Prema nekim skorašnjim procenama, Srbija se pojavljuje kao zemlja destinacije za oko 10% ilegalnih imigranata. Videti SCEPP (2002) „Advisory Report on the Justice and Home Affairs in Yugoslavia / Serbia in the Context of the EU Stabilisation and Association Process”, Final Report, Prepared by Gordana ilić, Savetodavni Centar za Ekonomska i Pravna Pitanja, Beograd, str. 15.

stranca sa teritorije zemlje, koja je predviđena Zakonom o prekršajima kojima se povređuju savezni propisi.¹⁴¹

Organizatori krijumčarenja i drugi izvršiocu u organizacionom lancu koji su uhvaćeni na teritoriji Srbije po pravilu su odgovarali za krivično delo nedozvoljenog prelaska državne granice, odnosno udruživanja radi vršenja ovog krivičnog dela. Prema navodima ispitanika, izvršiocu su najčešće (iako ne po pravilu) domaći državljani muškog pola između 25 i 40 godina života, sa kriminalnom prošlašću, uključeni i u druge oblike organizovanih kriminalnih aktivnosti, pored ostalog u šverc i krijumčarenje oružja, nafte, droge i motornih vozila. Neki ispitanici su naglasili da su u ovim slučajevima praktično radi kako o istom krugu izvršilaca, tako i o istim putevima krijumčarenja. Kriminalne grupe koje se bave organizovanjem krijumčarenja ljudi međusobno su povezane na regionalnom i transnacionalnom nivou i uglavnom nisu usko „specijalizovane“ za krijumčarenje ljudi, već su fleksibilne i promenljivih poslovnih afiniteta, u zavisnosti od „tržišnih“ kretanja i kalkulacije profita i rizika. Kako je istakao jedan ispitanik:

„Krijumčarenje ljudi je organizovano na međunarodnom nivou, sinhronizovano... Krijumčarena lica se sa organizatorom uglavnom kreću iz azijskih zemalja — Avganistana, Iraka, Irana, Kine, preko Turske ka Bugarskoj. U Bugarskoj se okuplja veliki broj tih lica, koja u agenciji za izbeglice dobijaju izbegličke legitimacije. U Bugarskoj takođe postoji veliki broj kriminalaca koji se bave krijumčarenjem ljudi, koji im nude svoje usluge za ilegalan prevoz do zemalja Zapadne Evrope. Bugarski kriminalci su u tesnim vezama sa našim i mađarskim kriminalcima. Oni organizovano prebacuju grupe, a usluge se naplaćuju za svaku zemlju posebno. Ovde je poverenje na visokom nivou jer su posledice koje bi snosili ukoliko bi akcija propala na njihovoj teritoriji ogromne. Novac za plaćanje svih usluga se uglavnom skuplja kod krijumčara iz Bugarske i tek kada se iz Mađarske javi da je grupa uspešno prešla, deli se novac organizatorima posla.“

Sâmo ilegalno prebacivanje ljudi preko granice, međutim, obavljaju najčešće lokalni stanovnici iz pograničnih područja, lokalni vozači, osobe koje uglavnom nemaju neposrednih kontakata niti saznanja o glavnim organizatorima. Nakon prelaska granice, ilegalni migranti se od strane „vodiča“ koji ih preuzima razvoze dalje u pravcu severnih ili severozapadnih granica na izlazu iz zemlje. Prema opisima koje su davali ispitanici, vodiči obično bivaju uhapšeni sa žrtvama, mada se neretko dešava da oni putuju odvojeno od njih, kada im je teže ući u trag. Or-

¹⁴¹ Objavljen u Službenom listu SFRJ br. 4/77, 36/77, 20/82, 14/85, 74/87, 57/89, 3/90 I 35/91 i Službenom listu SRJ br. 27/92, 50/93, 24/94 I 35/91.

ganizatori „na vrhu“ i glavni profiteri od krijumčarenja često ostanu izvan domašaja organa formalne kriminalne kontrole.

Većina ispitanika smatra nesumnjivom povezanost kriminalaca i kriminalnih grupa koje organizuju krijumčarenje ljudi sa korumpiranim policajcima, graničarima, službenicima u konzularnim predstavništvima, ambasadama, turističkim agencijama, autoprevoznicima i drugim legalnim akterima. Na problem korupcije na carini i u policiji, naročito u pograničnim mestima na obe strane granica između Srbije i Rumunije i Bugarske, pažnju su skrenuli upravo anketirani oficiri policije: više njih je naglasilo da organizatori krijumčarenja imaju „svoje ljude“ (korumpirane carinike i policajce) koji „provaljuju“ svaku policijsku akciju pre nego što ona i počne. Uopšte, niska efikasnost u otkrivanju krijumčarenja ljudi je okolnost koju je većina ispitanika prepoznala kao ozbiljan problem naše zemlje. O tome prof. dr Dobrivoje Radovanović, direktor Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu, govori na sledeći način:

„U poslednje vreme je došlo do pada broja otkrivenih migranata, krijumčarenja radne snage. Uočava se čudan fenomen — zemlje destinacije registruju povećan priliv ilegalnih radnika koji su prošli preko Srbije, a kod nas se registruje opadanje njihovog broja. Postoji velika disproporcija između broja migranata koji čekaju prelazak u stacionarima u Bugarskoj i ilegalnih prelazaka u Srbiju. Velika je znači tamna brojka. Broj ilegalnih prelazaka kroz Srbiju je od 800 do 2500 godišnje.“

Razlozi neefikasnosti u kontroli krijumčarenja migranata kroz Srbiju su od strane ispitanika viđeni prvenstveno u korupciji državnih činovnika, a zatim u nedostatku ljudskih i tehničkih resursa neophodnih za adekvatnu kontrolu državnih granica od strane policije i vojske Srbije i Crne Gore, kao i nedovoljno intenzivnoj saradnji između različitih državnih organa u mreži kontrole kriminala na nacionalnom i međunarodnom nivou.

VIII 2.2. *Rad „na crno“ i prosjačenje — rasprostranjenost i veze sa trgovinom muškarcima*

Rad „na crno“ je pojava koja je u Srbiji veoma rasprostranjena više od decenije unazad: od ulaska zemlje u period društveno-ekonomske tranzicije i rasprodaje tzv. društvene imovine, dejstvom pritiska za br-zom akumulacijom kapitala „tranzicionih profitera“ na jednoj strani, i potrebom za golim opstankom „tranzicionih gubitnika“ na drugoj, uspostavljen je neformalni poredak u kojem je eksploatacija rada stotina

hiljada ljudi postala uobičajena pojava, godinama tolerisana i pasivno odobravana od strane osiromašene, oslabljene i kriminalizovane države. U takvom kontekstu, Srbija je postala zemlja sa velikim tržištem rada „na crno“: poslodavci su niskim rizikom i visokom ponudom radne snage „hrabreni“ da nude alternativne „poslove“ i sve lošije uslove rada, dok su radnici u očaju hronično desenzibilisani na prava koja im pripadaju po osnovu rada.¹⁴²

Sasvim očekivano, rezultati ovog istraživanja pokazuju da su gotovo svi ispitanici rad „na crno“ imenovali kao veoma ozbiljan problem i izuzetno raširenu pojavu u Srbiji: kada je u pitanju ilegalan rad domaćih državljana muškog pola, opšta je procena da je on naročito rasprostranjen u domenu privatnog preduzetništva, i to u građevinskom i trgovinskom sektoru, poljoprivredi i ugostiteljstvu. Eksploatacija rada se, prema saznanjima ispitanika, vrši povredom svih prava po osnovu rada, uključujući pravo na zaradu, socijalno i zdravstveno osiguranje i pravo na dnevni, nedeljni i godišnji odmor. Neki od ispitanika su rad „na crno“ u Srbiji u opštem smislu opisali kao specifičan oblik prisilnog rada: po rečima Predraga Vidanovića, starešine opštinskog organa za prekršaje u Nišu, „rad ‘na crno’ je oblik prisilnog rada jer su neki ljudi prinuđeni da rade i nemaju mnogo izbora, dok sa druge strane poslodavci koriste tu situaciju i praktično eksploatišu zaposlene koji rade bez prijave staža i osiguranja, i za minimalnu nadoknadu“. Veći broj ispitanika je izneo procenu da je ilegalni rad tokom prethodne decenije dostigao participaciju od 80—90% na ukupnom tržištu rada, a da je pooštavanjem formalne kontrole poslodavaca tokom poslednjih godina taj udeo opao na oko 50%.¹⁴³

Prema informacijama dobijenim od ispitanika, u Beogradu je tokom 2002. godine zbog zapošljavanja radnika „na crno“ kažnjeno oko 1000 poslodavaca, u Novom Pazaru više od 300, Velikoj Plani oko 100, a u Zaječaru 20. Svi kažnjeni poslodavci su državljani Republike Srbije, dok su radnici koje su angažovali takođe bili pretežno domaći državlja-

¹⁴² Prema proceni koju izneo Ministar za rad i zapošljavanje Republike Srbije, u Srbiji je 2002. godine „na crno“ radilo oko 600.000 ljudi. Iz Izjave ministra prenete posredstvom Tanjuga 8. novembra 2002. godine, dostupne na:

http://www.mfa.gov.yu/Srpski/spopol/Bilateral/SAD/activities_s/081102_s.html.

¹⁴³ Ministarstvo za rad i zapošljavanje Republike Srbije je tokom 2002. godine intenziviralo kampanju suzbijanja rada „na crno“ — pored pripreme novog Zakona o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti kojim se predviđaju ozbiljne sankcije za nezaposlene koji prihvate nelegalni rad, pojačana je i inspeksijska kontrola poslodavaca, kao i kazne za one koji zapošljavaju radnike pod nelegalnim uslovima. U saopštenju za javnost Ministarstva za rad i zapošljavanje Republike Srbije od 19. septembra 2002. godine, „broj radnika koje su poslodavci prijavili povećan je za gotovo 470 procenata u odnosu na 2000. godinu, a zahvaljujući naplati kazni za rad na crno, priliv sredstava u budžet povećan je za 813 procenata“.

<http://www.srbija.sr.gov.yu/vesti/2002-09/19/329498.html>.

ni oba pola, sa izuzetkom manjeg broja stranih državljana (uglavnom Rumuna i Bugara).

Kada su u pitanju migraciona kretanja radnika u cilju rada „na crno“, Srbija se pojavljuje ne samo kao zemlja tranzita sa Istoka ka Zapadu, već i kao zemlja porekla i, u nešto manjem obimu, destinacije migranata. Kao zemlje destinacije migranata iz Srbije za rad „na crno“ ispitanici su najčešće označavali Grčku, Italiju, Austriju i Nemačku. Saznanja kojima su raspolagali ispitanici obuhvaćeni ovim istraživanjem govore da se migranti iz Srbije u inostranstvu najčešće angažuju za rad „na crno“ u građevinskoj delatnosti (Nemačka) i poljoprivredi (Grčka). U Srbiji je, međutim, prema saznanjima ispitanika obuhvaćenih ovim istraživanjem, u priličnoj meri prisutan nelegalan rad muških imigranata iz Rumunije, Bugarske, Moldavije, Kine, Bosne i Hercegovine i Makedonije. Rumunski i Bugarski radnici najčešće su sezonski angažovani na poljoprivrednim gazdinstvima i građevinskim poslovima, naročito na području istočne Srbije i Šumadije (Rumuni) i u centralnim i južnim delovima Republike (Bugari), a u zemlju pretežno ulaze legalno (kao posetioci, turisti, sezonski radnici), u manjim grupama ili pojedinačno. Rumunski i Bugarski državljani, sezonski zaposleni kao fizički radnici „na crno“ na poljoprivrednim imanjima ili kod privatnih preduzetnika u Srbiji, u najvećem broju slučajeva rade za dnevnice koje se kreću između 5 i 15 evra mada se, prema rečima nekih od ispitanika, „dešava da rade samo za stan i hranu“ i da „rade po 12, 13, 14 sati dnevno“, obično „poslove za koje je u Srbiji teško naći radnu snagu“. Više ispitanika je ukazalo na to da se, uprkos pogodnosti korišćenja jeftinog rada rumunskih državljana, dešavaju slučajevi da domaći poslodavci nakon završenog posla odbiju da im isplate dogovorene dnevnice i prijavljuju ih policiji zbog ilegalnog boravka u zemlji.¹⁴⁴

Pravna zaštita radnika imigranata u Srbiji je na prilično niskom nivou: uprkos činjenici da je opšte poznata stvar da na hiljade imigranata obavlja sezonske i druge poslove „na crno“ širom Srbije, država zadržava tolerantan odnos prema ovakvom radu stranaca, dok je istovremeno apsolutno pasivna u pogledu regulisanja njihovog položaja, koji je u potpunosti prepušten volji poslodavaca. Kampanja za suzbijanje rada pod nelegalnim uslovima u Srbiji se, slično kao i na Zapadu, odnosi isključivo na domaću radnu snagu. O odnosu državnih organa prema radu stranih državljana „na crno“, jedan od ispitanika govori na sledeći način:

¹⁴⁴ Nelson opisuje sličnu pojavu u engleskim selima, u kojima poslodavci prijavljuju vlastima ilegalne migrante koji su radili na njihovim imanjima ukoliko se ovi požale na visinu dobijene nadnice. Prema: Ruggiero, V. (2000) *Crime and Markets: Essays in Anti-Criminology*, Oxford: Oxford University Press, str. 95.

„Stiče se utisak da državni organi nemaju neki odnos prema radu 'na crno' kada su u pitanju državljani Rumunije. Gotovo svi smatraju da njihov rad donosi više koristi nego štete i svi tolerišu ovu pojavu, koja nije specifična samo za ovaj period, nego postoji decenijama.”

Ovo zapažanje podelila je i većina ostalih ispitanika: domaći poslodavci koji zapošljavaju strane radnike (naročito poslodavci na privatnim poljoprivrednim imanjima i u građevinskoj delatnosti) veoma se retko kažnjavaju. Rad stranih državljana „na crno” u Srbiji očigledno karakteriše visoka tamna brojka, dok se nepoznanice posledično vezuju i za uslove pod kojima oni rade.

Radnici poreklom iz Moldavije u Srbiji su, legalno ili „na crno”, najčešće angažovani na građevinskim poslovima širom zemlje. Prema informacijama dobijenim ovim istraživanjem, oni u Srbiju dolaze i legalno i ilegalno, u manjim ili većim grupama, i to kao u zemlju privremene destinacije ili tranzita na putu prema Zapadu.¹⁴⁵ Upravo priča jednog od moldavskih ilegalnih migranata, koji su u okviru ovog istraživanja anketirani u Prihvatilištu za strance u Padinskoj Skeli, veoma je indikativna za problem veze između rada „na crno” i trgovine ljudima, budući da dotiče neka pitanja u vezi sa faktorima ilegalnih migracija, pre svega njihovih relacija sa stanjem na formalnom i neformalnom tržištu rada kako u zemlji porekla, tako i u zemlji destinacije:

„Uhapšen sam zbog pokušaja ilegalnog prelaska državne granice i neposedovanja putnih isprava u junu 2003. godine od strane pogranične vojne patrole na granici između Srbije i Hrvatske, zajedno sa svojim prijateljem, koji je takođe iz Moldavije... Mi smo preko Rumunije, Srbije i Hrvatske krenuli u Italiju, gde smo planirali da radimo 'na crno' na građevini... Sada imam 40 godina, a bez posla sam ostao odmah nakon raspada SSSR-a... Želeo sam da odem u Italiju jer sam tamo već jednom boravio. Radio sam 'na crno' u Torinu kao zidarski radnik i zarađivao veoma dobro (mesečno oko 1000 USD). Meni su tada prilikom traženja posla pomogli prijatelji iz Moldavije, kojih je u Italiji mnogo i koji i sami uglavnom rade 'na crno'... U Moldaviji je stanje tokom poslednje decenije postalo užasno: tamo nema uslova za goli život, nema hrane, a novac je jako teško zaraditi... Ja imam suprugu i dvanaestogodišnje dete, a nemam stalno zaposlenje. Samo povremeno radim 'na crno' kao najamni zidar, jer je od raspada Sovjetskog Saveza u Moldaviji veoma teško, skoro nemoguće naći legalan posao... Najviše bih voleo kada bih nekim čudom uspeo da odem

¹⁴⁵ Jedan od ispitanika opisao je slučaj sa 25 moldavskih državljana muškog pola koji su se, po sopstvenim navodima, uputili u Srbiju u cilju radnog angažovanja, ali su uhvaćeni na granici sa Mađarskom i nije im dozvoljen ulazak u zemlju zbog neregularnih viza.

do Italije ili bilo koje zapadne zemlje u kojoj bih radio i obezbedio bolji život svojoj porodici...”

Odluka na migraciju krijumčarskim kanalima, oslanjanje na „prijatelje zemljake” u zemlji destinacije koji „i sami rade ‘na crno’ ” i rešenost da se po svaku cenu ode iz zemlje u kojoj „nema života”, „bilo kuda” gde se može zaraditi praktično odslikavaju neke od mogućih bliskih veza između limitiranosti pristupa legalnom tržištu rada i životnih mogućnosti u zemlji porekla, alternativnih tržišta rada u kojima, pored ostalih, posreduju „zemljaci” (tzv. fenomen samoviktimizacije¹⁴⁶), krijumčarenja i rizika trgovine ljudima. Osoba koja i dospe u zemlju destinacije u želji da radi „bilo šta”, uz sasvim limitirane mogućnosti komunikacije usled nepoznavanja jezika i sa vrlo ograničenim materijalnim resursima, zapravo je neumitno upućena na ilegalno tržište rada, ilegalne poslove i „zemljake” koji u „posredovanju” verovatno imaju i nekakav materijalni interes — i u najboljem slučaju, ilegalni imigrant „zemljacima duguje” (uslugu, novac) od prvog trenutka kada stupi na tle zemlje destinacije, ako ne i pre toga. Koliko je tanka linija između ovakve izloženosti viktimizaciji trgovinom ljudima i konkretne viktimizacije, stvar je procene.¹⁴⁷

Za područje opštine Novi Pazar karakteristično je da se među privrednim granama u kojima je zastupljen nelegalan rad pored trgovine, građevine, ugostiteljstva i poljoprivrede pojavljuje i industrija: neki od ispitanika su izneli svoje uverenje da je u privatnim novopazarskim fabrikama nesumnjivo zastupljen i rad „na crno”, makar u izvesnoj meri. Strani državljani koji su na ovom području tokom 2002. i u prvoj polovini 2003. godine bili radno angažovani „na crno” uglavnom su obavljali sezonske poslove u poljoprivredi i građevinarstvu (pretežno je reč o radnicima poreklom iz Bugarske i Rumunije).

¹⁴⁶ Fenomen „samoviktimizacije” opisao je Ruggiero, objašnjavajući viktimizaciju migranata u zemlji destinacije od strane etničkih kriminalnih grupa koje deluju unutar migrantskih zajednica. Videti Ruggiero, V. (2000), op. cit. Viktimizacija od strane sopstvenih sunarodnika u zemlji destinacije jedna je od pravilnosti vezanih za trgovinu ljudima, koja je dobila potvrdu i kroz rezultate ovog istraživanja. Na osnovu dobijenih informacija o trgovini muškim migrantima u Srbiji kao zemlji porekla i tranzita žrtava, „zemljaci” se pojavljuju kao izvršioци svih radnji iz opisa trgovine ljudima, od namamljivanja, preko organizovanja krijumčarenja, posredovanja na ilegalnom tržištu rada, pa do same radne eksploatacije, prisile na rad i držanja žrtava u ropskom odnosu u zemlji destinacije.

¹⁴⁷ Nedavno istraživanje polnih aspekata trgovine ljudima iz Moldavije, koje je sprovedeno od strane Međunarodne organizacije rada, pokazalo je da se muškarci žrtve najčešće transportuju do poslodavaca u Nemačkoj, Grčkoj i Italiji i uglavnom se angažuju na građevinskim poslovima. U zemlji destinacije oni se najpre obavezuju da radom isplate troškove puta, a kada završe dogovoreni posao, otpuštaju se bez plate ili im se preti deportacijom. Identifikovani su i slučajevi prodaje migrantskih radnika poslodavcima, gde su žrtve bile dovedene u situaciju da „otkupljuju” slobodu. Prema: ILO (2002) „Forced Labour, Child Labour and Human Trafficking in Europe: An ILO Perspective”, op. cit., str. 6—7.

Nekoliko ispitanika iznelo je svoje uverenje da mnogi kineski migranti u Srbiji rade „na crno“, ne isključujući ni mogućnost prisilnog rada. No, konkretne informacije o tome oni nisu mogli da pruže, ukazujući na problem etničke zatvorenosti u kojima se viktimizacija kineskih migranata eventualno odvija i pretpostavljajući rigoroznu kontrolu koja se sprovodi nad potencijalnim žrtvama, čime se dramatično limitira mogućnosti otkrivanja ovih pojava. S tim u vezi, jedan od ispitanika kaže:

„Kod Kineza (u Srbiji) možda ima prisilnog rada, ali je tu tamna brojka velika. Sa Kinezima je stigla i njihova mafija, tu je bilo i otmica... Mafija organizuje njihovo prebacivanje u našu zemlju.“

Uopšte uzet, konkretni slučajevi prisilnog rada osoba muškog pola nisu bili poznati nijednom od ispitanika obuhvaćenih ovim istraživanjem: no, pored bojazni da viktimizacija prisilnim radom eventualno postoji unutar kineske imigrantske zajednice u Srbiji, neki od ispitanika su uputili i na mogućnost prisustva ovakve eksploatacije kod organizovanog prosjačenja. Uverenje da u Srbiji postoji organizovano prosjačenje u kojem, pored ostalih, participiraju i punoletne osobe muškog pola delilo je oko trećine ispitanika: posebno vulnerabilne kategorije među odraslim muškarcima jesu invalidi, beskućnici, Romi i izbeglice sa ratom zahvaćenih područja SFR Jugoslavije. Nekolicina ispitanika je iznela svoje zapažanje da među punoletnim muškarcima koji prose u Srbiji (pre svega, u Beogradu) ima i osoba sa prebivalištem u drugim mestima u zemlji, kao i stranih državljana (pretežno Rumuna). Prosjačenje domaćih i stranih migranata ispitanici su po pravilu percipirali kao „instrumentalizovano“ i „organizovano“,¹⁴⁸ uprkos tome što nisu bili u mogućnosti da svoja zapažanja potkrepe konkretnim pokazateljima dimenzija i karakteristika ovih pojava.¹⁴⁹ Dragan Grinvald, direktor Gerontološkog centra — prihvatilišta za odrasla lica u Beogradu, izneo je deo svojih saznanja o pojavi organizovanog prosjačenja i prosjačenju migranata rečima:

¹⁴⁸ Svoje pretpostavke o postojanju organizovanih oblika prosjačenja ispitanici su uglavnom zasnivali na iskustvu neposrednog i neformalnog opažanja: više njih je, naime, izjavilo da je imalo priliku da vidi kako se prosjaci „dovoze, raspoređuju i sakupljaju“ u određeno vreme i na određenim mestima u gradu.

¹⁴⁹ Opšta je praksa da se za prosjačenje, kao prekršaj iz čl. 12 Zakona o javnom redu i miru Republike Srbije, veoma retko kažnjava, budući da državni organi „zbog sveopšte situacije“ imaju prilično tolerantan odnos prema ovoj pojavi. Stoga je o raširenosti prosjačenja, organizovanog prosjačenja i eventualnoj viktimizaciji punoletnih muškaraca (domaćih ili stranih državljana) prinudom na prosjačenje veoma teško davati procene. No, treba napomenuti da se većina ispitanika koji su izneli svoje uverenje da se prosjačenje u znatnoj meri vrši organizovano pozitivno izjasnila i o riziku viktimizacije prinudom na prosjačenje.

„Prema našim procenama, 80% prosjaka to radi profesionalno i organizovano — prosjačenje je vrlo unosan posao. Prosjaci uglavnom rade po grupama od 10 do 15. Svaki prosjak treba dnevno da isprosi oko 100 evra, što znači da jedna grupa isprosi 1500 evra dnevno, što je velika cifra. Prosjaci su teritorijalno organizovani. Postoje surova pravila kojih oni moraju da se pridržavaju: u protivnom bivaju brutalno kažnjavani pred svima, da bi to bio nauk i drugima... Mesta iz kojih se prosjaci regrutuju u najvećoj meri su Zvornik, Sremska Mitrovica, Tutin, Vlasenica, južna Srbija.... Poslednjih godina primećena je najezda prosjaka iz Rumunije, koji su postali ozbiljna konkurencija domaćim prosjacima... Česti su sukobi sa takozvanim 'slobodnjacima' — onima koji prose iz potrebe... Postoje i kategorije kafanskih, turističkih (u turističkoj sezoni veliki broj prosjaka odlazi na more i druga turistička mesta) i deviznih prosjaka (dve-tri porodice, uglavnom Romske sa puno dece, udruže se i odlaze u Italiju i Austriju i tamo prose). Pre odlaska se upoznaju sa zakonima zemlje u koju odlaze i imaju neku vrstu edukacije. U zemlji destinacije im se oduzimaju pasoši (mada sada, kada je pooštren vizni režim, uglavnom prelaze ilegalno). Tamo uglavnom jedan deo dana prose a drugi varaju i krađu...”

Generalno, prosjačenje je najviše rasprostranjeno u većim gradovima Srbije, naročito u Beogradu. U manjim opštinama obuhvaćenim okvirom ovog istraživanja broj registrovanih, a naročito kažnjenih prosjaka muškog pola prilično je nizak i u 2002. godini kretao se uglavnom ispod deset. Organizovano prosjačenje odraslih muškaraca i izvesno prisustvo stranaca među prosjacima zapaženi su gotovo isključivo od strane ispitanika iz Beograda,¹⁵⁰ mada su određene sumnje u vezi sa organizovanošću prosjačenja izneli i neki od ispitanika iz Novog Sada: prema izjavi Sonje Krajnović, predškolskog pedagoga u Omladinskom domu u Novom Sadu, akcija zbrinjavanja odraslih uličnih prosjaka koju je nedavno sproveo novosadski Gerontološki centar bila je praćena anonimnim pretnjama zaposlenima u Centru.

Među oblicima prosjačenja punoletnih muškaraca u Srbiji dominiraju pranje vetrobranskih stakala na raskrscima, uručivanje „ceduljica” kojima se moli za „pomoć hendikepiranoj osobi” po ugostiteljskim objektima, molba za manjom svotom novca koja „nedostaje” za plaćanje prevoza do prebivališta „u unutrašnjosti zemlje” na autobuskim i železničkim stanicama i klasično prosjačenje odraslih muškaraca sa vidljivim telesnim hendikepom na najprometnijim gradskim mestima.

¹⁵⁰ Prema informacijama koje je pružila Marija Anđelković, sudijski pripravnik kod Gradskog sudijskog za prekršaje u Beogradu, na području grada Beograda se tokom 2002. godine, od ukupno primljenih 1413 zahteva za pokretanje prekršajnog postupka za prosjačenje, desetak odnosilo na strane državljane (pretežno državljane Rumunije i Bugarske).

Uprkos tome što je najviše ispitanika procenilo da među prosjacima (uključujući i slučajeve organizovanog prosjačenja) „daleko više ima žena i dece nego punoletnih muškaraca“, dobijene informacije govore da među beskućnicima, kao posebno vulnerabilnoj kategoriji kada je u pitanju rizik prinude na prosjačenje, apsolutno dominiraju odrasli muškarci: tokom 2002. godine, u Gerontološkom centru — Prihvatilištu za odrasla lica u Beogradu je, prema rečima direktora Dragana Grinvalda, zbrinut veći broj beskućnika sa ulica Beograda i Kalemegdana, pretežno punoletnih muškaraca, među kojima je bilo i osoba koje pate od telesnih hendikepa i mentalnih poremećaja, a u ukupnom broju prosjaka i beskućnika zbrinutih u Prihvatilištu muškarci su bili dvostruko zastupljeniji u odnosu na žene.¹⁵¹

S obzirom na sve dobijene informacije, rizik prisile na prosjačenje punoletnih muškaraca, kako domaćih državljana tako i stranaca, u Srbiji je nesumnjivo prisutan. Učešće punoletnih muškaraca među prosjacima, a naročito onih koji pripadaju posebno vulnerabilnim kategorijama (osobe sa telesnim hendikepom ili mentalnim poremećajima, beskućnici i izbeglice) po svemu sudeći nije zanemarljivo. Pored toga, zapažanja ispitanika, kao i nagoveštene veze između prosjačenja i unutrašnjih i spoljnih migracija, govore u prilog pretpostavkama da se prosjačenje u Srbiji, a naročito velikim gradovima, vrši u znatnom obimu organizovano. Organizovanost prosjačenja na jednoj strani i uključenost u prosjačenje posebno vulnerabilnih kategorija odraslih muškaraca, jasno impliciraju i postojeći rizik trgovine ljudima.

VIII 3. Završni osvrt: Srbija na putu ilegalnih migracija i trgovine muškarcima

Nezavisno od činjenice da je Srbija na putevima ilegalnih ekonomskih migracija prevashodno zemlja tranzita, što mogućnosti za procenu raširenosti trgovine muškim migrantima čini prilično limitiranim, informacije o posrednim indikatorima rizika trgovine ljudima prikupljene ovim istraživanjem ipak daju osnova za tvrdnju da problem postoji, i to u razmerama koje nisu zanemarljive. Rezultati, naime, upućuju na rizik trgovine muškim migrantima kako u slučajevima krijumčarenja kroz Srbiju, tako i u slučajevima ilegalnih ekonomskih migracija iz Srbije kao zemlje porekla i u Srbiju kao zemlju destinacije.

Srbija je zemlja koja nesumnjivo još uvek obiluje faktorima koji pogoduju ilegalnim ekonomskim migracionim kretanjima ljudi u svim

¹⁵¹ U Prihvatilištu za odrasla lica u Beogradu tokom 2002. godine se među zbrinutim beskućnicima i prosjacima nalazilo 130 muškaraca i 77 žena.

pravcima: neefikasnost kontrole državnih granica i kontrole kriminala pogoduju tranzitu, ekonomske teškoće zemlje u tranziciji i politička nestabilnost i dalje predstavljaju snažne faktore „guranja“ ljudi iz Srbije u ekonomske emigracije, a visoka potražnja za jeftinom sezonskom radnom snagom uslovljava priliv radnika imigranata u Srbiju iz nekih od susednih zemalja.

Preko Srbije i danas vode neki od važnih puteva ilegalnih ekonomskih migracija sa Bliskog, Srednjeg i Dalekog Istoka prema zapadnoevropskim zemljama (Nemačkoj, Italiji, Austriji, Švajcarskoj, Velikoj Britaniji i dr.). Trevor Pearce iz Nacionalne kriminalističke službe Velike Britanije, koji je svojevremeno označio Bosnu i Hercegovinu i Jugoslaviju kao „glavne balkanske zemlje kroz koje prolaze ilegalni imigranti“, kao najvažnije faktore tih okolnosti naveo je neadekvatan sistem kontrole granica i „teškoće u godinama nakon raspada bivše Jugoslavije“ i dodao: „One su glavne zemlje, ali tranzit postoji kroz sve evropske zemlje i mi koji živimo na ovim prostorima treba da budemo svesni da će organizovani kriminalci pokušati da proguraju ljude preko bilo koje granice koja je najlakša za njih.“¹⁵² Adekvatna kontrola čak šest državnih (sa Mađarskom, Rumunijom, Bugarskom, Makedonijom, Bosnom i Hercegovinom i Hrvatskom) i dve administrativne granice (sa Crnom Gorom i Kosovom koje je trenutno pod protektoratom Ujedinjenih nacija) preko kojih se, prema svim raspoloživim saznanjima, više ili manje intenzivno obavljaju ilegalne migracije muškaraca, žena i dece, za Srbiju već godinama unazad nije lak posao. Korupcija u policiji i carinskim službama, relativno visoka prijemčivost osiromašenog lokalnog stanovništva za „oportunistički kriminal“ i laku i dobru zaradu prebacivanjem migranata preko granice, postojanje organizacione infrastrukture za krijumčarenje svake vrste uhodane još u periodu ratnih sukoba na tlu SFRJ, slaba kadrovska i tehnička opremljenost pogranične policije i slaba saradnja sa susednim državama na kontroli međudržavnih granica čine da se izuzetno visoka tamna brojka ne pretpostavlja samo za fenomen trgovine muškim migrantima kroz Srbiju, već i za samo krijumčarenje ljudi.

Neefikasnost kontrole granica sa Bugarskom, Rumunijom i Mađarskom, koje takođe važe za „idealne sabirne“ i tranzitne zemlje za krijumčarene migrante iz niza zemalja afroazijskog kompleksa, nesumnjivo je ključna za opstanak Srbije u vrhu „najpoželjnijih“ tranzitnih balkanskih zemalja za krijumčarenje ljudi i robe, putevima koji povezuju Aziju i Evropu.¹⁵³ Kurdi iz Turske, Kinezi, Iranci, Pakistanci, Iračani, Av-

¹⁵² Citirano prema: Vintleanu, I., Babović, B. (ur.) (2001) *Krijumčarenje ljudi, krijumčarenje žena i dece*, Beograd: Centar za unapređenje pravnih studija, str. 153.

¹⁵³ SCEPP (2002) „Advisory Report on the Justice and Home Affairs in Yugoslavia...“, op. cit., str. 15; Jane's Information Group, „People trafficking: Europe's new problem“, *Jane's Information Group*, September 23, 2000.

ganistanci i Bangladežani, koji godinama unazad čine najveći deo azijskih imigranata u zemlje Evropske unije, tokom poslednjih godina, kao i u najnovije vreme, u znatnom se broju krijumčare preko Srbije različitim putevima i na različite načine, uprkos tome što je Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije poslednjih godina preduzelo niz organizacionih i praktičnih mera i aktivnosti u pravcu podizanja kvaliteta sopstvenih ljudskih, materijalnih i drugih resursa, kao i saradnje sa policijom susednih i ostalih zemalja u cilju čvršće kontrole granica i suzbijanja trgovine i krijumčarenja ljudi.¹⁵⁴ Nesumnjivo je da su neke odavno instalirane i dobro razrađene mreže organizacije, načina i puteva krijumčarenja ljudi na njih ostale rezistentne.

S tim u vezi naročitu pažnju treba skrenuti na problem ilegalnih migracija kineskih državljana kroz Srbiju: postoje procene da je Srbija za vreme vladavine Miloševića postala „najpopularniji” i „lako pristupačan” ulaz u Evropu za kineske imigrante.¹⁵⁵ Veruje se da je, zbog posebnih odnosa negovanih između kineskog establišmenta i Miloševićevog režima, tokom druge polovine 90-ih izdato na desetine hiljada „turističkih” viza kineskim državljanima, te da su u to vreme svake nedelje na beogradski aerodrom sletala dva-tri aviona puna putnika iz Pekinga, da bi se potom vraćali u Kinu skoro potpuno prazni.¹⁵⁶ Uprkos tome što je 2002. godine ukinuta direktna avio-linija između Beograda i Pekinga, kanali ilegalnih migracija kineskih državljana preko Srbije su, po svemu sudeći, opstali, a transfer je delom izmešten na vazdušni put Moskva—Beograd. Za migrante poreklom iz Kine Srbija je zemlja tranzita prema zapadnoevropskim zemljama u koje odlaze ilegalno: najustaljenija ruta vodi preko Mađarske do Austrije.¹⁵⁷ Iskustva same Mađarske, koja je ozbiljno suočena sa problemom ilegalnih migracija kineskih državljana ne samo zbog geografske pozicije, već i zbog činjenice da u njoj postoji relativno brojna i čvrsta zajednica kineskih imigranata unutar koje deluju i etničke kriminalne grupe,¹⁵⁸ dovoljno su indikativna i za Srbiju. S obzirom na to da zajednica kineskih imigranata u Srbiji broji više desetina hiljada ljudi, a uzevši u obzir pravilnost da na imigrantskim talasima u zemlju privremene ili krajnje destinacije stižu i krimi-

¹⁵⁴ Videti Izveštaje o radu Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije u 2001. i 2002. godini i Informaciju o stanju bezbednosti na teritoriji Republike Srbije i ostvarenim rezultatima rada MUP-a Republike Srbije u periodu od 1. januara do 30. juna 2003. godine. Op. cit.

¹⁵⁵ Center for the Study of Democracy (2002) „Smuggling in Southeast Europe”, CSD Reports 10, str. 47. <http://www.csd.bg/publications/book10/smuggling.eng.pdf>.

¹⁵⁶ Ibidem, str. 49.

¹⁵⁷ Juna 2000. godine mađarski ministar unutrašnjih poslova, Šandor Pinter, izneo je podatak da je „poslednjih meseci hapšeno u proseku 100—150 Kineza koji su pokušavali da ilegalno uđu u zemlju iz Srbije.” Prema: *Jane's information Group*, „People trafficking: Europe's new problem”, op. cit.

¹⁵⁸ U Mađarskoj je uočena praksa kineske mafije da putne isprave legalnih imigranata vraćaju nazad u Kinu kako bi se koristile za krijumčarenje novih. Prema: ibidem.

nalne organizacije iz zemlje porekla,¹⁵⁹ moguće je da je i Srbija ozbiljno suočena ne samo sa problemom krijumčarenja i tranzita na putu trgovine ljudima,¹⁶⁰ već i sa mogućnošću da se radna eksploatacija i dužnički i prisilni rad kineskih migranata u izvesnoj meri obavljaju i u samoj Srbiji kao zemlji privremene destinacije.¹⁶¹

Teorijske pretpostavke i praktična zapažanja da krijumčarenje muških migranata organizuju kriminalne grupe koje već imaju iskustva sa krijumčarenjem droge, oružja ili „pomaganjem” ratnim izbeglicama da napuste opasna područja dobili su potvrdu i ovim istraživanjem: krijumčarenje ljudi obavlja se od strane istih „partnera” sa obe strane granice i koriste se isti putevi kao i u slučaju krijumčarenja robe.

Krijumčarenje muških migranata kroz Srbiju, oskudne kontrole i visoke propustljivosti državnih granica (naročito granica Srbije prema Rumuniji, Bugarskoj i Mađarskoj), shvaćeni su od strane ispitanika širom Srbije kao veoma ozbiljni problemi, što naročito važi za ispitanike iz Zaječara, Subotice, Sombora i drugih gradova u pograničnim regionima koji su neposredno suočeni sa njima.

Prema informacijama dobijenim ovim istraživanjem može se izvesti zaključak da je Srbija, u izvesnoj meri, zemlja porekla, kao i zemlja destinacije radnika „na crno”. U oba slučaja, reč je o radu u istim privrednim granama — poljoprivredi i građevinarstvu, a za nelegalan rad potražuje se i nudi uglavnom jeftina, niskokvalifikovana radna snaga, koja se angažuje na fizičkim poslovima (zidarski radovi, kopanje kanala, branje voća, čuvanje stoke itd.). Dok iz Srbije radnici „na crno” pretežno odlaze u Nemačku, Austriju, Italiju i Grčku, u Srbiji se mahom angažuju imigranti iz Rumunije, Bugarske i, znatno ređe, Moldavije.

Ovom prilikom dobijene informacije o radu domaćih državljana „na crno” u zapadnoevropskim zemljama ukazuju na mogućnost da se eksploatacija njihovog rada obavlja posredstvom ili u okviru „etničkih krugova”, odnosno imigrantskih zajednica osoba poreklom iz Srbije u zemljama destinacije. Za rad „na crno” u inostranstvu radnici često bivaju namamljivani od strane „rođaka, poznanika i zemljaka”, da bi u

¹⁵⁹ O tome: Friman, R., Andreas, P. ed. (1999) *The Illicit Global Economy and State Power*, Lanham, Boulder, New York and Oxford: Rowman and Littlefield Publishers, inc.; Nikolić-Ristanović, V. „Illegal markets, human trade and transnational organised crime”, op. cit., i dr.

¹⁶⁰ Ovakve sumnje snažno potvrđuje ranije opisani događaj od 11. maja 2003. godine, tj. na hapšenje kineskog državljanina koji je dve godine legalno boravio u Beogradu zbog organizovanja trgovine kineskim migrantima u cilju radne eksploatacije, prilikom čega je zaplenjeno na desetine falsifikovanih pasoša, kao i mašina za falsifikovanje dokumenata.

¹⁶¹ Ova pretpostavka je osnažena činjenicom da se transfer u zemlju destinacije uglavnom ne može obavljati uvek po unapred predviđenom planu, već u zavisnosti od konkretnog razvoja događaja, „bezbednosnih” i drugih uslova. Empirijska je činjenica da transfer ilegalnih migranata u istu zemlju destinacije može trajati u rasponu od nekoliko dana pa do više meseci i godina. U tom smislu, zemlje preko kojih se odvija transport takođe su mesta u kojima viktimizacija trgovinom ljudima (eksploatacija prisilnim radom ili na drugi način) može da otpočne i u konkretnom smislu.

zemljama destinacije neretko završavali kao surovo eksploatisani i podvrgnuti prisilnom radu.

Kao zemlja destinacije hiljada imigrantskih radnika iz Rumunije i Bugarske, a istovremeno zemlja sa oskudnim sistemom pravne zaštite radnika imigranata, Srbija je potencijalno i zemlja unutar koje postoji određeni rizik trgovine ljudima u cilju radne eksploatacije. U tom smislu naročito su indikativni podaci o radu „na crno” rumunskih imigranata u Srbiji: uprkos tome što ovim istraživanjem nisu dobijene konkretne informacije o sprezi krijumčara i poslodavaca, kao ni informacije o prisilnom radu ili držanju imigrantskih radnika u dužničkom ropstvu, ima nagoveštaja da i takvih pojava ima, posebno ukoliko se na umu imaju dobijene informacije o dužini radnog vremena, visini nadnica, smeštaju i tretmanu imigrantskih radnika. U Srbiji postoji relativno visoka potražnja za jeftinom radnom snagom (naročito sezonskom), posebno u poljoprivredi i građevinskom sektoru. Mnogi poslodavci preferiraju zapošljavanje upravo imigranata, kako bi maksimalno snizili nadnice i na drugi način eksploatisali njihov rad koristeći prednosti koje proističu iz nezaštićenog statusa ovih radnika. Pod takvim okolnostima stvaraju se opasne osnove za pojavu trgovine ljudima i moguće je pretpostaviti da neki od trgovaca deluju kroz brojna neformalna tržišta sezonskog rada u Srbiji, na kojima se nudi posao državljanima susednih zemalja u Srbiji, kao i državljanima Srbije u zapadnoevropskim zemljama, pre svega u Grčkoj, Italiji i Nemačkoj.

Informacije dobijene o prosjačenju punoletnih muškaraca u Srbiji nagoveštavaju rizik od eksploatacije prinudom na prosjačenje, naročito beskućnika i hendikepiranih osoba. Unutrašnje sezonske migracije prosjaka, kao i izvesno prisustvo prosjaka iz drugih zemalja (Rumunije, Bugarske itd.), osnažuju pretpostavke da se prosjačenje punoletnih muškaraca u određenom obimu vrši organizovano i da su mnogi od prosjaka potencijalne žrtve prinude na prosjačenje i visoko izloženi riziku viktimizacije trgovinom ljudima.

IX Pojedinci i kriminalne grupe uključeni u trgovinu ljudima

Prema rečima Dušana Zlokasa, zamenika načelnika Uprave pogranične policije za strance i upravne poslove Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije, u 2002. godini podneta je 31 krivična prijava protiv 47 lica (vlasnika ugostiteljskih objekata i drugih lica), za ukupno 62 krivična dela u vezi sa trgovinom ljudima, i to najviše za posredovanje u vršenju prostitucije (24) i protivpravno lišenje slobode (11). U prvih pet meseci 2003. godine podneto je 9 krivičnih prijava protiv 30 lica za izvršena 72 krivična dela. Sa druge strane, na teritoriji Beograda su, prema podacima Odeljenja za strance u Upravi pogranične policije za strance i uprave poslove Sekretarijata unutrašnjih poslova u Beogradu, u prvih šest meseci 2003. godine protiv 17 lica podnete krivične prijave za oko 40 krivičnih dela koja imaju veze sa trgovinom ljudima.

Do sada je, posebno tokom akcije „Sablja”, u Beogradu pritvoreno 20 trgovaca ljudima, a privedeno je i nekoliko pojedinaca iz Jagodine, Novog Pazara i Kraljeva.¹⁶² Međutim, prema rečima jedne ispitanice „oni koji su uhapšeni predstavljaju samo vrh ledenog brega, jer se organizacijom trgovine ženama bavi ceo jedan dobro uigran tim međunarodnih razmera, najčešće pod rukovodstvom samog vrha organizovanog kriminala”.

Imajući to u vidu, nameće se pitanje ko su pojedinci i kriminalne grupe koji su uključeni u lanac trgovine ljudima, kakva je njihova organizacija i da li su i na koji način povezani sa drugim oblicima organizovanog kriminala s jedne, i legalnim akterima sa druge strane. U daljem izlaganju sledi analiza podataka dobijenih istraživanjem u vezi sa ovim pitanjima.

IX 1. Pojedinci uključeni u lanac trgovine ljudima

Do podataka o tome ko su pojedinci koji su uključeni u lanac trgovine ljudima došlo se kako na osnovu pitanja o konkretnim slučajevima sa kojima su se ispitanici susreli u praksi, tako i na osnovu njihovih posrednih saznanja o tome.

¹⁶² Prema tekstu „Uhapšena većina članova kriminalnih organizacija”, Blic, 25. mart 2003: str. 5.

I pored toga što je nekoliko ispitanika reklo da je teško dati generalnu sliku trgovaca ljudima, odnosno da ne postoji tipičan profil i da to mogu da budu osobe različite starosti, nacionalnosti i državljanstva, na osnovu saznanja većine ispitanika koji su odgovorili na pitanje ko su trgovci ljudima došlo se do sledećih podataka: to su mahom muškarci, srednjih godina (između 30 i 50 godina starosti), državljani Srbije i Crne Gore, vlasnici lokala, barova i drugih ugostiteljskih objekata u kojima su žrtve držane ili su bile eksploatisane, potom vlasnici transportnih firmi, taksisti i slično. Prema rečima nekoliko ispitanika posrednici, odnosno oni koji prebacuju, kupuju i prodaju žrtve, jesu uglavnom mlađi ljudi koji obično već imaju kriminalni dosije. Međutim, u lanac trgovine ljudima uključeni su i državljani drugih zemalja (posebno kada se radi o regrutovanju žrtava u zemlji porekla i njihovom prebacivanju do Srbije i Crne Gore), i to: Rumuni, Albanci, Rusi, Ukrajinci, Moldavci, Bosanci, Bugari, Mađari, Romi, Makedonci, Avganistanci, Turci, ali i državljani zemalja Zapadne i Centralne Evrope: Italijani, Austrijanci, Nemci, Francuzi, Slovaci, Česi.

Međutim, dobijeni podaci pokazuju da se među trgovcima (posebno kada se radi o trgovini ženama) pojavljuju i žene, i to uglavnom kao namamljivači jer „kod žena žrtava izazivaju poverenje“, ali i kao pomagači,¹⁶³ organizatori posla, prebacivanja preko granice, ili, pak, kao osobe koje obavljaju tehnički deo posla (obezbeđivanje lažnih isprava, traženje lokacije za smeštaj i slično). Kao namamljivačice se, u slučaju trgovine ženama, često pojavljuju drugarice, poznanice, žene koje su već bile uključene u lanac trgovine, bivše prostitutke. Tako Jelena Tušup, novinarka lista „Danas“, ima saznanja o „jednoj ženi iz Temišvara (Rumunija) preko koje je oko 80% trafikovanih žena došlo u Srbiju“. Ili, kako ističe Sandra Ljubinković, koordinatorka NVO ASTRA iz Beograda, „postoji jedna žena u Zemunu koja je namamljivačica, tamo drži kafanu... Policija još uvek nema dovoljno dokaza protiv nje i ona je još na slobodi“. O ženama koje su uključene u lanac trgovine jedan ispitanik, predstavnik policije, kaže:

„Žene su uglavnom u ruralnim predelima — one rade kao namamljivačice... Često žene organizuju prebacivanje preko granice. Rumunke i Moldavke to rade. Nije redak slučaj i da su bračni parovi umešani u celu priču. Kod nas, u velikom broju slučajeva organizatori su oženjeni Rumunkama i Moldavkama koje rade na prebacivanju devojaka.“

¹⁶³ Tako je, prema rečima ispitanika iz Odeljenja za strance u Upravi pogranične policije za strance i upravne poslove SUP-a Beograd, bilo slučajeva u kojima su bake bile pomagači.

Jedan ispitanik je naveo da je radio na formiranju profila žena trgovaca ljudima, na osnovu kojeg su uhapšene neke žene u unutrašnjosti upravo zbog trgovine, a koji izgleda ovako: žena, bez dece ili bez ženske dece, od 38 do 45 godina starosti.

U lancu trgovine žene imaju i ulogu čuvara u stanovima, kućama, vikendicama u koje se, pre svega, žene žrtave trgovine dovode i zadržavaju dok ne budu prodate dalje. O ulozi žena u lancu trgovine ženama jedna ispitanica je rekla sledeće:

„Njih (žrtve) tamo vrbuju njihovi. A onda ih povezuju odmah sa našim ljudima koji se već nalaze u Moldaviji i koji se time bave — kao neko ko obezbeđuje posao tim ženama. U većini slučajeva u svaki od tih pregovora oko dolaska i odlaska je uključena neka žena. Znači, to nisu samo muškarci, već su često to neke žene kojima te žene (žrtve) veruju. To je obično njihova drugarica ili sestrina drugarica, rođaka i one u većini slučajeva veruju da je to u redu jer tu ženu već poznaju. Žene su aktivne u lancu trgovine čak i kada žene (žrtve) dođu ovde u zemlju, u stanove u Beogradu, koje bih nazvala sabirnim centrima, i gde je po 20 žena smešteno i tu borave dok se ne rasporede po Srbiji. Tu su isto žene te koje ih drže, koje im prete, koje im ne daju da jedu i slično.“

U ulozi namamljivača, posebno žena žrtava trgovine, pojavljuju se i bračni parovi (muž i žena); agencije (za manekene, fotomodele, izbore lepota, turističke agencije), pa čak i sportski klubovi i neke firme, dok su u manjem broju slučajeva to prijatelji ili poznanici, rođaci, mladići, roditelji.

Kada se radi o deci kao žrtvama trgovine, u ulozi namamljivača pojavljuju se roditelji (uglavnom kada se radi o mlađoj deci i to romske nacionalnosti), potom poznanici/poznanice, mladići devojčica od 14 do 18 godina, stranci koje upoznaju u diskotekama, kafićima ili ispred škola, drugarice ili, pak, zaposleni u različitim agencijama za manekene, fotomodele ili turističkim agencijama.

Prema saznanjima ispitanika, namamljivači su uglavnom državljani zemlje porekla same žrtve.¹⁶⁴

U ulozi trgovaca muškim migrantima se, prema rečima jednog ispitanika iz Novog Pazara, najčešće pojavljuju „turističke agencije, agencije za traženje posla u inostranstvu, preduzimači građevinskih radova, rođaci, komšije, poznanici“. Interesantno je napomenuti i to da, prema rečima istog ispitanika, „neke od ovih turističkih agencija veoma uspe-

¹⁶⁴ Više o namamljivačima žena, dece i muškaraca može se naći u delovima studije koji govore o trgovini ženama, trgovini decom i trgovini muškarcima iz Srbije, kroz Srbiju i u Srbiju.

šno vode žene koje su se pokazale kao dobri organizatori krijumčarenja ljudi”.

Sledeći u lancu trgovine ljudima su oni koji prebacuju ili prevoze žrtve preko granice. To mogu da budu pojedinci, ali i organizacije koje se bave prevozom putnika. Pojedinci koji se angažuju za transfer i transport žrtava često ne znaju za koga rade, ko je sve uključen u lanac trgovine, a ponekad nisu ni svesni da je u pitanju trgovina ljudima. S tim u vezi jedan ispitanik je naveo sledeće:

„Mnogo ih je uhapšeno. Među njima i Zarubica, koji je radio trgovinu ženama iz Istočne Evrope za Italiju. Najviše se ipak hapse vozači, oni koji prevoze žrtve... Kada uhvate vozače, to im (policiji) malo znači jer ni oni ne znaju ceo lanac, često ne znaju ni za koga rade.”

Prema rečima jedne ispitanice, „granica se uglavnom prelazi ilegalno, i to zaprežnim kolima, uz pomoć naših državljana, mahom starijih ljudi sa sela koji ne znaju o čemu se zapravo radi, pa za malu novčanu nadoknadu pristaju da žene prevezu do Kosova... To obično čine noću, prolazeći kroz Vlasotinca, ali bez zadržavanja.”

Međutim, u prevoženje žrtava trgovine uključene su i pojedine putničke agencije, čiji su vlasnici svesni činjenice da se radi o ilegalnom prebacivanju, pre svega žena, o čemu svedoče reči jednog ispitanika, predstavnika policije, iz Beograda:

„Postojala je putnička agencija koja je radila prevoz putnika iz Jugoslavije u Italiju. Vlasnik te agencije je dobijao nadoknadu za prebacivanje devojaka. On je znao da one nemaju putne isprave, znao je ko je to sve organizovao, ali je na to pristao zbog nadoknade. Uhapšen je i protiv nje- ga je bila podneta krivična prijava, ali je ovo lice sada na slobodi.”

Pored toga, postoje i grupe koje se bave prebacivanjem žrtava preko granice, što je posebno interesantno kada se radi o muškarcima (migrantima). Tako su, prema rečima jednog ispitanika iz Beograda (predstavnika policije), „posebno poznate tzv. zaječarska i vršačka grupa koje ih (migrante) prebacuju”.

Na kraju lanca trgovine su oni koji žrtve kupuju, eksploatišu, a potom prodaju dalje. To su uglavnom vlasnici barova, noćnih klubova, javnih kuća i drugih ugostiteljskih objekata (posebno kada se radi o trgovini ženama), o čemu svedoče i neki primeri iz sudske prakse. Ispitanici iz Šapca naveli su slučaj iz prakse opštinskog suda iz 2002. godine, u kojem je vlasniku javne kuće, kome je prodana jedna rumunska državljanica, izrečena kazna zatvora u trajanju od jedne godine za krivično delo posredovanja u vršenju prostitucije. Ili, u Somboru je vlasnik jed-

nog od noćnih barova u kojima su „radile” strane državljanke kažnjen kaznom zatvora u trajanju od dve godine i pet meseci za posredovanje u vršenju prostitucije, a žena koja mu je pomagala da vodi posao (naplaćivala usluge od klijenata), na dve godine i šest meseci (kao saizvršilac).

IX 2. Organizacija kriminalnih grupa

Trgovina ljudima je višeslojan, kompleksan i dinamičan društveni fenomen, čija nevidljivost, mobilnost i organizovanost u međunarodnim razmerama¹⁶⁵ povećavaju stepen ozbiljnosti i opasnosti ove vrste kriminaliteta. Prema policijskim izveštajima, u Srbiji su se trgovinom ljudima bavile dve ekipe i 22 podvodača, pri čemu je Šabac identifikovan kao grad u kojem je postojalo 10 kriminalnih grupa sa 52 člana i šest pojedinaca koji su se, pored preprodaje droge i automobila, bavili i trgovinom ljudima, saradujući sa grupama iz Beograda, Novog Sada, Loznice, Sremske Mitrovice i Republike Srpske.¹⁶⁶ Kakva su saznanja ispitanika u vezi sa načinom na koji su trgovci ljudima umreženi i organizovani, pokazuju sledeći podaci.

Od ukupnog broja ispitanika (123), njih 60 je dalo odgovor o načinu na koji su trgovci ljudima organizovani i kako su im podeljene uloge i poslovi unutar organizacije. Na osnovu toga, zapaža se da su ispitanici identifikovali tri oblika organizacije: organizacija po principu mreže; organizacija sa strogom hijerarhijom, odnosno „po principu piramide”, i ad hoc organizacije.

Prema saznanjima pojedinih ispitanika, kriminalne organizacije koje su uključene u trgovinu ljudima „funkcionišu po principu mreže, nema hijerarhije, nestruktuirani su pa se zato teže otkrivaju”.¹⁶⁷ Neki ispitanici, pak, smatraju da se radi o organizacijama kod kojih „nema čvrste organizacije, već deluju po principu ad hoc poslovne saradnje, od slučaja do slučaja”.

Treću grupu ispitanika čine oni koji su rekli da su trgovci ljudima dobro organizovani, međusobno povezani, a sama organizacija ima jasnu, preciznu i složenu strukturu. Naime, radi se o kriminalnim organi-

¹⁶⁵ Zamfiresku, D.G. (2001) „Harmonizacija nacionalnih zakonodavstava sa standardima Unije u vezi sa trgovinom ljudima”, u: *Krijumčarenje ljudi — krijumčarenje žena i dece*, Beograd: Centar za unapređenje pravnih studija, Ministarstvo unutrašnjih poslova Rumunije i Centar za pravna pitanja: str. 15.

¹⁶⁶ Prema: „Mafija u mišijoj rupi”, Blic, 15. mart 2003: str. 9; „Razbijene mafijaške organizacije u Srbiji”, Blic, 22. mart 2003: str. 4.

¹⁶⁷ Prema saznanjima prof. dr Dobrivoja Radovanovića, direktora Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu.

zacijama sa strogom hijerarhijom i jasno podeljenim poslovima, odnosno, kako je naveo jedan ispitanik, „funkcionišu po principu piramide”.

U tom smislu, na čelu organizacije je šef („boss”), koji je glavni organizator posla i ujedno ostvaruje najveću zaradu, pri čemu su, prema rečima jednog ispitanika iz SUP-a u Somboru, „šefovi uvezani na nivou Istočne Evrope”. Ispod njega su svi ostali koji za njega rade, i to: oni koji vrbuju žrtve u zemlji porekla, potom oni koji prevoze i prebacuju žrtve (transfer, transport), zatim oni koji biraju žrtve, kupuju i prodaju, pregovaraju (sa policijom, sudom i slično). Slede oni koji falsifikuju dokumenta, pozivna pisma, pečate, potpise, odnosno oni koji pribavljaju falsifikovana dokumenta, koji skrivaju žrtve i čuvaju ih, da bi na kraju došli oni koji žrtve eksploatišu (vlasnici noćnih barova, javnih kuća i drugih sličnih objekata). O tome rečito govore sledeći navodi iz odgovora naših ispitanika:

„Svako u lancu ima svoju ulogu i posao. Šefovi drže i kontrolišu grupu, ugovaraju trgovinu i odlučuju o daljoj sudbini žena. U grupi postoje namamljivači žrtava, oni preuzimaju i dalje transportuju žene prema utvrđenim kanalima.”

„Svi učesnici ovih kriminalnih aktivnosti imaju svoja zaduženja. Postuje se hijerarhija. Glavni organizator mora imati sve informacije koje se tiču trgovine, a tamo gde dođe do internih neistina ili laži oni bivaju surovo kažnjavani.”

„Organizacija lanca trgovine je unutrašnja stvar — tačno se zna ko šta radi, dobro se međusobno poznaju oni koji rade kod nas, vrlo su spretni, ali kod prebacivanja preko granice se menjaju tako da, na primer, nikada ista osoba iz Rumunije ne kontaktira sa istom osobom iz naše zemlje prilikom prebacivanja i sačekivanja... Svako radi svoj deo posla, uzme procenat i ne zanima ga šta se dalje dešava.”

„Mislim da su trgovci ljudima jako dobro umreženi i organizovani — oni se nalaze u lancu sa jasno podeljenim ulogama i pravilima ponašanja i unutar organizacija i između organizacija. Unutar svake organizacije tačno se zna ko obavlja posao namamljivanja, transfera, prodaje, kontrole i tako dalje. Između sebe, organizacije dele ‘poslove’ po teritorijalnom principu i imaju razrađene mehanizme rešavanja različitih konfliktnih situacija. Lanac trgovine ljudima i saradnja kriminalnih organizacija obavlja se i na transnacionalnom nivou: trgovci ženama iz zemalja porekla, tranzita i destinacije su međusobno povezani.”

„Što se njihove organizacije tiče, kada se radi o trgovini ženama, podela posla izgleda ovako: postoje ljudi koji ih u njihovim zemljama vrbuju (neke i svesno ulaze — zbog prostitucije) da će da rade kao šankerice, kobarice, bebisiterke. Onda ima jedan krug ljudi koji im rade falsifikovane papire. Onda prelaze granicu. Kada se, na primer, radi o Moldavkama,

one prelaze u Rumuniju, ostaju tamo 2—3 dana, tu ih drugi kupuju od namamljivača, a onda ih naši ljudi preuzimaju ili Rumuni organizuju transport do granice i od granice do destinacije... Kada dođu kod nas, organizuju se 'aukcije' — javne prodaje devojaka, i one dalje odlaze na Kosovo, u Makedoniju, Mađarsku. Tih javnih prodaja je bilo i u Beogradu. Postoje i sada kampovi gde se sakupljaju devojke i gde se organizuju prodaje."

Saznanja pojedinih ispitanika govore o tome da su u ovaj „biznis“ ponekad uključene cele porodice. Tako jedna ispitanica kaže:

„I kod nas i u drugim zemljama cele porodice su uključene u trafficking. Imala sam jedan slučaj u Kraljevu, gde su radili žena, muž i drugi članovi porodice, i svako od njih je imao konkretno zaduženje."

Nešto slično izneo je još jedan ispitanik:

„Oni su dobro organizovani, a negde ima i to da je trgovina ljudima porodični biznis — na primer, jedna porodica u Veterniku (uključeni su otac, majka, sin i kćerka); u Sremskoj Mitrovici je pored oca uključen njegov sin; u slučaju lokala 'Mozart' u Leskovcu radila su dva brata i slično."

IX 3. Veze trgovine ljudima sa drugim oblicima organizovanog kriminala

O vezama između trgovine ljudima u Srbiji i drugih formi organizovanog kriminala govore sledeći podaci dobijeni istraživanjem.

Od ukupnog broja ispitanika (123), njih 69 je odgovorilo na pitanje da li postoje veze između trgovine ljudima i drugih oblika organizovanog kriminaliteta, od čega je njih 66 reklo da takva veza postoji, odnosno da su kriminalne grupe i pojedinci međusobno povezani i dobro organizovani. O tome prof. dr Đorđe Ignjatović s Pravnog fakulteta u Beogradu kaže:

„Te veze su sasvim sigurno neposredne. Trgovina ljudima je oblik organizovanog kriminala i ona se mora obavljati korišćenjem kanala, veza i metoda karakterističnih uopšte za 'poslovanje' u domenu organizovanog kriminala i ilegalnog tržišta roba i usluga."

Tri ispitanika su izričito navela da saradnja postoji, ali isto tako i specijalizacija za bavljenje jednim oblikom organizovanog kriminaliteta, tako da kriminalne grupe ne zalaze jedni drugima u interesne sfere.

Dva ispitanika nemaju saznanja o postojanju ovakvih veza, dok je jedan ispitanik naveo da ipak smatra da direktne veze između trgovine ljudima i drugih formi organizovanog kriminala ne postoje.

Dobijeni podaci pokazuju da je trgovina ljudima povezana sa trgovinom narkoticima (30 ispitanika), oružjem (15), krađenim vozilima (9), potom prostitucijom (5), falsifikovanjem dokumenata (3), trgovinom cigaretama (3), krijumčarenjem ljudi (2), trgovinom organima i sa ratnim zločinima (po jedan ispitanik).

Najveći broj ispitanika koji su dali odgovor na postavljeno pitanje smatra da je trgovina ljudima povezana sa trgovinom narkoticima (30 ispitanika). Naime, kako je naveo Dušan Zlokas, zamenik načelnika Uprave pogranične policije za strance i upravne poslove MUP-a RS, „u Evropi su u samom vrhu 'biznisa' terorizam, trgovina drogom i trgovina ljudima“. O ovoj vezi jedan ispitanik kaže:

„Svakako postoje veze između trgovine ljudima i drugih vrsta organizovanog kriminala, recimo trgovinom drogom. Žene koje se trafikuju (domaće i strane) iz Srbije (obično putuju avionom) poleću sa Surčina sa 'poklonom za taštu', pola ili kilogramom kokaina za taštu u Bolonji, jer je jedan od ovdašnjih bosova za trgovinu ljudima ima tasta i taštu u Bolonji.“

Ispitanici su ukazali i na vezu između trgovine ljudima i trgovine oružjem (njih 15 je navelo postojanje ove veze).

„Postoje veze između trgovine ljudima i trgovine drogom i oružjem. Naime, nekada je lakše trgovati oružjem ili drogom nego čovekom koji nije mali, treba ga sakriti, prebaciti preko granice, ali sa druge strane policija više pažnje obrati na drogu/oružje, pa može da se desi da je lakše trgovati ljudima.“

Pored toga, jedan broj njih smatra da je ovaj oblik organizovanog kriminaliteta povezan sa trgovinom krađenim vozilima, prostitucijom, falsifikovanjem dokumenata, trgovinom cigaretama, krijumčarenjem ljudi, trgovinom organima ili sa ratnim zločinima.

O nekim od ovih veza govori i Brankica Grupković, savetnica ministra unutrašnjih poslova Republike Srbije za međunarodnu saradnju:

„Naša iskustva, nakon ubistva premijera Đinđića, pokazuju da su kriminalci povezani, finansirani iz jednog izvora i da sve to ima političku dimenziju. Ratni zločini i organizovani kriminal su jedno te isto, odnosno radili su ih isti ljudi. Na to ukazuje i londonska izjava od prošle godine u kojoj su definisane najvažnije vrste organizovanog kriminala. U našem regionu to je trgovina ljudima, pa tek onda trgovina drogom i oružjem. Tu

je pokazano i kako je to sve povezano sa ratnim zločinima i kako se na taj način kriminalcima daje patriotska dimenzija, a oni su, ustvari, samo čuvali svoje tržište.”

Međutim, o povezanosti pojedinaca i grupa koji se bave različitim oblicima organizovanog kriminaliteta govore i saznanja pojedinih ispitanika o tome da se tu radi o istim ljudima ili o ljudima koji su se prvo bavili trgovinom drogom, oružjem ili krađenim automobilima, pa su prešli na trgovinu ljudima. To se uglavnom objašnjava time da je trgovina ljudima „unosniji posao”, tj. da donosi veću zaradu uz manji rizik. O tome ispitanik iz Odseka pogranične policije za strance i upravne poslove SUP-a Zaječar kaže:

„Uglavnom se radi o ljudima koji su ranije bili uključeni u neki oblik organizovanog kriminala — trgovinu krađenim automobilima ili drogom, pa su se zbog veće zarade i manjeg rizika ‘prebacili’ na drugu ‘delatnost’.”

Dušan Zlokas, zamenik načelnika Uprave pogranične policije za strance i upravne poslove MUP-a RS, ovu vrstu veze objašnjava na sledeći način:

„Ova veza sigurno postoji ako je zarada tako velika, jer jedna devojka mesečno može da donese oko 10.000 EUR, bordel oko 100.000 EUR, a rizik je mali: devojke se plaše, u drugoj su državi, plaše ih makroi, trafikeri, i to policijom (u smislu da će biti zatvorene). U pitanju je kriminalna delatnost koja donosi najveću zaradu uz najmanji rizik. Obično se i novac od trgovine drogom i oružjem sliva u ovu delatnost, s tim što o tome nema puno dokaza kod nas.”

S tim u vezi, interesantni su navodi jednog ispitanika koji kaže da „na području Golupca ima onih koji su se specijalizovali prevozeći robu, naftu, cigare, a isto je i prema Bosni, tako da tu već postoji infrastruktura za krijumčarenje i trgovinu ljudima”. Ili, kako ističe jedan predstavnik policije:

„Krug ljudi koji koristi granicu za prebacivanje ljudi ‘radi’ i oružje. Grupa prema Rumuniji, na rumunskoj granici, ‘radi’ u pravcu Rumunije drogu i cigare, a prema Srbiji ljude. To su kriminalci koji rade na granici i rade sve što, kako oni kažu, ‘ide’, znači sve što je profitabilno a zabranjeno. Teroristi takođe koriste ove kanale. Trgovina ljudima je unosnija od ostalih oblika organizovanog kriminala: manji je rizik, dobra zarada, organizatori često nisu direktno uključeni, teško se dokazuje, imaju svoje carinike ili policajce, znači rizik je zaista minimalan.”

IX 4. Veze trgovine ljudima sa legalnim akterima

Trgovina ljudima predstavlja oblik organizovanog kriminaliteta, kojeg, posebno u savremenom društvu, karakterišu „profesionalizacija, fleksibilnost i oslanjanje na osobe van organizacije (biznismene, političare i birokrate)”.¹⁶⁸ Tako je na pitanje da li postoje veze između trgovine ljudima u Srbiji i legalnih aktera, od 64 ispitanika koji su dali odgovor (od ukupno 123), njih 52 reklo da ta veza postoji. Pri tome su neki ispitanici odgovorili da takva veza sigurno postoji jer bez nje trgovina ljudima ne bi ni mogla da se odvija (posebno ne u ovakvom obimu), dok neki smatraju da ta veza verovatno postoji, ali nemaju neposredna iskustva sa tim ili su, pak, mišljenja da je teško proceniti njihovu dimenziju. Dva ispitanika su rekla da takva veza ne postoji, dok je njih 10 navelo da nemaju konkretna saznanja o postojanju ovakve veze.

Saznanja ispitanika pokazuju da veze i saradnja postoje kako sa državnim strukturama, tj. određenim državnim organima, tako i sa drugim legalnim akterima.

Kada je u pitanju veza sa državnim organima, najčešće je navođena povezanost trgovaca ljudima sa policijom, o čemu svedoči sledeći primer:¹⁶⁹

„Najstrašnije je to što se lokal nalazio 50 metara od stanice policije i što su policajci i sami učestvovali u prevozu devojaka do punktova na kojima se vršila prodaja devojaka zainteresovanim gazdama iz drugih gradova Srbije, sa Kosova i iz Albanije. Policija nije učestvovala u njihovom transportu, to su obavljali vlasnici lokala, ali bi to bilo praktično nemoguće bez sprege sa policijom, oni su obezbeđivali ‘sigurnost posla’ jer se trgovina obavljala upravo pokraj policijskih punktova.”

Vesna Stanojević, koordinatorka Savetovaništa protiv nasilja u porodici i Skloništa za žene žrtve trgovine, kao jedan od razloga neotkrivanja trgovaca ljudima navodi upravo saradnju koja je postojala sa policijom, opisujući je na sledeći način:

„Slučajevi trgovine ženama koje dolaze u Sklonište se otkrivaju isključivo putem racija. Međutim, prepreka takvom načinu otkrivanja, prema pričama devojaka, pre akcije ‘Sablja’ bilo je postojanje doušnika u po-

¹⁶⁸ Nikolić-Ristanović, V. (2003) „Trgovina ljudima i organizovani kriminalitet: određenje osnovnih pojmova i metode prikupljanja podataka”, u: Nikolić-Ristanović, V., Čopić, S., Mihić, B. (2003) *Trgovina ljudima: pojami, karakteristike i pravna regulativa*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja [neobjavljeno: str. 5].

¹⁶⁹ Takođe, videti i primere u delu „Način funkcionisanja i ocena mehanizama delovanja vladinih, nevladinih i međunarodnih organizacija u vezi sa trgovinom ljudima”.

liciji koji su javljali trafikerima da će biti racija, tako da su ih oni sklanjali, obično negde na selo, i vraćali ih kada prođe opasnost.”

Potom su tu veze sa carinom, pa tako jedna ispitanica kaže:

„Prvo je veza sa pograničnim organima, bilo policijom ili carinom, jer ni prelasci nisu samo nelegalni. Moguće je prelaziti samo u određeno vreme, kada su određeni carinici prisutni...”

Slede veze sa različitim agencijama, na primer za nepokretnosti, fotomodele, manekene, sa turističkim agencijama, potom sa sportskim klubovima, estradom, folklornim ansamblima, prevoznicima i slično, preko kojih se uglavnom žene vrbuju, odnosno preko kojih se obezbeđuju različiti papiri, potvrde i drugo (vaučeri, pozivna pisma i slično) i obavlja prevoz do određene destinacije. Jedan primer veza sa legalnim strukturama navodi prof. dr Dobrivoje Radovanović, direktor Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu:

„Legalni biznisi koji su u vezi sa trgovinom imaju nekoliko nivoa: vlasnici motela koji su krajnji kupci žena pokušavaju da to legalizuju tako što imaju restorane u kojima zapošljavaju žene kao spremačice, konobarice i one su tada pod užasnom kontrolom.”

Dok je tu vezu jedan drugi ispitanik opisao na sledeći način:

„Kao prvo, žene mogu legalno da uđu u našu zemlju, da borave u njoj. Na primer, dolazi kod svoje sestre koja je udata za našeg državljanina, koji je ujedno i vlasnik ugostiteljskog objekta. Tu je teško dokazati da postoji prostitucija, trgovina i slično zbog prikriivanja legalnim aktivnostima. Potom, postoji korupcija, podmićivanje svakog koga treba od strane kriminalne organizacije: na primer, u policiji radi izdavanja pasoša, pri dobijanju vize, da se dobije službeni pasoš... Potom na graničnim prelazima, pa korupcija prevoznika — angažovanje prevoznika koji imaju redovne linije kako bi se prevoz lakše organizovao i granica lakše prešla...”

Vrlo je ilustrativan i primer iz prakse Odseka pogranične policije za strance i upravne poslove Sekretarijata unutrašnjih poslova u Subotici, koji govori o vezi trgovaca ženama sa radnicima na železnici:

„Policija je u kući čekala gazdaricu, ali dok su je čekali pojavio se jedan čovek, železničar, a potom i drugi, pa ih je policija zadržala. Kada je došla i gazdarica, sve su ih priveli u SUP. Železničari su imali zadatak da devojke smeste u prazan teretni vagon kako bi izbegle carinsku i pasošku

kontrolu. Naime, kako su ti železničari bili zaduženi za kontrolisanje vagona, znali su kada dolazi i prolazi kontrola (koristili su i mobilne telefone), i smeštali su devojke u takav vagon. Trebalo je da se prebace u Mađarsku, gde je trebalo da ih sačeka mađarski radnik na železnici i da ih dalje prebaci. Po istom principu se radilo i iz pravca Mađarske prema SiCG. Inače, ova grupa iz Subotice (žena i dva železničara) prebacila je preko 30 devojaka po istom principu, a postojao je još jedan naš državljanin koji je devojke sačekivao kada su dolazile iz Mađarske i vozio ih je u Beograd.”

IX 5. Zaključak

Trgovinu ljudima, kao oblik organizovanog kriminaliteta, karakteriše čitav niz različitih modaliteta ponašanja, načina izvršenja, aktera i ciljeva, što u velikoj meri potvrđuju i rezultati istraživanja trgovine ljudima u Srbiji.

U lancu trgovine ljudima uključen je veliki broj pojedinaca koji, unutar kriminalne organizacije, imaju određene poslove i zadatke: počev od organizatora (šefa koji organizuje ‘posao’), preko posrednika koji su zaduženi za određene poslove u fazi namamljivanja, transporta i transfera žrtava, do eksploatatora, tj. vlasnika barova, noćnih klubova, firmi, hotela i sl. u koje žrtve dospevaju i gde bivaju eksploatisane.¹⁷⁰

U svojstvu trgovaca ljudima u Srbiji pojavljuju se mahom muškarci srednjih godina, naši državljani, ali, ne tako retko, u ovaj ‘posao’ ulaze i žene, najčešće kao namamljivači, i to u slučajevima trgovine ženama. Pored toga, u trgovinu ljudima uključene su i različite agencije: turističke agencije, agencije za zapošljavanje, za izbore lepota, za fotomodele, manekene, ali i sportski klubovi, neke firme i slično.

Organizacija grupa koje se bave trgovinom ljudima je, prema saznanjima ispitanika, trojaka: po principu mreže, po principu piramide, tj. sa strogom hijerarhijom i jasno podeljenim i definisanim poslovima, i kao ad hoc organizacija.

¹⁷⁰ Poređenja radi, na ovom mestu bi trebalo ukazati na tipologiju učesnika u lancu trgovine ljudima, sadržanu u jednoj hrvatskoj studiji. Prema njoj, prvu i glavnu grupu čine *organizatori* koji pripadaju organizovanoj kriminalnoj mreži. Potom dolaze *posrednici* koji rade na tačno određenim lokacijama i koji su odgovorni za vrbovanje, transport i prodaju žena, pri čemu se pojedini zadaci sa ovog nivoa daju određenim pojedincima. Sledeći nivo čine *menadžeri*, odnosno vlasnici barova, noćnih klubova, hotela, bordela, makroi. I na kraju dolaze *pomoćnici*, tj. pojedinci koji su na određenim položajima u vladi, administrativnim službama ili organima gonjenja, a koji obezbeđuju informacije i/ili legalna dokumenta za novac i mogu da interвениšu na mnogo načina kako bi zaštitili interese drugih učesnika u lancu (na primer, da obustave krivični postupak, da „izgube” dokaze i slično). Videti Stulhofer, A., Raboteg-Šarić, Z. (2002) *Sex Trafficking in Croatia: An Assessment Stud.* Geneva: IOM, prema Kelly, L. (2002) op. cit., str. 43.

Trgovina ljudima je tesno povezana sa drugim oblicima organizovanog kriminaliteta, posebno sa trgovinom narkoticima i oružjem. Ove veze mogu se objasniti time da se za trgovinu ljudima koriste isti kanali, metode i veze kao i u slučaju drugih formi organizovanog kriminala, odnosno ilegalnih tržišta roba i usluga. Sa druge strane, iz odgovora ispitanika proizilazi da se trgovinom ljudima bave isti ljudi, odnosno ljudi koji su se ranije bavili trgovinom drogama ili oružjem pa su se „prebacili” na profitabilniju delatnost koja nosi manji rizik, što takođe objašnjava postojanje veze sa drugim formama organizovanog kriminala na našim prostorima.

Međutim, da bi trgovina ljudima, kao oblik organizovanog kriminala, opstala na određenom prostoru, neophodna je odgovarajuća potpora u legalnim društvenim i državnim strukturama, a prema saznanjima anketiranih profesionalaca, takve veze u Srbiji postoje. Tako su kao ‘pomoćnici’,¹⁷¹ odnosno pojedinci iz državnih struktura ili drugi legalni akteri sa kojima su trgovci ljudima povezani, identifikovani: policajci, carinici, različite agencije (za nepokretnosti, manekene, fotomodele), turističke agencije, prevoznici, estrada, sportski klubovi, neke firme i slično.

¹⁷¹ Pomoćnici u smislu prethodno iznete tipologije lica uključenih u lanac trgovine ljudima, koja je sadržana u hrvatskoj studiji.

X Način funkcionisanja i ocena mehanizama delovanja vladinih, nevladinih i međunarodnih organizacija u vezi sa trgovinom ljudima

Mehanizmi delovanja državnih organa, nevladinih i međunarodnih organizacija analizirani su na osnovu odgovora ispitanika na direktna pitanja u vezi sa tim, na osnovu primera dobre i loše prakse koje su naveli, kao i na osnovu analize odgovora dobijenih iz intervjua u celini.

X 1. Mehanizmi delovanja državnih organa

Analiza delovanja državnih organa u vezi sa trgovinom ljudima odnosi se na rad policije, pravosudnih organa i centara za socijalni rad, i to vezano za otkrivanje, dokazivanje, zaštitu i reintegraciju žrtava.

X 1.1. Delovanje policije u otkrivanju i prikupljanju dokaza o trgovini ljudima

Analiza odgovora dobijenih intervjuima sa stručnjacima i predstavnicima nevladinih organizacija ukazuje da su u delovanju policije u pravcu otkrivanja trgovine ljudima prisutni kako reaktivni tako i proaktivni pristup, pri čemu se uočava da je u poslednje vreme, posebno tokom 2003. godine, proaktivni pristup izgleda postao preovlađujući. Takođe, iz analize ukupno dobijenih odgovora proizilazi i promena u pravcu tretiranja žrtava trgovine ljudima u skladu sa zaštitom njihovih ljudskih prava. To znači da se žrtve sve češće tretiraju kao žrtve a ne kao, kako je ranije bila preovlađujuća praksa, izvršioци prekršaja iz Zakona o javnom redu i miru (prostitucija), Zakona o kretanju i boravku stranaca (nedozvoljeni boravak) i Zakona o radnim odnosima (rad „na crno“).

Proaktivni pristup podrazumeva inicijativu od strane policije, koja se ogleda u operativnom radu na prikupljanju informacija i reagovanju po osnovu tih informacija putem kontrole objekata za koje postoji sumnja da se u njima vrši krivično delo trgovine ljudima, putem hapšenje izvršilaca, hapšenja i/ili oslobađanje žrtava, zatvaranja barova i drugih lokala, u pojačanoj kontroli granice, odnosno lica koja prelaze granicu, posebno dece, bez obzira da li putuju sama ili u pratnji odraslih i sl.

Proaktivni pristup podrazumeva i druge oblike aktivnog delovanja policije u pravcu otkrivanja ovog krivičnog dela, kao što su, na primer: pozivanje agencija za poslovnu pratnju, predstavljanje kao da su klijenti i zakazivanje sastanka da bi se izaberala devojka i sl.

Pored proaktivnog, policija koristi i reaktivni pristup, koji se sastoji u reagovanju na osnovu prijave žrtava, prijava građana, nota stranih ambasada i sl. Ovaj pristup je dugo vremena bio osnovni pristup u otkrivanju trgovine ljudima i kao takav nije uzimao u obzir specifičnosti ovog oblika kriminaliteta, koje se pre svega ogledaju u izuzetno teškoj i nezaštićenoj poziciji žrtve, ali i lica bliskih njoj i drugih građana, pa tako i u izuzetno niskom nivou njegovog prijavljivanja. Delimično i zbog dominantnosti takvog pristupa, u Srbiji je broj identifikovanih slučajeva trgovine ljudima dugo vremena bio izuzetno nizak. Ipak, sudeći prema odgovorima ispitanika, ima se utisak da i dalje jedan broj stručnjaka ne uočava neophodnost proaktivnog pristupa u otkrivanju trgovine ljudima, s obzirom da smatra da je neprijavljivanje trgovine ljudima od strane žrtava osnovni problem u vezi sa otkrivanjem.

Prema saznanjima ispitanika, tokom 2002. i 2003. godine došlo je do pokretanja krivičnih postupaka u 10 mesta, odnosno u većini onih koja su bila obuhvaćena istraživanjem, i to: Subotici, Somboru, Šapcu, Beogradu, Mladenovcu, Požarevcu, Kraljevu, Nišu, Leskovcu i Novom Pazaru. Krivični postupci su pokrenuti mahom protiv vlasnika barova, konobara zaposlenih u njima, žena koje su pomagale vlasnicima barova u kupovanju žena ili u naplaćivanju usluga, kao i protiv lica koja su pomagala ili organizovala transfer žrtava. S obzirom da su otkriveni pre stupanja na snagu izmena Krivičnog zakona RS iz aprila 2003. godine, u najvećem broju slučajeva ovim licima se na teret stavljaju sledeća krivična dela: posredovanje u vršenju prostitucije (član 251 Osnovnog krivičnog zakona), protivpravno lišenje slobode (član 63 KZ RS), falsifikovanje isprave (član 233 KZ RS), nedozvoljen prelaz državne granice (član 249 Osnovnog krivičnog zakona), silovanje (član 103 KZ RS) i sl. U slučajevima u kojima je došlo do osude, izrečene sankcije se kreću od uslovne osude do dve godine i šest meseci zatvora, pri čemu je prosečna izrečena kazna zatvora oko jedne godine.

Na promenu pristupa policije u otkrivanju trgovine ljudima po svojoj prilici je uticala njena edukacija u tom pravcu, kao i u pravcu prepoznavanja žrtava, ali i promene zakona i uključivanje policije u regionalne akcije usmerene na otkrivanje trgovine ljudima. Prema podacima Međunarodne organizacije za migracije koje nam je iznela Sandra Slijepčević, 61% žrtava trgovine ljudima oslobodila je policija, 8% klijenti, njih 4% uspeo je da pobjegne, dok su ostale oslobodili prijatelji.

Kada je u pitanju promena u pogledu tretiranja žrtava, ona se, pre svega, ogleda u njihovom kažnjavanju novčanim umesto zatvorskim

kaznama ili u potpunom odsustvu kažnjavanja i omogućavanju privremenog boravka, odnosno odlaganju deportacije. Takođe, uočava se i tendencija liberalnijeg odnosa prema žrtvama krijumčarenja, kojima se umesto krivičnih izriču prekršajne sankcije. Međutim, iako postoji trend ka sve češćem postupanju na ovaj način, izgleda da još uvek ima dosta slučajeva prekršajnog kažnjavanja žrtava koje najpre odlaze na izdržavanje kazne zatvora, a tek zatim u Sklonište, odnosno u svoje zemlje.

Odgovori pojedinih ispitanika ukazuju na apsurdnu situaciju da u nekim slučajevima žrtve bivaju kažnjene za prostituciju sa 15 dana zatvora, a gazda na mesec dana zatvora, takođe za prekršaj (iz Zakona o javnom redu i miru ili Zakona o radnim odnosima). Očigledna neujednačenost u postupanju kako policije tako i prekršajnih organa ukazuje na odsustvo sistemskih rešenja i neravnopravan položaj žrtava, koji često zavisi od toga gde su se zatekle ili ko ih je otkrio i sl. Očigledno je da odsustvo jasnih zakonskih rešenja, kojima bi bila isključena prekršajna odgovornost žrtava trgovine, i kojima bi im bio garantovan privremeni boravak radi učešća u krivičnom postupku i iz humanitarnih razloga, utiče na opstajanje loše prakse, odnosno neujednačenosti u postupanju državnih organa.

Pored toga, uočeno je da još uvek ima dosta barova i drugih lokala u kojima ima žrtava trgovine, kao i da u slučajevima u kojima je došlo do zatvaranja lokala nije sigurno da je eksploatacija žrtava prestala. Više ispitanika je izrazilo sumnju ili imalo saznanje da je seksualna eksploatacija žrtava samo postala prikrivenija, odnosno da je preseljena u unutrašnjost, pre svega u sela, a u gradovima u stanove i na periferiju. Postavilo se i pitanje šta se desilo sa žrtvama nakon zatvaranja većeg broja barova u Srbiji, jer je priliv žrtava u Sklonište za žrtve trgovine drastično smanjen od uvođenja vanrednog stanja i započinjanja akcije „Sablja”. Jedan ispitanik, predstavnik policije, smatrao je da je razlog tome što su žrtve ranije oslobođene, odnosno da pri hapšenju izvršilaca nisu nađene žrtve. Drugo moguće objašnjenje, koje su dali neki drugi ispitanici, jeste da su izvršioци bili brži od policije i da su na vreme sklonili žrtve u stanove, na selo i sl.

Uprkos jasnom pozitivnom trendu u pravcu većeg otkrivanja trgovine ljudima u Srbiji, na osnovu odgovora naših ispitanika identifikovan je čitav niz problema koji predstavljaju prepreku većoj efikasnosti u otkrivanju i dokazivanju.

Identifikovani problemi se mogu svrstati u četiri grupe i to: materijalni, kadrovski i organizacioni problemi; problemi koji proističu iz same prirode ovog oblika kriminaliteta; širi društveni (sistemski) i regionalni problemi i problemi u vezi sa prijavljivanjem.

Tabela br. 1. Problemi u otkrivanju trgovine ljudima u Srbiji

Materijalni, kadrovski i organizacioni problemi policije	Problemi koji proističu iz prirode trgovine ljudima	Sistemske i regionalne probleme	Problemi vezani za prijavljivanje
<p>Neadekvatna materijalno-tehnička opremljenost</p> <p>Mali broj ljudi</p> <p>Odsustvo specijalizovanih jedinica</p> <p>Loš materijalni položaj policije</p> <p>Korupcija</p> <p>Povezanost policije, carine i zaposlenih u drugim državnim institucijama sa trgovcima ljudima</p> <p>Neznanje i predrasude o žrtvama</p> <p>Nedovoljna međunarodna saradnja u otkrivanju</p> <p>Odsustvo iskustva u primeni specijalnih istražnih tehnika i njihovom korišćenju kao dokaza</p>	<p>Visok nivo organizovanosti i mobilnosti izvršilaca</p> <p>Problem da se dođe do prvog čoveka u lancu</p> <p>Dobra maskiranost ovog kriminaliteta/ prividna legalnost</p>	<p>Politički pritisci</p> <p>Teškoće u kontrolisanju graničnih prelaza</p> <p>Zakonska ograničenja</p>	<p>Neprijavlivanje od strane žrtava i građana</p> <p>Sprečavanje ljudi iz nevladinih organizacija da objave informacije koje bi pomogle u razotkrivanju izvršilaca</p>

Kao što se vidi iz prethodne tabele, najveći broj identifikovanih problema u vezi sa otkrivanjem trgovine ljudima u Srbiji proističe iz problema vezanih za funkcionisanje državnih organa, posebno policije. Takođe, očigledno je da se, sudeći prema odgovorima ispitanika, najveći deo problema u funkcionisanju policije odnosi na probleme unutrašnje organizacije i kontrole, kao i na materijalne i kadrovske probleme. Spoljašnji problemi, posebno oni koji se odnose na prirodu samog krivičnog dela i neprijavlivanje, u daleko manjoj meri su zastupljeni u odgovorima ispitanika.

Među odgovorima ispitanika koji su ukazali na probleme u otkrivanju trgovine ljudima, najviše su zastupljeni oni koji se odnose na slabu materijalno-tehničku opremljenost policije, na teškoće u kontrolisanju

granice, i, posebno, na povezanost policije sa kriminalcima i političke pritiske na policiju.

Isticano je da je neadekvatna materijalno-tehnička opremljenost policije u neskladu sa dobrom tehničkom opremljenošću kriminalaca, dok je loš materijalni položaj policije doveden u neposrednu vezu sa njenom podložnošću korupciji. Posebno je ukazano na probleme u kontrolisanju granica prema Rumuniji i Mađarskoj, koje se slabije čuvaju nego ranije. Osim toga, od strane pripadnika policije kao na veliki problem ukazano je i na teškoće u kontrolisanju graničnih prelaza prema Kosovu koje obezbeđuje UNMIK (Đeneral Janković i aerodrom Priština),¹⁷² gde se ulazi bez vize i ulaznog pečata.

Više ispitanika, među kojima je i znatan broj pripadnika policije, ukazao je na povezanost trgovaca ljudima sa policijom, carinom i zaposlenima u drugim državnim institucijama, zatim i na političke pritiske kao na najznačajnije prepreke u otkrivanju. Kada su u pitanju politički pritisci na policiju, uočene su dve grupe odgovora. Prvu grupu čine odgovori ispitanika koji su ukazivali na pritiske i zaštitnički odnos prema trgovcima ljudima što su imali pripadnici bivše vlasti, dok su u drugoj grupi oni koji su ukazivali na opstrukcije pripadnika sadašnje vlasti. Kada je ovo poslednje u pitanju, uglavnom je pominjan uticaj lokalnih političkih moćnika koji sprečavaju otkrivanje i hapšenje izvršilaca. Ovde je važno istaći da su na ove probleme, pored ostalih, ukazivali i sami pripadnici policije, istovremeno izražavajući nezadovoljstvo što su, uprkos naporima koje oni lično ulažu, rezultati često mali ili nikakvi.

Sledeći citati¹⁷³ odgovora ispitanika predstavljaju dobru ilustraciju prethodnih izlaganja:

„Prepreka i opstrukcija je zaista mnogo. Nema ni uslova ni sredstava za rad. Koristimo jedan automobil. Nemamo dovoljno sredstava za vezu. Nas petoro koristi onaj jedan ishabani auto. Čim uđemo u susedno mesto, oni radi kojih idemo bivaju obavješteni da smo prošli. Očekujemo bolje uslove i sredstva. Ima i dalje nedodirljivih i u novoj vlasti. Zbog nekih sam i sada morao da pišem izveštaje i da se pravdam zbog uznemiravanja.”

„Protiv vlasnika su podnošene prijave, ali su oni opstajali zbog celokupnog sistema državne intervencije, tj. funkcionisanja same države. Svi ti ljudi, tj. ‘bosovi’ pokušavali su da se približe policiji, da se sa njima cenkaju. Devojke su u ovim slučajevima, prilikom racija, odvođene kod sudije za prekršaje i davali su im policijske otkaze boravka u našoj državi.”

¹⁷² Ukazano je i na ranije postojeći problem sa prelazom Mehov Krš, koji je rešen nakon potpisivanja sporazuma sa Crnom Gorom.

¹⁷³ O tome videti, takođe, i citate na str. 128 i 151.

„Problem je što pogranična mesta imaju svoje stanice policije. U tim stanicama je, nažalost, veliki broj pripadnika policije koji su direktno uključeni u celu priču — bilo da van radnog vremena voze vozila kojima se žrtve prebacuju, pa kada ih policija zaustavi, oni se predstave kao kolege i niko ih ne pita koga voze, bilo da direktno upozoravaju učinioce kada saznaju da će biti neka akcija policije. Teško je kretati se u pograničnom pojasu i biti neprimećen — dovoljno je da se pojavi neko novo lice, bilo da je u civilu bilo u uniformi, to je dovoljan razlog za uzbunu i da se odustane od planirane akcije prebacivanja.”

„Veliki problem je i problem korupcije na graničnim prelazima. (mada se situacija promenila nabolje od 5. oktobra). Moje iskustvo je da korupcija ide uvek od nivoa šefova smena, koji imaju moć da daju uputstva zaposlenima da propuste određena vozila. Ovaj problem se može prevladati dobrim obaveštajnim radom (primer BIA koja je otkrila lanac pakistanskih državljana i naših ljudi koji su prevozili migrante). Pored toga, jedno od rešenja treba da bude i obavezna prijava prihoda svih zaposlenih u državnim institucijama.”

„Najveći problem je što svaki organizator trgovine ima svog čoveka, carinika i/ili policajca koji pušta devojke tokom njihove smene. Devojke iz straha neće o tome da pričaju.”

„Osuđeni može izaći i posle dve godine, a da za to vreme i dalje upravlja delom trgovine iz zatvora.”

Uz sistemske, materijalne i unutrašnje probleme policije, kao značajni problemi istaknuti su i problemi vezani za složenost i izuzetnu mobilnost i prilagodljivost izvršilaca ove vrste kriminaliteta. U tom pogledu, posebno je ukazano na problem da se dođe do prvog čoveka u lancu, pošto niti žrtva niti oni koji su na kraju lanca (namamljivači, vozači i sl.), a koje je lakše uhapsiti, često ne znaju ko je on. Pored toga, okolnost da se radi o kriminalitetu koji je dobro maskiran prividom legalnosti, kao i ograničena ovlašćenja policije u pogledu ulaska u prostorijske u kojima se nalaze žrtve i često nedobijanje odobrenja od sudija za to,¹⁷⁴ uočeni su kao značajne prepreke efikasnijem otkrivanju.

S tim u vezi jedan ispitanik je primetio:

„Problem je da se saznaju imena lica koja su učestvovala u trgovini ili adresa posrednika, trgovca. Imena namamljivača su poznata, ali nam to ne pomaže. Bilo je slučajeva da su žene navele ime agencije koja ih je angažovala i mi smo pokušali da joj uđemo u trag, ali se ispostavilo da na toj adresi takva agencija ne postoji.”

¹⁷⁴ Prema iskazima ispitanika, u tom pogledu je situacija bi bila povoljnija za vreme akcije „Sablja” jer tada policiji nije bio potreban nalog da bi ušla u prostorije u kojima su držane žrtve.

Više ispitanika je kao prepreku u ranijem periodu isticalo i nedostatak odgovarajućih zakonskih odredbi, jer su bili prinuđeni da trgovinu kvalifikuju kao zasnivanje ropskog odnosa i posredovanje u vršenju prostitucije, što je bilo izuzetno teško dokazati. Oni su, takođe, istakli da im odredbe člana 111b Krivičnog zakona Srbije, kojim je predviđeno krivično delo trgovine ljudima, „daju mogućnost za rad”.

X 1.2. Mehanizmi delovanja drugih državnih organa, posebno državnih tužilaštava i sudova

U pogledu delovanja državnih tužilaštava i sudova, odgovori ispitanika ukazuju na nekoliko ključnih problema koji doprinose neefikasnosti u krivičnom gonjenju i kažnjavanju izvršilaca na jednoj, i retraumatizaciji žrtava na drugoj strani. Najvažniji identifikovani problemi vezani su za:

- sporost, dugo trajanje i neefikasnost krivičnog postupka,
- nedostatak dokaza,
- korupciju,
- odsustvo odgovarajuće zaštite svedoka u krivičnom postupku,
- slabu poziciju žrtve u krivičnom postupku uopšte i jačanje zaštite prava okrivljenog na račun prava žrtve,
- odsustvo saradnje i koordinacije između policije i tužilaštva u prikupljanju dokaza,
- neznanje i predrasude o žrtvama,
- nedosuđivanje naknade štete žrtvi,
- neupućenost u mogućnosti pružanja pomoći i podrške žrtvama od strane nevladinih organizacija,
- odsustvo jasno izražene volje da se problem rešava.

Mogućnosti beskrajnog odlaganja postupka i opšta neefikasnost pravosuđa utiču na jako dugo trajanje krivičnog postupka u svim, pa i u postupcima koji se vode za trgovinu ljudima. Sporost i dugo trajanje postupka imaju direktne negativne posledice i na šanse da krivično delo bude dokazano i na žrtve. Kako je primetio jedan ispitanik, problem vezan za svedočenje u postupku koji dugo traje jeste što žrtve žele da se vrate kući ili, zbog nepostojanja zakonskih odredbi o privremenom boravku, to moraju. Da bi kasnije svedočile, potrebno je da ponovo dođu u našu zemlju, za šta, ako ništa drugo, treba da izdvoje veliku svotu novca. Međutim, primetni su i naponi, posebno na strani pojedinih tužilaca, u pravcu kraćeg trajanja postupka, kako bi bio završen pre nego što žrtve napuste zemlju.

Žrtve odbijaju da svedoče ili menjaju iskaze usled straha jer zaštita svedoka ne postoji. One se plaše osвете izvršilaca, njegovih rođaka, prijatelja i saradnika. Istaknuto je i da žrtve retko terete izvršioce, kao i da je dokazivanje otežano jer materijalnih dokaza obično nema. Međutim, nasuprot onima koji su odsustvo materijalnih dokaza i saradnje žrtve smatrali ključnim problemom u dokazivanju trgovine ljudima, pojedini ispitanici su dali dobre primere kako je za nalaženje materijalnih dokaza i neoslanjanje isključivo na iskaz žrtve, ipak, bitnija dobra volja:

„U jednom lokalu na meniju se ispod spiska pića sa cenama nalazi nacrtana gola devojka a cene nema, tako da se o tome dogovara, što bi moglo da bude dokaz za posredovanje u vršenju prostitucije. Drugi primer za ovo bio bi lokal gde iznad šanka stoji tabla sa brojevima (to su brojevi soba u lokalu), pa kada se neka soba isprazni broj te sobe zasvetli.”

„Državni organi nemaju dovoljno dobar odnos. Tužilaštvo i MUP nisu dovoljno angažovani. Tužiocima mogu da uzmu oglase, mogu i po njima da postupaju. Tu može mnogo više da se učini. Nije dovoljno samo upasti u 2—3 stana.”

Osim toga, kako je istakla Sandra Slijepčević iz Međunarodne organizacije za migracije, nepostojanje mogućnosti da žrtve ostanu ovde utiče i na njihovu spremnost da svedoče. Ona tvrdi: „One često ne žele da se vrate, već hoće ili da ostanu tu ili da odu u neku drugu zemlju. Ukoliko bi mogle da ostanu i otpočnu novi život tamo gde žele, možda bi bile voljnije da svedoče.” Slično mišljenje imaju i ispitanici iz Sombora, koji kažu:

„Žrtve ne saraduju jer im ništa ne možemo pružiti osim da im otkazemo boravak, tako da kada bi bilo mogućnosti da im se obezbedi i osigura boravak ovde, možda bi i bile spremne da saraduju.”

Više ispitanika je ukazalo i na odsustvo odgovarajuće podrške i pomoći žrtvama kao razlog njihove nespremnosti da svedoče. Tako, na primer, napred pomenuti ispitanici iz Sombora kažu da u ovom mestu i njegovoj okolini nema nevladinih organizacija koje pružaju pomoć i podršku žrtvama. Takođe, i saradnja sa Centrom za socijalni rad je problematična, pa se, prema rečima ovih ispitanika, „dešava da preko vikenda nema nikoga (niko tamo ne dežura), pa ako se preko vikenda nađe žrtva, i to dete ili maloletno lice, nema se kuda sa njim”.

Ukazano je i na praksu policije da pri raciji ugostiteljskih objekata uz devojke privede i gazdu, što je ocenjeno kao prepreka za saradnju žrtava kao svedoka jer one pri saslušanju ne smeju da kažu istinu. Kako

je primetio jedan ispitanik „čak i ako je saslušaju odvojeno, devojka ništa ne odaje iz straha od osvete svog vlasnika“.

Prema tvrđenju nekih ispitanika, policija u prethodnom periodu nije uspevala da sakupi dovoljno dokaza, dok su tužioc, po pravilu, bili nezainteresovani za ove slučajeve. Pojedini ispitanici tvrdili su da je „praksa tužilaštva da se ne pojavljuje na uviđajima, odnosno da prepusti policiji da prikuplja sve neophodne dokaze, pa onda tužilaštvo pri obradi procenjuje da neki bitan podatak ili dokaz nedostaje“. Ukazano je i na potrebu da prikupljanje dokaza bude konkretnije, da posao još u prekrivičnom postupku mora biti kvalitetno odrađen kako bi bilo efekata u smislu suzbijanja ovog oblika kriminaliteta, kao i da bi uloga tužioca trebalo da bude aktivnija. Tužilac treba da bude dobro obavešten o ovoj pojavi, kako bi mogao da na adekvatan način nalaže i koordinira aktivnosti policije u okviru prekrivičnog postupka. Sa svoje strane, sudije su isticale da je sud u velikoj meri zavisn od rada drugih državnih organa, tako da je „rad suda uslovljen radom organa otkrivanja i gonjenja. Ukoliko nema optužnica, nema ni suđenja.“

Prema mišljenju predstavnice jedne nevladine organizacije, „policija i radi povremene racije, ali mesto gde sve ‘puca’ je pravosuđe“. Ona pravosuđu najviše zamera „iscrpljivanje žrtve brojnim ponavljanjima iskaza i njihovim puštanjem da po davanju iskaza napuste zemlju i više se ne odazivaju na pozive, što ima za posledicu oslobađanje trgovaca usled nedostatka dokaza.“

Predstavnica druge nevladine organizacije ima slično mišljenje, bazirano na neposrednom radu sa žrtvama:

„Kad se to odugovlači, to dosadi i policiji, ili okrivljeni ode u bolnicu, ili se desi nešto slično. Onda drže nju par meseci. Kad se dođe do faze da treba da se održi glavni pretres, on se ne održi, nju vrata u zemlju porekla, a u međuvremenu su držane i četiri meseca, što je potpuno nepotrebno. Jer ako se već znalo da one neće svedočiti na glavnom pretresu, mogli su da ih puste mnogo ranije. Tu nema još uvek organizovanog postupka i tu je problem pravosuđe a ne policija, koja to odradi korektno... Ljudi iz policije sa kojima sam se ja sretala imaju izvanredan odnos prema žrtvama, što ne mogu da kažem za sudije i tužioce.“

Pojedini ispitanici su ukazali i na generalno slabu poziciju koju žrtva ima u krivičnom postupku u Srbiji, pri čemu je posebno istaknuto odsustvo prava na žalbu i, u praksi, neostvarivanje prava na naknadu štete. Ovo poslednje je od posebne važnosti kao faktor koji doprinosi da žrtve ponovo budu viktimizirane i da ne mogu da ostvare uspešnu rehabilitaciju kada se (ako se) vrata u zemlju porekla.

„U pitanju je očito nedovoljno poznavanje materije od strane sudija. Pri tome se na prostituciju gleda kao na deo folklor, a na trgovinu kao deo prostitucije. Žrtve se tretiraju kao dobrovoljni svedoci koji mogu i ne moraju da svedoče, a kada svedoče, cela procedura podrazumeva višestruku retraumatizaciju sa malom ili nikakvom naknadom u vidu osude trgovaca. One se vraćaju u zemlju porekla, ali zbog jako loših materijalnih prilika, one su ponovo na istim pozicijama sa kojih su krenuli u ceo proces. Kada bi pravosuđe gledalo drugačije na naknadu štete, bila bi umanjena vulnerabilnost tih devojaka na buduću viktimizaciju. Te devojke treba da dobiju novac kao nadoknadu, iz ljudskog i moralnog razloga, ali i da bi zadali udarac organizovanom kriminalu, jer novac je njima najvažniji. Zato bi i te sume trebalo da budu znatno veće. Drugo, kada se vrati, ona bi imala kapital za obrazovanje, rad, a time bi bila sprečena da možda opet krene istim putem po zaradu.“ (advokatica koja zastupa žrtve trgovine ljudima)

U neposrednoj vezi sa ovim je i potpuno nerešeno pitanje reintegracije žrtava, kako domaćih, tako i stranih državljanke. Kada su u pitanju domaće državljanke,¹⁷⁵ kao osnovni problem istaknuto je odsustvo jasno definisanih obaveza i odgovornosti odgovarajućih državnih organa, posebno centara za socijalni rad, kao i odsustvo svake brige društva za rešavanje problema u kojima se nalaze žrtve trgovine. Žrtvama u prvom momentu pomažu Međunarodna organizacija za migracije, Sklonište i Astra. Međutim, kako je primetila Sandra Ljubinković iz Astre, to što oni mogu da pruže nije dovoljno za uspešnu reintegraciju jer se radi o ženama i deci kojima je pomoć potrebna mesecima, pa i godinama. Takođe, reintegracija žrtava je veoma složen proces u kojem je najčešće neophodno raditi sa čitavom porodicom, pa je veoma važno definisati obaveze države u tom pogledu. Ispitanice iz nevladinih organizacija i Međunarodne organizacije za migracije su u vezi sa time navele primer devojke koja je provela više od godinu dana u Skloništu za žrtve trgovine ženama jer nije imala gde da se vrati, niti je imala bilo kakva sredstva za život.

Svim identifikovanim problemima zajedničko je to da njihovo postojanje i nerešavanje jeste uzrok čitavog niza drugih problema koji se mogu sažeti u tri osnovna:

- neutvrđivanje postojanja krivičnog dela („problem dokazivanja“)
- i nekažnjavanje izvršilaca,
- sekundarna viktimizacija,
- reviktimizacija (ponovno upadanje u lanac trgovine) žrtava.

¹⁷⁵ O problemima u vezi sa reintegracijom žrtava stranih državljanke videti izlaganje o međunarodnoj organizaciji za migracije, na str. 142—144.

Neosvetljavanje i neuklanjanje uzroka stvara utisak da se nalazimo u začaranom krugu u kojem, čak i kada policija odlično uradi svoj deo posla, nije moguće dokazati postojanje krivičnog dela i to, paradoksalno, zbog neadekvatnog ponašanja samih žrtava. Izbegavanjem da se učini vidljivim odsustvo sistemskih i strukturalnih (u zemlji, regionu i svetu) uslova za saradnju žrtava stvara se nejasna i konfuzna predstava o žrtvama, pre svega ženama i devojčicama, koja deluje zbunjujuće na javno mnjenje jer mu se neprestano šalju protivrečne poruke tipa: one su žrtve i one nisu MI, one su DRUGO, same su krive, teško je znati da li su htele ili su primorane i sl. Sudeći prema odgovorima naših ispitanika, ni zaposleni u pravosudnim organima nisu imuni od predrasuda, ili bar konfuznih i protivrečnih predstava o žrtvama.

Kada se svi navedeni problemi osmotre u svojoj ukupnosti, onda postaje jasno da iza mita o navodnoj nedokazivosti trgovine ljudima i „problematičnosti” samih žrtava zapravo stoji čitav niz loših ili neodgovarajućih zakonskih rešenja, neznanje, predrasude, sistemska neefikasnost i neorganizovanost, posebno pravosuđa. Sve to skupa jeste u dobroj meri nasleđe prošlog vremena koje se teško menja, čemu treba dodati i tranzicijsku brzopletost, nesistematično menjanje zakona i, posebno, prenaplašenu potrebu da se kroz poboljšanje položaja okrivljenog, a na račun prava žrtava, pokaže da je ostvaren raskid sa socijalizmom. Pošto sistemski problemi traže sistemska rešenja, jasno je da se zakoni i praksa vezani za delovanje državnih tužilaštava i sudova u oblasti trgovine ljudima moraju menjati sistematično i imajući u vodu povezanost pojedinačnih i opštih problema i interesa.

X 1.3. *Odnos državnih organa prema prostituciji, prosjačenju, beskućništvu i radu „na crno”*

Ispitanicima su, pored pitanja o delovanju državnih organa u vezi sa trgovinom ljudima, postavljana i pitanja o odnosu državnih organa prema prostituciji, prosjačenju, beskućništvu i radu „na crno” — pojava čije suzbijanje je, pretpostavljali smo, u tesnoj vezi sa suzbijanjem trgovine.

Odgovori ispitanika o odnosu državnih organa prema prostituciji mogu se svrstati u tri grupe i to:

- država ne preduzima ništa,
- delovanje državnih organa, pre svega policije, u ovoj oblasti je neadekvatno,
- država preduzima sve što je u njenoj moći.

Ispitanici su najređe, odnosno samo u pojedinačnim slučajevima, smatrali da država preduzima sve što je u njenoj moći, dok je najviše njih smatralo da je odnos državnih organa, pre svega policije, neadekvatan. Pri tome, ispitanici koji su smatrali da je odnos neadekvatan najčešće su ukazivali na:

- nesistematičnost,
- kampanjsko i stihijsko delovanje,
- odsustvo jasne strategije,
- preterano oslanjanje na represiju, odnosno prekršajno kažnjavanje prostitutki,
- minimalno angažovanje,
- diskriminatorski odnos,
- licemerstvo,
- prećutno odobravanje,
- pasivnost.

Od strane pojedinih pripadnika policije ukazano je i na skorašnju promenu u pogledu odnosa policije prema prostituciji, koja sada stavlja veći akcenat na tu pojavu i uz borbu protiv trgovine ljudima bori se i protiv prostitucije. Međutim, sa druge strane, ukazano je i na preteranu zavisnost odnosa prema prostituciji od trenutnih državnih interesa, kao i na postojeće zakone kao smetnju odlučnijem bavljenju ovom pojavom.

Pojedini ispitanici su uočili i prezauzetost državnih organa bavljenjem drugim problemima koji su trenutno prioriterniji kao razlog nedovoljnog bavljenja problemom prostitucije. Uočeno je i odsustvo preventivnih programa i, uopšte, preventivnog delovanja državnih organa, kao i, sa tim u vezi, licemernost koja se ogleda u činjenici da se seksualne usluge bez ikakvih problema i neprestano nude posredstvom svih postojećih medija. Posebno je uočena pasivnost socijalnih službi u odnosu na dečiju prostituciju.

Ocene odnosa državnih organa prema prosjačenju i beskućništvu slične su ocenama odnosa prema prostituciji, i kreću se od mišljenja da državni organi ništa ne rade, preko ocena da je njihov odnos neadekvatan, do mišljenja da oni čine ono što im zakon i postojeći ekonomski uslovi dozvoljavaju. Ispitanici uglavnom ukazuju na prekršajno kažnjavanje i/ili uklanjanje prosjaka sa ulica i trenutnu socijalnu pomoć kao mere privremenog karaktera koje se najčešće primenjuju.

Ispitanici su naveli i konkretne akcije državnih organa u cilju zbrišnjavanja prosjaka i beskućnika, kao i zajedničke akcije državnih organa i nevladinih organizacija u pravcu rešavanja sve više izraženog proble-

ma tzv. „dece ulice”.¹⁷⁶ Istovremeno je ukazano i na kampanjski karakter ovih akcija i njihovu direktnu povezanost sa smeštajnim kapacitetima u ustanovama za decu bez roditeljskog staranja i prihvatilištima. Naime, uočeno je da su smeštajni kapaciteti ovih ustanova potpuno neadekvatni broju prosjaka i beskućnika, što je imalo direktan uticaj na proređivanje, odnosno obustavljanje akcija sklanjanja ovih lica sa ulica. Pomenuto je i da Gradski centar za socijalni rad namerava da pokrene projekat „Sigurne kuće za decu ulice”.

Takođe, skrenuta je pažnja i na potpuno odsustvo hapšenja i kažnjavanja organizatora prosjačenja, iako, prema mišljenju nekih ispitanika, policija ima saznanja o tome ko ih i kako organizuje, ali ne radi ništa da bi to rešila. Pojedini ispitanici su primetili da odnos državnih organa samo dodatno diskriminiše prosjake, posebno Rome, koji zbog svoje društvene isključenosti čine većinu prosjaka.

„Najveći broj prosjaka su Romi i mi znamo zbog čega i znamo da je pitanje Roma, njihovog obrazovanja i uključivanja u društvene tokove pitanje koje se mora rešavati na nivou države.” (ispitanik iz Novog Pazara)

Više ispitanika je uočilo blagonaklon i tolerantni odnos kao izraz nemoći da se u postojećim ekonomskim uslovima deluje na drugačiji način. Kao i kada je u pitanju prostitucija, ukazano je na potpuno odsustvo strategije i koordinacije, posebno kada su u pitanju deca ulice. U tom pogledu, ilustrativne su sledeće izjave naših ispitanika:

„Često mi privedu ženu sa detetom, i dok je ona kod mene, dete odvedu gore u policiju, i kako posle čujem, puste ga na ulicu.” (predstavnik organa za prekršaje iz Beograda)

„Tom problemu treba prići šire i iznaći načine bolje kontrole u rešavanju ovog problema. Ako ih jedno vreme i udaljimo sa ulice, oni se razmire po kućama, i kad nam pažnja popusti, ponovo se vraćaju. Jedno hendikepirano lice spava ispod mosta leti i zimi u krajnje nehumanim uslovima, mi to znamo ali šta da radimo — da mu pišemo prijavu, saslušamo ga, možda i kaznimo, i opet vratimo na ulicu, pa smo opet na istom. Druge institucije, kao i mi, nemoćne su pred ovom pojavom. Centar za socijalni rad nema mogućnosti da pomogne. Nemam ideju kako bi se formirao neki prostor gde bi se oni mogli okupljati, gde bi se moglo raditi sa njima, edukovati ih i zainteresovati decu za školu, i pomoći da se integrišu u lokalnu zajednicu. Kada nama nije jasno sve to, kako onda da oni znaju kome da se obrate za pomoć.” (predstavnik organa za prekršaje iz Novog Pazara)

¹⁷⁶ Ukazano je npr. na saradnju Doma „Vasa Stajić”, Dečijeg romskog centra, Ministarstva za socijalna pitanja i Centra za zaštitu odojčadi, dece i omaladine u ovom pogledu.

Vezano za decu ulice, ukazano je i na nesposobnost centara za socijalni rad, onakvih kakvi su sada, da na adekvatan način reaguju. U tom smislu, pomenuta je i nužnost njihove celovite transformacije.

Kada je u pitanju odnos državnih organa prema radu „na crno“, izdvojile su se dve grupe odgovora naših ispitanika. U prvoj grupi su odgovori koji preovlađuju i prema kojima su državni organi krenuli u odlučnu akciju u pravcu suzbijanja nelegalnog rada, dok drugu grupu čine odgovori prema kojima državni organi ne čine napore u tom pravcu i tolerišu rad „na crno“.

Ispitanici koji smatraju da su državni organi počeli da preduzimaju određene mere u pravcu suzbijanja rada „na crno“ ukazali su na odgovarajuće zakonske promene, kao i na pojačane inspeksijske kontrole u cilju njegovog otkrivanja. Međutim, oni su imali i čitav niz primedbi na rad državnih organa u ovoj oblasti i to: uglavnom se kažnjavaju radnici, odnosno žrtve, a ne oni koji ih zapošljavaju, odsustvo paralelnih mera socijalne politike i mogućnosti legalnog zapošljavanja, borba protiv rada „na crno“ uglavnom se odnosi na domaće, a zaobilazi strane radnike i sl.

Očigledan trend ka odlučnijoj borbi protiv rada „na crno“ od značaja je i za otkrivanje trgovine ljudima, o čemu govori primer iz Novog Pazara:

„Državni organi imaju za cilj da suzbiju rad 'na crno' i to rade različitim mehanizmima kontrole. Sada su česte kontrole sa povećanim brojem izvršilaca koje moramo da primamo na određeno vreme, kako bismo ovu pojavu držali pod kontrolom. Istina, sada nam zakon ide na ruku pa je to sada uspešnije. U nekim slučajevima, kada su u pitanju ugostiteljski objekti, pojavu je vrlo teško kontrolisati i mi nikada nismo sigurni koliko radnika drže 'na crno'. Kad dođemo, konobarice i ostala lica zaposlena 'na crno' prosto sednu za sto i mi često nismo u stanju da ih prepoznamo. Ove kontrole ukazuju i na druge pojave, povezane sa radom 'na crno', kao što je prostitucija. Dešava se da prilikom kontrole u ugostiteljskom objektu — kafani, koja ima samo četiri stola, zateknemo šest ili sedam konobarica.“

X 2. Nevladine i međunarodne organizacije

Do saznanja o mehanizmima delovanja domaćih nevladinih i međunarodnih organizacija vezanih za trgovinu ljudima došli smo na osnovu intervju sa njihovim predstavnicima, na osnovu pisanih materijala koje smo od njih dobili, kao i na osnovu intervjua sa ostalim ispitanici-

cima, koje smo zamolili da daju svoje viđenje i ocenu delovanja ovih organizacija.

X 2.1. Mehanizmi delovanja organizacija koje se bave problemom trgovine ljudima

Tri najvažnije nevladine organizacije koje se bave problemom trgovine ljudima u Srbiji su ASTRA, Sklonište za žrtve trgovine ženama i Viktimološko društvo Srbije. Pored ovih organizacija, problemom trgovine ljudima bavi se i Beosupport, a u okviru tzv. Astrine mreže u Srbiji deluje oko 15 organizacija koje se, takođe, na različite načine, u manjoj ili većoj meri bave ovim problemom. Takođe, problemima trgovine romskim ženama i decom bave se romske nevladine organizacije kao što su Bibija, Dečiji romski centar i Krlan. Kada su u pitanju međunarodne organizacije, problemom trgovine ljudima bave se Međunarodna organizacija za migracije, OEBS, Pakt za stabilnost jugoistočne Evrope, Catholic Relief Service, Međunarodni institut za rat i mir, Save the children i dr.

Pružanjem neposredne pomoći žrtvama bave se Sklonište za žrtve trgovine ženama, Međunarodna organizacija za migracije, ASTRA i pomenute romske organizacije.

Sandra Slijepčević, programska asistentkinja Međunarodne organizacije za migracije, i Vesna Stanojević, koordinatorka Skloništa za žrtve trgovine ženama, ukazale su na promenu procedure do koje je došlo u novije vreme, a koja se odnosi na prihvatanje žrtava od strane njihovih organizacija i odnos sa policijom, što je u skladu sa informacijama o delovanju državnih organa koji su prethodno izloženi u ovom delu rada.

Naime, prema rečima Sandre Slijepčević, žrtve trgovine ženama su ranije uglavnom prvo hapšene i vođene kod sudije za prekršaje, a onda u zatvor u Padinskoj Skeli do 40 dana. Tek nakon toga, one su upućivane Međunarodnoj organizaciji za migracije, odnosno u Sklonište. U poslednje vreme se, međutim, situacija poboljšala i žrtve se često direktno upućuju u Međunarodnu organizaciju za migracije.

Vesna Stanojević sa svoje strane, takođe, ukazuje na promenu vezanu za način dolaska žrtava u Sklonište. Žrtve u Sklonište sve češće dolaze direktno, preko Republičkog MUP-a, tako što ih policija pokupi, obaveštava Savetovanište i onda ih doveze kod njih. Pored toga, žrtve dolaze u Sklonište i preko Međunarodne organizacije za migracije, odnosno posredstvom zatvora u Padinskoj Skeli, u slučaju da su bile osuđene i upućene najpre na izdržavanje kazne.

Kada se žrtve nađu, dalja procedura se razlikuje u zavisnosti od toga da li se radi o stranim ili domaćim državljanima. Ukoliko je reč o državljanima Srbije, one se, ukoliko je to moguće, odvođe kući, a ako

nije moguće, upućuju se u Sklonište. Postupak sa stranim državljanima se razlikuje u zavisnosti od toga da li prihvate da uđu u program za reintegraciju i repatrijaciju Međunarodne organizacije za migracije. Ukoliko to prihvate, upućuju se u Sklonište. U protivnom žrtve se šalju u Prihvatište za strance u Padinskoj Skeli, a zatim se deportuju u zemlju porekla.

Strane državljanke iz Skloništa idu kući (repatrijacija), a ako se radi o našim državljanima, njima se od strane Međunarodne organizacije za migracije i Astre u cilju reintegracije nude razni kursevi (frizerski, manikirski, pedikirski, besplatni kursevi jezika, kompjutera i slično).

Program povratka i reintegracije koji sprovodi Međunarodna organizacija za migracije podrazumeva organizovanje dobrovoljnog povratka žrtava. Program reintegracije se kreira prema potrebi svake žrtve po naosob. Sandra Slijepčević je na sledeći način opisala delovanje ove organizacije u tom pogledu:

„Program funkcioniše tako što, kada nama devojka bude prijavljena, odnosno kada nam kažu da postoji neka devojka koja je žrtva trgovine ljudima, onda mi odemo tamo i predstavimo se. Kažemo joj šta radimo, šta možemo da joj ponudimo, u čemu se sastoji naš program. Damo joj neko vreme da razmisli da li hoće da se uključi. Neke devojke prihvate odmah, a neke se malo boje. Kada prihvate da uđu u program, smeštamo ih u Sklonište, pa ih uglavnom ostavljamo nekoliko dana da se malo saberu. Radimo intervju sa njima i on nam služi da bismo dobili podatke koji će posle pomoći u njihovoj reintegraciji. Popunjen upitnik, zatim, ide u IOM-ovu misiju u zemlju odakle je devojka, zemlju u koju će se vratiti, sa kompletnim lekarskim izveštajem, izveštajem psihologa, podacima o njevoj porodičnoj situaciji, o tome šta bi, recimo, volela i htela da radi kad se vrati itd. Upitnik uvek ide neko vreme pre devojke. Devojkama obezbeđujemo i dokumenta. Sarađujemo sa ambasadama Ukrajine, Rusije, Moldavije, Rumunije, Bugarske. Trudimo se da im obezbedimo sve ono što nemaju: garderobu, cipele, putne torbe. Od nas dobijaju mali džeparac od 150 \$, koji im služi da imaju nešto kad se vrate kući. One, dakle, žele da se vrate kući, ali skoro uvek im je problem taj što se vraćaju bez novca. Malo je lakše žrtvama koje se vraćaju iz Italije. Naime, italijanska vlada sponzorise devojke žrtve sa 1500 evra, čime im je značajno olakšan povratak kući. Novac im se ne isplaćuje odmah, nego u tri rate: 500 evra pre nego što krenu, 500 posle tri meseca i 500 posle još tri meseca. Problem je međutim, što devojke koje su trafikovane u Italiju budu najviše istraumatizovane.”

Sklonište za žrtve trgovine predstavlja siguran smeštaj za žrtve, u kojem one dobijaju različite oblike pomoći: „smeštaj, lekarsku pomoć,

psihološku i pravnu pomoć, jednom rečju sve ono što im treba da bi se osećale bezbedno" (Sandra Slijepčević). Prosečno vreme boravka žrtava u Skloništu je 29 dana, ali ima i onih koje su tu četiri meseca i više. Na primer, jedna žrtva — naša državljanka ostala je u Skloništu više od godinu dana.

U Skloništu radi pet žena: advokat, psiholog, medicinska sestra i dve socijalne radnice. Naše sagovornice su istakle nekoliko problema sa kojima su suočene kako žrtve, tako i osobe koje rade u Skloništu. Najpre, žene koje se smeštaju u Sklonište nemaju slobodu kretanja, tako da su i tu „praktično u nekoj vrsti zatvora". Nažalost, one ostaju sve duže u Skloništu, pre svega zbog sporosti našeg pravosuđa, odnosno dugog trajanja krivičnog postupka. To njihovu situaciju znatno otežava, ali otežava i rad osobama koje se njima bave u Skloništu:

„S jedne strane je dobro što naše sudstvo i policija imaju volju da ljudi koji su te devojke prodavali, preprodavali i eksploatisali odsluže zasluženu kaznu i da im bude suđeno, a sa druge strane tu je i sporost našeg sistema. To je za žrtve jako teško jer su kao u zatvoru, a svaka kod kuće ima neki problem, neku nerešenu situaciju, neko dete, nekog ko je bolestan, nekog ko nema novaca. Onda je jako teško raditi sa njima i objasniti im da to prosto tako mora jer žrtve niko ne pita da li hoće da svedoče ili ne. Takođe, da bi žrtve izašle iz zemlje, moraju da dobiju izlaznu vizu, koju mi tražimo od policije, a policija izdaje tu izlaznu vizu tek kada je ceo sudski proces završen. Zbog toga, nažalost, taj period njihovog boravka u Skloništu postaje sve duži." (Sandra Slijepčević, Međunarodna organizacija za migracije)

Drugi bitan problem odnosi se na bezbednost žena smeštenih u Skloništu, kao i osoblja koje u njemu radi. U tom pogledu situacija je od nedavno postala lošija jer je ranije stalno obezbeđenje od strane Saveznog MUP-a zamenila patrola gradskog SUP-a, koja samo s vremena na vreme obilazi Sklonište. Očito je da problem bezbednosti Skloništa nije rešen na adekvatan način, što može imati veoma ozbiljne posledice kako po žrtve, tako i po lica koja u njemu rade.

Aktivnosti Astre su prvenstveno usmerene na prevenciju (medijske kampanje, edukacija, brošure, informacije), pomoć u nalaženju i spašavanju žrtava, pomoć rodbini žrtava, provere ponuda/ugovora za poslove i druge aranžmane u inostranstvu i sl. U okviru Astre funkcioniše i SOS telefon za žrtve trgovine ženama. Organizacije koje ulaze u Astrinu mrežu, kao i Beosupport, uglavnom rade na različitim programima prevencije trgovine ženama i decom.

Romske organizacije, posebno Bibija i Krlan, neformalnim putevima pokušavaju da spasu romske žene i decu žrtve prisilne prostitucije i

trgovine, za šta, prema sopstvenim rečima, imaju neformalni mobilni tim za intervencije.

Delovanje Viktimološkog društva Srbije u vezi sa trgovinom ljudima odnosi se, pre svega, na predlaganje izmena zakona, lobiranje za njihovo usvajanje i na edukaciju stručnjaka. Pored toga, od aprila 2003. godine u okviru Viktimološkog društva Srbije je počela da radi i služba za pomoć žrtvama kriminaliteta pod nazivom „VDS info i podrška žrtvama“. Kada su u pitanju žrtve trgovine, značaj ove službe se ogleda, pre svega, u njihovom informisanju o pravima koje imaju i o službama koje im mogu biti od koristi, a što se ostvaruje uglavnom posredstvom distribucije informativnih brošura.

X 2.2. Ocena delovanja nevladinih i međunarodnih organizacija

Gotovo svi ispitanici (120 ili 97,6%) su odgovorili da su upoznati sa radom domaćih nevladinih i međunarodnih organizacija u ovoj oblasti, što bi mogao biti pokazatelj visoke vidljivosti njihovog rada, bar kada su u pitanju stručnjaci koji su obuhvaćeni istraživanjem.

Ispitanici koji su upoznati sa radom domaćih nevladinih organizacija uglavnom su imali pozitivan stav prema njihovom radu. Drugim rečima, samo u nekoliko slučajeva bilo je prisutno negiranje značaja postojanja nevladinih organizacija i njihovog delovanja, ili sumnja u njihove prave namere u ovoj oblasti. Odgovori ispitanika u vezi sa delovanjem ovih organizacija mogu se svrstati u tri grupe:

- hvalili su njihov rad;
- imali su kritički stav prema njihovom radu;
- ukazali su na probleme sa kojima su suočene ove organizacije i/ili na odsustvo ovakvih organizacija kao problem.

Ispitanici koji su imali samo reči pohvale za nevladine organizacije isticali su njihov značaj u pogledu informisanja i senzibilisanja javnosti za ovaj problem, u pogledu prevencije i, posebno, pružanja pomoći žrtvama. Prema rečima velikog broja ispitanika, nevladine organizacije su jedine koje pomažu žrtvama, one su prve počele da reaguju na ovu pojavu, da pričaju o njoj, da vrše edukacije itd. Ima i mišljenja da bi nevladine organizacije trebalo još „agresivnije“ da nastupaju u javnosti, ukazujući na ovaj problem.

U pogledu pružanja pomoći žrtvama istican je značaj postojanja sigurnih kuća, u pogledu rada na prevenciji aktivnost Astre, a u vezi sa zalaganjem za promene zakona aktivnosti Viktimološkog društva Srbije.

Istaknuto je i da su medijske akcije i kampanje dale prve rezultate u ovoj oblasti.

Takođe, pojedini ispitanici su isticali i da nevladine organizacije mnogo bolje rade i funkcionišu nego državni organi (npr. „One su bolje povezane, bolje komuniciraju.“). Na drugoj strani, isticano je da one imaju i bolje uslove rada nego državni organi:

„Nevladine organizacije su kadrovski i materijalno u određenoj prednosti u odnosu na policiju. Imaju dobre kadrove, značajna finansijska sredstva, za razliku od policajaca koji imaju izuzetno male plate, a rade jako mnogo, skoro i po 20 sati dnevno.“ (predstavnik policije)

Slično tome, od strane predstavnika policije ukazano je i na postojanje boljih uslova u Skloništu za žene žrtve trgovine u poređenju sa uslovima koji postoje u Prihvatilištu za strance.

Ispitanici koji su imali kritički stav prema nevladinim organizacijama uglavnom su isticali da, iako jedina, pomoć koju su nevladine organizacije u stanju da pruže nije dovoljna, da nema dovoljno organizacija koje pružaju pomoć žrtvama, da u prevelikoj želji da rade mnogo toga, ove organizacije često ne rade dovoljno sistematično i kvalitetno, da ima nekoliko organizacija koje zaista nešto rade i mnoštvo onih koje „samo pričaju“ i slično.

Nekoliko ispitanica je ukazalo na izvesnu dozu diskriminatorskog odnosa nevladinih organizacija prema pojedinim žrtvama, pri čemu je posebno istaknut neadekvatni odnos prema Romkinjama i ženama sa posebnim potrebama. Tako je jedna aktivistkinja romske nevladine organizacije ukazala da se „veliki značaj pridaje devojkama koje su trafikovane iz drugih zemalja, pa su se kao takve našle na teritoriji naše zemlje, a niko ne vodi računa o romskim devojkama. O njima se slabo govori, nikoga ne interesuje romska populacija“. Ona je, takođe, istakla da su u nevladinom sektoru prisutne i predrasude o Romkinjama, pa je i saradnja između romskih i drugih nevladinih organizacija veoma slaba. Takođe, jedna ispitanica, inače zaposlena u Centru za socijalni rad, istakla je da, kada se radi o licima sa posebnim potrebama, „nevladinim organizacijama nije uvek primarno zbrinjavanje žrtve u skladu sa njenim potrebama“. Posebno je ukazano na problem koji postoji jer se ni Romkinje ni invalidkinje ne primaju u Sklonište za žrtve.

Ukazano je i na problem neodgovarajuće kadrovske strukture nevladinih organizacija koje pružaju pomoć žrtvama i rade edukacije, što ima za posledicu kako slabe rezultate, tako i neadekvatnu prihvaćenost ovih organizacija od strane polaznika seminara. U tom pogledu posebno su ilustrativne izjave dve ispitanice — predstavnice ustanove socijal-

nog staranja iz Beograda i predstavnice jednog od centara za socijalni rad iz unutrašnjosti:

„Nevladine organizacije svakako pomažu žrtvama. Ali sada se na području Srbije pojavio veliki broj NVO, koje ni same nemaju edukovane članove, odnosno imaju članove koji su prošli neke instant edukacije, pa sada uče ljude koji su daleko obrazovaniji i upućeniji u neke probleme od njih. U nevladinom sektoru ima dosta mladih devojaka koje su vredne, ali koje nemaju odgovarajuće obrazovanje. Neke su završile godinu-dve nekog fakulteta koji nema veze sa poslom kojim se bave.”

„Sada veliki broj volontera nestručnjaka radi po nevladinim organizacijama, domaćim više nego stranim, koji jesu edukovani, ali često te edukacije donose više štete nego koristi jer su ti ljudi samo priučeni. Mora postojati stalna stručna supervizija rada u tim organizacijama kako bi se kvalitet pomoći držao na nivou i kako bi se pružila prava pomoć, a ne nanela šteta.”

Na ovom mestu bi trebalo podsetiti na reči profesora Fattah-a, koji tvrdi da „za mnoge žrtve odsustvo pomoći može biti bolje od pogrešne, loše ili ideološki obojene pomoći. Okolnost da su službe i programi za pomoć žrtvama pretežno deo humanitarnih i dobrotvornih napora, ili deo javnih službi, dobar je razlog za brižljiv monitoring njihovog rada i evaluaciju njihovih rezultata.”¹⁷⁷

U vezi sa kritikom na račun stručnosti osoba zaposlenih u nevladinom sektoru je i zapažanje jedne ispitanice koje se odnosi na nedostatke vezane za medijske kampanje pojedinih nevladinih organizacija, neispraćene ispitivanjem javnog mnjenja na početku, sredinom i na kraju kampanje. „Kampanja je zbog toga besmislena, nevidljiva, jer se ne znaju njeni efekti” upozorava ova ispitanica.

Više ispitanika je uočilo odsustvo koordinacije u radu nevladinih organizacija, slabu transparentnost njihovog rada, kao i konkurenciju koja ide na štetu žrtava. Jedna ispitanica je zbog toga predložila stvaranje mreže pružanja pomoći, u kojoj bi svima bilo poznato koja se nevladina organizacija čime bavi, pri čemu ne bi bilo sprečavanja da svaka ima svoje projekte, ali bi se znalo kome neko može da se obrati za pomoć. „Trebalo bi da kada neko kome je potrebna pomoć nazove telefonski broj sa četiri cifre, dobije čitavu paletu stručnjaka koji nude razne vrste pomoći.”¹⁷⁸

¹⁷⁷ Fattah, E. (1999) „From a handful of dollars to tea and sympathy: sad history of victim assistance”, in J. van Dijk, R. van Kaam i J. Wemmers (eds) *Caring for crime victims*, Monsey, New York: Criminal Justice Press.

¹⁷⁸ Ova ispitanica najverovatnije nije bila upoznata sa nedavno osnovanom službom „VDS info i podrška žrtvama” koju je osnovalo Viktimološko društvo Srbije, a koja, između ostalog, raspolaže informacijama ove vrste.

Ispitanici su naveli i niz problema sa kojima su suočene domaće nevladine organizacije. Među navedenim problemima posebno se ističu sledeći: problemi sa finansiranjem i prezentiranjem svoga rada, još uvek prisutan negativan stav prema njihovom radu u javnosti i sredinama u kojima deluju, neizvesna održivost njihovih aktivnosti („šta će se desiti kada ne bude bilo para!?“), nedovoljan broj skloništa za žrtve, skeptičan odnos pojedinih državnih institucija prema njihovom radu i sl.

Ukazano je i na problem bezbednosti saradnica nevladinih organizacija koje pružaju pomoć žrtvama:

„Moramo da povedemo računa o sebi jer se dešavalo da mene i predvodioa juri neko kolima sa željom da nas pregazi. Mi se stalno u Skloništu proveravamo kako smo i da li je sve u redu jer postoji strah od neakvih napada. Niko ne zna osim najužeg kruga ljudi gde je Sklonište i ja se jako čuvam toga šta izjavljujem i kome o Skloništu i o devojkama žrtvama.“

Kada su u pitanju međunarodne organizacije, ocene ispitanika se kreću od isticanja njihovog značaja za reforme, za činjenje problema trgovine ljudima vidljivim i za pomoć žrtvama do izrazito kritičkih stavova o njihovom odnosu prema domaćim nevladinim organizacijama i stručnjacima i ulozi koju imaju pri rešavanju problema trgovine ljudima.

Pojedini predstavnici policije i sudije za prekršaje su izražavali svoje nepoverenje prema sposobnosti ovih organizacija da utiču na suzbijanje trgovine ljudima i sumnje u njihove iskrene namere, i ukazivali na nametanje tema i prioriteta od strane ovih organizacija, bez vođenja računa o mišljenju i potrebama lokalnih aktera. Slično mišljenje imale su i predstavnice pojedinih nevladinih organizacija, koje su ukazale na političku dimenziju njihovog bavljenja ovim problemom, na nepostojanje njihovog stvarnog interesa i brige za žrtve, kao i na monopolistički, arogantni i gotovo ucenjivački stav prema lokalnim nevladinim organizacijama u pogledu toga šta i kako treba raditi.

Takođe, prema mišljenju predstavnice nevladinog sektora iz unutrašnjosti, međunarodne organizacije bi trebalo više da se angažuju na pomoći domaćim organizacijama, pre svega u vidu novčanih sredstava, i to posebno u vezi sa opasnošću kojoj se izlažu radeći na ovoj osetljivoj temi:

„Naša organizacija je imala tromesečni projekat koji je, pre svega, imao za cilj podizanje svesti građana u vezi sa trgovinom ženama, nakon kojeg su se članice organizacije susrele sa brojnim problemima u vidu pretnji, anonimnih poziva. Rad na ovoj temi nosi i veliki rizik, tako da će

svi aktivisti ozbiljno porazmisliti pre nego što dovedu sebe i svoju porodicu u opasnost za neka minorna sredstva koja se izdvajaju za projekte koji za temu imaju trgovinu ljudima.”

Ukazano je da nije dobro što se žrtvama trgovine u cilju reintegracije nude kursevi koji se zasnivaju na fizičkom dodiru, što može biti veliki problem s obzirom da su one uglavnom žrtve seksualnog nasilja. Najzad, važno je pomenuti i zapažanje predstavnica nevladinih organizacija da uslovljavanje pomoći od strane Međunarodne organizacije za migracije žrtvinim prihvatanjem programa reintegracije koju ova organizacija nudi nije u redu, i da bi žrtve trebalo da imaju pristup Skloništu i drugim oblicima pomoći nezavisno od toga da li prihvataju taj program, odnosno da li žele da se vrate u zemlje porekla ili ne. Ovo zapažanje otvara veoma važno pitanje koje se odnosi na probleme sa kojima su žrtve suočene po povratku u svoje zemlje, na njihovu nezaštićenost i čitav niz otvorenih pitanja vezanih za njihovu bezbednost i efektivnu reintegraciju.

X 3. Međusobna saradnja državnih organa, nevladinih i međunarodnih organizacija

Kada je u pitanju međusobna saradnja državnih organa, nevladinih i međunarodnih organizacija, kao i saradnja unutar pojedinih sektora, odgovori ispitanika pokazuju veliku šarolikost: od odsustva bilo kakve saradnje, preko mišljenja da postoji samo sporadična saradnja ili da bi trebalo da bude mnogo bolja, do iskustava odlične saradnje. Pri tome, bez obzira na to kakve odgovore su dali, gotovo svi ispitanici su uočili probleme vezane za saradnju, odnosno njeno uspostavljanje.

Kada je u pitanju međusobna saradnja državnih organa, nevladinih i međunarodnih organizacija, u pozitivnom smislu se ističe primer Nacionalnog tima za borbu protiv trgovine ljudima, kao i saradnja novinara sa državnim organima, posebno sa policijom, i nevladinim organizacijama u otkrivanju slučajeva trgovine ljudima.

Međutim, saradnja, uključujući i saradnju u okviru Nacionalnog tima, nije jasno definisana ni institucionalizovana i ispitanici uglavnom ističu da se ona odvija na ličnom, odnosno pojedinačnom nivou. Uglavnom nema protokola o saradnji, pa samim tim ni jasno definisanih obaveza i odgovornosti, za šta se više ispitanika založilo, smatrajući da bi to znatno poboljšalo saradnju. Takođe, ispitanica iz nevladine organizacije je iznela svoju primedbu na sastav i brojnost Nacionalnog tima, kao smetnju njegovoj efikasnosti. Ona smatra da je Nacionalni tim za borbu protiv trgovine ljudima preglomazan i zbog toga neefikasan, da se mnogi koji su deo njega uopšte ne bave problemom trgovine ljudima,

kao i „da se o trgovini ljudima priča uopšteno, jer mnogi od članova tima nikada nisu ni videli žrtve“.

Uočen je problem saradnje državnih organa i nevladinih organizacija sa centrima za socijalni rad, posebno kad se radi o deci i ženama sa decom kao žrtvama, problemi u saradnji između pojedinih nevladinih organizacija i Međunarodne organizacije za migracije, kao i još uvek postojeći problemi u ostvarivanju saradnje nevladinog i vladinog sektora uopšte. U tom kontekstu su i problemi u vezi sa funkcionisanjem Centra za savetovanje i koordinaciju (tzv. mobilni tim),¹⁷⁹ u okviru koje je zamišljeno da tesno saraduju Centar za socijalni rad, nevladine organizacije koje pružaju pomoć žrtvama, Međunarodna organizacija za migracije, policija i drugi državni organi, u zavisnosti od potrebe.

U vezi sa Centrom za savetovanje i koordinaciju i problemima u oživljavanju njegovog rada izneto je više kritika od strane ispitanika iz nevladinih organizacija i centara za socijalni rad, i to: nejasno definisana uloga, nerešen pravni status, odsustvo protokola o saradnji i jasnih procedura postupanja, opasnost od dodatnog traumiranja žrtava jer bi to značilo još jedno ponavljanje iskaza, loša međusobna komunikacija, odsustvo motivacije svih aktera. U tom pogledu indikativan je iskaz ispitanice koja je i sama neposredno uključena u rad ovog Centra:

„Od početka nisu postojali zacrtani konkretni ciljevi projekta koji bi trebalo da se ostvare, već je ostavljeno otvoreno da se ciljevi usklađuju sa potrebama koje će se u hodu pojaviti, što je dodatno otežalo realizaciju projekta, a i njegovu evaluaciju. U projekat je, od strane vladinih i nevladinih organizacija, uključen jedan broj ljudi koji nije imao pravu motivaciju da se projekat realizuje, već je deo njih to radio u cilju lične promocije. Kod nevladinih organizacija postojalo je donekle odsustvo motivacije jer nisu imale posebnih finansijskih interesa, tako da je nastup nekih od njih prema državnim institucijama bio prilično agresivan. Preveliki deo posla je pao samo na jednu osobu, koordinatorku Centra, i ona se u njemu nije snašla. Na drugoj strani, i vladine i nevladine organizacije želele su da formalno ostave utisak da saradnja postoji, iako ona nije konkretno realizovana.“

X 4. Primeri dobre i loše prakse državnih organa, nevladinih i međunarodnih organizacija

Radi dobijanja potpunijih saznanja o mehanizmima delovanja državnih organa, nevladinih i međunarodnih organizacija, pitale smo ispi-

¹⁷⁹ Centar za savetovanje i koordinaciju je projekat u nastajanju, iza kojeg stoji ideja uspostavljanja standardnih mehanizama upućivanja i zaštite žrtava trgovine ljudima.

tanike da nam navedu po jedan primer dobre i loše prakse o kojem imaju neposredno ili posredno saznanje. Većina ispitanika je navela primere iz svog neposrednog iskustva, dok je samo manji broj govorio o primerima iz posrednog saznanja i u tom slučaju se uglavnom radilo o navođenju slučaja S. Č. iz Crne Gore, kao primera loše prakse.

Analiza primera dobre i loše prakse istovremeno na najbolji način sublimira napred datu analizu mehanizama delovanja državnih organa, nevladinih i međunarodnih organizacija i daje osnovu za predlaganje odgovarajućih promena. Radi boljeg isticanja pozitivnih i negativnih modela, a kao osnova za preporuke koje slede u zaključku na kraju ovog rada, rezultati ove analize biće najpre dati u formi rezimea dobre i loše prakse iznete od strane ispitanika, a zatim će biti izneti primeri koji i jedno i drugo na najbolji način ilustruju.

Loša praksa

- a) Loša saradnja državnih organa i nevladinih organizacija,
- b) Loša saradnja policije sa pograničnim organima Vojske Srbije i Crne Gore,
- c) Nepostojanje razmene informacija među institucijama,
- d) Neadekvatno izveštavanje štampe i posledice po otkrivanje,
- e) Politički pritisci,
- f) Povezanost policije sa trgovcima,
- g) Osuda i zatvaranje žrtava,
- h) Neopravdano puštanje okrivljenih na slobodu,
- i) Dugo trajanje postupka,
- j) Poveravanje saslušanja žrtava saradnicima bez iskustva i edukacije,
- k) Loše obezbeđenje žrtava prilikom povratka u zemlju porekla i ponovno upadanje u lanac trgovine,
- l) Nekažnjavanje izvršilaca,
- m) Nedobijanje povratnih informacija o žrtvama od drugih institucija i organizacija,
- n) Odsustvo programa prevencije,
- o) Odsustvo programa reintegracije.

Dobra praksa

- (a) Dobra saradnja raznih SUP-ova u otkrivanju;
- (b) Saradnja sudije za prekršaje, policije, nevladinih organizacija, Međunarodne organizacije za migracije i Centra za socijalni rad i uspešno zbrinjavanje žrtve;

- (c) Saradnja domaćih i stranih nevladinih organizacija na jednoj, i policije na drugoj strani, i uspešno otkrivanje i oslobađanje žrtve;
- (d) Nacionalni tim za borbu protiv trgovine ljudima kao primer saradnje državnih organa i nevladinih organizacija;
- (e) Regionalna saradnja državnih organa i nevladinih organizacija u otkrivanju žrtava;
- (f) Proaktivni odnos policije i uspešno otkrivanje;
- (g) Saradnja novinara, državnih organa i nevladinih organizacija, i otkrivanje i oslobađanje žrtava;
- (h) Brzo reagovanje nadležnih organa;
- (i) Spremnost edukovanih policajaca na saradnju sa organizacijama za pomoć žrtvama;
- (j) Zaštita žrtava od strane nevladinih organizacija;
- (k) Nevladine organizacije koje pomažu žrtvama da dobijaju povratne informacije o njima;
- (l) Javni tužilac se zalaže za potpunu obradu predmeta;
- (m) Žrtva (devojka) je pobešla od trgovca, obratila se za pomoć policiji, policija joj je obezbedila odgovarajuću zaštitu i ona je svedočila;
- (n) Sudija brine za žrtvu: obezbeđuje psihologa, lekara i veštaka, i saslušava žrtvu po zamolnici drugog sudije;
- (o) Senzibilan odnos prema žrtvama i spremnost žrtava na svedočenje.

Navedeni rezime slučajeva dobre i loše prakse, koje su naveli ispitanici, još jednom ukazuje na značaj proaktivnog i senzibilisanog pristupa policije, tužilaca i sudija, zaštite i pravilnog tretmana žrtava, kao i dobre saradnje različitih aktera, za otkrivanje, gonjenje i kažnjavanje izvršilaca, i sprečavanje sekundarne viktimizacije i reviktimizacije žrtava. Takođe, navedeni primeri pokazuju da se može puno naučiti iz dosadašnjih iskustava i da u postojećim mehanizmima postupanja državnih organa ima negativnih, ali i sasvim dovoljno pozitivnih modela. Primeri dobre i loše prakse koje su naveli ispitanici još jednom potvrđuju ključak koji sledi iz drugih odgovora ispitanika, da problemi otkrivanja i dokazivanja trgovine ljudima nisu u žrtvama već u izvršiocima, u odsustvu sistemskih i sveobuhvatnih rešenja i odlučnosti državnih organa da joj stanu na put.

Primer dva ekstremna slučaja iz prakse policije:

Loša praksa

„Imali smo jedan slučaj u kojem se radilo o noćnom baru u centru jednog grada u unutrašnjosti. Svi meštani su znali šta se radi u tom baru,

on se nalazio pored najprometnijeg, najposećenijeg kafića u tom gradu. Kada je UBPOK ušao u lokal, krenula je opstrukcija lokalne policije. Čovek koji je bio vlasnik bara je istovremeno bio i lokalni moćnik, u vrhu političke partije koja je bila na vlasti i lokalna policija ga nije dirala. Kada je UBPOK ušao u objekat, blokirali su izlaze i počeo je pretres. Lokalnoj policiji, odnosno istražnom sudiji, trebalo je sat i po da dođu. Umesto kolega policajaca šef policije je poslao koleginice, policajke, a zna se da se to ne radi. Nisu imali adekvatne prostorije u policiji za saslušanje, nisu im dali računare itd. Razgovarali su sa svim devojkama i nakon što su im uzeli izjave, prosledili su ih lokalnoj policiji kako bi se išlo dalje u prekršajni postupak i otkaz boravka. Dok sam kucao krivičnu prijavu protiv vlasnika, koga su sve devojke identifikovale po imenu i prezimenu, tužilac je već dobio krivičnu prijavu od lokalne policije za posredovanje u prostituciji, ali protiv N.N. izvršioca! Tu je bilo očigledno da se radi o povezanosti lokalnih političkih moćnika, koji se bave trgovinom ženama i prostitucijom, i policije.”

Dobra praksa

„Pozvali su me tokom noći. Radilo se o dve devojke koje su zadržane na prelazu u Srpskoj Crnji. Jedna je bila sa pocepanim pasošem, a javljeno mi je da su obe izgubljene i da samo čute. Otišao sam tamo, ponudio ih kafom, čajem, one su odbile. Prespavao sam s njima u stanici i ujutru ih odveo na doručak. Onda su se raspricale. Ispričale su užasne stvari, bile su u velikom strahu da će ih mučitelji naći, a imale su od ranije loše iskustvo sa policijom. Jedna je bila iz Moldavije. Krenula je na zimovanje, neko joj je ponudio izlet do Jugoslavije, i ona je pristala. Ušla je u auto kojem nisu mogla da se otvore vrata sa unutrašnje strane i to je bio kraj. Drugu su prevarili da će da radi kao konobarica. Prošle su stravične stvari, i po Bosni i po Kosovu, Makedoniji. Dobio sam od njih sve podatke, slike, lica, opise.. i prosledio ih nadležnim policijskim organima. One su bile 30 dana u zatvoru u Požarevcu, tada još nije bilo Skloništa. Vratio sam ih kući sa pocepanim pasošima. Pratio sam ih do Žombolja. Sada me jedna od njih zove u svatove, uskoro se udaje. Neki učinioci su uhapšeni, neki nisu. Jedan od mušterija, klijenata, pomogao im je da se izvuku.”

XI Informisanost o problemu trgovine ljudima i viđenje mera koje treba preduzeti

U cilju dobijanja što kompletnije slike o postojećim i potrebnim načinima društvenog reagovanja na trgovinu ljudima u Srbiji, istraživanjem je obuhvaćeno i prikupljanje podataka o informisanosti ispitanika o problemu trgovine ljudima i o najnovijim zakonskim promenama, kao i o njihovom viđenju mera koje treba preduzeti. U ovom odeljku će biti izloženi rezultati analize dobijenih podataka o ovim pitanjima.

XI 1. Upoznatost sa problemima vezanim za trgovinu ljudima i novim zakonskim rešenjima

Istraživanjem smo nastojale da dođemo do saznanja o tome u kojoj meri su stručnjaci i predstavnici institucija i organizacija koje smo intervjuisale uključeni u različite oblike edukacije o trgovini ljudima i u kojoj meri su upoznati sa problemom trgovine ljudima. U pogledu ovog poslednjeg, posebnu pažnju smo posvetile njihovom vladanju osnovnim pojmovima i njihovom međusobnom razgraničavanju. Takođe, nastojale smo i da dođemo do saznanja o upoznatosti ispitanika sa novim zakonskim rešenjem iz čl. 111b Krivičnog zakona Republike Srbije, kojim je u naš pravni sistem po prvi put uvedeno krivično delo trgovine ljudima. Do ovih saznanja smo došle kako na osnovu analize neposrednih odgovora ispitanika na pitanja u vezi sa definicijom pojmova i zakonskog rešenja, tako i na osnovu analize odgovora na druga pitanja, odnosno na osnovu intervjua u celini.

Podaci o upoznatosti sa problemom trgovine ljudima predstavljaju važan pokazatelj nivoa edukovanosti naših ispitanika uopšte, a posebno onih koji se u svom svakodnevnom radu stalno ili povremeno susreću sa slučajevima trgovine ljudima. Takođe, dovedeni u vezu sa podacima o učešću ispitanika na treninzima, seminarima, okruglim stolovima i drugim oblicima edukacije ili podizanja svesti o trgovini ljudima, podaci o upoznatosti sa ovom pojavom predstavljaju i svojevrsnu evaluaciju uspešnosti te edukacije. Samim tim, podaci o upoznatosti sa pojavom i o obuci koju su ispitanici do sada imali od velikog su značaja za osmišljavanje daljeg rada na edukaciji predstavnika državnih organa i nevla-

dinih organizacija, ali i naučnih radnika i drugih lica koja se u svom radu sreću sa problemom trgovine ljudima.

Takođe, kao što je u uvodnim izlaganjima već pomenuto, s obzirom da je naše istraživanje imalo i akcioni karakter, još tokom rada na intervjuima naše saradnice su ispitanicima davale pojašnjenja i informacije u vezi sa ispitivanom pojavom i zakonskim rešenjima, i na taj način tokom samog istraživanja radile na podizanju svesti osoba sa kojima su vodile intervju.

XI 1.1. *Učešće na seminarima i drugim oblicima edukacije o trgovini ljudima*

Od ukupno 123 intervjuisane osobe, oko jedne trećine (35,8%) je prisustvovalo različitim oblicima edukacije, počev od predavanja stručnjaka iz inostranstva i akademskih skupova do seminara i treninga organizovanih od strane vladinih, nevladinih i međunarodnih organizacija, čija je specijalna namena bila edukacija o trgovini ljudima. Dakle, većina ispitanika, odnosno njih 79 ili 64,2%, nije prisustvovala odnosno učestvovala ni na kakvom obliku edukacije (uključujući i okrugle stolove i predavanja) u vezi sa trgovinom ljudima.

Znanja o trgovini ljudima su preko predavanja stranih stručnjaka i na međunarodnim akademskim skupovima, što je i očekivano, sticali naučni radnici i univerzitetski profesori, dok su predstavnici državnih organa, nevladinih i međunarodnih organizacija, kao i novinari, pretežno učestvovali na raznim treninzima i seminarima namenjenim njihovoj obuci.

Na najvećem broju seminara učestvovala su predstavnice beogradskih nevladinih organizacija Astra i Savetovalište protiv porodičnog nasilja — Sklonište za žrtve trgovine, predstavnica Međunarodne organizacije za migracije, kao i predstavnici Ministarstva za socijalna pitanja i Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije. Broj seminara na kojima su učestvovali predstavnici ovih organizacija i ministarstava kreće se od četiri do nekoliko desetina seminara.

Uočava se upadljiva nesrazmera između učešća na seminarima ispitanika iz Beograda i unutrašnjosti Srbije. Naime, skoro polovina ispitanika iz Beograda (26 ili 47,3%) bila je na nekom treningu ili skupu o trgovini ljudima, dok je od ukupno 68 ispitanika iz unutrašnjosti na nekom obliku edukacije bilo svega njih 18 ili 26,4%, odnosno manje od jedne trećine ispitanika.

Posebno pada u oči podatak da od ispitanika iz pograničnih gradova Apatin, Sombor, Požarevac i Novi Pazar, u kojima je problem trgovine ljudima veoma izražen, niko od ispitanika nije bio ni na kakvom ob-

liku edukacije. Isto važi i za Miloševac kod Velike Plane, za koji, kao što smo ukazali u ranijim izlaganjima, podaci do kojih smo došli ukazuju na moguće postojanje trgovine decom. Takođe, i u drugim gradovima u kojima je trgovina ljudima izražen problem, poput Niša i Zaječara, od ukupno 10, odnosno sedam ispitanika, samo po dvoje je bilo na nekom obliku edukacije o trgovini ljudima. U Zaječaru su to bili pripadnici policije, a u Nišu pored pripadnika policije još i predstavnici nevladinog sektora (Centar za devojke) i Centra za socijalni rad. Da se ne radi o slučajnosti, već pravilu da čitave ustanove iz unutrašnjosti uopšte nisu bile uključene ni u kakav oblik edukacije o trgovini ljudima, govore odgovori ispitanika koji kažu da niko iz njihove ustanove nikada nije bio na takvom obliku edukacije (npr. Osnovna škola, Opštinski organ za prekršaje i Centar za socijalni rad u Velikoj Plani, Opštinsku sud u Zaječaru i Okružni sud u Požarevcu, Centar za porodični smeštaj dece u Miloševcu).

Tabela 2: Edukacija stručnjaka u Srbiji

mesto	uključen %	nije uključen %	ukupno %
Apatin		3	3
Aleksinac		2	2
Beograd	26	29	55
Kraljevo		1	1
Miloševac		1	1
Novi Pazar		5	5
Novi Sad	5	8	13
Niš	3	7	10
Požarevac		6	6
Sombor		3	3
Šabac	2	3	5
Subotica	1		1
Vrnjačka Banja	2	2	4
Vlasotince	1		1
Velika Plana	1	4	5
Zaječar	2	5	7
Zrenjanin	1		1
Ukupno	44 35,8%	79 64,2%	123 100%

Na osnovu izloženog se može zaključiti da podaci dobijeni istraživanjem ukazuju na regionalnu neujednačenost uključivanja stručnjaka u različite oblike edukacije. Međutim, pored regionalne, očigledna je i neujednačenost u pogledu uključenosti u edukaciju predstavnika različitih državnih organa i nevladinih organizacija.

Sudeći prema odgovorima naših ispitanika, postoji značajna nejednačenost između uključivanja u edukaciju ljudi koji su zaposleni u republičkim ministarstvima za socijalna pitanja i unutrašnje poslove na jednoj strani, i zaposlenih u centrima za socijalni rad, sudovima, tužilaštvima i policiji na lokalnom nivou na drugoj strani. Predstavnici okružnih i opštinskih sudova i tužilaštava, zaposleni u centrima za socijalni rad i policiji, najčešće nisu uopšte bili uključeni ni u kakav oblik edukacije o trgovini ljudima ili su bili na po jednom seminaru ili okruglom stolu. Pri tome, predstavnici policije i centara za socijalni rad su ipak bili u nešto povoljnijem položaju jer su, u poređenju sa sudijama i tužiocima, češće bili uključeni u edukaciju, iako se po pravilu radilo o prisustvovanju samo jednom seminaru ili okruglom stolu.

Slaba uključenost sudija i tužilaca u edukaciju o trgovini ljudima je u suprotnosti sa potrebom, o čemu govore odgovori sledećih ispitanika:

„Nisam do sada bio na seminarima o trgovini ljudima, ali bih voleo da budem pozvan na jedan takav seminar. Mislim da je to posebno korisno za radnike u pravosuđu, jer se upravo od njih očekuje da adekvatno osude takvo opasno kriminalno ponašanje.“ (ispitanik iz Opštinskog suda u Zaječaru)

„Do sada nisam bio na seminarima o trgovini ljudima, ali mislim da je neophodna edukacija tužilaštva i sudstva kada je u pitanju ova problematika, jer ni sam ne znam uvek kako bih reagovao.“ (ispitanik iz Opštinskog javnog tužilaštva u Zaječaru).

Nesklad između edukovanosti i potreba vidi se i iz odgovora koji ukazuju na slučajeve zaposlenih u državnim organima što rade na poslovima usko vezanim za trgovinu ljudima (npr. policija, Savezno ministarstvo inostranih poslova), a da prethodno nisu prošli nikakav oblik edukacije o trgovini ljudima.

Prema podacima dobijenim istraživanjem, nivo uključenosti u edukaciju je na najnižem nivou kada su u pitanju zaposleni u domovima u kojima su smeštena deca i omladina, kao i u srednjim školama. Naime, niko od ispitivanih predstavnika ovih institucija, izuzev psihologa Ekonomske škole u Velikoj Plani i pomoćnika direktora SOS Dečije selo iz Novog Sada, nije prisustvovao seminarima ili drugim oblicima edukacije o trgovini ljudima.

Uočile smo i izvesnu nesrazmeru između broja seminara na kojima su učestvovalе predstavnice Astre i Savetovaništa — Skloništa za žrtve trgovine na jednoj, i predstavnice nekih drugih, manjih nevladinih organizacija iz Beograda i nevladinih organizacija u unutrašnjosti¹⁸⁰ na

¹⁸⁰ Na primer, predstavnica Dečijeg romskog centra iz Beograda izjavila je da nije bila ni na jednom seminaru jer se „nažalost, u nevladinom sektoru žene njenih godina (54) smatraju neade-

drugoj strani. Izuzetak u tom pogledu su predstavnice NVO Eva iz Novog Sada koje su bile na svim Astrinim i OEBS-ovim seminarima, i predstavnica SOS telefona iz Vlasotinca koja je učestvovala na skoro svim seminarima u organizaciji Astre.

Seminari i okrugli stolovi kojima su prisustvovali ispitanici organizovani su od strane domaćih nevladinih organizacija (Astra, Viktimološko društvo Srbije, Incest trauma centar, Sigurna ženska kuća, Beosupport), međunarodnih organizacija i stranih nevladinih organizacija (OEBS, Savet Evrope, UNDP, USAID, ICMPD, Pakt za stabilnost Jugoistočne Evrope, IOM, Lefo, Admira, La Strada, Hans Zeidel, Ministarstvo unutrašnjih poslova Grčke), kao i od strane Ministarstva unutrašnjih poslova Srbije, Ministarstva za socijalna pitanja i Sekretarijata za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova Vojvodine. Seminari su obično organizovani u saradnji različitih organizacija, odnosno državnih organa.

Ispitanici su pretežno bili zadovoljni onim što su saznali na treninzima (30), jedan manji broj (7) je bio delimično zadovoljan, odnosno zadovoljan nekim a nezadovoljan drugim treninzima, dok je svega četiri ispitanika izjavilo da su bili potpuno nezadovoljni treninzima. Zanimljivo je da je od četiri ispitanika koji su nezadovoljni, njih troje učestvovalo na treningu koji su organizovali domaći državni organi u saradnji sa nevladinim organizacijama. Međutim, među onima koji su odgovorili da su delimično bili zadovoljni, preovlađuju ispitanici koji su bili na treninzima organizovanim od strane međunarodnih organizacija.

Ispitanici koji su bili nezadovoljni ili delimično zadovoljni, ili bolje rečeno oni koji su bili kritičniji prema edukacijama u koje su bili uključeni, uglavnom su isticali sledeće nedostatke:

1. ništa novo nisu naučili;
2. ima suviše „ponavljanja opštih mesta“;
3. „isuviše je pojednostavljeno“;
4. izneti podaci su „šturi“;
5. „nedovoljno je konkretnih informacija“;
6. nivo predavanja je nizak;
7. predavači su neadekvatni;
8. nesrazmerno je više informacija o situaciji u drugim zemljama nego o stanju kod nas;
9. strani predavači su razočarali jer su ih tretirali kao „potpune laike“;
10. nije bilo nikakvih materijala.

kvatnim osobama za edukaciju i učešće na seminarima, to je rezervisano za mlade.” Takođe, predstavnica Centra za devojke iz Niša je odgovorila da je učestvovala samo na jednom bazičnom treningu koji je organizovala Astra, a predstavnica Psihofona iz Novog Sada da je bila na samo dva seminara.

Osim toga, kada su u pitanju treninzi koje organizuju međunarodne organizacije, predstavnica nevladine organizacije je ukazala na nepoznavanje lokalnog konteksta od strane stranih predavača, kao njihov osnovni nedostatak:

„Međunarodne organizacije ne mogu da sagledaju niti prikažu stvarnu sliku stvari u zemljama regiona. Na njihovim seminarima se ne dobijaju upotrebljiva saznanja. Ta znanja mogu da pruže samo 'lokalci'. Takođe, međunarodne organizacije serviraju samo ono što je njima politički pogodno. A one, nažalost, imaju mnogo veću moć nego lokalne organizacije i one su te koje vode politiku i odlučuju o svemu.”

XI 1.2. *Upoznatost sa novim zakonskim rešenjima*

Skoro tri četvrtine, dakle većina, ispitanika je odgovorila da je upoznata sa najnovijim izmenama zakona koje se odnose na uvođenje novog krivičnog dela *trgovina ljudima*. Ukupno posmatrano, kako pokazuje tabela 3, visok nivo obaveštenosti postoji kako u Beogradu, tako i u drugim gradovima Srbije.¹⁸¹

Ako pogledamo ko su, s obzirom na zanimanje i instituciju/organizaciju u kojoj rade, ispitanici koji nisu bili upoznati sa novim krivičnim delom, videćemo da se pretežno radi o nepravnicima zaposlenim u domovima za zbrinjavanje dece i omladine i u osnovnim i srednjim školama, a nešto ređe i u centrima za socijalni rad. Međutim, iako pravnici, posebno sudije i tužioci, uglavnom znaju za novo krivično delo, i u Beogradu i u drugim mestima ima i među njima pojedinačnih slučajeva onih koji u vreme istraživanja nisu o tome bili obavešteni. Na drugoj strani, međutim, svi ispitivani pripadnici policije, kao i predstavnici nevladinih organizacija i naučni radnici, bili su upoznati sa novim krivičnim delom.

Podaci o obaveštenosti o zakonskim promenama donekle odražavaju izuzetno nisku uključenost zaposlenih u domovima za zbrinjavanje dece i omladine i školama u edukaciju o trgovini ljudima, kao i neujednačenost u edukaciji policije na jednoj strani i sudija i tužilaca na drugoj strani. Kada je u pitanju ovo poslednje, treba imati u vidu i razlike u funkcionisanju ove dve institucije, odnosno u očigledno većim naporima ulozenim od strane Ministarstva unutrašnjih poslova na sistematskom menjanju postupanja policije u ovim slučajevima.

¹⁸¹ S obzirom na mali broj ispitanika u pojedinim mestima, pojedinačne razlike ne bi mogle da budu osnova za neki opštiji zaključak, pa ih zato ovde nećemo ni komentarisati.

U tom smislu indikativan je odgovor predstavnika policije iz Velike Plane, koji je na pitanje da li je upoznat sa izmenama zakona odgovorio:

„Da, svakako. Dobili smo od Ministarstva instrukcije o postupanju u skladu sa novim promenama.”

Ako se podaci o upoznatosti sa zakonskim rešenjima sagledaju u svetlu napred izloženih podataka o rasprostranjenosti i karakteristikama trgovine decom u Srbiji, može se konstatovati da neupoznatost zaposlenih u domovima, školama i centrima za socijalni rad sa zakonskim promenama posebno zabrinjava, jer može imati veoma negativne konsekvence na njihovo pravovremeno i adekvatno reagovanje u situacijama kada se sretnu sa slučajevima trgovine decom.

Tabela 3: Upoznatost stručnjaka u Srbiji sa zakonskim rešenjima

mesto	upoznat/a %	nije upoznat/a %	ukupno %
Apatin	1	2	3
Aleksinac	1	1	2
Beograd	41	14	55
Kraljevo	1		1
Miloševac		1	1
Novi Pazar	4	1	5
Novi Sad	10	3	13
Niš	5	5	10
Požarevac	3	3	6
Sombor	3		3
Šabac	5		5
Subotica	1		1
Vrnjačka Banja	2	2	4
Vlasotince	1		1
Velika Plana	2	3	5
Zaječar	7		7
Zrenjanin	1		1
Ukupno	88 71,5%	35 28,5%	123 100%

XI 1.3. Definicije i sposobnost razgraničenja osnovnih pojmova

Na početku svakog intervjua naše ispitanike smo zamolile da definišu sledeće pojmove, koje smatramo bazičnim za razumevanje problema trgovine ljudima:

- Trgovina ljudima,
- Prostitucija,
- Krijumčarenje ljudi,
- Prisilni rad.

Većina ispitanika je dala svoje definicije navedenih pojava. Bilo je, međutim, i pojedinaca koji nisu znali ili nisu hteli da daju svoje definicije.

Definicije trgovine ljudima se kreću od prepoznavanja pojedinih elemenata do potpunog i detaljnog iznošenja definicije iz Protokola o suzbijanju trgovine ljudima iz Palerma ili zakonske definicije. Analiza dobijenih definicija pokazuje da najveći broj ispitanika u trgovini ljudima prepoznaje pre svega kupoprodajni odnos čiji su predmet ljudi, odnosno njihovo telo i organi. Ovo nije nimalo iznenađujuće kada se ima u vidu sam naziv *trgovina ljudima*, koji je u stvari neadekvatan prevod engleske reči *trafficking*, i koji pravi veliku konfuziju i otežava celovito sagledavanje i razumevanje problema.¹⁸² Međutim, na drugoj strani, značajan deo ispitanika prepoznaje eksploataciju, odnosno ropski odnos, kao osnovni element trgovine ljudima, što zapravo govori o solidnom nivou njihovog bazičnog znanja o trgovini ljudima.

Zanimljivo je i sasvim neočekivano, s obzirom da se o ovom problemu kod nas najčešće govori kao o problemu trgovine ženama u cilju seksualne eksploatacije, da je većina ispitanika prilikom definisanja kao žrtve trgovine prepoznala ljude, odnosno ljudska bića u širem smislu, ističući pri tome posebnu ugroženost žena i dece. Sa ovim je u skladu i visok nivo prepoznavanja kako trgovine ljudima u cilju seksualne eksploatacije, tako i trgovine ljudima u cilju radne eksploatacije, odnosno prisilnog rada. Znatno broj ispitanika uočava tesnu vezu između trgovine ljudima, prisilne prostitucije i prisilnog rada, i uočava prinudu, eksploataciju i neadekvatne uslove rada kao suštinske elemente prisilnog rada. Samo manji broj ispitanika, međutim, uočava širi dijapazon mogućih oblika eksploatacije, poput korišćenja u oružanim sukobima, usvojenja itd.

Međutim, ispitanici su, takođe, uz davanje pravilne definicije trgovine ljudima radi prisilnog rada isticali da taj oblik trgovine ljudima ne postoji u našoj zemlji. Takođe, analiza odgovora na druga pitanja ukazuje da jedan broj ispitanika samo deklaratorno, i najverovatnije zbog načina koncipiranja pitanja („kako definišete trgovinu ljudima“), u pojam žrtve uključuje i muškarce, dok ih u stvari, i posebno u našoj zemlji, ne prepoznaje kao žrtve. Slično je i kada su u pitanju deca. Ispitanici na apstraktnom nivou definisanja pojave uočavaju trgovinu decom

¹⁸² Kelly, L. (2002), op. cit., str. 17.

kao oblik trgovine ljudima, ali zato kada govore o konkretnim slučajevima koji se dešavaju kod nas ne uočavaju uvek da je u pitanju trgovina decom (npr. trgovinu maloletnicama podvode pod trgovinu ženama), ili, i pored opisa koji odgovara trgovini decom radi prisilnog rada, ove slučajeve uopšte ne prepoznaju kao trgovinu ljudima.

Tako, na primer, dok na jednoj strani neki ispitanici problem trgovine ljudima prepoznaju isključivo kao trgovinu ženama i decom u cilju seksualne eksploatacije, na drugoj strani uočena je sklonost ka vezivanju trgovine muškarcima prevashodno za stereotipne predstave o radu migrantskih radnika sa Dalekog istoka u „fabrikama znoja” na Zapadu. Pored toga, dok su u mnogim slučajevima krijumčarenja muških migranata kroz Srbiju ispitanici otvoreno izražavali sumnju ili ostavljali mogućnost da bi u pitanju mogla biti i trgovina ljudima, upitani o saznanjima o prisilnom radu u Srbiji neki od njih su dali i sledeće odgovore: „Kod nas toga nema, to se događa u fabrikama na Zapadu”, „Kinezi se kod nas bave trgovinom, a ne proizvodnjom”, „Kod nas nema fabrika u kojima gomila Kineza pravi male medvede”, i slično. Interesantno je da je relativno mali broj anketiranih profesionalaca izrazio makar bojazan da trgovina punoletnim muškarcima ili barem prisilni rad muških imigranata u Srbiji uopšte postoji, uprkos tome što su gotovo svi iznosili saznanja o „veoma raširenom” jeftinom radu „na crno” imigranata iz Rumunije, Bugarske i drugih zemalja, koji rade pod uslovima što, po pravilu, isključivo zavise od volje poslodavaca.

Ipak, trgovina muškarcima je problem u odnosu na koji senzibilisano profesionalaca u Srbiji raste, naročito kod pripadnika policije. O tome svedoče njihova obaveštenost i zainteresovanost, o kojima je moguće makar površno suditi na osnovu količine informacija kojima raspolažu i sopstvenih razmišljanja o različitim aspektima ovog fenomena, koja su izneli prilikom anketiranja.

Detaljnija analiza ukupnih odgovora ispitanika, takođe, pokazuje da se pod trgovinom ženama najčešće podrazumeva trgovina ženama u cilju seksualne eksploatacije, dok se trgovina u cilju radne eksploatacije, na drugoj strani, pretežno vezuje za muškarce. Trgovina decom vezuje se kako za seksualnu, tako i za radnu eksploataciju.

U meri u kojoj je to bilo moguće iz često šturih definicija koje su ispitanici davali, stekli smo utisak da se u vezi sa međusobnim razlikovanjem pojava koje smo od njih tražili da definišu ispitanici uglavnom mogu podeliti u tri grupe. U prvoj grupi bi bila većina koja nema većih problema da razgraniči osnovne pojmove. Drugu grupu čine oni koji ne prave razliku između trgovine ljudima i krijumčarenja, a u trećoj su oni koji imaju problem da razgraniče trgovinu ženama i prostituciju. Među ovim poslednjim je posebno uočljiv problem razgraničenja prinudne

prostitucije i trgovine ženama,¹⁸³ što, s obzirom na njihovu tesnu povezanost i isprepletenost, nije nimalo iznenađujuće.

„Sve je to povezano. Trgovina ljudima ima ekonomski impakt, neko plati da bi otišao iz zemlje. Prostitucija je jedan od vidova trgovine. Ukrajinke, Moldavke, Rumunke, sve one dolaze da se bave prostitucijom. U Moldaviji ih čovek skupi, proda, one onda ovde rade da odrade tu cenu i posle dele sa gazdom dalju zaradu.”

„Ranije sam prostituciju posmatrao kao prodavanje tela, a danas je smatram jednim od bitnih pojava oblika trgovine ljudima.”

„Prostitucija je oblik seksualne eksploatacije, ali je voljniji od trafikinga — eksploatisana osoba je u startu svesna šta će da radi. U većini slučajeva nije im ograničena sloboda kretanja. Ne postoji u toj meri element prevare kao kod trgovine, ali ostali elementi su vrlo slični. Može biti i drugih elemenata prevare i ucene — to su slučajevi kada prostitutka koja je dobrovoljno počela da se bavi prostitucijom u jednom momentu poželi da napusti makroa, ali joj on to ne dozvoljava. Sličan slučaj je i kada prostitutka koja je dobrovoljno u poslu poželi da odbije klijenta, ali joj to makro ne dozvoljava.”

Osim toga, u pojedinačnim slučajevima uočeno je nerazlikovanje pojedinačnih nedozvoljenih prelazaka državne granice od krijumčarenja, nerazlikovanje prisilnog rada i rada „na crno”, kao i neuočavanja prelaska granice kao suštinskog elementa krijumčarenja ljudima, koji se, za razliku od trgovine ljudima, ne može vršiti unutar granica.

Pojedini ispitanici su, pored ostalog, trgovinu ljudima definisali kao oblik organizovanog kriminala i/ili skup raznih krivičnih dela, dok su drugi u prvi plan stavljali da se tu radi o drastičnom kršenju osnovnih ljudskih prava. Pojedini ispitanici su prilikom definisanja trgovine ljudima ukazivali na faktore guranja i privlačenja, pri čemu su uglavnom pominjali socijalne i ekonomske faktore kao faktore guranja, i ekonomske faktore i seks industriju na Zapadu kao faktore privlačenja.

Dovođenjem u vezu podataka u vezi sa edukacijom i definicije osnovnih pojmova koje su dali ispitanici, došle smo do očekivane veze između edukacije i nivoa razlikovanja osnovnih pojmova i razumevanja pojave trgovine ljudima u celini. Pri tome, ta povezanost je najuočljivija u slučajevima ispitanika koji nisu bili ni na kakvom obliku edukacije, i kod onih koji su bili na većem broju seminara. Ispitanici koji nisu bili ni na kakvom obliku edukacije po pravilu su davali sasvim šture i apstraktne definicije, često bazirane na zdravom razumu, a ne znanju, poput: „prodaja ljudi radi dobijanja materijalne dobiti”, „prodaja seksual-

¹⁸³ Za slično videti Kelly L. (2002), op. cit., str. 14.

nih usluga", „ilegalno prebacivanje ljudi", „zloupotreba radi prošnje, prostitucije, prodaja radi materijalne dobiti" i sl. Ovo je posebno uočljivo kod odgovora ispitanika iz domova za decu i omladinu, škola i centara za socijalni rad. Ipak, pojedini ispitanici iz domova za decu i omladinu su u sopstvenim sredinama i na konkretnim primerima prepoznali prisilan rad dece i trgovinu decom vezanu za njega. No, ovo poslednje govori uglavnom o entuzijazmu i samoedukaciji pojedinaca, i dodatno potvrđuje prethodno iznete podatke o odsustvu sistematskog pristupa edukaciji zaposlenih u ovim ustanovama i potrebi za edukacijom.

Takođe, među pripadnicima različitih profesija, posebno među novinarima, policijom, sudijama i tužiocima, ima i onih koji, uprkos činjenici da nisu bili ili su sasvim sporadično bili na nekom posebnom obliku edukacije, prilično solidno vladaju osnovnim pojmovima. To ukazuje na prisustvo samoedukacije stručnjaka, što je i razumljivo imajući u vidu prirodu njihovih profesija.

S druge strane, među ispitanicima koji nisu bili ni na kakvom obliku edukacije dominiraju oni koji nisu znali ili nisu želeli da daju tražene definicije, dok su najartikulisanije i najdetaljnije odgovore dali ispitanici, posebno pripadnici policije, koji su bili na više treninga. Međutim, pojedini odgovori ukazuju i na moguću povezanost kvaliteta obuke i stečenog znanja, s obzirom da i među onima koji su bili na treninzima ima ispitanika koji su pokazali veoma nizak nivo artikulisanja i razgraničenja osnovnih pojmova. Među njima su posebno upadljivi primeri predstavnica nevladinih organizacija iz unutrašnjosti, kod kojih su česte uopštene definicije poput „strašna pojava", „žrtve su kao životinje u kažu", „veliki teret, jaram", „problem potekao iz bede i siromaštva", i sl.

XI 1.4. *Zaključak*

Dobijeni podaci pokazuju da je nivo obuhvaćenosti stručnjaka u Srbiji edukacijom o trgovini ljudima na niskom nivou, kao i da u tom pogledu postoji visok nivo regionalne, strukovne i vertikalne nejednakočnosti. Edukacija je na raspolaganju prevashodno stručnjacima iz Beograda, iz policije i nevladinih organizacija, kao i onima koji su na višem mestu u hijerarhiji, odnosno na ključnim mestima ili u ključnim organizacijama, dok je dostupnost edukacije drugima nesrazmerno niža. Posebno je indikativna niska uključenost u edukaciju zaposlenih u domovima u kojima su smeštena deca i omladina i srednjim školama, a zatim i u centrima za socijalni rad, sudovima, tužilaštvima i policiji na lokalnom nivou. Pored neodgovarajuće raspoređenosti ponude edukacije,

uočile smo i neujednačenost i očigledno odsustvo bilo kakvih standarda u kvalitetu onoga što se kao edukacija nudi. Uočljiva je i neprilagođenost edukacije lokalnom kontekstu i nivou bazične edukovanosti stručnjaka iz Srbije.

S druge strane, dobijeni podaci ukazuju na očiglednu potrebu za edukacijom o trgovini ljudima. Ona proizilazi kako iz neposrednih odgovora ispitanika u vezi sa tim, tako i iz njihovog nivoa vladanja osnovnim pojmovima i njegove povezanosti sa edukacijom.

Dobijeni podaci ukazuju na potrebu stvaranja uslova za veće mogućnosti edukacije na teritoriji cele Srbije i za sve institucije/organizacije za koje je ta edukacija relevantna. Takođe, dobijeni podaci ukazuju na potrebu detaljnog preispitivanja raspoloživih oblika edukacije, na njihovu koordinaciju, standardizaciju i stručni monitoring/evaluaciju. Saznanja do kojih smo došle ukazuju na posebno izraženu slabu upoznatost i senzibilisanost ispitanika u vezi sa trgovinom decom i muškarcima, što istovremeno sugerše potrebu većeg uključivanja ove problematike u sve edukativne programe o trgovini ljudima. Pored toga, nameće se i potreba podele programa edukacije na bazične i specijalne, u zavisnosti od relevantnosti pojedinih programa, s obzirom na ciljne grupe kojima se stručnjaci koji se edukuju bave.

Na drugoj strani, podaci o upoznatosti za zakonskim promenama pokazali su da su stručnjaci, posebno pravnici, u Srbiji dosta dobro upoznati sa njima, kao i da njihova upoznatost sa zakonima nije neophodno vezana za dodatnu edukaciju. Ovo je očekivano kada se ima u vidu medijska pažnja koja je poklonjena izmenama zakona, kao i okolnost da je praćenje zakonskih promena sastavni deo rada pravnika. No, znatno niža upoznatost nepravnik u socijalnim ustanovama sa zakonskim promenama ukazuje još jednom na značaj edukacije ove kategorije stručnjaka.

XI 2. Viđenje mera koje treba preduzeti

Istraživanjem „Trgovina ljudima u Srbiji” sakupljane su i informacije koje se odnose na stavove i ideje ispitanika o načinima efikasnog suprotstavljanja društva ovom teškom obliku kriminala. Svoje viđenje adekvatnog načina borbe protiv trgovine ljudima ispitanici su iznosili odgovarajući na pitanja: „Imate li neku ideju kako da se naše društvo efikasnije suprotstavi problemu trgovine ljudima?”, i „Kakvo je Vaše mišljenje o novim zakonskim rešenjima i njihovoj sprovodljivosti u praksi? Šta ona znače za žrtve, a šta za učinioc? Šta bi još trebalo promeniti?”. Većina ispitanika — njih 77 (63%) je, odgovarajući na jedno ili oba postavljena pitanja, eksplicitno iznela svoje viđenje mera koje bi trebalo

preduzeti radi prevazilaženja problema na putu efikasnog suprotstavljanja problemu trgovine ljudima. Svi izneti predlozi mogu se grupisati u tri kategorije:

- predlozi mera za jačanje efikasnosti krivičnopravne represije,
- predlozi mera u cilju unapređivanja zaštite i podrške žrtava trgovine ljudima,
- predlozi mera i aktivnosti u domenu preventivnog reagovanja.

U strukturi predloženih mera dominiraju one koje se odnose na jačanje efikasnosti krivičnopravne represije (44%), a zatim slede mere u cilju unapređivanja zaštite i podrške žrtava (31%) i mere u oblasti preventivnog reagovanja (25%). Blizu polovine svih predloženih mera unapređenja prevencije, represije ili zaštite i podrške žrtava trgovine ljudima (43%) uključivalo je i potrebu izmena ili dopuna određenih zakonskih rešenja, o čemu će više reći biti kasnije.

Najveći deo onih koji su izneli konkretne predloge u vezi sa društvenim reagovanjem na problem trgovine ljudima smatrao je neophodnim isključivo mere jačanja krivičnopravne represije (38), dok se isključivo za preventivne mere odlučilo osmoro anketiranih. Četiri ispitanika predložilo je mere poboljšanja u oblasti i represivnog i preventivnog reagovanja, dok su svi oni koji su predložili mere unapređenja zaštite i podrške žrtava (27) istovremeno naglašavali i potrebu preduzimanja mera u domenu represivnog ili preventivnog delovanja države i društva prema ovom obliku kriminala.

XI 2.1. *Mere za jačanje efikasnosti krivičnopravne represije trgovine ljudima*

Ispitanici koji su istakli potrebu jačanja represivne kontrole trgovine ljudima preovlađuju kako u ukupnoj strukturi anketiranih koji su izneli sopstvene predloge, tako i unutar gotovo svih obuhvaćenih profesionalnih kategorija. Naime, mere za jačanje efikasnosti krivičnopravne represije sadržane su u predlozima:

- 1/2 sudija okružnih i opštinskih sudova,
- 2/3 okružnih i opštinskih javnih tužilaca, njihovih zamenika ili stručnih saradnika,
- 2/3 novinara,
- 3/4 aktivista i stručnih saradnika u nevladinim organizacijama,

- 4/5 zaposlenih u centrima za socijalni rad, obrazovnim i ustanovama socijalne zaštite,
- 9/10 zaposlenih u Ministarstvu unutrašnjih poslova,
- svih sudija za prekršaje.

Ispitanici koji su izneli uverenje o neophodnosti unapređivanja efikasnosti krivičnopravne represije generalno se mogu podeliti u dve grupe. Prvu čine oni koji su osnovni problem videli u lošem funkcionisanju represivnog mehanizma i neefikasnosti u otkrivanju krivičnih dela trgovine ljudima, hvatanju izvršilaca i blagovremenom i adekvatnom reagovanju svih državnih organa u lancu krivičnopravne represije, a tek posledično i u dokazivanju (76%). U drugoj su ispitanici koji su smatrali da je prevashodni problem u domenu obezbeđivanja dokaza protiv izvršilaca trgovine ljudima, u meri i kvalitetu neophodnim za donošenje osuđujućih presuda u krivičnim postupcima (24%). Kao što se moglo očekivati, teško obezbeđivanje dokaza kao najveću smetnju uspešnoj represiji trgovine ljudima najčešće su naglašavali pripadnici policije, a zatim zaposleni u tužilaštvima, dok su na sistemske probleme efikasnosti državnih organa u represiji trgovine ljudima ukazivali ispitanici sasvim različitih profesija, kako oni zaposleni u državnim organima, tako i pripadnici svih ostalih profesionalnih kategorija.

Shodno rečenom o viđenju problema u funkcionisanju represivne krivičnopravne kontrole, mere koje su predložene u cilju podizanja njene efikasnosti mogle bi se podeliti na mere opšteg karaktera i mere koje se odnose isključivo na oblast dokazivanja u postupcima protiv izvršilaca krivičnog dela trgovine ljudima.

Kao opšte mere za unapređenje efikasnosti krivičnopravne represije trgovine ljudima, predložene su sledeće:

- jačanje međusobne koordinacije državnih organa — policije, tužilaca i sudova;
- borba protiv korupcije u policiji, na carini i drugim državnim službama;
- jačanje međunarodne, naročito regionalne saradnje u borbi protiv transnacionalnog kriminala;
- senzibilisanje, edukacija i stručno usavršavanje zaposlenih u državnim organima, pre svega u policiji, tužilaštvima i sudovima;
- kadrovsko ojačanje i poboljšanje kadrovske strukture policije;
- podizanje tehničke opremljenosti policije radi uspešnije kontrole državnih granica i efikasnijeg otkrivanja krivičnih dela trgovine ljudima;
- specijalizacija policijskih timova za borbu protiv trgovine ljudima.

U sklopu mera koje bi unapredile represivnu formalnu kontrolu kroz stvaranje preduslova za veću efikasnost u oblasti dokazivanja krivičnog dela trgovine ljudima, predloženo je:

- hitnost postupanja organa krivičnog gonjenja u slučajevima trgovine ljudima;
- potpunije zakonsko regulisanje zaštite svedoka u postupku protiv izvršilaca krivičnog dela trgovine ljudima;
- pružanje šire podrške (pravne, psihološke i materijalne) i zaštite žrtava trgovine ljudima u cilju ohrabriranja za svedočenje u krivičnim postupcima protiv izvršilaca;
- proširivanje saradnje državnih organa i NVO u oblasti podrške i zaštite žrtava;
- odlaganje proterivanja (deportacije) stranih državljana/ki žrtava trgovine ljudima koje žele da svedoče u krivičnim postupcima protiv izvršilaca;
- aktiviranje u praksi novih mera koje su predviđene Zakonom o krivičnom postupku (pružanje simulovanih poslovnih usluga, sklapanje simulovanih pravnih poslova, prikriveni islednik,¹⁸⁴ snimanje i prisluškivanje);
- stvaranje zakonskih mogućnosti za proširivanje spektra istražnih tehnika.

Zanimljivo je da niko od anketiranih nije pomenuo kao mogućnost veće orijentisanje i na druge izvore dokaza u odnosu na iskaze žrtve, kao što su, na primer, svedoci saradnici¹⁸⁵ i dr. Čak i sami predlozi ispitnika koji se odnose na „aktiviranje“ novih mera i tehnika prikupljanja dokaza i „proširivanje spektra istražnih tehnika“ posredno govore da se žrtva od strane svih ili nekih državnih organa i dalje preferira kao „jedi- ni“ izvor dokaza iako su Zakonom o krivičnom postupku, a naročito Izmenama i dopunama ZKP od 19. decembra 2002. godine (Službeni list

¹⁸⁴ Izmenama i dopunama Zakonika o krivičnom postupku od 19. decembra 2002. godine (Službeni list SRJ br. 68/02), članom 504lj predviđena je mogućnost da istražni sudija, na zahtev državnog tužioca, prema licu za koje postoje osnovi sumnje da „samo ili zajedno sa drugim licima priprema krivično delo organizovanog kriminala“ odobri primenu mera: „pružanje simulovanih poslovnih usluga, sklapanje simulovanih pravnih poslova i angažovanje prikrivenih islednika, ako se krivično delo organizovanog kriminala na drugi način ne bi moglo otkriti, dokazati ili sprečiti, ili bi to bilo povezano sa znatnim teškoćama“. Ove mere izvršavaju organi unutrašnjih poslova (čl. 504m st. 1. ZKP), dok „prikriveni islednik može biti lice zaposleno u državnim organima“ (čl. 504nj st. 1. ZKP).

¹⁸⁵ Svedok saradnik je pripadnik kriminalne organizacije (pod uslovom da ne postoji osnovana sumnja da je njen organizator), protiv koga je podneta krivična prijava ili se vodi krivični postupak za delo organizovanog kriminala, a koji se na predlog državnog tužioca saslušava kao svedok. Svedok saradnik koji sudu dá iskaz u skladu sa obavezama predviđenim čl. 504đ ZKP, „ne može biti gonjen za krivično delo organizovanog kriminala za koje se vodi postupak“ (čl. 504z st. 1. ZKP).

SRJ br. 68/02) predviđene široke mogućnosti za korišćenje mnogih drugih „izvora“. Moglo bi se postaviti pitanje koje su to još istražne tehnike „neophodne“ pored: „nadzora i snimanja telefonskih i drugih razgovora ili komunikacija drugim tehničkim sredstvima“, „optičkih snimanja lica za koje postoje osnovi sumnje da su sama ili sa drugima izvršila krivična dela sa elementima organizovanog kriminala“ (čl. 232. st. 1. t. 3. ZKP), „pružanja simulovanih poslovnih usluga, sklapanja simulovanih pravnih poslova i angažovanja prikriivenih islednika“ (čl. 504lj st. 1. ZKP) koji opet mogu da „upotrebe tehnička sredstva za snimanje razgovora i ući u tuđi stan i druge prostorije“ (čl. 504nj st. 5. ZKP). No, budući da korišćenju ovih mera prethodi aktivnost i policije (koja prosleđuje informacije u vezi sa „osnovima sumnje“ tužiocu) i tužioca (koji zahteva njihovo određivanje) i istražnog sudije (koji ih odobrava), pa opet policije koja ih izvršava, nije moguće jasno locirati gde leži prepreka „aktiviranju novih mera“ koje više i nisu sasvim nove.

Deo odgovora na prethodno pitanje možda leži u zapažanju petine ispitanika da za podizanje efikasnosti krivičnopravne represije i nisu neophodne neke posebne mere, već da je u tom smislu zapravo presudna „volja“ države da se trgovina ljudima odlučno suzbija kao teško krivično delo i teški oblik organizovanog kriminala. Među ispitanicima koji su podelili ovakav stav, gotovo podjednako su bili zastupljeni oni zaposleni u državnim organima kao i ostali: naime, na „odustvo volje“ za suzbijanje trgovine ljudima eksplicitno je ukazalo četiri anketirana predstavnika nevladinih organizacija i po dvoje anketiranih naučnih radnika, sudija, sudija za prekršaje, pripadnika policije i novinara. Posebno je indikativan podatak da je na „nedostatak volje za suzbijanje trgovine ljudima“ otvoreno i jasno ukazalo relativno više onih ispitanika koji su imali neposredno profesionalno iskustvo sa problemom trgovine ljudima (25%) u odnosu na one koji to nisu (10%).

Implicitno, sumnju u odlučnost državnih organa da se suzbijanju trgovine ljudima ozbiljno pristupi uputilo je više od trećine anketiranih ispitanika koji su, na pitanje o obaveštenosti o uvođenju inkriminacije trgovina ljudima (čl. 111b KZRS) Zakonom o izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije od 11. aprila 2003. godine, odgovorili otprilike: „zakon je jedno, videćemo kako će to funkcionisati u praksi.“ Dragica Mršić, sudija Opštinskog suda u Šapcu, je poput mnogih drugih istakla potrebu sistemskog i krajnje odlučnog pristupa državnih organa u represiji trgovine ljudima, koji bi trebalo da prati sâme zakonske izmene:

„Mislim da je novim zakonskim rešenjem stavljen veći akcenat na zaštitu ljudskog tela. Međutim, ono što predstavlja izazov za ubuduće jeste spremnost organa krivičnopravne represije da hvataju, gone i kažnjavaju

učinioce. U tom smislu, formalna kontrola bi trebalo da bude kompaktna — sve njene karike, počev od policije, preko tužilaštva do suda, treba da imaju jednak stav i odlučnost. Kažnjavanje izvršilaca bi trebalo da bude neizbežno i oštro, a žrtve bi trebalo ohrabriti da prijavljuju ova dela.”

Preduslov za uspešnu borbu protiv trgovine ljudima u Srbiji je, po uverenju mnogih ispitanika, promena ukupnog odnosa društva, a naročito državnih organa, prema problemu i samim žrtvama trgovine ljudima, gde još uvek, prema njihovom zapažanju, ima nedopustivo mnogo nerazumevanja i predrasuda. U tom kontekstu, posebno je isticana važnost intenzivne i dobre saradnje između državnih organa, medija i nevladinog sektora, kao jedinog strateškog pristupa koji može dati rezultate u suprotstavljanju veoma teškom i specifičnom problemu kakav je trgovina ljudima.

XI 2.2. *Mere prevencije trgovine ljudima*

Među preventivnim merama koje su predložene od strane ispitanika apsolutno preovlađuju one generalno-preventivnog karaktera:

- edukacija opšte populacije o rizicima skopčanim sa ilegalnim ekonomskim i drugim migracijama;
- pooštavanje zakonodavne kaznene politike radi demotivisanja potencijalnih izvršilaca;
- opšte mere ekonomske i socijalne politike;
- senzibilisanje javnosti na problem trgovine ljudima;
- legalizacija prostitucije.

Četvrtina anketiranih koji su izneli svoje viđenje mera za unapređenje borbe protiv trgovine ljudima ukazala je na važnost edukacije opšte populacije o rizicima viktimizacije trgovinom ljudima. Opštim merama ekonomske i socijalne politike kao „jedinom trajnom rešenju” apsolutnu prednost je dalo 15% ispitanika koji su izneli svoje viđenje efikasnog društvenog suprotstavljanja trgovini ljudima. Pooštavanje zakonodavne kaznene politike predložilo je blizu četvrtine anketiranih koji su izneli sopstvene ideje o tome kako unaprediti suprotstavljanje ovom problemu, računajući na njen generalno preventivni efekat i odvracanje potencijalnih izvršilaca kroz povećanje „cene” ove kriminalne delatnosti. Ispitanici koji očekuju pozitivan efekat od senzibilisanja javnosti na problem trgovine ljudima (5%) zapravo su izrazili nadu u neformalne mehanizme kontrole kriminaliteta i pritisak javnosti na državne organe koji bi rezultirao njihovom većom efikasnošću i angažovanošću na razli-

čitim aspektima problema trgovine ljudima, uključujući i preventivne. Preventivni učinak od legalizacije prostitucije, koja je predložena od strane 5% ispitanika što su saopštili svoje viđenje adekvatnog suprotstavljanja problemu trgovine ljudima, očekuje se prevashodno kroz širenje legalnog tržišta usluga na račun ilegalnog, poboljšanje pravnog, socijalnog i ekonomskog statusa prostitutki — domaćih i stranih državljanke i, posledično, smanjivanje rizika njihove viktimizacije.

Manji broj ispitanika koji su se založili za mere prevencije prednost je dao preventivnim merama koje bi za svrhu imale edukaciju i pomoć osobama što pripadaju posebno vulnerabilnim kategorijama za viktimizaciju trgovinom ljudima. Oni su u tom smislu, naročito naglasili sledeće mere:

- edukaciju adolescentkinja i mladih devojaka;
- edukaciju dece bez roditeljskog staranja i dece u ustanovama socijalne zaštite;
- materijalnu i psihološku pomoć osobama koje su već bile žrtve radi sprečavanja ponovne viktimizacije.

Reviktimizacija žrtava trgovine ljudima u cilju seksualne eksploatacije je problem koji je primećen od strane nekih ispitanika iz Novog Sada i Novog Pazara. Valerija Tomin, lekar Doma zdravlja u Novom Sadu i stručni saradnik nevladine organizacije Eva, opisala je nekoliko slučajeva trgovine ženama i ženskom decom u cilju seksualne eksploatacije u kojima su se kao žrtve pojavile domaće državljanke, koje su i nakon prve viktimizacije „nastavile i dalje da rade na istim mestima”. Ispitanici su ovi slučajevi poznati iz neposrednog profesionalnog iskustva, budući da je kao lekar pozvana u kućne posete da leči žrtve, nakon čega je lično obaveštavala policiju. Jedan od ispitanika je svoja saznanja u vezi sa reviktimizacijom žrtava trgovine ženama u cilju seksualne eksploatacije opisao na sledeći način:

„U nekim slučajevima pronađeno lice se uhapsi i privede kod sudije za prekršaje, gde bude saslušano i kažnjeno zbog kršenja Zakona o javnom redu i miru. Nakon toga se obezbedi pratnja milicije i žene se sprovođe samo do granice da bi ih vratili u zemlju porekla... Dešavalo se da se neke vrate same u Jugoslaviju, a neke su ponovo padale u ruke trgovcima koji su ih i prodali, što samo govori koliko je ova vrsta kriminala dobro organizovana.”

Većina ispitanika koji su pružili konkretne predloge u vezi sa preventivnim delovanjem na rizik trgovine ljudima istovremeno je naglasila i važnost efikasnosti represivne formalne kontrole kojoj su, u krajnjoj

liniji, pripisivali i određeni preventivni učinak. No, pojedini ispitanici su u potpunosti negirali značaj represivnog reagovanja, ističući da se „represijom ne može ništa postići, pa stoga treba raditi na prevenciji”. Oni su kao „jedino efikasne” mere suprotstavljanja problemu trgovine ljudima isticali opšte mere ekonomske i socijalne politike i edukaciju opšte populacije, kao i populacije u posebnom riziku viktimizacije.

Preventivnim merama su apsolutni prioritet najčešće davali novinari i naučni radnici (57%), a zatim zaposleni u obrazovnim institucijama (50%), dok su to znatno ređe činili zaposleni u državnim organima (33%) i aktivisti i saradnici nevladinih organizacija (29%).

XI 2.3. *Mere zaštite i podrške žrtvama trgovine ljudima*

Među ispitanicima koji su eksplicitno izneli svoje viđenje mera koje treba preduzeti u vezi sa problemom trgovine ljudima, predloge koji se odnose na podršku i pomoć žrtvama najčešće su potencirali novinari (2/3), sudije za prekršaje (2/3) i aktivisti i saradnici nevladinih organizacija (1/2), dok su to daleko ređe činili pripadnici policije (1/5), stručnjaci u centrima za socijalni rad (1/5), opštinski i okružni javni tužioc i njihovi zamenici (1/5), kao i sudije opštinskih i okružnih sudova (1/6). Niko od anketiranih naučnih radnika niti zaposlenih u prosveti nije eksplicitno naglasio mere podrške žrtvama trgovine ljudima koje bi trebalo predvideti u budućnosti.

Većina ispitanika koja je uputila na potrebu unapređivanja pomoći žrtvama trgovine isticala je dvostruku svrsishodnost ovakvih mera, ističući da su one neophodne kako zbog osnaživanja samih žrtava i sprečavanja njihove sekundarne viktimizacije i re-viktimizacije, tako i zbog efikasnosti krivičnopravne represije trgovine ljudima, budući da su žrtve često jedini dostupni izvori dokaza protiv izvršilaca. Predložene mere u cilju osnaživanja žrtava i sprečavanja njihove sekundarne i ponovne viktimizacije jesu sledeće:

- hitnost postupka u slučajevima trgovine ljudima;
- pružanje pravne, psihološke, medicinske i materijalne pomoći žrtvama trgovine ljudima tokom priprema za svedočenje u krivičnom postupku;
- maksimalno redukovanje situacija u kojima se od žrtava trgovine u cilju seksualne eksploatacije uzima iskaz (kako od strane državnih organa, tako i od strane nevladinih organizacija);
- senzibilisanje i edukacija pripadnika policije, tužilaca i sudija u vezi sa specifičnošću viktimizacije trgovinom ljudima, naročito ženama u cilju seksualne eksploatacije;

- odlaganje proterivanja (deportacije) žrtava ukoliko nije otklonjena opasnost po njihovu bezbednost;
- stvaranje zakonskih pretpostavki za adekvatnu zaštitu žrtava trgovine koje žele da svedoče u krivičnim postupcima (implementiranje programa zaštite svedoka);
 - otvaranje državnih skloništa za žrtve i skloništa „na pola puta“;
 - podizanje kvaliteta stručne pomoći koja se od strane nevladinih organizacija pruža žrtvama;
 - zakonsko obavezivanje države na pružanje psihološke, medicinske i materijalne pomoći žrtvama u cilju njihove resocijalizacije, bez uslovljavanja svedočenjem u krivičnom postupku;
 - restrukturiranje Republičkog tima za borbu protiv trgovine ljudima i jasno preciziranje uloge svih aktera protokolom o saradnji.

Navedene mere zaštite i podrške žrtava trgovine ljudima pretežno obavezuju državu koja do sada, prema uverenju mnogih ispitanika, nije pokazivala dovoljno senzibiliteta, interesovanja i volje u ovom domenu. Odnos države prema žrtvama trgovine ljudima odraz je generalnog stava države i društva u celini prema ovom problemu: naime, potpuno je jasno da je bez saradnje sa žrtvama drastično limitirana mogućnost borbe protiv ovog oblika kriminala, a pored toga, kroz odnos prema žrtvi odslikava se i istinsko vrednovanje dobra koja se deklarativno štite krivičnopravnom normom. Predlozi ispitanika u domenu zaštite i podrške žrtava trgovine su, stoga, češće bili na liniji razumevanja ovog odnosa kao sistemskog problema nego kao „humanitarnog“ pitanja. Senzibilizacija zaposlenih u državnim organima na problem trgovine ljudima i specifičnost viktimizacije ovim teškim krivičnim delom shvaćena je od strane svih ispitanika koji su predložili mere unapređenja podrške žrtava kao sistemsko pitanje. Dr Zoran Ilić, psihijatar na Institutu za mentalno zdravlje u Beogradu i stručni konsultant u IOM-u, ističe:

„Veoma je važno da oni koji primenjuju zakon imaju potpuni osećaj za žrtvu... Oni koji su u direktnom kontaktu sa žrtvom moraju u svakom trenutku biti svesni toga šta je ona preživela i šta je još čeka.“

Predlog za restrukturiranje Republičkog tima za borbu protiv trgovine ljudima iznet je upravo u kontekstu opšteg zapažanja o potrebi ukupnog odnosa državnih organa i društva u celini prema problemu trgovine ljudima i žrtvama trgovine. Prema mišljenju Vesne Stanojević, pravnice i koordinatorke u Savetovalištu protiv nasilja u porodici,

„Republički tim za borbu protiv trgovine ljudima treba da bude manji i da u njemu budu zastupljeni ljudi koji se time baš bave — predstav-

nici ministarstva pravde, zdravstva, policije, ministarstva za rad i socijalna pitanja, nevladinih organizacija. Potrebno je da svako ima određenu ulogu, da se zna ko, kome i zašto treba da se obrati.”

Svi ispitanici koji su istakli potrebu preduzimanja mera radi obezbeđivanja veće zaštite i podrške žrtvama trgovine ljudima naglašavali su važnost strateškog pristupa i kooperativnosti državnog i nevladinog sektora u ovom domenu. Ozbiljnost i specifičnost problema zahtevaju opsežnije, sistematičnije i intenzivnije angažovanje i saradnju različitih društvenih činilaca, kako bi se kroz zaštitu i podršku žrtava obezbedilo ispunjenje interesa kako samih žrtava, tako i društva, uključujući i ciljeve krivičnopravne represije.

XI 2.4. Predložene promene zakonskih rešenja u cilju efikasnijeg suprotstavljanja trgovini ljudima

Predlozi koji se odnose na promene zakonskih rešenja predstavljaju sastavni deo predloga mera poboljšanja u domenu represivnog ili preventivnog reagovanja, ili mera zaštite i podrške žrtava trgovine ljudima. No, važnost ovih predloga uputila je na potrebu njihovog prikaza i razmatranja na posebnom mestu, što je, nažalost, učinilo neizbežnim delimično ponavljanje onoga što je već bilo tema u prethodnim odeljcima.

Najpre treba reći da većina ispitanika koji su u vreme anketiranja bili upoznati sa najnovijim promenama zakona u vezi sa politikom borbe protiv trgovine ljudima nije imala konkretnih primedbi na njih, smatrajući ih odgovarajućim. No, neki među njima su, ipak, izneli svoje zapažanje da je sâmo zakonsko rešenje nesumnjivo popravilo izgled za suprotstavljanje trgovini ljudima, ali da je prostora za krivično gonjenje bilo i ranije. Pored toga, izneta su i mišljenja da je novo rešenje dobro za početak, ali da je za njegovu pravilnu primenu neophodna edukacija profesionalaca.

Konkretno primedbe na tekst sâme dispozicije inkriminacije Trgovina ljudima iz člana 111b Krivičnog zakona Republike Srbije imala je nekolicina ispitanika, a one su se kretale od zapažanja da je zakonska definicija u ovom delu „preopširna” i „rogobatna” do toga da je „nedovoljno jasna” i „nepotpuna”. S tim u vezi, od strane dvoje ispitanika izneto je mišljenje da je bolje rešenje predstavljalo doslovno preuzimanje definicije iz Protokola za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, uz Konvenciju Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala iz 2000. godine. Pored toga, troje ispitanika je iznelo mišljenje da je zona kažnjivosti koju pokriva inkriminacija iz čla-

na 111b KZ RS nedovoljno široka, odnosno da je krivičnopravna zaštita punoletnih osoba i naročito maloletnika nedovoljna. Ostali, daleko brojniji prigovori odnosili su se na zakonodavnu kaznenu politiku u odnosu na krivično delo trgovine ljudima, odnosno visinu kazni predviđenih za izvršioce.

Ispitanici koji su izneli konkretne primedbe na nova zakonska rešenja po pravilu su davali i konkretne predloge u vezi sa zakonskim izmenama i dopunama. No, čak i među ispitanicima koji nisu imali konkretnih primedbi na nova zakonska rešenja bilo je onih koji su ukazali na svrsishodnost nekih dodatnih zakonskih promena, kako bi se obezbedila veća efikasnost represivne ili preventivne kontrole trgovine ljudima i njoj bliskih krivičnih dela. Uopšte uzev, konkretne predloge za izmene i dopune zakona u cilju efikasnijeg suprotstavljanja državnih organa i društva u celini problemu trgovine ljudima iznelo je 40 ispitanika, a njihovi predlozi, rangirani po učestalosti, jesu sledeći:

- pooštavanje zakonodavne kaznene politike u vezi sa trgovinom ljudima;
- zakonsko regulisanje posebne zaštite svedoka u krivičnim postupcima protiv izvršilaca krivičnog dela trgovine ljudima;
- predviđanje mogućnosti odlaganja deportacije u slučajevima u kojima žrtve ili drugi svedoci strani državljanu pristanu da svedoče u krivičnom postupku protiv izvršilaca;
- zakonsko regulisanje obaveze državnih organa na hitnost postupanja u krivičnim postupcima u slučajevima trgovine ljudima (skraćivanje zakonskih rokova za vršenje određenih procesnih radnji);¹⁸⁶
- legalizacija prostitucije;
- proširivanje zone kažnjivosti koju pokriva inkriminacija trgovine ljudima iz čl. 111b KZ RS (pružanje veće krivičnopravne zaštite maloletnicima i punoletnim osobama);
- predviđanje zakonskih mogućnosti da se broj uzimanja iskaza od žrtve trgovine radi seksualne eksploatacije, pre i tokom krivičnog postupka, svede na minimum;
- uvođenje novih istražnih tehnika (tajno snimanje, audio i video osmatranje objekata i osumnjičenih i dr.);
- predviđanje mogućnosti za odlaganje deportacije u slučajevima u kojima je žrtvama ugrožena bezbednost bez uslovljavanja svedočenjem u krivičnom postupku;

¹⁸⁶ S obzirom na to da je članom 504b Zakonika o krivičnom postupku (Službeni list SRJ br. 70/01 i 68/02) inače predviđeno da su „službena lica koja učestvuju u krivičnom postupku za krivična dela organizovanog kriminala dužna da postupaju hitno“, predlozi ispitanika za uvođenje posebnih mera kojima bi se obezbedila hitnost postupka za krivična dela trgovine ljudima mogu se u konkretnom smislu shvatiti kao predlozi za predviđanje posebnih rokova za vršenje određenih procesnih radnji u slučajevima u kojima postoji sumnja da je izvršeno ovo krivično delo.

- predviđanje obaveze države na pružanje psihološke, medicinske i materijalne pomoći žrtvama u cilju njihove resocijalizacije;
- uvođenje programa zaštite svedoka;
- predviđanje kažnjavanja za neprijavlivanje krivičnog dela trgovine ljudima.

Najviše ispitanika koji su dali konkretne predloge u vezi sa zakonskim izmenama založilo se upravo za izmenu sâme zakonske odredbe iz čl. 111b Krivičnog zakona Republike Srbije, i to u pravcu pooštavanja zakonodavne politike u vezi sa krivičnim delom trgovine ljudima:

- pooštavanjem predviđenih zakonskih kazni za izvršioce (17),
- proširivanjem zone kažnjivosti kod inkriminacije trgovine ljudima (3).

Proširivanje zone kažnjivosti je predloženo kao mera pružanja potpunije krivičnopravne zaštite pre svega maloletnika (osoba uzrasta 14—18 godina), a potom i punoletnih osoba. Reč je, naime, o predlogu da se „pristanak žrtve” (nezavisno od njenog uzrasta) učini irelevantnim za postojanje osnovnog oblika krivičnog dela trgovine ljudima, a da se upotreba prinude pri izvršenju predvidi kao kvalifikatorna okolnost.

Za pooštavanje zakonodavne politike kod krivičnog dela trgovine ljudima založili su se ispitanici koji su pripadali gotovo svim obuhvaćenim profesionalnim kategorijama: pripadnici policije, tužioc, sudije, sudije za prekršaje, advokati, naučni radnici, aktivisti nevladinih organizacija i prosvetni radnici.

Promene Krivičnog zakona u smislu posebnog predviđanja kažnjavanja za neprijavlivanje krivičnog dela i učinioce trgovine ljudima predložila je savetnica za ravnopravnost polova u Sekretarijatu za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova AP Vojvodine.

Za precizno zakonsko regulisanje posebne zaštite svedoka trgovine ljudima u krivičnom postupku založilo se desetoro ispitanika, među kojima je bilo:

- aktivista i stručni saradnici nevladinih organizacija (6),
- pripadnici Ministarstva unutrašnjih poslova (2),
- sudija (1),
- sudija za prekršaje (1).

Dve ispitanice (jedna službenica Ministarstva unutrašnjih poslova i jedna aktivistkinja NVO) istovremeno su se založile i za uvođenje programa zaštite svedoka koji bi uključivao promenu identiteta, preseljenje u treću zemlju i materijalno zbrinjavanje svedoka.

Ispitanici koji su predložili zakonske promene, u cilju odlaganja deportacije u slučajevima u kojima žrtve ili svedoci trgovine ljudima žele da svedoče (9), obezbeđivanja hitnosti postupaka u slučajevima trgovine ljudima (5) i redukovanja ispitivanja žrtve trgovine pre i tokom krivičnog postupka (5), takođe su pripadali različitim profesionalnim kategorijama, mada se pretežno radilo o aktivistima i stručnim saradnicima u nevladinim organizacijama. Obavezivanje države na pružanje psihološke, medicinske i materijalne pomoći žrtvama u cilju njihove resocijalizacije bez uslovljavanja svedočenjem u krivičnom postupku, kao i zakonsko regulisanje odlaganja deportacije žrtava u slučajevima u kojima postoji opasnost za njihovu bezbednost, predložila je jedna od anketiranih aktivistkinja NVO ASTRA iz Beograda.

Za legalizaciju prostitucije založilo se četiri ispitanika (pripadnik policije, sudija za prekršaje, naučni radnik i jedna stručna saradnica NVO), dok su tri pripadnika Ministarstva unutrašnjih poslova istakla potrebu zakonskog predviđanja mogućnosti korišćenja novih istražnih tehnika u obezbeđivanju dokaza.

XI 2.5. Završni osvrt na predložene mere unapređenja suprotstavljanja problemu trgovine ljudima u Srbiji

Ispitanici obuhvaćeni istraživanjem trgovine ljudima u Srbiji pretežno smatraju da je put uspešnije borbe protiv trgovine ljudima prevashodno u jačanju efikasnosti represivne formalne kontrole, naročito efikasnosti policije u otkrivanju i hvatanju izvršilaca krivičnih dela i obezbeđivanju dokaza. Mera koja je predložena od strane najvećeg broja ispitanika (67,5%), a koja je najčešće označavana kao potreba „veće međusobne koordinacije i saradnje državnih organa“, posredno govori o tome da nivo odlučnosti i ozbiljnosti u pristupu problemu trgovine ljudima, kao teškom obliku organizovanog kriminala, nije jednak kod svih nosilaca krivičnopravne represije. Moguće je da je predlaganje ove mere od strane jednog dela ispitanika predstavljalo ublaženu manifestaciju utiska o stanju koje je od strane trinaestoro anketiranih eksplicitno označeno kao nedostatak volje da se represiji trgovine ljudima pristupi sistemski ozbiljno i odlučno.

Mere koje su neposredno vezane za poboljšanje ovakvog stanja odnose se na otklanjanje kako objektivnih smetnji efikasnosti krivičnopravne represije trgovine ljudima (nedovoljna međunarodna i regionalna saradnja u borbi protiv transnacionalnog kriminala, kadrovsko ojačavanje policije, podizanje tehničke opremljenosti i unapređenje organizacione strukture policije), tako i smetnji subjektivne prirode (nedovoljna senzibilisanost, edukovanost i stručnost, kao i korupcija državnih slu-

žbenika). Prvonavedeni skup mera uglavnom je predlagan od strane pripadnika policije, dok su mere za otklanjanje subjektivnih smetnji efikasnosti krivičnopravne represije trgovine ljudima predložene od strane trećine svih ispitanika različitih profesionalnih kategorija.

Dokazivanje trgovine ljudima je ozbiljan problem po uverenju velikog broja ispitanika. Budući da žrtve trgovine često predstavljaju osnovni izvor dokaza protiv izvršilaca, interesi krivičnopravne represije i zaštite i podrške žrtava trgovine ljudima se u određenim tačkama praktično poklapaju. Predlozi mera oko kojih su se složili mnogi zastupnici ideje da su „represija i hvatanje izvršilaca važniji od svega” sa onima koji smatraju da je „zaštita i interes žrtava trgovine pretpostavljeni svim drugim ciljevima” jesu mere zaštite svedoka trgovine ljudima, hitnost postupanja organa krivičnog gonjenja, psihološka, medicinska i materijalna podrška žrtvama trgovine u toku pripreme za svedočenje u krivičnom postupku, odlaganje deportacije stranih državljana žrtava trgovine koji žele da svedoče, sprečavanje sekundarne viktimizacije žrtava senzibilisanim i edukacijom zaposlenih u državnim organima i proširivanje saradnje državnih organa i nevladinih organizacija u oblasti podrške i zaštite žrtava trgovine ljudima.

Za ispitanike obuhvaćene ovim istraživanjem, mere prevencije, po svemu sudeći, imaju sekundarni značaj: preventivni efekat se implicitno očekuje uglavnom kao ishod efikasne krivičnopravne represije i demotivisanja potencijalnih izvršilaca maksimiziranjem rizika otkrivanja i hvatanja. No, nekolicina ispitanika je izrazila generalnu sumnju u domet učinka krivičnopravne represije: opšte mere ekonomske i socijalne politike (povećanje životnog standarda, stope zaposlenosti i dr.), edukovanje opšte populacije o rizicima viktimizacije trgovinom ljudima, pooštravanje zakonodavne kaznene politike i legalizacija prostitucije imaju, po njima, daleko veće izgleda za uspeh.

U cilju efikasnijeg suprotstavljanja problemu trgovine ljudima, od strane nekih od ispitanika predložene su i sasvim konkretne zakonske izmene. No, većina samih predlagača izmena u zakonskim rešenjima, poput mnogih drugih ispitanika, prioritet je dala primeni zakona, ističući da ni najbolje zakonsko rešenje ne može imati efekta ukoliko izostane njegova odlučna primena.

Generalno, podizanje ozbiljnosti i odlučnosti u pristupu problemu trgovine ljudima opšta je mera koja je, eksplicitno ili implicitno, stajala iza svih predloga konkretnih mera u cilju efikasnijeg suprotstavljanja društva problemu trgovine ljudima.

XII Zaključci i preporuke

Rezultati do kojih se došlo istraživanjem očigledno pokazuju da je trgovina ljudima ozbiljan problem u Srbiji. Istraživanje, kako je na početku ove studije rečeno, nije imalo pretenzija ka dolaženju do reprezentativnih i preciznih podataka o trgovini ljudima u Srbiji. Međutim, dobijeni podaci predstavljaju dobru osnovu za procenu njene rasprostranjenosti i strukture, za dobijanja predstave o svim najvažnijim karakteristikama ove pojave, načinima reagovanja vladinih i nevladinih organizacija, kao i za koncipiranje preporuka u pogledu efikasnije strategije njenog suzbijanja i prevencije.

Već sama činjenica da je relativno mali broj ispitanika, odnosno 123 lica, koliko ih je bilo obuhvaćeno intervjuima sa stručnjacima i aktivistkinjama nevladinih organizacija, imao neposredna saznanja o više od hiljadu žrtava trgovine ženama, decom i muškarcima dovoljna je za pretpostavku da u Srbiji ima daleko više žrtava ovog oblika kriminaliteta. U prilog tvrdnji da je stvarni broj žrtava mnogo veći ide i podatak o znatnom broju ispitanika koji su imali saznanja, ali nisu mogli sa sigurnošću da kažu o kojem broju žrtava se radi, kao i široka rasprostranjenost i nedovoljna istraženost prostitucije, prosjačenja, beskućništva i rada „na crno” — pojava koje u sebi potencijalno kriju i slučajeve trgovine. Uz to, najveći broj žrtava kao takve prepoznali su pripadnici policije, nevladinih organizacija i pojedini novinari — dakle, ispitanici koji su najbolje bili upoznati sa problemom trgovine ljudima. Može se sa velikom dozom izvesnosti pretpostaviti da se veliki broj ispitanika (npr. zaposleni u domovima za nezbrinutu decu i centrima za socijalni rad) u svom radu sreo sa žrtvama trgovine, ali da nije bio u stanju da te žrtve prepozna. Imajući u vidu ukupne podatke dobijene istraživanjem, može se uzeti da je broj od 1134 žrtve identifikovane u ovom istraživanju minimalni mogući broj žrtava trgovine ljudima u Srbiji, dok je broj stvarnih žrtava najverovatnije više puta veći.

Istraživanjem je, takođe, nedvosmisleno pokazano da u Srbiji postoji kako trgovina ženama, tako i trgovina decom i muškarcima. Trgovina ženama u cilju seksualne eksploatacije je, kao što je i očekivano, najrasprostranjenija, ali su identifikovani i slučajevi trgovine ženama u cilju radne eksploatacije. Kada su u pitanju trgovina decom i muškarcima, kao i trgovina ženama u cilju radne eksploatacije, ovo istraživanje

treba shvatiti, pre svega, kao njihovo početno mapiranje. U tom smislu treba imati na umu da su ove pojave po svoj prilici daleko rasprostranjenije, i to imajući u vidu kako posredne pokazatelje, posebno dečiju prostituciju, prosjačenje, krijumčarenje ljudi i rad „na crno“, tako i pretpostavljeni nizak nivo prepoznavanja ovih pojava od strane ispitanika, u poređenju sa prepoznavanjem trgovine ženama.¹⁸⁷

Srbija je, pre svega, zemlja tranzita, ali i zemlja porekla i privremene destinacije žrtava trgovine ljudima. Pri tome, postoje izvesne razlike vezane za to da li se radi o ženama, deci ili muškarcima kao žrtvama. Rezultati istraživanja pokazuju da je Srbija zemlja tranzita žrtava trgovine ženama, ali i zemlja porekla, privremene ili trajne destinacije, kao i zemlja unutar koje se odvija trgovina domaćim ženama. Žrtve trgovine ženama u Srbiji su prevashodno strane državljanke, i to najčešće državljanke Moldavije, Ukrajine i Rumunije. Međutim, činjenica da je skoro svaki treći ispitanik uspeo da identifikuje domaću državljaniku žrtvu trgovine, zatim široko rasprostranjen rad „na crno“, prostitucija i drugi oblici seks industrije, kao i intenzivna unutrašnja trgovina ženama, ukazuju da su žrtve trgovine i domaće državljanke i to, po svoj prilici, u daleko većem broju od broja žrtava identifikovanih u ovom istraživanju. Posebnu pažnju zaslužuje unutrašnja trgovina kako domaćim tako i stranim državljanicama, koja se, očigledno nimalo slučajno, odvija kanalima transnacionalne trgovine.¹⁸⁸ Kao posebno rizični u tom pogledu, kao i u pogledu rasprostranjenosti seks industrije u širem smislu, izdvajaju se veliki gradovi i njihova okolina, i to pre svega Beograd i Novi Sad, kao i gradovi u pograničnom pojasu, pri čemu se kao privremena, ali i potencijalno trajna destinacija, pre svega domaćih državljanke izdvaja Novi Pazar.

Srbija je pretežno zemlja tranzita i kada je u pitanju trgovina muškarcima u cilju radne eksploatacije, ali ima indikatora koji ukazuju i na to da je ona i zemlja porekla. Osim toga, istraživanjem se došlo i do podataka koji ukazuju na široku rasprostranjenost rada „na crno“ kineskih državljanica i, posebno, muškaraca iz istočnoevropskih zemalja, ali saznanja dobijena ovim istraživanjem ne daju dovoljno osnova za tvrdnju da se u tim slučajevima radi o trgovini.

Kada je u pitanju trgovina decom, Srbija se najčešće pojavljuje kao zemlja porekla žrtava, posebno kada su u pitanju romska deca, ali i kao zemlja tranzita i privremene destinacije maloletnica koje su zajedno sa punoletnim ženama uključene u organizovane lance trgovine ženama

¹⁸⁷ Ova pretpostavka proističe iz većeg nivoa vidljivosti trgovine ženama kako u javnom diskursu, tako i na profesionalnim edukacijama.

¹⁸⁸ Kako su dobro primetile neke autorke, unutrašnja trgovina je često zanemarena uprkos činjenici da ima sve više dokaza da je tesno povezana sa prekograničnom trgovinom — v. Kelly, L. (2002), op. cit., str. 16.

radi seksualne eksploatacije. Rezultati istraživanja pokazuje da se trgovina decom, uglavnom našim državljanima, odvija i unutar granica Srbije, i ovaj oblik trgovine se uglavnom odvija iz manjih gradova najčešće ka Beogradu, Novom Pazaru i Nišu.

Prema podacima dobijenim istraživanjem, najčešće žrtve trgovine su upravo deca državljeni Srbije, i to uglavnom ženska deca. Identifikovane žrtve su u sličnom obimu deca romske i neromske nacionalnosti, pri čemu je broj romskih žrtava u stvarnosti najverovatnije mnogo veći nego što je intervjuima sa prevashodno neromskom populacijom bilo moguće identifikovati. Pored toga, žrtve su i deca strani državljeni uključeni u transnacionalnu trgovinu. Kao deca koja se nalaze u visokom riziku od trgovine decom izdvojila su se deca romske nacionalnosti, deca iz domova za decu bez roditeljskog staranja (posebno osetljiva neposredno posle napuštanja doma), deca sa posebnim potrebama, deca sa poremećajima u društvenom ponašanju, kao i deca iz siromašnih i porodica sa trajno narušenim porodičnim odnosima. Deca su žrtve trgovine u cilju seksualne i radne eksploatacije, kao i prosjačenja.

Iako smo u istraživanje krenule sa jasno razgraničenim pojmovima trgovine ljudima na jednoj, i prostitucije i krijumčarenja ljudi na drugoj strani, rezultati do kojih smo došle pokazali su da je njihovo razgraničenje daleko lakše ostvariti na teorijskom nivou nego u stvarnosti. Kao što su приметili i neki drugi istraživači,¹⁸⁹ u stvarnosti se ove kategorije preklapaju, tako da nije lako utvrditi gde su granice između dobrovoljne i prinudne prostitucije, odnosno prinudne prostitucije i trgovine ženama, kao i između krijumčarenja ljudi i trgovine njima. Teškoće u razgraničenju ove dve pojave imaju više implikacija na bavljenje problemom trgovine ljudima i mogu predstavljati ozbiljan problem prilikom otkrivanja trgovine i utvrđivanja krivične odgovornosti izvršilaca, ali i pri odlučivanju o pružanju pomoći i zaštite žrtvama. U tom pogledu, veoma je važno posmatrati povezana kriminalna ponašanja i viktimizaciju žrtava kao celinu, uočiti njihovu isprepletenost i izbeći neopravdano isključivanje krivične odgovornosti izvršilaca, odnosno neopravdano odbijanje pomoći i zaštite žrtava samo zato što se ne može povući jasna granica između trgovine i prostitucije, odnosno krijumčarenja ljudi.

Istraživanjem su dobijeni i podaci o izvršiocima trgovine ljudima, od kojih su, sa stanovišta suzbijanja trgovine ljudima, najznačajniji oni koji se odnose na njihovu povezanost sa policijom i raznim drugim legalno registrovanim organizacijama, kao i saznanja koja ukazuju na povezanost trgovine ljudima sa drugim oblicima organizovanog kriminala.

Pored saznanja o pojavnim oblicima trgovine ljudima, istraživanje je nedvosmisleno ukazalo i na najznačajnije faktore koji doprinose nje-

¹⁸⁹ Videti Kelly, L. (2002), op. cit., str. 14.

nom javljanju, na nivo svesti stručnjaka i predstavnika nevladinih organizacija u Srbiji o ovoj pojavi, kao i na mehanizme delovanja u pravcu njenog suzbijanja. Iz dobijenih rezultata nedvosmisleno proizilazi da su najznačajniji faktori koji doprinose javljanju trgovine ženama, decom i muškarcima u Srbiji:

- geografski položaj Srbije;
- ekonomski faktori, posebno siromaštvo i nezaposlenost, u zemljama porekla i u samoj Srbiji;
- otvaranje granica Istočne Evrope posle završetka hladnog rata, ali odnedavno i otvaranje Srbije prema svetu;
- mitovi o Zapadu koji postoje kako u Srbiji, tako i u drugim istočnoevropskim zemljama;
- migracije izazvane ratom u regionu i šire (Afganistan, Irak);
- militarizacija regiona i sa njom povezana ekspanzija prostitucije;
- marginalizovanost pojedinih društvenih grupa poput Roma, hendikepirane dece, dece bez roditeljskog staranja i sl.;
- seksualno nasilje, nasilje u porodici i narušeni porodični odnosi u širem smislu;
- dezorijentisanost mladih i opšta nesigurnost izazvana tranzicijom;
- široko rasprostranjena korupcija, još uvek nedovoljno definisane granice između dozvoljenog i nedozvoljenog;
- siva ekonomija;
- slabo funkcionisanje pravne države, nezavisnog pravosuđa i državnih institucija uopšte.

Podaci dobijeni istraživanjem ukazuju na značajnu neujednačenost u informisanosti o problemu trgovine ljudima među ispitivanim stručnjacima. Pri tome se kao kategorija sa posebno niskim nivoom znanja o ovoj pojavi izdvojila kategorija zaposlenih u domovima u kojima su smeštena deca i omladina i srednjim školama, dakle upravo onih koji rade sa najrizičnijim kategorijama dece. Pored toga, nizak nivo upoznatosti sa pojavom uočen je i među zaposlenima u centrima za socijalni rad, sudovima, tužilaštvima i policiji na lokalnom nivou. Pri tome je posebno izraženo nepoznavanje problema trgovine decom i muškarcima, kao i neujednačenost u dostupnosti edukaciji između stručnjaka iz Beograda i drugih mesta u Srbiji.

Analiza mehanizama postupanja državnih organa ukazala je na čitav niz nedostataka, ali i na pozitivne pomake i isto tako niz pozitivnih primera iz prakse.

Kao najbolja praksa u pogledu otkrivanja i dokazivanja trgovine ljudima iskristalisao se proaktivni pristup, u kojem se policija i tužila-

štvo oslanjaju, pre svega, na obaveštajni rad i imaju inicijativu u prikupljanju dokaza, dok u tome prijavljivanje od strane žrtve i njen iskaz imaju sporednu ulogu. Istovremeno, tretiranje žrtve kao žrtve, bez kriminalizacije i uz maksimalno poštovanje ljudskih prava, pokazalo se kao model koji treba slediti.¹⁹⁰

Pri tome, trenutno zadovoljstvo policije zatvaranjem većeg broja lokala ni u kom slučaju ne bi smelo da utiče na stvaranje utiska da trgovina ženama više nije veliki problem u Srbiji i na smanjivanje napora u pravcu otkrivanja izvršilaca i oslobađanja žrtava. Ovo tim pre što je, po svemu sudeći, zbog neotkrivanja svih učesnika u lancu trgovina ženama u cilju seksualne eksploatacije, nakon skorašnjih akcija policije, postala prikrivenija i još teža za otkrivanje. Analiza mehanizama delovanja kako vladinih tako i nevladinih organizacija pokazala je da su Srbiji neophodna sistemska, celovita i institucionalizovana rešenja, kao i da su reforme državnih institucija, pre svega policije, pravosudnih organa i centara za socijalni rad i uspostavljanje pravne države, *condicio sine qua non* efikasnih promena i u oblasti trgovine ljudima.

Rezultati istraživanja u celini, a posebno analiza odgovora ispitanika koji se odnose na način funkcionisanja i mehanizme delovanja državnih organa, međunarodnih i nevladinih organizacija, kao i analiza predloga mera za suzbijanje trgovine ljudima, poslužili su nam za koncipiranje sledećih preporuka u pogledu daljih aktivnosti i istraživanja u vezi sa trgovinom ljudima u Srbiji:

1. hitne izmene Zakona o kretanju i boravku stranaca, Zakona o prekršajima i Zakona o krivičnom postupku u pravcu obezbeđenja adekvatne zaštite žrtava (pravo na privremeni boravak, isključenje kažnjivosti, zaštita svedoka);

2. uključivanje u edukaciju o trgovini ljudima svih stručnjaka koji se u radu mogu sresti sa rizičnim kategorijama ili žrtvama, a posebno zaposlenih u domovima u kojima su smeštena deca i omladima, i u školama;

3. ravnomerna uključenost u edukaciju stručnjaka iz raznih delova Srbije;

4. uključivanje materije o trgovini ljudima u bazičnu i naknadnu edukaciju stručnjaka, te uvođenje odgovarajućih standarda i evaluacije edukacije;

5. organizovanje kampanja za podizanje svesti rizičnih kategorija dece i šire populacije, bazirano na rezultatima istraživanja i redovnoj evaluaciji rezultata;

¹⁹⁰ Za slično, videti Kelly, L. (2000), op. cit., str. 41.

6. formalizovanje saradnje između državnih organa, nevladinih i međunarodnih organizacija, unutar svake kategorije i međusobno, putem protokola o saradnji u kojima će biti jasno definisane obaveze i odgovornosti;

7. poboljšanje saradnje policije i Vojske SiCG;

8. povećanje broja službi za pomoć žrtvama, uspostavljanje standarda usluga i razvijanje službi za zaštitu svedoka;

9. dalje razvijanje proaktivnog pristupa u otkrivanju i dokazivanju trgovine ljudima, posebno preko korišćenja mogućnosti koje pružaju nove zakonske odredbe u vezi sa organizovanim kriminalom;

10. povećanje efikasnosti krivičnog postupka, osude i strogo kažnjavanje izvršilaca uključenih u sve faze izvršenja krivičnog dela;

11. poboljšanje ekipiranosti i ukupne osposobljenosti, kao i specijalizacija policije za borbu protiv trgovine ljudima;

12. pojačavanje mera unutrašnje i spoljne kontrole rada policije i stroge sankcije za učestvovanje u krivičnom delu trgovine ljudima;

13. preispitivanje osnovanosti postojanja i uloge Centra za savetovanje i koordinaciju;

14. koncipiranje programa reintegracije žrtava i jasno definisanje nosilaca i njihovih odgovornosti;

15. koncipiranje programa prevencije;

16. monitoring primene zakona i svih mehanizama delovanja vladinih i nevladinih organizacija;

17. uključivanje Roma i romskih nevladinih organizacija u sve mehanizme delovanja u pravcu suzbijanja i prevencije trgovine;

18. preduzimanje mera za održivost službi za pomoć žrtvama (otvaranje državnih skloništa i skloništa „na pola puta”);

19. donošenje Nacionalnog plana akcije;

20. dalja istraživanja, i to:

— trgovine decom, pre svega romskom i drugim rizičnim kategorijama,

— unutrašnje trgovine ženama i decom u Srbiji i njene veze sa transnacionalnom trgovinom,

— rizika domaće populacije,

— ada „na crno” stranih državljana u Srbiji,

— trgovine ženama u pograničnom pojasu,

— potreba žrtava,

— primene novih zakonskih rešenja,

— prostitucije, prosjačenja, beskućništva i njihove veze sa trgovinom ljudima i sl.

LITERATURA

- ADAMOLI, S., DI NIKOLA, A., SAVONA, E., ZOFFI, P. (1998) *Organised Crime around the World*, Helsiniki: HEUNI.
- ARLACCHI, P. (1998) „The Dynamics of Illegal Markets” u P. Williams and D. Vlassis (ur.) *Combating Transnational Crime: Concepts, Activities and Responses*, Milano: ISPAC.
- ARONOWITZ, A. A. (2001) „Smuggling and Trafficking in Human Beings: The Phenomenon, the Markets that Drive It and the Organizations that Promote It”, *European Journal on Criminal Policy and Research*, 9(2), Summer: 163—195.
- ASTRA (2002) Izveštaj o radu SOS telefona u periodu jul—septembar 2002. [neobjavljeno].
- ASTRA (2002) Istraživanje „Trgovina ženama — naša stvarnost ili problem drugih, stavovi beogradske srednjoškolske i studentske populacije u vezi sa problemom trgovine ženama” [neobjavljeno].
- BAUER, T. K., ZIMMERMANN, K. F. (1999) *Assessment of possible Migration Pressure and its Labour Market Impact Following EU Enlargement to Central and Eastern Europe*, Bonn: IZA.
- CENTER FOR THE STUDY OF DEMOCRACY (2002) „Smuggling in Southeast Europe”, CSD Reports 10.
<http://www.csd.bg/publications/book10/smuggling.eng.pdf>
- CHATOLIC RELEIF SERVICES (2003) *Faktori rizika i zaštite — trgovina Romkinjama i romskom decom* [neobjavljeno].
- CRESSAY, D. (1997) „The Functions and Structure of Criminal Syndicates” u P. J. Ryan i G. E. Rush (ur.) *Understanding Organised Crime in Global Perspective: A Reader*, Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage.
- ĆOPIĆ, S., NIKOLIĆ-RISTANOVIĆ, V. (2002) „Krivično delo trgovine ljudskim bićima — međunarodni dokumenti, savremena zakonska rešenja i Krivični zakon SR Jugoslavije”, *Temida*, br.1.
- DIMČEVSKA, A., JANKOVIĆ, I. (2003) *Trgovina ljudima izbliza*, Beograd: Beo-support.
- FATTAH, E. (1999) „From a handful of dollars to tea and sympathy: sad history of victim assistance”, in J. van Dijk, R. van Kaam i J. Wemmers (eds) *Caring for crime victims*, Monsey, New York: Criminal Justice Press.
- FRIMAN, R., ANDREAS, P. ed. (1999) *The Illicit Global Economy and State Power*, Lanham, Boulder, New York and Oxford: Rowan and Littlefield Publishers, inc.
- ILO (2002) „Forced Labour, Child Labour and Human Trafficking in Europe: An ILO Perspective”, Technical paper for the EU/IOM STOP „European

- Conference on Prevention and Combating Trafficking in Human Beings", 18—20 September 2002, Brussels.
- INTERNATIONAL ORGANIZATION FOR MIGRATION (2000) *Migrant Trafficking and Human Smuggling in Europe*. IOM: Geneva.
- IOM KOSOVO (2002) *Return and Reintegration Project, Situation report — February 2000 — December 2002*.
- IOM KANCELARIJA BEOGRAD (2003) Izveštaj od 31. 3. 2003. [neobjavljeno].
- JANE'S INFORMATION GROUP „People's Trafficking: Europe's New Problem", *Jane's Information Group*, September, 23, 2000.
http://www.fsa.ulaval.ca/personnel/vernag/EH/F/noir/lectures/people_trafficking_europe.htm
- KELLY, L., REGAN, L. (2000) *Stopping Traffic: Exploring the extent of, and responses to, trafficking in women for sexual exploitation in the UK*, London: Home Office, Police Research Series, Paper 125.
- KELLY, L. (2002) *Journeys of Jeopardy: A Review of Research on Trafficking in Women and Children in Europe*. Child and Women Abuse Studies Unit, University of North London, U.K.
- KONSTANTINOVIĆ-VILIĆ, S., PETRUŠIĆ, N., ŽUNIĆ, N. (2002) *Sex trafficking — Putevi seksualne eksploatacije žena*, Niš: Ženski izdavački centar za edukaciju i komunikaciju.
- LESKO, V., AVDULAJ, E. (2002) „The girls and the Trafficking" — Research on the trafficking in human beings for the year 2002.
- LIMANOWSKA, B. (2002) *Trafficking in Human Beings in Southeastern Europe*, UNICEF, UNOHCHR, OSCE-ODIHR.
- MIHIĆ, B. (2003) „Trgovina ženama radi seksualne eksploatacije — kriminološki aspekt", u: Nikolić-Ristanović, V., Čopić, S., Mihić, B. (2003) *Trgovina ljudima — pojam, karakteristike i pravna regulativa*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja [neobjavljeno].
- MINISTARSTVO ZA RAD I ZAPOŠLJAVANJE REPUBLIKE SRBIJE, Saopštenje za javnost na prezentaciji Ministarstva, 19. septembar 2002. godine.
<http://www.srbija.sr.gov.yu/vesti/2002-09/19/329498.html>
- MUP REPUBLIKE SRBIJE, Izveštaj o radu Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije u 2001. godini.
[http://www.mup.sr.gov.yu/domino/02arh.nsf/5e2a05a384a84a4dc1256c3e0052e9de/\\$FILE/izvestaj.doc](http://www.mup.sr.gov.yu/domino/02arh.nsf/5e2a05a384a84a4dc1256c3e0052e9de/$FILE/izvestaj.doc)
- MUP REPUBLIKE SRBIJE, Izveštaj o radu Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije u 2002. godini.
[http://www.mup.sr.gov.yu/domino/skzn.nsf/fc9e82a3073a74fac1256c3200393d62/\\$FILE/izvestaj2002.doc](http://www.mup.sr.gov.yu/domino/skzn.nsf/fc9e82a3073a74fac1256c3200393d62/$FILE/izvestaj2002.doc)
- MUP REPUBLIKE SRBIJE, Informacija o stanju bezbednosti na teritoriji Republike Srbije i ostvarenim rezultatima rada MUP-a Republike Srbije u periodu od 1. januara do 30. juna 2003. godine.
[http://www.mup.sr.gov.yu/domino/skzn.nsf/fc9e82a3073a74fac1256c3200393d62/\\$FILE/16.07.2003.doc](http://www.mup.sr.gov.yu/domino/skzn.nsf/fc9e82a3073a74fac1256c3200393d62/$FILE/16.07.2003.doc)
- MUP REPUBLIKE SRBIJE, Informacija o organizovanoj trgovini ljudima i prostituciji žena u 2002. i prvih pet meseci 2003. godine na teritoriji SUP-a Be-

- ograd, Služba za informisanje Sekretarijata unutrašnjih poslova u Beogradu.
[http://www.mup.sr.gov.yu/domino/skzn.nsf/fc9e82a3073a74fac1256c3200393d62/\\$FILE/b_roblje_prostit_skr.doc](http://www.mup.sr.gov.yu/domino/skzn.nsf/fc9e82a3073a74fac1256c3200393d62/$FILE/b_roblje_prostit_skr.doc)
- MUP REPUBLIKE SRBIJE, Izveštaj Uprave pogranične policije za strance i upravne poslove za 2003. godinu od 1. 04. 2003.
- MUP REPUBLIKE SRBIJE, Sekretarijat u Beogradu, Izveštaj pogranične policije za strance i upravne poslove od 18. 06. 2003.
- MUP REPUBLIKE SRBIJE, Sekretarijat u Nišu, Izveštaj o nestalim licima i NN leševima SUP-a Niš za 2002. godinu.
- NELSON, D. (1999) „Slave Oil Rig Workers To Be Sacked”, *The Observer*, 21 February.
- NIKOLIĆ-RISTANOVIĆ, V. (1998) „War and Crime in the former Yugoslavia”, u: V. Ruggiero, N. South and I. Taylor *The New European Criminology: Crime and Order in Europe*, London and New York: Routledge, p. 462—480.
- NIKOLIĆ-RISTANOVIĆ, V., MRVIĆ-PETROVIĆ, N., ŠKULIĆ, M., ČOPIĆ, S. (2002) *Novi model zakonskih rešenja o trgovini ljudskim bićima*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije [neobjavljeno].
- NIKOLIĆ-RISTANOVIĆ, V. (2002) *Social change, gender and violence: Post-communist and war affected societies*, Dordrecht/Boston/London: Kluwer Academic Publishers.
- NIKOLIĆ-RISTANOVIĆ, V. (2002) „Trgovina ženama u Srbiji i okolnim zemljama: obim, karakteristike, uzroci”, *Temida*: br. 1.
- NIKOLIĆ-RISTANOVIĆ, V. (2003) „Trgovina ljudima i organizovani kriminalitet: određenje osnovnih pojmova i metode prikupljanja podataka” u: Nikolić-Ristanović, V., Čopić, S. i Mihić, B. *Trgovina ljudima: pojam, karakteristike i pravna regulativa*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja [neobjavljeno].
- NIKOLIĆ-RISTANOVIĆ, V. (2003) „Trgovina ljudima i organizovani kriminalitet: određenje osnovnih pojmova i metode prikupljanja podataka”, u: „Trgovina ljudima u Srbiji — seminar za istraživače”, trening materijal, Beograd, Viktimološko društvo Srbije [neobjavljeno].
- NIKOLIĆ-RISTANOVIĆ, V. „Illegal markets, human trade and transnational organized crime”, u: *Proceedings of 4th Colloquium on Cross-Border Crime*, Ljubljana [u štampi].
- RUGGIERO, V. (2000) *Crime and Markets: Essays in Anti-Criminology*, Oxford: Oxford University Press.
- SCEPP (2002) „Advisory Report on the Justice and Home Affairs in Yugoslavia / Serbia in the Context of the EU Stabilisation and Association Process”, Final Report, (Prepared by Gordana Ilić), Savetodavni centar za ekonomska i pravna pitanja, Beograd.
- SCHLOENHARDT, A. (2001) „Migrant Trafficking and Regional Security”, *Forum for Applied Research and Public Policy*, Summer: 83—88.
- SOMERSET, C. (2001) *What the Professionals Know: The Trafficking of Children into, and through, the UK for Sexual Purposes*, End Child Prostitution Pornography Trafficking (ECPAT).

- TAYLOR, I. (1999) *Crime in context: A Critical Criminology of Market Societies*. Cambridge: Polity Press.
- UN (1990) Konvencija UN o pravima deteta, *Međunarodni ugovor* br. 15.
- VINTLEANU, I., BABOVIĆ, B. (ur.) (2001) *Krijumčarenje ljudi, krijumčarenje žena i dece*, Beograd: Centar za unapređenje pravnih studija.
- WILLIAMS, P. (1999) „Trafficking in Women and Children: A Market Perspective”, *Transnational Organized Crime*, Special Issue „Illegal Immigration and Commercial Sex — the New Slave Trade” (ed. P. Williams), Vol. 3—4.
- WILLIAMS, P. (2001) „Organizing Transnational Crime: Networks, Markets and Hierarchies” u P. Williams and D. Vlassis, *Combating Transnational Crime: Concepts, Activities and Responses*, London and Portland: Frank Cass, p. 61.

DODACI

© Viktimološko društvo Srbije
Istraživanje trgovine ljudima u Srbiji

Anketarka:

Datum:

Mesto:

Vreme kada je počeo intervju:

Vreme kada se intervju završio:

UPITNIK ZA PROFESIONALCE

Dobar dan,

Ja sam iz Viktimološkog društva Srbije. Viktimološko društvo Srbije prikuplja podatke o trgovini ženama, decom i muškarcima, i o prisilnom radu u Srbiji, uključujući tu i prisilno prosjačenje i bavljenje drugim oblicima antisocijalnog ponašanja. Vaša znanja i iskustva nam mogu puno pomoći u prikupljanju podataka o rasprostranjenosti i karakteristikama, kao i o načinima suzbijanja ove pojave kod nas, pa bih Vas stoga zamolila da budete ljubazni i odgovorite mi na nekoliko pitanja.

Pre nego što Vam postavim pitanja, htela bih da proverim da li imate neki pisani materijal u kojem su sadržani brojevi ili bilo kakvi drugi podaci o nekoj od sledećih pojava:

- 1. Prostitucija — registrovane, privedene i osuđene domaće i strane prostitutke, barovi i druge lokacije na kojima su skoncentrisane, svodnici, organizatori i sl.*
- 2. Ilegalni ulasci i izlasci iz zemlje, lica koja ilegalno borave u Srbiji*
- 3. Krijumčarenje ljudi i trgovina ljudima (žene, deca i muškarci)*
- 4. Nestala odrasla lica i deca*
- 5. Deca izbeglice bez roditelja*
- 6. Agencije za poslovnu pratnju i seks industrija*
- 7. Prosjačenje, posebno deca koja prose, domaća i strana*
- 8. Beskućnici, posebno deca, i deca koja vrše krivična dela*
- 9. Deca koja prelaze granicu bez roditeljske pratnje (sa pratiocem koji nije roditelj i sama), deca stranci koja borave u Srbiji bez roditeljske pratnje*
- 10. Deca koja su vraćena iz drugih zemalja*
- 11. Deportacije stranih državljana/državljanki*
- 12. Repatrijacija domaćih državljana/državljanki*

13. Rad „na crno“, firme i pojedinci koji ilegalno zapošljavaju domaće i, posebno, strane državljane, odrasle i decu
14. Dečiji rad

Ukoliko ste dobile neke od navedenih podataka, zabeležite šta ste dobile, zahvalite se i zamolite za odgovor na opšta pitanja.

I. Opšti podaci

1. Ime i prezime¹⁹¹:
2. Zanimanje/radno mesto/funkcija/titula:
3. Starost:
4. Pol:
5. Organizacija/institucija:
6. Specijalnost:
7. Da li se u svom svakodnevnom radu bavi problemima vezanim za trgovinu ženama, decom i/ili muškarcima ili za bilo koji oblik prisilnog rada? Ako da, čime se bavi?

II. Informisanost o trgovini ljudima i prisilnom radu

1. Kako biste definisali:

1a. Trgovinu ljudima

1b. Prostituciju

1c. Krijumčarenje ljudima

1d. Prisilni rad

Anketarka: Objasniti kako su ovi pojmovi definisani za potrebe našeg istraživanja.

2. Da li ste bili na nekom od seminara o trgovini ljudima?

2a. Ako jeste, možete li reći na kojem:

2a.1. Na koliko seminara ste bili?

2a.2. Ko je bio organizator?

2a.3. Da li ste bili zadovoljni?

2a.4. Kada ste poslednji put bili na takvom seminaru?

¹⁹¹ Treba pitati da li može biti citiran/citirana u istraživačkom izveštaju.

III. Informacije o trgovini ljudima i prisilnom radu koje su zasnovane na iskustvu neposrednog rada sa konkretnim slučajevima

1. Da li ste se u svom radu sretali sa slučajevima trgovine ljudima (odraslim licima i decom), krijumčarenja ljudi i/ili prisilnog rada odraslih lica i dece?
2. Ako jeste, sa koliko takvih slučajeva ste se do sada sreli?
3. Sa koliko takvih slučajeva ste se sreli tokom 2002, a sa koliko tokom 2003. godine?

Sada bih Vas nešto pitala bliže o tim slučajevima.

4. Ko su bile žrtve u tim slučajevima?

	Broj	Zemlja	Šta se desilo
Punoletne žene:			
Ženska deca:			
Muška deca:			
Punoletni muškarci:			

5. U koliko slučajeva se radilo o:

Broj

1. Trgovini/krijumčarenju u Srbiju:
2. Trgovini/krijumčarenju iz Srbije:
3. Trgovini/krijumčarenju kroz Srbiju:
4. Trgovini unutar Srbije:
6. Kako i kojim putevima su žrtve došle u Srbiju, odnosno otišle u drugu zemlju destinacije?
7. Da li su žrtve bile uhapšene u nekim od tih slučajeva?
- 7a. Ako jesu, zbog čega?
8. Da li su žrtve bile osuđene?
9. Ko su bili izvršiooci?
10. Da li su izvršiooci uhapšeni?
- 10a. Ako jesu, šta im se stavljalalo na teret, odnosno kako je delo bilo kvalifikovano?
11. Da li su izvršiooci osuđeni?

- 11a. Ako jesu, za koje krivično delo/prekršaj su osuđeni?
12. Ako nisu ni uhapšeni ni osuđeni, zašto do toga nije došlo?
13. Šta se desilo sa žrtvama u tim slučajevima?
14. Šta ste Vi lično, Vaše kolege, odnosno Vaša institucija/organizacija, preduzeli u tim slučajevima? Možete li da opišete bliže mehanizme postupanja u takvim slučajevima, kao i probleme sa kojima ste se sretali?
15. Da li su i druge institucije, organizacije i pojedinci bili uključeni?
16. Ako da, šta su oni uradili?
17. Kakva su Vaša iskustva saradnje sa drugim organizacijama i državnim organima u pogledu rada na slučajevima trgovine ljudima?

I. Seks industrija i prostitucija

1. Možete li da date procenu obima, strukture i karakteristika seks industrije i pojedinih njenih oblika u Vašem gradu i okolini (ulična prostitucija, agencije za poslovnu pratnju, javne kuće, noćni barovi, vrući telefoni i sl.), kao i u republici?

a) Koliki je obim?

b) Koji oblici postoje? Opišite ih bliže.

c) Gde je locirana?

d) Kakav uticaj ima na školsku decu i decu smeštenu u domovima?

2. Da li ste u poslednjih pet godina primetili promenu u smislu smanjenja ili povećanja seks industrije u Vašem gradu i okolini?

2a. Ako jeste, kako se ta promena manifestuje?

2b. Kako objašnjavate tu promenu?

3. Kako biste opisali odnos koji državni organi, uključujući Vašu instituciju/organizaciju, imaju prema prostituciji?

4. Koliko osoba je prema Vašem saznanju prijavljeno, kažnjeno, ili na neki drugi način registrovano u 2002. godini zbog prostitucije ili sa njom povezanih kažnjivih ponašanja na teritoriji za koju ste Vi nadležni?

Prijavljeno Kažnjeno Registrovano na drugi način (koji)

Odrasle prostitutke:

Deca (do 18 godina):

Svodnici:

Klijenti:

5. Da li se u tim slučajevima radilo o domaćim ili stranim državljanima, odnosno koliko je bilo jednih a koliko drugih? Odakle su strankinje/stranci?

Broj

Zemlja

Odrasle prostitutke:

Deca (do 18 godina):

Svodnici:

Klijenti:

6. Da li se u nekom od tih slučajeva radilo o trgovini ženama ili decom (ili se sumnjalo da se radi o trgovini)? Da li su Vam poznati neki drugi slučajevi?

6a. Ako jesu, molim Vas da opišete detaljnije te slučajeve.

7. Da li ste uspjeli da rasvetlite slučajeve u kojima se sumnjalo na trgovinu?

7a. Ako niste, šta je bio problem, odnosno prepreka?

7b. Ako jeste, opišite kako ste to uspjeli.

8. Da li su Vam poznati slučajevi prodaje naših žena i dece u inostranstvo radi seksualne eksploatacije?

8a. Ako jesu, opišite ih.

II. Prosjačenje i beskućništvo

1. Možete li da date procenu obima, strukture i karakteristika prosjačenja i beskućništva u Vašem gradu i okolini? U republici?

1a. Koliki deo prosjaka i beskućnika čine žene i deca?

1b. U kojim delovima grada, odnosno okoline, ima najviše prosjaka i beskućnika na ulicama? Opišite.

1c. Ima li među decom u školi i decom smeštenom u domovima onih koja prose ili su beskućnici? Opišite.

2. Da li ste u poslednjih pet godina primetili promenu u smislu smanjenja ili povećanja prosjačenja i beskućništva u Vašem gradu i okolini?

2a. Ako jeste, kako se ta promena manifestuje?

2b. Kako objašnjavate tu promenu?

3. Da li se može govoriti o postojanju organizovanih oblika i prisiljavanja na vršenje ovih oblika asocijalnog ponašanja?

3a. Ako može, objasnite.

4. Kako biste opisali odnos koji državni organi, uključujući Vašu instituciju/organizaciju, imaju prema prosjačenju i beskućništvu?

5. Koliko osoba je, prema Vašem saznanju, prijavljeno, kažnjeno ili na neki način registrovano u 2002. godini zbog prosjačenja i beskućništva, ili sa njima povezanih kažnjivih ponašanja na teritoriji za koju ste Vi nadležni?

	Prijavljeno	Kažnjeno	Registrovano na drugi način
Prosjačenje — žene:			
Prosjačenje — muškarci:			
Prosjačenje — deca do 18 godina:			
Organizatori prosjačenja:			
Beskućnici — žene:			
Beskućnici — muškarci:			
Beskućnici — deca:			

6. Da li se u tim slučajevima radilo o domaćim ili stranim državljanima, odnosno koliko je bilo jednih a koliko drugih? Odakle su strankinje/stranci?

	Broj	Zemlja
Odrasle žene — prosjačenje:		
Muškarci — prosjačenje:		
Deca — prosjačenje:		
Organizatori:		
Beskućnici — žene:		
Beskućnici — muškarci:		
Beskućnici — deca:		

7. Da li se u nekom od tih slučajeva radilo o trgovini ljudima — decom, ženama, muškarcima (ili se sumnjalo da se radi o trgovini)? Da li su Vam uopšte poznati takvi slučajevi?

7a. Ako jesu, opišite detaljnije te slučajeve.

8. Da li su Vam poznati slučajevi prodaje naše dece u inostranstvu radi prosjačenja, radi nelegalnog usvojenja i prisilnog braka?

8a. Ako jesu, možete li nešto više reći o tome?

9. Da li ste uspjeli da rasvetlite slučajeve u kojima se sumnjalo na trgovinu?

9a. Ako niste, šta je bio problem, odnosno prepreka?

III. Rad „na crno“ i prisilni rad

1. Možete li da date procenu obima, strukture i karakteristika rada „na crno“ uopšte i posebno prisilnog rada u Vašem gradu i okolini? U Republici? Gde su locirani? Opišite.

a) Koliki je obim?

b) Koji su oblici (poljoprivredni radovi, radovi na građevini i slično)?

c) Gde su najrasprostranjeniji?

2. Imate li saznanja o prisilnom radu dece (uopšte, u Vašoj školi, domu i sl.)?

3. Da li ste u poslednjih pet godina primetili promenu u smislu smanjenja ili povećanja rada „na crno“ u Vašem gradu i okolini?

3a. Ako jeste, kako se promena manifestuje?

3b. Kako objašnjavate tu promenu?

4. Kako biste opisali odnos koji državni organi, uključujući Vašu instituciju/organizaciju, imaju prema radu „na crno“ uopšte, a posebno prema prisilnom radu i prisilnom radu dece?

5. Koliko osoba je prema Vašem saznanju prijavljeno, kažnjeno ili na neki način registrovano u 2002. godini zbog zapošljavanja radnika „na crno“, prisiljavanja drugih na rad ili eksploatacije rada drugih, odnosno zbog sa njima povezanih ponašanja na teritoriji za koju ste Vi nadležni?

Kažnjeno

Opomenuto

Registrovano

Rad „na crno“:

Prisilni rad — žene:

Prisilni rad — muškarci:

Prisilni rad — deca do 18 godina:

Drugo (specifikovati):

6. Da li se u tim slučajevima radilo o domaćim ili stranim državljanima, odnosno koliko je bilo jednih a koliko drugih? Odakle su strankinje/stranci?

Broj

Zemlja

Odrasle žene — rad „na crno“:

Muškarci — rad „na crno“:

Deca — „rad na crno“:

Organizatori:

Žene — prisilni rad:

Muškarci — prisilni rad:

Deca — prisilni rad:

7. Da li se u nekom od tih slučajeva radilo o trgovini ljudima ili o sprezi krijumčara ljudima i poslodavaca (ili se sumnjalo da se radi o tome)? Da li Vam je uopšte poznato postojanje takvih slučajeva?

7a. Ako jeste, molim Vas da opišete detaljnije te slučajeve.

8. Da li su Vam poznati slučajevi prodaje naših ljudi (odraslih i dece) u inostranstvu radi

eksploatacije rada?

8a. Ako jesu, molim Vas da opišete.

9. Da li ste uspeli da rasvetlite slučajeve u kojima se sumnjalo na trgovinu?

9a. Ako niste, šta je bio problem, odnosno prepreka?

IV. Otmice, nestanci i krijumčarenja dece

1. Da li su Vam poznati slučajevi otmica dece? Ako jesu, opišite ih.

2. Da li su Vam poznati slučajevi bekstva ili drugih nestanaka dece iz porodica ili domova? Ako jesu, opišite o kakvim slučajevima se radi.

3. Ima li u Vašem mestu i okolini, u Vašoj školi, domu i sl. dece iz drugih zemalja? Ako ima, znate li kako su tu došla, koliko ih je, koliko se zadržavaju, šta se sa njima dešava i slično?

4. Imate li saznanja o prebacivanju dece preko granice bez roditeljske pratnje ili u pratnji lica koja im nisu roditelji? Ako imate, opišite.

V. Prinuda dece na vršenje krivičnih dela (krađe i sl.)

1. Imate li saznanja o prisiljavanju dece na vršenje krivičnih dela, na primer krađa, u Vašem gradu i okolini? U Vašoj školi? Domu?

2. Ako imate, možete li nešto više reći o tome, posebno o kojoj deci se radi (strana ili domaća, nacionalna pripadnost, starost i sl.), ko ih prisiljava na vršenje krivičnih dela i gde se takvi slučajevi događaju?

3. Da li ste u poslednjih pet godina primetili promenu u smislu smanjenja ili povećanja ove pojave?

3a. Ako jeste, kako se to manifestuje?

3b. Kako objašnjavate tu promenu?

4. Kako biste opisali odnos koji društvo, posebno državni organi, uključujući Vašu instituciju/organizaciju, imaju prema prisiljavanju dece na vršenje krivičnih dela?

5. Koliko osoba je prijavljeno, kažnjeno ili na neki način registrovano u 2002. godini zbog prisiljavanja dece na vršenje krivičnih dela?

Prijavljeno

Kažnjeno

Registrovano

6. Da li se u tim slučajevima radilo o domaćim ili stranim državljanima, odnosno koliko je bilo jednih a koliko drugih? Odakle su strankinje/stranci?

Broj

Zemlja

7. Da li se u nekom od tih slučajeva radilo o trgovini ljudima (ili se sumnjalo da se radi o tome)? Da li su Vam uopšte poznati takvi slučajevi?

7a. Ako jesu, molim Vas da opišete detaljnije te slučajeve.

8. Da li su Vam poznati slučajevi prodaje naše dece u inostranstvu u cilju prisiljavanja na vršenje krivičnih dela?

8a. Ako jesu, možete li reći nešto više o tome?

9. Da li ste uspeali da rasvetlite slučajeve u kojima se sumnjalo na trgovinu?

9a. Ako niste, šta je bio problem, odnosno prepreka?

VI. Trgovina ljudima — metode i putevi

Kakva su Vaša saznanja o:

1. Putevima trgovine:

ženama:

decom:

muškim migrantima:

2. Načinima namamljivanja žrtava:

žena:

dece:

muškaraca:

3. Načinima transfera i ulazaka ili izlazaka žrtava u Srbiju ili iz Srbije i drugih zemalja tranzita i destinacije:

žene:
deca:
muški migranti:

4. Oblicima kontrole i eksploatacije:

žena:
dece:
muških migranata:

5. Ko su trgovci (nacionalnost, državljanstvo, starost, pol):

ženama:
decom:
muškim migrantima:

6. Ko su žrtve (nacionalnost, državljanstvo, starost, pol):

žene:
deca:
muškarci:

7. Na koji način su trgovci ljudima organizovani i kako su podeljene uloge, poslovi?

8. Kakve su veze između trgovine ljudima i drugih vrsta organizovanog kriminala?

9. Kakve su veze sa legalnim akterima/biznisima/organizacijama?

10. Koji su najveći problemi u otkrivanju i gonjenju (u našoj zemlji) trgovine:

ženama:
decom:
muškim migrantima:

11. Da li ste obavešteni o poslednjim izmenama zakona u vezi sa trgovinom ljudima i organizovanim kriminalom?

11a. Ako jeste, kakvo je Vaše mišljenje o novim zakonskim rešenjima, odnosno o njihovom odnosu prema ranijim rešenjima i sprovodljivosti u praksi? Šta ona znače za žrtve, a šta za učinioce? Šta bi još trebalo promeniti?

12. Kako biste ocenili mehanizme delovanja međunarodnih i domaćih nevladinih organizacija na planu pružanja pomoći žrtvama i u vezi sa suzbijanjem trgovine ljudima?

13. Kakva je Vaša ocena međusobne saradnje državnih organa i saradnje državnih organa sa međunarodnim i domaćim nevladinim organizacijama?

VI. Studije slučajeva

Molim Vas, izaberite i opišite dva slučaja trgovine ženama, decom ili muškim migrantima i/ili prisilnog rada i to:

1. jedan slučaj koji smatrate **primerom dobre prakse** državnih organa i/ili nevladinih organizacija;
2. jedan slučaj koji smatrate **primerom loše prakse** državnih organa i/ili nevladinih organizacija;

Ako se ne radi o slučaju iz Vašeg iskustva, molim Vas da navedete izvor saznanja.

Imate li neku ideju kako da se naše društvo efikasnije suprotstavi trgovini ljudima i prisilnom radu, posebno širenju prisilnog rada dece?

Možete li nam preporučiti osobu koja bi nam mogla dati informacije o pitanjima na koja nam niste odgovorili, ili dodatne informacije o ostalim pitanjima i slično?

Hvala Vam što ste odvojili vreme za naše istraživanje.

© Viktimološko društvo Srbije

Anketarka:

Datum:

Vreme početka intervjua:

Vreme završetka intervjua:

Mesto: Sklonište/Prihvatište

UPITNIK ZA ŽRTVE/POTENCIJALNE ŽRTVE

Dobar dan. Mi smo iz organizacije koja pokušava da pomogne ljudima koji se nalaze u sličnoj situaciji kao Vi. Zbog toga bi nam Vaša iskustva, saznanja i mišljenja mogla biti od pomoći. Postaviću Vam nekoliko pitanja o Vama ili drugim ljudima koje znate ili ste sreli na putu dovede.

I Opšti podaci

1. Pol: M Ž

2. Mesto/država porekla:

3. Starost:

1. ispod 14 godina
2. od 14 do 17
3. od 18 do 23
4. od 24 do 29
5. od 30 do 35
6. od 36 do 41
7. od 42 do 46
8. od 47 do 50
9. preko 50 godina

4. Zanimanje:

5. Zaposlenje — da li ste nekada radili i gde (u državnoj firmi ili kod privatnika), koju vrstu posla, kolika Vam je bila plata (u proseku u EUR ili USD)? Kada ste prestali i zbog čega da radite?

6. Mesto prebivališta:

1. selo
2. grad

7. Nacionalnost:

1. srpska
2. rumunska
3. moldavska
4. ukrajinska
5. ruska

6. kineska
7. romska
8. drugo (specifikovati) _____

8. Bračno stanje:

1. neudata/neoženjen
2. udata/oženjen
3. udovica/udovac
4. razveden-a/rastavljen-a
5. vanbračna zajednica
6. drugo (specifikovati) _____

II Pitanja o sadašnjim problemima

9. Kako Vam je ovde? Da li imate nekih problema? Kako se slažete sa drugim ženama/muškarcima? Kako se slažete sa osobljem?

10. Kako ste i kada došli u Sklonište/Prihvatilište? Ko Vas je doveo? Odakle? Kako?

11. Kada ste došli u Sklonište/Prihvatilište, da li ste dobili neku pomoć i koju (medicinsku, pravnu, psihološku)? U čemu se ta pomoć konkretno sastojala?

12. Da li ste tokom boravka u Skloništu/Prihvatiluštu imali neku profesionalnu obuku? Ako jeste, kakvu?

13. Da li ste zbog nečega osuđeni pred sudom u Srbiji? Ako jeste, zbog čega (npr. zbog ilegalnog boravka, bavljenja prostitucijom) i na koju kaznu?

III Život u mestu/zemlji porekla

14. Kakva je situacija bila u mestu/zemlji odakle ste? Kakve su tamo mogućnosti za mlade ljude, za zapošljavanje, život? Kakva je bila Vaša materijalna situacija? Kakvi su bili stambeni uslovi? Sa kim ste živeli u mestu/zemlji odakle ste?

15. Da li imate dece? Koliko? Gde su i sa kim su sada?

IV Informacije o namamljivanju i transportu

16. Kako i kada je došlo do toga da napustite Vaše mesto/državu? Da li znate za još neke slučajeve, za druge ljude (drugarice, poznanike, rođake i slično) koji su isto tako otišli? Možete li da nam nešto o tome ispričate?

Podsetnik: Da li ste imali želju da odete od kuće, u drugo mesto, državu? Da li ste pokušavali da nađete način da to i ostvarite? Zbog čega ste to želeli?

Da li je Vama ili drugoj osobi koju znate neko ponudio bolji posao, zaradu u inostranstvu ili u nekom drugom mestu? Ko je to bio — pol, nacionalnost, odnos sa žrtvom, zanimanje i slično? Kako je došlo to toga? Da li ste sami tražili tako nešto preko agencije za zaposlenje, turističke agencije i slično?

Da li ste Vi ili osoba koju znate u tom momentu nešto od tih ponuda prihvatili i šta? Šta je obećano? Gde je trebalo da odete (šta je za žrtvu bila zemlja destinacije)? Da li ste znali šta ćete raditi?

17. Da li ste posedovali važeće lične dokumente i putnu ispravu (pasoš)? Da li ste dobili falsifikovani pasoš? Da li ste za to platili, koliko i kome?

18. Šta se dešavalo tokom tog puta?

Podsetnik: Da li ste bili sami ili je bilo još žena, muškaraca ili dece koji su pošli zajedno sa Vama ili osobom koju poznajete (misli se na druge žrtve)? Da li ste prelazili granicu druge države? Koliko granica ste prešli? Da li ste to činili legalno ili ilegalno? Da li znate na kojem mestu ste ušli u Srbiju, na kojem mestu ste prešli granicu i kako (peške, ili nekim prevoznim sredstvom, i kojim)? Ko Vas je prebacio preko granice? Da li je to bila ista osoba sa kojom ste krenuli na put? Ko Vas je sačekao i gde ste dalje otišli? Da li ste videli da tokom puta neko nešto od tih lica plaća drugome? Da li ste Vi ili osoba koju poznajete platili nešto, koliko i kome za ceo „aranžman“?

19. Da li je neko od osoba koje su bile sa Vama, ili Vi, imao problema tokom puta? Da li je neko bio nasilan prema nekoj osobi koja je bila sa Vama ili prema Vama? Da li je neko od osobe koja je bila sa Vama ili od Vas tražio da učinite nešto što se njoj/njemu ili Vama nije dopalo?

V Informacije o kontroli i eksploataciji

20. Gde ste bili smešteni (restoran, noćni bar, kafana)? Da li Vam je poznato u kojem mestu ste bili?

21. Šta ste tamo radili — Vi ili osoba koju poznajete? Koju vrstu posla ste obavljali (seksualna eksploatacija, rad na poljoprivrednom gazdinstvu, na građevini, kućni poslovi)? Da li ste Vi ili neko drugi bili prisiljavani da radite nešto što vam se nije dopalo?

22. Kakvi su bili uslovi za život i rad (smeštaj, hrana, odeća i slično)?

23. Da li je sloboda kretanja bila ograničena? Da li ste mogli da izlazite samo sa pratnjom i ko je to bio?

24. Da li je Vaš rad ili rad osobe koju znate bio plaćen? Koliko često? Koliki iznos?

25. Da li ste Vi ili osoba koju znate koristili alkohol ili drogu? Da li ste bili prisiljavani na to?

26. Kako su se ponašali gazda lokala i druga lica koja su tamo radila? Da li su bili korektni prema Vama ili osobi koju znate? Da li su Vas na neki način maltretirali i kako (fizički, psihički, seksualno)?

27. Da li su Vama ili osobi koju znate dokumenta bila oduzeta i kada? Da li je gazda ili neko drugi pretio i čime? Da li je neko pretio policijom (da će kazniti Vas)? Da li je neko pretio da će reći Vašim roditeljima, suprugu i slično gde ste, šta radite ili da će se nešto njima desiti ako ne budete slušali?

28. Kakav je bio odnos klijenata (ako se radi o seksualnoj eksploataciji)? Da li ste bili prisiljeni da imate više klijenata u toku dana i koliko? Ko su bili klijenti? Da li ste koristili sredstva zaštite? Da li ste ostajali u drugom stanju? Da li ste rodili dete ili abortirali (gde, ko je platio i slično)? Da li su klijenti bili nasilni? Da li su nudili pomoć i kakvu?

29. Da li ste pokušali da odete odatle? Da li ste tražili pomoć i od koga? Da li ste pomoć dobili?

30. Da li ste sami pobjegli i kako?

VI Odnos državnih organa (pre svega policije) i drugih službi

31. Ko Vas je našao i spasio? Kako je to bilo?

32. Da li ste dolazili u kontakt sa policijom (službeno ili privatno), kada i kako? Ako Vas je policija pronašla, kakav je bio njihov odnos prema Vama? Gde su Vas odveli?

33. Gde ste bili pre nego što ste dospeli u Sklonište/Prihvatište? Kakv je bio odnos tih lica prema Vama (za svaku službu ili organizaciju posebno — npr. IOM, Centar za socijalni rad, NVO, zatvor, Prihvatište i slično)?

34. Da li ste se pojavljivali na sudu kao svedok? Ako jeste, kako ste se osećali? Kakv je bio odnos sudija i tužilaca prema Vama?

35. Da li Vam se nešto slično sada prvi put desilo?

VII Budućnost

36. Gde biste želeli da odete iz Skloništa/Prihvatišta? Šta biste radili? Da li ste u vezi sa porodicom? Mislite li da biste mogli da se vratite tamo odakle ste? Ako ne, gde biste hteli ići, kod koga?

Da li biste hteli nešto Vi nas da pitate, još nešto da kažete?

Hvala Vam na vremenu koje ste nam poklonili!

Protokol posmatranja

- I. Period u kojem je vršeno posmatranje:
 - II. Učestalost posmatranja (svaki dan, jednom nedeljno i sl.):
 - III. Gde je vršeno posmatranje (grad, selo, deo grada, ulica, trg i sl.)?
 - IV. Ko je posmatran (deca, muškarci, žene)?
 - V. Šta je posmatrano (predmet posmatranja)?
 - VI. Šta je uočeno?
- Opis br. 1:
- Opis br. 2, itd.
- V. Zaključak

